

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM BİRGİVÎ'NİN ED-DÜRRÜ'L-YETÎM ADLI
RİSÂLESİ
(İNCELEME VE TAHKİK)

CUMA ÖZTÜRK
120111005

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AHMET TURAN ARSLAN

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri yüksek lisans programı 120111005 numaralı öğrencisi Cuma Öztürk'ün ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**İmam Birgivi'nin ed-Dürrü'l-Yetim Adlı Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **22.06.2018** tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Ali BULUT

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof.Dr. Kerim BULADI

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Cuma ÖZTÜRK

İmza

X X X X X

İMAM BİRGİVÎ'NİN ED-DÜRRÜ'L-YETİM ADLI RİSÂLESİ

(İNCELEME VE TAHKİK)

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlının altın çağında yetişen ve o dönemin en seçkin âlimlerinden biri olan, İmam Birgivî'nin (929/1523-981/1573) tecvîde dâir 974/1566 yılında yazdığı "ed-Dürrü'l-Yetim" adlı eserinin inceleme ve tahkikidir.

Birgivî, bir kaç sayfadan oluşan bu küçük risâlesinin girizgâhına alışılmışın dışında belîğ duâ lafızlarıyla ve tecvîdin tarifıyla başlamaktadır.

Birgivî, bu risâleyi tertip ederken önce harflerin mahreçlerini belirtip, harflerin lâzimî ve ârizî sıfatlarına icmâlen değindikten sonra, bu sıfatları detaylı bir şekilde de açıklamaktadır.

Daha sonra sırasıyla, tefhîm ve terkîk'i, idğâm ve çeşitlerini, sâkin nûn, tenvîn ve sâkin mîm'in hükümlerini, medleri, vakf ve çeşitlerini, işmâm, revm ve işmâm'ın mânilerini, sekteleri ve hız bakımından tilâvet şekillerini beyân etmektedir.

Tenbîhat kısmında ise, her harfi okurken özellikle sakınılması gereken yaklaşık yetmiş kûsür hususa işâret ederek risâleyi bitirmektedir.

İmam Birgivî, "ed-Dürrü'l-Yetim" (eşi bulunmayan iri taneli inci), adını verdiği bu risâlesinde isminden de anlaşıldığı üzere tecvîd ilminin inciler gibi değerli olan en mühim kâide ve kurallarını muhtasar bir şekilde izâh etmektedir.

Anahtar sözcükler: İmam Birgivî, Birgivî Mehmed Efendi, ed-Dürrü'l-Yetim, Tecvîd.

**BOOK OF IMAM BIRGIVI TITLED “ED-DÜRRÜ’L-YETÎM”
(UNIQUE COARSE GRAINED PEARL)
(REVIEW AND INSPECTION)**

ABSTRACT

This study is a review of inspection of work named “ed-Dürrü’l-Yetîm” written by İmam Birgivî (929/1523-981/1573), one of prominent scholar educated during golden era of Ottoman Empire about tajwed (science on reading Koran according to its procedures end book written on this subject).

Birgivî starts the introduction of his this small booklet consisted of a few pages with unusual eloquent pray wordings and description of tajwed.

Birgivî, while preparing this booklet indicates the origins of the letters first by mentioning main characters and secondary characters of letters briefly then explains these characters in a detailed manner.

Then he declares pronouncement and softening, accentuation and its types, quet “nûn”, emphasizing and quet “mîm” provisions, means, muting and types, durations, whispering the words “ravm” and obstacles of muting, pauses and manners of chanting (well-reading of Koran) in terms of reading speed.

In admonition section, he completes the booklet by indicating more than seventy points necessitating care to be specially avoided during pronunciation of each of letters.

İmam Birgivî, is concisely explaining most important rules and principles valuable like pearl in his booklet named as ed-Dürrü’l-Yetîm (unique coarse grained pearl) of tajweed (good oral reading) science.

Keywords: İmâm Birgivî, Birgivî Mehmed Efendi, ed-Dürrü’l-Yetîm, Tecvîd (Tajweed).

ÖNSÖZ

Sözlerin en güzeli olan Kur'ân-ı Kerîm'i indirip, O'nunla dünya ve âhiretteki mutluluk yollarını gösteren Yüce Allah'a hamd, bu kutsal kitâbı aldığı gibi bizlere ulaştıran Peygamberimize salât ve selâm olsun.

Kur'ân-ı Kerîm, Arapça olarak indirilmiş olup tilâveti ve kıraati "ibâdet olunan" mûciz bir kitaptır. Bu sebepten Kur'ân kıraatinin kendisine mahsûs birtakım kâide ve kuralları vardır. Bu kurallara ise tecvîd denir.

Tecvîd ilmî, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tadrîcen inişi ve O'nun inen âyetleri okumasıyla amelî olarak başlar. O, inen âyetlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda ashâbını müjdelemiş ve teşvik etmiştir. Ashâbı da Pegamberimizden (s.a.v.) müşâfahatan aldıkları bu âyetleri gönüllerinde ve satırlarda muhafaza ederek, öğrendiklerini başka Müslümanlara nakletmek için âdetâ birbirleriyle yarışmışlardır.

Onlardan sonra gelen nesiller de aynı minval üzere, Kur'ân Kerîm'i "arz" (öğrencinin okuyup hocanın dinlemesi) ve "sema" (hocanın okuyup öğrencinin dinlemesi) yoluyla sonraki nesillere tecvîd kâidelerine uygun olarak ulaştırmışlardır.

Uygulamada Kur'ân'ın inişiyle başlayan tecvîd ilmiyle ilgili, muhtasar ve mufassal olarak birçok eser yazılmıştır. Her konuda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin de hemen her döneminde tecvîd ilmiyle alâkalı çalışmalar yapılmış ve bu ilme katkı sağlayan birçok âlim yetişmiştir. Onların en önde gelenlerinden biri de, İmam Birgivîdir.

İmam Birgivî (929/1523-981/1573) Osmanlı'nın altın çağı olarak nitelendirilen XVI. yüzyılda yaşayan, ilmî tettebbuâtı yüksek, İslâmî ilimlerin hemen her dalında eser yazarak söz sahibi olan, kısaca ilim ve kültür dünyamızda iz bırakarak eserleriyle çığır açan ve İslâm dünyası tarafından tanınan bir âlimdir. İşte bu özelliklerinden ötürü hem kendisi, hem eserleri, hem de ilmî şahsiyeti, ülkemizde ve dünyada birçok araştırmaya konu edilmiştir.

Birgivî'nin tecvîd'e dâir yazmış olduğu, eşi ve benzeri bulunmayan iri taneli tek inci mânâsına gelen "ed-Dürrü'l-Yetîm" adlı risâledir. Bu eser, tecvîd ve tecvîd ilminin kıraatlerdeki edâ şekillerinin usûl ve kâidelerini son derece kısa ve öz bir şekilde izâh etmektedir. Dolayısıyla yapmış olduğumuz bu çalışmayla hem eserin önemini hem de Birgivî'nin tecvîd ve kıraatte ne kadar mâhir olduğunu müşâhede ettik.

Birgivî Mehmed Efendi'nin çalışmamıza konu olan bu eserinin müellif nüshası mevcut olmamakla beraber, farklı kütüphanelerde birçok el yazması bulunmaktadır. Ayrıca eser farklı zamanlarda da neşredilmiştir. Hatta eser Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi öğretim üyesi Muhammed Abdulkadir Halef tarafından da tahkik edilmiştir.

Ancak yapılan bu çalışmanın akademik yetersizliğinden ve bir takım hatalarından dolayı, tez danışmanım, Ahmet Turan Arslan Hoca'mın teşviki ve konu seçiminde bana yol göstermesiyle bu eserin, yeniden tahkikini yapmaya karar verdik.

Tezimiz bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, gayesi ve amaçları anlatılmıştır.

Birinci bölümde: İmam Birgivi'nin hayatı, eserleri, ilmî şahsiyeti ve ed-Dürrü'l-Yetîm'in Birgivi'ye aidiyeti, eserin muhtevâsı ve nüshaları ele alınmıştır.

İkinci bölümde: Tecvîdin tanımı, tarihi, gâyesi, hükmü, menşe-i, ed-Dürrü'l-Yetîm'e kadar yazılan eserler, ed-Dürrü'l-Yetîm'in şerhleri, tercümeleri, şârihlerin ve mütercimlerin hayatları ve eserleri, adı geçen nüshaların bulunduğu kütüphaneler, müsannifin kullandığı tecvîd ve kıraât istilahları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde: ed-Dürrü'l-Yetîm'in tercümesine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde: ise, ed-Dürrü'l-Yetîm'in yazma nüshalarından bilgisayar ortamında Arap alfabesiyle yazımı ve tahkiki yapılmıştır.

İnceleme bölümünde konuları günümüz Türkçesiyle îzâh etmeye çalıştık. Bununla beraber tecvîd ve kıraat ilminin ayrılmaz bir parçası olan bazı terkip ve istilahları da kullandık.

Eserin anlaşılmasını kolaylaştırmak için tahkik bölümünden sonra, risâlenin konularını ihtivâ eden bir şemâ ve kıraat imamlarının isim, rumuz ve vefat tarihlerini gösteren Arapça bir tablo ilâve ettik.

Kaynak gösterirken, tahkik bölümünde ilk önce eseri sonra müellifini, inceleme bölümünde ise, evvela müellifi sonra eserini belirttik. Bu hususta delil kabul edilecek âlimlerin kitaplarını kaynak olarak gösterdiğimiz gibi, uygun gördüğümüz yeni eserlerden de faydalandık.

Tez çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyen ve bu çalışmamın meydana gelmesinde büyük emeği bulunan kıymetli Hocam Ahmet Turan Arslan'a cânıgönülden teşekkürlerimi arz ederim. Bu arada kendilerinin bilgi ve tecrübelerinden istifâde ettiğim Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi Ali Bulut Hocam'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
I. Tezin Konusu	1
II. Tezin Gayesi	2
III. Tezin Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ	5
1.1. HAYATI:	5
1.1.1. Doğumu ve Soy: (929/1523 – 981/1573).....	5
1.1. 2. Adı, Künyesi ve Nisbesi.....	5
1.1. 3. Tahsili	6
1.1. 4. Hocaları	6
1.1.5. Meslek Hayatı	6
1.1.6. Tasavvufa İntisâbı.....	6
1.1.7. Vefatı.....	7
1.1.8. Çocukları ve Torunları	7
1.1.9. İlmî Yetkinliği ve Ahlâkî Şahsiyeti.....	7
1.2. ESERLERİ:	9
1.2.1. İtikâd ve İbadetler.....	9
1.2.2. Kur'ân İlimleri.....	10
1.2.3. Hadis İlmî.....	10
1.2.4. İslam Hukuku	10
1.2.5. Ahlâk ve Tasavvuf.....	11
1.2.6. Arapça Öğrenimine Yönelik Eserleri	11
1.2.7. Diğer Eserleri	12

1.3. ED-DÜRRÜ'L-YETİM Fİ'T-TECVİD	13
1.3.1. Eserin Adı ve İmam Birgivi'ye Âidiyeti	13
1.3.2. Muhtevâsı	14
1.3.3. Önemi	14
1.3.4. Takip Ettiği Metot	15
1.3.5. Konuyu Takdim Yöntemi	15
1.3.6. Ed-Dürrü'l-Yetim'in Nüshaları ve Özellikleri.....	17
1.3.7. Ed-Dürrü'l-Yetim'in Tahkikinde İzlenen Yöntem	19
EKLER	21
(ed-Dürrü'l-Yetim'in Nüshalarından Bazı Örnekler)	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
2. TECVİD VE ED-DÜRRÜ'L-YETİM'E KADAR TECVİD'İN TARİHİ GELİŞİMİ	24
2.1. TECVİD	24
2.1.1. Tarifi.....	24
2.1.2. Konusu	25
2.1.3. Gayesi.....	25
2.1.4. Faydası	25
2.1.5. Rüknu	25
2.1.6. Fazileti	26
2.1.7. Diğer İlimlerle Alakası ve Farkı	26
2.1.8. İsimleri	26
2.1.9. Hükmü	27
2.1.10. Farz Olduğunun Delilleri.....	28
2.1.11. Meseleleri	30
2.1.12. Menşei	30
2.2. TECVİD'İN TARİHİ GELİŞİMİ VE TECVİD İLE İLGİLİ BAŞLANGIÇTAN ED-DÜRRÜ'L-YETİM'E KADAR YAZILAN ESERLER.....	31
2.3. ED-DÜRRÜ'L-YETİM ÜZERİNE YAPILAN ŞERHLER.....	41
2.3.1. Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd - Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisâri Saruhânî (ö.1041/1631).....	41
2.3.2. Şerhu'd-Dürri'l-Yetim - Dâvûd-i Karsî (ö.1169/1756).....	42
2.3.3. Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetim - el-Mavsîlî, Fethullah b. Mahmud ed-Dârendevî (1208/1794).....	43
2.4. ED-DÜRRÜ'L-YETİM'İN TÜRKÇE TERCÜMELERİ	45
2.4.1. Tercüme-i Dürri'l-Yetim - İbni Atavî Mustafa b. İbrahim (1146/1733-34).....	45

2.4.2. Tercüme-i Dürri'l-Yetîm - Ali Mehdi b. Hüseyin Edirnevî (Eskicizâde) (ö.1243/1827-28).....	45
2.4.3. Tercüme-i Dürri'l-Yetîm - Ahmed b.Yunus İspartavî	46
2.5. ED-DÜRRÜ'L-YETÎM'İN TAHKİKÎ	47
2.6. ED-DÜRRÜ'L-YETÎM İLE İLGİLİ YAZMALARIN BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER	47
2.7. ED-DÜRRÜ'L-YETÎM'DE GEÇEN BAZI TECVİD VE KIRAÂT İSTİLAHLARI VE TERKİPLER	53
2.7.1. et-Tecvid : التَّجْوِيدُ bkz. s:24	53
2.7.2. Sıfâtü'l-Hurûf : صِفَاتُ الْحُرُوفِ	53
2.7.3. Hakku'l-Harf : حَقُّ الْحَرْفِ	53
2.7.4. Müstehakku'l-Harf : مُسْتَحَقُّ الْحَرْفِ	53
2.7.5. Mahreç : مَخْرَج	54
2.7.6. el-Cehr : الْجَهْر	54
2.7.7 el-Hems : الْهَمْس	54
2.7.8. eş-Şidde' : الشِّدَّة	55
2.7.9. er-Rahâve : الرَّخَاوَة	55
2.7.10. el-Beyniyye : الْبَيْنِيَّة	55
2.7.11. el-İsti'lâ : الْاِسْتِغْلَاء	56
2.7.12 el-İnhifâd / el-Münhafida : الْاِنْخِفَاضُ / الْمُنْحَفِضَة	56
2.7.13. el-İtbâk : الْاِطْبَاق	56
2.7.14 el-İnfitâh : الْاِنْفِتَاح	57
2.7.15. el-Kalkale : الْقَلْقَلَة	57
2.7.16. es-Safîr : الصَّفِير	57
2.7.17. el-Gunne : الْغُنَّة	58
2.7.18 et-Tekrâr : التَّكْرَار	58
2.7.19 et-Tefeşşî : التَّفَشِّشِي	58
2.7.20- el-İstitâle : الْاِسْتِطَالَة	59
2.7.21 es-Sıfâtüllâzimetü li-Zâtiha : الصِّفَاتُ الْاَلْاَزِمَةُ لِذَاتِهَا	59

2.7.22 es-Sıfâtü'l-Ârizatü li-Gayriha : الصِّفَاتُ الْعَارِضَةُ لِعَيْرِهَا :	59
2.7.23 et-Tefhîm / el-Müfehham : الْمُفْحَمُ / التَّفْحِيم :	60
2.7.24 et-Terkîk : التَّرْكِيق :	60
2.7.25 el-İdgâm : الإِذْغَام :	60
2.7.25. el-İhfâ : الإِخْفَاء :	61
2.7.26. el-İzhâr : الإِظْهَار :	61
2.7.27. el-Kalb : الْقَلْب :	61
2.7.28. el-Medd : الْمَد :	62
2.7.29. el-Vakf : الْوَقْف :	62
2.7.30. es-Sekt : السَّكْت :	63
2.7.31. el-Hareke : الْحَرَكَة :	63
2.7.32. es-Sükûn : السُّكُون :	63
2.7.33. el-Halk : الْحَلْق :	64
2.7.34. Aksa'l-Halk : أَفْضَى الْحَلْق :	64
2.7.35. Vasatü'l-Halk : وَسْطُ الْحَلْق :	64
2.7.36. Edna'l-Halk : أَدْنَى الْحَلْق :	64
2.7.37. Aksa'l-Lisân : أَفْضَى اللِّسَان :	65
2.7.38. Vasatü'l-Lisân : وَسْطُ اللِّسَان :	65
2.7.39. Hâfetü'l-Lisân : حَافَةُ اللِّسَان :	65
2.7.40. es-Seniyye : السَّنِيَّة :	65
2.7.41. er-Rabâiyye: الرُّبَاعِيَّة :	65
2.7.42. en-Nâb : النَّاب :	66
2.7.43. ed-Dâhik : الضَّاحِك :	66
2.7.44. Dirs : دِيرَس :	66
2.7.45. Fuveyku's-seniyyeteyn : فَوَيْقُ السَّنِيَّتَيْنِ :	66
2.7.46. Tarafu'l-lisan : طَرَفُ اللِّسَان :	66

2.7.47. Tarafu'l-Lisân ve Asla's-Seniyyeteyni'l-Ulyeteyn: طَرْفُ اللِّسَانِ وَأَصْلًا التَّيْبَتَيْنِ	67
الغليبتين	
2.7.48. Fuveyka's-Seniyyeteyni's-Süfliyyeteyn : فَوَيْكَا التَّيْبَتَيْنِ السُّفْلِيَّتَيْنِ	67
2.7.49. Tarafa's-Seniyyeteyni'l-Ulyeteyn : طَرْفَا التَّيْبَتَيْنِ الْغُلَيْبَتَيْنِ	67
2.7.50. Bâtinu's-Şefeti's-Süflâ ve Tarafi's-Seniyyeteyni'l-Ulliyeteyn:68	
باطنُ الشَّفَةِ السُّفْلَى وَطَرْفُ التَّيْبَتَيْنِ الْغُلَيْبَتَيْنِ	68
2.7.51. Mâ beyne's-Şefeteyn : مَا بَيْنَ الشَّفَتَيْنِ	68
2.7.52. el-Hayşûm : الْحَيْشُومُ	68
2.7.53. en-Nûnu'l-Muhfât : النُّونُ الْمُخْفَاةُ	69
2.7.54. el-Hanek : الْحَنَكُ	69
2.7.55. Lâmu'l-Celâle : لَامُ الْجَلَالَةِ	69
2.7.56. el-Îmâle / Mumâl : الإِمَالَةُ / مُمَالُ	70
2.7.57. el-Îmâletü'l-Kübrâ : الإِمَالَةُ الْكُبْرَى	70
2.7.58. el-Îmâletü's-Suğra : الإِمَالَةُ الصُّغْرَى	70
2.7.59. el-Îşmâm : الإِشْمَامُ	71
2.7.60. er-Revm : الرَّوْمُ	71
2.7.61. et-Tahkîk : التَّحْقِيقُ	72
2.7.62. et-Tertîl : التَّرْتِيلُ	72
2.7.63. et-Tedvîr : التَّدْوِيرُ	72
2.7.64. el-Hadr : الْحَدْرُ	73
2.7.65. et-Temtît : التَّمْطِيطُ	73
2.7.66. el-Îdmâc : الإِذْمَاجُ	74
2.7.67. el-Hemezâtü'l-Muhakkaka : الهمزاتُ المُحَكِّقَةُ	74
2.7.68. et-Teshîl / el-Hezetü'l-Müsehhele : الهمزةُ المُسهِّلةُ / التَّسهيلُ	74
2.7.69. es-Sebebü'l-Medd : السَّبَبُ الْمَدُّ	75
2.7.70. el-Mîmü's-Sâkine : المِيمُ السَّاكِنَةُ	76
2.7.71. İtmâmü'lHareke : إِتْمَامُ الْحَرَكَةِ	77

2.7.72. el-İhtilâs : الإختلاس	77
2.7.73. el-Misleyñ : المثلين	78
2.7.74. el-Mütekâribeyn : المتقاربين	78
2.7.75. el-Meddü'l-Muttasil : المتصل المدي / الممد المتصل	79
2.7.76. el-Meddü'l-Munfasil : المنفصل المدي / الممد المنفصل	79
2.7.77. el-Meddü'l-Lâzim : الساكن اللازم المدي / الممد اللازم	79
2.7.78. el-Meddü'l-Âriz : الممد العارض	80
2.7.79. el-İdgâmu's-Sağîr : الإذغام الصغير	80
2.7.80. el-İdgâmu'l-Kebîr : الإذغام الكبير	80
2.7.81. el-Vakful-Kabîh : الوقف القبيح	81
2.7.82. el-Vakfü'l-Hasen : الوقف الحسن	81
2.7.83. el-Vakfu'l-Kâfi : الوقف الكافي	82
2.7.84. et-Ta'alluku'l-Ma'nevî : التعلق المعنوي	82
2.7.85. el-Vakfu't-Tâm : الوقف التام	82
2.7.86. et-Tâu't-Te'nîs : التأء التائيت	83
2.7.87. el-Hâu't-Te'nîs : الهاء التائيت	83
2.7.88. et-Tahrîk : التخريك	83
2.7.89. et-Teskîn : التسكين	84
2.7.90. el-Kesratü'l-Lâzime : الكسرة اللازمة	84
2.7.91. el-Kesratü'l-Âriza : الكسرة العارضة	84
2.7.92. et-Tûliyy : الطولي	84
2.7.93. el-Muşba' : المشبع	85
2.7.94. el-Vustiyy : الوسطي	85
2.7.95. el-Kasr : القصر	86
2.7.96. el-Mîmü'l-Cem' : الميم الجمع	86
2.7.97. Fevâtihu's-Suver : فواتح السور	87
2.7.98. et-Tenvîn : التنوين	87

2.7.99. et-Teşdid : التَّشْدِيد	88
2.7.100. el-Fetha / el-Meftûh : الْمَفْتُوحَة / الْمَفْتُوحَة	88
2.7.101. ed-Damme / el-Madmûm : الضَّمَّة / الْمَضْمُومَة	88
2.7.102. el-Kesra / el-Meksûr : الْكَسْرَة / الْمَكْسُورَة	88
2.7.103. Ruûsü'l-Ây : رُؤُسُ الْأَيِّ	89
2.7.104. el-Hareketü'l-Âriza : الْحَرَكَة الْعَارِضَة	89
2.7.105. Hâu'z-Zamîr / Hâu'l-Kinâye : هَاءُ الْكِنَايَة / هَاءُ الضَّمِير	89
2.7.106. es-Sâkinü'l-lâzimi'l-lîniyyi : السَّاكِنُ اللَّازِمُ اللَّيْنِي	90
2.7.107. es-Sâkinü'l-Ârizi'l-lîniyyi: السَّاكِنُ الْعَارِضُ اللَّيْنِي	90
2.7.108. el-Muttasilü'l-Meddî : الْمُدُّ الْمُنْفَصِلُ = الْمُنْفَصِلُ الْمُدِّي bkz. s: 77	90
2.7.109. el-Munfasilü'l-Meddî : الْمُدُّ الْمُنْفَصِلُ = الْمُنْفَصِلُ الْمُدِّي bkz. s:78	90
2.7.110. es-Sâkinü'l-Lâzimi'l-Meddî : السَّاكِنُ اللَّازِمُ الْمُدِّي = الْمُدُّ اللَّازِمُ bkz. s:7890	90
2.7.111. es-Sahîhü's Sâkin : الصَّحِيحُ السَّاكِنُ	90
2.7.112. en-Nakl : النَّقْلُ	91
2.7.113. en-Nûnü'l-Muzhar : النَّوْنُ الْمَظْهَرُ	91
2.7.114. el-Merâtibü'l-Erbea' : الْمَرَاتِبُ الْأَرْبَعُ	91
2.7.115. el-Mertebetân: الْمَرْتَبَتَانُ	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	93
3. ED-DÜRRÜ'L-YETÎMİN TERCÜMESİ	94
3.1. [Dua Bahsi]	94
3.2. [Tecvîd'in Tarifi]	94
3.3. [Sifat-ı Lâzimeler İki Kısımdır]	94
3.4. [A- Zıddı Olan Sifat-ı Lâzimeler]	94
3.5. [B- Zıddı Olmayan Sifat-ı Lâzimeler]	94
3.6. [Kısaca Sifat-ı Ârızalar]	95
3.7. [Harflerin Çıkış Yerleri (Mahreçleri)]	95
3.8. [Harflerin Sıfatları - Zıddı Olan Sıfatlar]	97
3.9. [Zıddı Olmayan Sıfatlar]	98
3.10. [Sifat-ı Ârızaların Açıklanması]	99
3.11. [Harfi Kalın Okumanın Vâcib Olduğu Yerler]	99

3.12. [Râ Harfi'nin Kalın Okunduğu Yerler]	99
3.13. [Harf-i Medd Olan Elifin Hükümü]	100
3.14. [Harfi Kalın Okumanın Câiz Olan Yerler]	100
3.15. [Harfi İnce Okumanın Vâcib Olduğu Yerler]	101
3.16. [İdgâm Bahsi]	101
3.17. [İdgâm-ı Misleyn]	102
3.18. [İdgâm-ı Mütekâribeyn ve Mütecâniseyn]	102
3.19. [Lâm-ı Ta'rif'in İdgâm-ı veya Diğer Adıyla İdgâm-ı Şemsiyye]	103
3.20. [Sâkin Nûn, Sâkin Mîm ve Tenvîn Bahsi]	103
3.21. [İhfâ Bahsi]	104
3.22. [İzhâr Bahsi]	104
3.23. [Kalb Bahsi]	105
3.24. [Meddler Bahsi]	105
3.25. [Medd-i Bedel veya Hemzeden Dönüşen Medd]	106
3.27. [Sebeb-i Medd Olan Sükûn Bahsi]	106
3.28. [Medd Mertebeleri Bahsi]	106
3.29. [Meddlerin Hükümleri Bahsi]	107
3.30. [Kelime Sonlarındaki Vakf Çeşitleri]	107
3.31. [İşmâm ve Revmin Câiz Olmadığı Yerler]	107
3.32. [Vakfın Çeşitleri Bahsi - Vakf Dört Kısımdır.]	108
3.33. [Sekte Bahsi]	109
3.34. [Kur'ân-ı Kerim-i Tilâvet Şekilleri]	109
3.35. TENBÎHÂT	110
3.36. [Harf, Hareke, Sükûn, Şedde ve Vakf İle İlgili Uyarılar Bahsi]	110
3.37. [Şedde İle İlgili Uyarılar]	113
3.36. [Sükûn İle İlgili Uyarı]	114
3.37. [Hareke İle İlgili Uyarı]	114
3.38. [Vakf İle İlgili Uyarı]	114
SONUÇ	116
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	118
4. ED-DÜRRÜ'L-YETİM'İN TAHKİKİ METNİ VE ŞEMASI	118
(Arapça kısım)	118
KAYNAKÇA : فهرست المصادر والمراجع	165
Ayetlerin Fihristi:	180

Özel İsimler ve Kitaplar Fihristi:.....	182
Arapça Konuların Fihristi:.....	183
Ed-Dürrü'l-Yetîm'de Bulunan Konuların Şeması:.....	185
Kıraat İmamlarının İsim ve Rumuzlarının Tablosu:.....	194

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser.	Yay.	:Yayınları.
a.g.m	:Adı geçen madde.	Yaz.	:Yazan-Yazar.
a.e	:Aynı eser.		
a.s.	:Aleyhisselam.		
b.	:Bin (Oğlu).		
bkz.	:Bakınız.		
bs.	:Baskı.		
c.c.	:Cellecelâluhu.		
c.	:Cilt.		
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.		
h.	:Hicri.		
Hz.	:Hazreti.		
Haz.	:Hazırlayan.		
Ktp.	:Kütüphane(si).		
Mad.	:Madde.		
m.	:Mîlâdî.		
ö.	:Ölümü, ölüm tarihi.		
r.a.	:Radiyallahuanh.		
s.	:Sayfa.		
s.a.v.	:Sallellahu aleyhi ve sellem.		
t.y.	:Tarih yoktur.		
vb.	:Ve benzeri.		
vr.	:Varak.		
Vs.	:Vesâire.		

GİRİŞ

I. Tezin Konusu

Hız. Âdem'in (a.s.) yaratılıp her şeyin isminin kendisine öğretilmesi ve öğrendiklerini meleklere arzemesiyle âdemoğlunun dil ile olan ilişkisi başlamış, bugün hâla devam etmektedir.

Dünyada konuşulan dillerden biri de Arap dilidir. Arapça, Allah (c.c.) tarafından Hız. Muhammede (s.a.v.) ve onun nezdinde bütün insanlığa indirilen Kur'ân-ı Kerim'in dilidir. Binâenaleyh Kur'ân, Allah kelâmı olup, sözlerin en mükemmel ve en güzeldir.

Her dilin kendine göre bir takım telaffuz kuralları olduğu gibi, fasih ve belîğ bir Arapçanın, özellikle Arapça olan Kur'ân'ın da tecvîd kuralları vardır. Dolayısıyla mükemmel bir kıraât, tecvîd kuralları ve bu kuralları uygulayan (fem-i muhsin) bir hoca ile gerçekleşir.

Kur'ân'ın inişinden itibaren var olan kuralların zamanla isimleri konulmuş ve bu kurallar bütünü tecvîd ilmi olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra hem Araplar içinde hemde İslamiyetle müşerref olan diğer milletlerin bünyesinde Kur'ân ilimleriyle meşgul olan birçok âlim yetişmiştir. İslam beldelerinde yetişen bu âlimler, bütün ilimlerde olduğu gibi tecvîd ilmiyle ilgili birçok eser te'lif etmişlerdir.

Bu âlimlerin önde gelenlerinden biri de, Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde yetişen İmam Birgivi'dir. Birgivi, tecvîd ile ilgili "ed-Dürrü'l-Yetîm" adlı risâleyi yazmıştır. Birgivi'nin, çalışmamıza konu olan bu eseri yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve birçok kitaba da kaynaklık etmiştir. Denilebilir ki bu eser bütün kıraâtleri câmi, muhtasar ve müfîd bir tecvîd risâlesidir.

Velhâsıl kıraât ve tecvîd çalıştay ve seminerlerinin yapıldığı, üniversitelerde husûsi kıraât bölümlerinin açıldığı, ulusal ve uluslararası yarışmaların yapıldığı böyle bir zamanda, ed-Dürrü'l-Yetîm'i ilim dünyasına yeniden tanıtmak ve bu alanda çalışacakların istifâdesine sunmak için bu eserin tahkikini yüksek lisans tez konusu olarak seçtik.

II. Tezin Gayesi

Tecvîd ilminin doğuşundan bugüne kadar, bu alanla ilgili birçok mufassal ve muhtasar eser yazılmıştır. Bununla beraber tecvîd ilmini daha kısa sürede öğretmek, kolaylaştırmak, anlaşılmasını sağlamak ve kâideleri pratiğe dökmek maksadıyla, farklı farklı eserler de kaleme alınmıştır.

İmam Birgivî, genelde ferde ve topluma fayda sağlayan meseleleri ön planda tutarak, yaşamış olduğu toplumda gördüğü noksanlıkların giderilmesi ve hataların düzeltilmesi maksadıyla, okuyucuyu pratiği kavramaya sevk eden kısa ve öz birçok eser te'lif etmiştir. Bu sebeptendir ki, bütün eserlerinin ön sözünde o eseri hangi amaçla ve niçin yazdığını açıklamıştır.

Tecvîde dâir yazdığı “ed-Dürrü'l-Yetîm'i” niçin yazdığını ise şöyle açıklamıştır: **“Bu, tecvîd ilmi hakkında bir risâledir. Bunu yazmaktan maksadımız şerefli Kur’ânı okuyacak olan herkesi doğru yola iletmek, hakîm ve hamîd olan Allahın kitâbına samîmi olarak hizmet etmektir.”**

Bizim bu çalışmadaki amacımız:

- Risâlenin isminden de anlaşılacağı üzere (ed-Dürrü'l-Yetîm - eşi ve benzeri bulunmayan iri taneli tek inci) tecvîd hususunda mühim olan bu eseri, milletimize ve İslam dünyasına daha iyi tanıtmak.

- Birgivî Mehmed Efendi'nin, Kur’ân-ı Kerim'in tecvîd kâidelerine dikkat edilerek okunmasına özel bir önem verdiğini vurgulamak.

- İmam Birgivî'nin, tecvîd ilmini ve bazı kıraât vecihlerini muhtasar ve veciz bir şekilde ele almakta ne kadar mâhir olduğunu ve eserinin de diğer tecvîd kitaplarından farklı olduğunu tesbit etmek.

- İstanbul'un meşhur âlimlerinden Hacı Hafız Ahmed Şakir Efendi'nin (şâşı hâfız) icâzet silsilesinde, Pir Ali el-Balıkesiri'nin (Birgivî'nin babası) isminin yazılı olması, Kurra bir zâtın oğlunun tecvîd ve kıraatte ne kadar usta olduğunu beyân etmek.

- Kur’ân-ı Kerim'i, kâide ve kurallarına göre okumak isteyen herkese faydalı olmak.

- Kısaca bu çalışmayı, tecvîd çalışmaları ve araştırmaları yapacakların istifâdelerine sunarak, ilim dünyasına mütevazi bir katkı sağlamak istedik.

III. Tezin Yöntemi

Bir eserin ilmî olarak neşre hazırlanmasındaki en büyük maksat, o eserin müellifinin bizzat yazmış olduğu metnin tesbit edilmesini amaçlar. Çünkü bu hususta başvurulacak en önemli kaynak şüphesiz ki müellif nüshasıdır. Bu da çok az esere nasip olan bir özelliktir. Bununla beraber müellifin yakın veya uzak arkadaşlarının, talebelerinin istinsah etmiş olduğu veya eserin üzerine şerh, hâşiye gibi çalışmaların yapıldığı metinler de ilmi çalışmalarda yardımcı malzeme olarak değerlendirilir.

Çalışmamızın ilk aşamasında, “ed-Dürrü’l-Yetim’in” nüshalarının bulunabileceği çeşitli kataloglarda ve kütüphanelerde geniş bir tarama yaptık. Yaptığımız bu araştırmalarda 50 küsur nüshaya ulaştık. Fakat bu nüshaların herhangi birinin müellif nüshası olduğunu tevsik ve tesbit edemedik.

Bu araştırma çerçevesinde öncelikle **Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK)**, **T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın www.yazmalar.org** adlı resmî internet sitesi, **el-Mektebetü’l-Vakfiyye** (<http://waqfeya.com/book.php?bid=1463>) ve **İSAM** veri tabanında araştırma yapılarak bütün kataloglar taranmıştır.

Tez danışmanım, Ahmet Turan Arslan Hoca’mın yardımıyla temin ettiğimiz yazmalardan dört tanesini seçtik. Çalışmalarımızı bu nüshalar üzerinden “tercihli yöntemi” seçerek yapmaya çalıştık. Nüsha farklılıklarını dipnotta belirtmeye özen gösterdik.

Bu husus “**Ed-Dürrü’l-Yetim’in Tahkikinde İzlenen Yöntem**” başlığı altında daha ayrıntılı olarak işlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI:

1.1.1. Doğumu ve Soy: (929/1523 – 981/1573)

İmam Birgîvî veya Birgîvî Mehmed Efendi (10 Cemaziyelevvel 929/27 Mart 1523 Cuma günü) Balıkesir'de doğmuştur.¹ Doğum tarihini bizzat kendisi şöyle ifâde etmiştir. “Velâdetim târihî, dokuzyüz yigirmi dokuz cumâda'l-ûlâsının onuncu gündür”.² Büyük dedesi Lutfullah Efendi, Hacı Bayram-ı velinin halifesi'dir.³ Dedesi Kepsut ilçesinin Bekteşler köyünden İskender Efendi'dir.⁴ Babası ise, Pîr Ali Efendi adında tekke şeyhi, (muhtemelen aile geleneyine uyarak Bayramiye tarikatı tekke şeyhi) âlim ve fâzıl bir zat olup⁵ Balıkesir'de bir medresede müderris idi.⁶ Hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, İmam Birgîvî'nin annesinin adı Meryem'dir.⁷

1.1.2. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Müellifimizin adı Mehmed'tir. Tam künyesi ise, “Mehmed b. Pîr Ali b. İskender”dir.⁸

Birgîvî, Ali b. Bâlî'ye (992/1584) göre “Birgilû”, Kâtip Çelebi'ye (1067/1656) göre “Birgilî”, bazı ilk kaynaklarda ve genelde muahhar kitaplarda kullanılan ifâdelere göre “İmam Birgîvî” ve Evliya Çelebi'ye (1093/1683) göre ise “Mehmed Çelebi” gibi ünvanlarla meşhur olmuştur.⁹

Birgi, günümüzde İzmir'in Ödemiş ilçesinin bir kasabasıdır. Kendisine “Birgilî” veya “Birgîvî” diye nisbet edilmesi, hayatının en önemli devrelerini orada geçirmesi ve müderris olarak orada meşhûr olmasındandır.¹⁰

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz: Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, (Tüba), bs: 2016, I,262-264; Martı Huriye, **Birgîvî Mehmed Efendi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, bs: 2, 2011, s: 25.

² Birgîvî, **Vasiyetnâme**, Konya Karatay Yusufaga Ktp, Arşiv no: 42 Yu 33/1, vr.28b; Arslan Ahmet Turan, **İmam Birgîvî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Seha Neşriyat, İstanbul, bs: 1992, s: 24; Martı, **a.g.e.**, s: 25.

³ Nev'îzâde Atâf, (ö.1045/1635) **Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletî's-Şekâik** (Zeyl-i Şekâik), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay: 85, Haz: Suat Donuk, İstanbul, 2017, I,895; Martı, **a.g.e.**, s: 28-29.

⁴ Uzunçarşılı İsmail Hakkı (1888-1977), **Karesi Meşâhiri**, Haz: Mehmet sarı-Ahmet Karaman, Zağanos Eğitim Kültür Vakfı Yay. Balıkesir, 1999, s: 5-6.

⁵ Ali b. Bâlî (992/1584), **el-lkdü'l-Manzûm fi Zikri Efâdili'r-Rûm**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye Bölümü., Arşiv no: 3616, vr:80ab; Martı, **a.g.e.**, s: 25-26.

⁶ Cenâbî Mustafa Efendi (ö.999/1590), **el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye Bölümü., Arşiv no:3100, vr: II,425b; Arslan, **a.g.e.**, s: 25.

⁷ Arslan, **a.g.e.**, s: 25; Martı, **a.g.e.**, s: 27.

⁸ Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi (1116/1704'te sağ), **Tercüme-i Evrâd-ı Birgîviyye**, Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba, Arşiv no:449., vr:149a; Martı, **a.g.e.**, s: 27.

⁹ Arslan, **a.g.e.**, s:45-46.

¹⁰ Kâtip Çelebi (ö.1067/1657), **Mizânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, bs: Mayıs 2016, s: 124; Uzunçarşılı İsmail Hakkı (1888-1977), **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, bs: 2011, III,1.Kısım, 355; Martı, **a.g.e.**, s: 26.

1.1. 3. Tahsili

İlköğrenimini, mantık ilmini ve hafızlığını babasında ikmâl etmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek yüksek tahsilini Semâniye Medresesinde tamamlamıştır.¹

1.1. 4. Hocaları

İmam Birgivî'nin ilk hocası babasıdır. Daha sonra birçok ders halkasına dâhil olan Birgivî'nin, gerçekte ilim ve fikir hayatını şekillendiren şu üç âlimdir:

- Küçük Şemseddin Efendi (957/1550-51) diye bilinen, Şemseddin Ahmed Efendi'dir.²
- Kızıl Molla ve Kızıl Abdurrahman Efendi diye anılan, Amasyalı, Abdurrahman (983/1575) Efendidir.
- Ahîzâde Karamânî Mehmed, (974/1563-64) Efendidir.³

1.1.5. Meslek Hayatı

İmâm Birgivî'nin meslek hayatı üç devreden oluşur:

- İlk müderrisliği: İstanbul'un bazı medreselerinde müderrislik yapmıştır.
- Kassâm-ı askeriliği: Hocası Abdurrahman Efendi'nin delâletiyle Halep ve Edirne'de kassâm-ı askeri⁴ olarak görev yapmıştır.
- Birgi'deki müderrisliği: İstanbul'dan döndükten sonra Birgi'de müderrislikle beraber te'lif ve irşâd faaliyetlerini de gerçekleştirmiştir.⁵

1.1.6. Tasavvufa İntisâbı

Birgivî Mehmed Efendi, kassâm-ı askerilik vazifesinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Burada Bayrâmiye Tarîkatı şeyhlerinden Karaman'lı Abdullah Efendi'nin (ö.972/1564-65) müntesibi olmuştur.⁶ Birgivî, gerçek bir tasavvuf erbabı olmakla beraber şerîattan sapan, bid'at ve hurafelere müsâmaha gösteren bazı müteşeyyihleri (şeyh geçinenleri) şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Onun en büyük amacı, Hz. Peygamberin yolu olan en doğru ve orta yola milleti irşad etmektir. Bu sebeptendir ki, bir şâheser olan "et-Tarîkatü'l Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye" adlı eserini kaleme almıştır.⁷

¹ Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletî's-Şekâik**, I,631; Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., I,262-263.

² Arslan, **a.g.e.**, s: 28-30.

³ Ali b. Bâlî, **el-İkdû'l-Manzûm fi Zikri Efâdli'r-Rûm**, a.g.e., vr: 80ab; Martı, **a.g.e.**, s: 32-34.

⁴ **Kassâm-ı Askeri**, "Yeniçeri ocağı mensuplarından birisinin vefat etmesiyle ardında bıraktığı malların resmi işlemler sayesinde şeriata uygun biçimde varislerine paylaştırılması ile meşgul olan heyetteki şer'i memura verilen isimdir". Pakalın Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B Basımevi, İstanbul, bs:1971, 2/210.

⁵ Nev'îzâde Atâî, **a.g.e.**, I,631-632; Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., I,263; Arslan, **a.g.e.**, s: 30-38. Martı, **Birgivî Mehmed Efendi**, s: 35-37.

⁶ Nev'îzâde Atâî, **a.g.e.**, I,632; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III,1.Kısım, 355; Arslan, **a.g.e.**, s: 63-67.

⁷ Aynî, Mehmed Ali, **Türk Ahlakçıları**, Marifet basımevi, İstanbul, 1939, I,106; Arslan, **a.g.e.**, s: 66-68.

1.1.7. Vefatı

Birgivi, 981 yılı Cemâziyelevvel ayında (981/Eylül-1573) bir İstanbul seyahati sırasında vebaya yakalanarak hicri takvime göre elli iki yaşında vefat etmiş, cenazesi Birgi'ye getirilerek şimdiki bulunduğu yere defnedilmiştir.¹

1.1.8. Çocukları ve Torunları

Kaynakların tesbîatine göre Birgivi'nin üç oğlu vardır:

a- Mehmed Halîm: Küçük yaşta Birgi'de vefat etmiştir. Birgivi, **Ahvâlu Etfâli'l-Müslimîn** adlı eserini ona ithâfen yazmıştır.²

b- Fazlullah Efendi: Babasına talebe de olan Fazlullah Efendi, 1560'da doğmuş, (1032/1622-23) yılında vefat etmiştir.³ Birgivi ondan "en sevgili oğlum" diye bahsetmiş ve yazmış olduğu Emsile kitabına onun adına izâfeten **el-Emsiletü'l-Fadliyye** adını vermiştir.⁴

c- Mustafa Efendi: Birgivi'nin en büyük oğludur. İlmî seviyesinin üstünlüğü, kadılığındaki adâleti ve hayatındaki mazbutluğu ile meşhûr olmuştur.⁵

İmam Birgivi'nin meşhur olan iki torunu vardır. Bunlardan birisi Mustafa Efendi'nin oğlu olan Riyâzi Mehmet (980/1572) Efendidir.⁶

Bir diğeri ise Şeyh Fazlullah Efendi'nin oğlu olan Kazasker İsmetî Mehmed (ö.1076/1665-66) Efendidir.⁷

Şunu ifâde etmek gerekir ki, İmam Birgivi'nin hem oğulları hem de torunları kendisi gibi ilim ve irfân yolunda yürümeye devam etmişlerdir.⁸

1.1.9. İlmî Yetkinliği ve Ahlâki Şahsiyeti

İmam Birgivi'nin, Küçük yaşından itibaren ilmî hayatın içinde bulunması ve daha genç yaşında birçok eser kaleme almış olması, onun Osmanlı âlimleri içerisinde sıra dışı bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Onun bu sıra dışılığını, almış olduğu eğitimin yanında, kendi öz şahsiyetiyle alakalandırmak icâbeder. Zira hayatının çoğunda kitap te'lif etmek, vaaz ve irşatta bulunmak ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur.

Hayatı boyunca korkmadan ve çekinmeden sözün en doğrusunu söylemeye çalışmış, araştırmış, irdelenmiş, değerlendirmiş, her zaman mükemmeli aramış, girift olan birçok bilgileri rahatlıkla pratiğe dökerek kolaylaştırmış, naklî ve aklî delilleri yoğurarak kendine has yorumlar yapmış, müstesna bir âlimdir.⁹

¹ Yüksel Emrullah, "Birgivi", **DİA**, VI,191.

² Arslan, **a.g.e.**, s: 41-42; Martı, **a.g.e.**, s: 57.

³ Nev'îzâde Atâî, **a.g.e.**, II,1676-1677.

⁴ Arslan, **a.g.e.**, s: 43-44;

⁵ Nev'îzâde Atâî, **a.g.e.**, I,877-878; Martı, Birgivi Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s: 47-48-49.

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., II,610-611; Arslan, **a.g.e.**, s: 40-41.

⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III,1.Kısım, 360.

⁸ Arslan, **a.g.e.**, s: 40-44; Martı, **a.g.e.**, s: 48-49.

⁹ Martı, **a.e.**, s:57.

İmam Birgivî, Ahlak, Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Kıraât, Tecvîd, Ferâiz, Sarf, Nahv, Astronomi ve Tasavvuf gibi, topluma yol gösteren, milleti irşad eden, dînî ve sosyal alanda birçok hususta söz söyleyip kalem oynatmıştır.

İtikatta mâturîdi, fıkıhta Hanefî olan İmâm Birgivî'nin hayatından bahseden bütün kaynaklar, onun Ehl-i Sünnet'e mütemessik, mutedil, hakkı çekinmeden söyleyen kaleminin iki tarafı da keskin olup hem ifrât'a hemde tefrît'e karşı duran, son derece dürüst, dînî, ilmî ve ahlâki meziyetler açısından farklı bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadır.

İmam Birgivî'nin en büyük gayesi, toplumun ilimle berâber ahlakının da, kitap, sünnet ve selef-i sâlihın kaynaklı ideal bir ahlak seviyesine ulaşmasıydı. Bundan dolayıdır ki Birgivi, birçok eserini bu minvalde te'lif etmiş hatta farklı konularda yazmış olduğu eserlerde bile verdiği misallerde ideal ahlak vurgusu yapmıştır. Mesela; Avâmil adlı eserinde, kıyâsî amillerden bahsederken İsmi mensûbun'da, ismi mef'ûl gibi ref edip nâibü'l-fâil aldığını delillendirirken şu örneği vermiştir: "Âlimin ahlakının, Muhammedî olması gerekir".¹

Mehmed Ali Aynî (1869-1945), ondan bahsederken şöyle der: "Ahlakçılarımız içinde Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nâdir tesâdüf olunur. Çünkü onun dînî bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nisbette pâk, nezih ve metîn idi."²

Şunu daha iyi anlıyoruz ki, bu gün İslam toplumu, Birgivî Mehmed Efendi gibi derin ve geniş bir bilgiye sahip, ilimle takva arasında köprü kuran, yaşadığı devrin güncel meseleleri hakkında söz sahibi olan, taşrayı ve merkezi iyi bilen, medenî cesareti yüksek, yetkin din adamlarına muhtaçtır. Ayrıca Birgivî'nin mîras bırakmış olduğu eserlerinin hâlâ revaçta olması, yaklaşık 440 yıldan beri bu kaynakların artan bir ilgi ile elden ele dolaşması onun ilmî kariyerini göstermektedir.

Birgivî, bugün her ne kadar maddeten aramızda bulunmasa da soracağımız her soruyu eserleriyle cevaplayıp müşkil olan birçok konuyu kendine has uslûbüyle açıklayıp sadra şifa olmaktadır.

Tarihin rûhuna baktığımızda Osmanlıyı ayakta tutan üç sacayağının varlığını görürüz. Bunlardan birincisi, ilim adamı yetiştiren dînî ve fennî ilimleri cem eden kaliteli medrese, ikincisi dâhilî ve hâricî düşmana karşı kuvvetli ve muazzam bir ordu, üçüncüsü ise halkı eğitip yetiştirerek ideal aile ve toplum meydana getiren hurâfe ve bidat'lardan uzak tekke ve zâviyelerdir.

İşte İmâm Birgivî bu sacayağının en sağlam dönemlerinde yetişmiş, aynı zamanda yıkımın da buralardan geleceğini sezerek yetkilileri hep uyarmıştır.

¹ Birgivî (929/1523-981/1573) **Mec'mûatu'n-Nahv (Avamil)** Haz: İsmail Çelik, Muallim Neşriyat, Şifa Yayınevi ve Matbaacılık, bs: 3, 2013, İstanbul, s: 22.

² Aynî Mehmed Ali, **Türk Ahlakçıları**, s:105.

Sonuç olarak İmam Birgivî için şunu söylemek abartı olmasa gerekir; O, sözlerinde, yazdıklarında ve hayatında “efrâdını câmî ağıyârını mânî” bir şahsiyet olup, din ve ahlak kültürümüz hakkında günümüz insanına yön vermeye devam eden büyük değerlerimizden biridir.

1.2. ESERLERİ:

İmam Birgivî 52 yıllık hayatında hemen hemen islâmi ilimlerin her sahasında 57 eser te'lif etmiştir. Yazmış olduğu bu eserler, onun ilim ve kültür hayatımızda ne kadar büyük izler bıraktığını göstermektedir.

Bu 57 eserin, 15 tanesi İslam hukuku, 12 tanesi Arapça öğretimi, 11 tanesi İtikâd ve İbâdet konuları, 8 tanesi Ahlak ve Tasavvuf meseleleri, 4 tanesi Kur'ân ilimleri, 3 tanesi Hadis bilgisi ve 4 tanesi de farklı konularla ilgilidir.¹ Birgivî'nin eserlerini konularına göre sınıflandırırken konuyla ilgili yapılan en son çalışmalardan biri olan, Huriye Martı'nın “Birgivi Mehmed Efendi” adlı eserinden yararlanılmıştır.

1.2.1. İtikâd ve İbadetler

1- Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme). Türkçedir.

2- er-Risâletü'l-İtikâdiyye. Arapçadır.

3- Şerhu Âmentü. Arapçadır.

4- Risâletü't-Tevhîd (luğazu'l²-Birgivî). Arapçadır.

5- Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn. Arapça bir eser olup 1976 yılında Mehmed Emre tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

6- Tuhfetü'l-Müsterşidîn fi Beyâni'l-Mezâhib ve Fırâkı'l-Müslimîn. Arapça bir eser olup, Avni İlhan tarafından tahkik ve tercüme edilmiştir.³

7- el-İrşâd fi'l-Akâid ve'l-İbâdât. Arapçadır.

8- Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât. Arapçadır.

9- Şerhu Şurûti's-Salât. Arapçadır.

10- Muaddilü's-Salât. Arapça bir eser olup, 1976 yılında Mehmed Emre tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁴

11- Risâle fi Sücûdi's-Sehv. Arapçadır.⁵

¹ Atsız Nihal, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya, Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası**, Ötüken, İstanbul, Ocak: 2013, s: 20-110; Martı, **a.g.e.**, s: 68-120.

² **Luğaz**: “Anlaşılması ve halli müşkül olacak surette uydurulmuş söz bilmece, edebi bilgilerdendir”. Şemseddin Sâmî (1850-1904), **Kâmûs-ı Türkî**, Şifâ Yay. İstanbul, bs: 1, m. 2012. s: 1262.

³ Martı, **a.g.e.**, s: 69-76.

⁴ Martı, **a.e.**, s: 76-78.

⁵ Arslan, **a.g.e.**, s: 90.

1.2.2. Kur'ân İlimleri

1- Tefsîr. Arapça bir eser olup, Fâtiha Sûresinden başlayıp Bakara Sûresinin 98. âyeti ile sona erer.

2- ed-Dürrü'l-Yetîm fi't-Tecvîd. Arapçadır.

3- Risâle fî Beyâni Rusûmi'l-Mesâhifi'l-Osmâniyyeti's-Sitte. Arapçadır.

4- Ahsenü'l-Kasas. Yusuf Sûresinin tefsiridir.¹

1.2.3. Hadis İlimi

1- Risâle fî Usûli'l-Hadîs. Arapçadır.

2- Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn. Arapçadır.

3- Kitâbü'l-Îmân ve Kitâbü'l-İstihsân. Arapçadır.²

1.2.4. İslam Hukuku

1- Fetvâlar. Türkçedir.

2- İnkâzü'l-Hâlikîn. Arapçadır.

3- Hâşiyetü İnkâzi'l-Hâlikîn. Arapçadır.

4- Hâşiyetü İnkâzi'l-Hâlikîn Tercümesi olup, (Risâle fî ademi Cevâzi'l-Ücre ale'l-Kırâe) Arapça ve Türkçe bir eserdir.

5- İkâzu'n-Nâimîn ve İfhâmü'l-Kâsırîn. Arapçadır.

6- Hâşiyetü İkâzi'n-Nâimîn. Arapçadır.

7- es-Seyfü's-Sarîm fî ademi Cevâzi Vakfi'l-Menkûl ve'd-Derâhîm. Arapçadır.

8- Zuhru'l-Muteehhilîn ve'n-Nisâ fî Târîfi'l-Ethâr ve'd-Dimâ. Arapça bir eser olup, Tercümesi 1968 yılında M.Cemal Öğüt tarafından yapılmıştır.

9- Risâle fi'l-Musâfaha. Arapçadır.

10- Risâle fi Ziyâreti'l-Kubûr. Arapça bir eser olup, 1997 yılında A. Muhammed Beşîr tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

11- Risâle fi'l-Arâzi'l-Uşriyye ve'l-Harâciyye. Arapçadır.³

¹ Arslan, a.g.e., s: 101-102; Martı, a.g.e., s:79-81.

² Arslan, a.g.e., s: 102-109; Martı, a.g.e., s: 82-88.

³ Martı, a.g.e., s: 89-98.

12- Ferâiz Risâlesi ve Şerhi. Arapça bir eser olup, 2000 yılında Bayram Demircigil tarafından tahkik edilmiştir.

13- Hâşiyetü'l-Îzâh ve'l-İslâh. Arapçadır.

14- Tâ'likat ale'l-Înâye.¹

1.2.5. Ahlâk ve Tasavvuf

1- et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye. Arapçadır.

2- Clâü'l-Kulûb. Arapça bir eser olup, tahkiki 1995 yılında Beyrutta Âmir Saîd ez-Zebari tarafından yapılmıştır. Ayrıca bu eser 1959 yılında Endonezya'da da basılmıştır.

3- el-Kavlü'l-Vasît beyne'l-İfrât ve't-Tefrît (Risâle fî İhtimâmi Emri'd-Din). Arapçadır.

4- Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî. 1988 yılında İstanbul'da Dersaadet Kitabevi tarafından basılmıştır.

5- Risâle fî Medhi's-Sultâni'l-Âdil ve Zemmi's-Sultâni'z-Zâlim. Arapçadır.

6- Tafdîlü'l-Ğaniyyi'ş-Şâkir ale'l-Fakîri's-Sâbir. Arapçadır.

7- Mihakkü'l-Mutasavvifîn ve'l-Müntesibin. 1988 yılında İstanbul'da Dersaadet Yayınevi tarafından basılmıştır.

8- el-Makâmât. Arapça bir eser olup, 1988 yılın'da İbrahim Subaşı tarafından İstanbul'da yeni basımı gerçekleştirilmiş, tercümesi ise 1999 yılın'da İstanbulda Muhlis Akar tarafından yapılmıştır.

9- Dâmiğatü'l-Mübtedîfn fi's-Sülûki ilâ Tarîki'l-Müteşerrifîn. Arapça bir eser olup, İmam Birgivi'ye aidiyeti kesin değildir.²

1.2.6. Arapça Öğrenimine Yönelik Eserleri

1- Şerhu lügati Feriştahoğlu. Arapça ve Türkçe sözlüktür.

2- İm'ânü'l-Enzâr. Arapçadır.

3- Risâle fi's-Sarf. Arapçadır.

4- Kifâyetü'l-Mübtedî. Arapçadır.³

¹ Martı, **a.g.e.**, s: 98-100.

² Martı, **a.e.**, s: 101-111.

³ Martı, **a.e.**, s: 112-113.

5- el-Emsiletü'l-Fazliyye. Arapça bir eser olup, kelimelerin altında Türçeleri'de mevcuttur.

6- Şerhü'l-Emsileti'l-Fazliyye. Eserin icemesi 2002'de İstanbul'da Güsamettin Erdoğan tarafından yapılmıştır.

7- Hâşiyetü Şerhi'l-Fazliyye.

8- el-Avâmil. Arapçadır.

9- İzhârü'l-Esrâr. Arapça bir eser olup, 1995'de Ürdün'de Şükran Kaya (Fazlıoğlu) tarafından tahkiki yapılmıştır. Ayrıca İbrahim Ömer Süleyman Zübeyde tarafından 1992'de Trablus'ta diğer nahiv kaynakları ile karşılaştırmalı tahkiki neşri'de gerçekleştirilmiştir.

10- İmtihânü'l-Ezkiya. Arapça bir eser olup, 1989 yılında Kâhire'de tahkiki Târik Muhtâr el-Melîci tarafından yapılmıştır.

11- Ta'lîkât ale'l-İmtihân.

12- Ta'lîkât ale'l-Fevâidiz-Zıyâiyye. Arapçadır.¹

1.2.7. Diğer Eserleri

1- Ğurrenâme.

2- Risâle fi Âdâbi'l-Bahs (Risâletü'l-Münâzara). Arapçadır.

3- Emâlî.

Yukarıda zikredilenlerin dışında başka müelliflere âit olduğu halde, Birgivi'ye nisbet edilen eserler ve müellifleri ise şunlardır.

- İşrâku't-Tevârîh veya el-İşrâk ve's-Siyer, Kara Ya'kûb b. İdrîs Karamânî'dir. (833/1429).

-Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâd, Hasan b. Abdullah Kâfî Akhisâri'dir. (1052/1616).

-Sihâh-ı Acemiyye, 913/1507 tarihli olduğundan, Birgivi'den önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

-ed-Dürretü'l-Mültekatâti'r-Rûmiyye, Birgivi'den sonra yaşamış olan şeyhülislâmların fetvalarından (Fetâvâ el-Hindiyye) iktibaslarla yazılmış olan bir risâledir. Bu da eserin Birgivi'ye ait olmadığını göstermektedir.²

¹ Martı, a.g.e., s: 114-117.

² Martı, a.e., s: 117-120.

-Sırâcü'l-Musallî, Müellifi meçhul olup, Şerhu Şurûti's-Salât, ile beraber istinsah edildiği için Birgivî'ye nisbet edilmiştir.

-Râhatü's-Sâlihîn ve Savâiku'l-Münâfikîn, 1003/1594 yılında Ahmed el-Husûnî tarafından kaleme alınmıştır.

-el-evrâdü'l-Birgiviyye (Nevâfilü'l-İbâdât) Bu eser de Birgivî'ye nisbet edilmekle beraber bazı kaynaklar bunu doğrulamamaktadır.¹

1.3. ED-DÜRRÜ'L-YETİM Fİ'T-TECVÎD

1.3.1. Eserin Adı ve İmam Birgivî'ye Âidiyeti

Tahkîkini yaptığımız eserin ismi, “Ed-Dürrü'l-Yetîm fi't-Tecvîd'tir”. الدُّرُّ : İnci, اليَتِيم : Emsalsiz, benzersiz ve yegâne şey mânâsına gelir. Dürri Yetîm'in mânâsı ise, eşi benzeri bulunmayan iri taneli inci demektir. “Dürr-i Yetîm” ta'biri Hz. Peygamber içinde kullanılmıştır. Bu münasebetle Kaygusuz Abdal (ö.848/1444[?]) şiirinde, Hz. Peygamberi bu isimle anmıştır.

Çün ol Dürr-i yetimdir bi behâne
Hakkın fazlı erip geldi iyâne.² Kaygusuz³

Dürrü'l-Yetîm (eşsiz inci), isminden de anlaşılacağı üzere, tecvîd hususunda eşi ve benzeri bulunmayan bir eserdir. Binâenâleyh risâlenin ismi, bütün yazma ve matbu'larında, şerh ve tercümelelerinde ayrıca biyografik kaynaklarda:

Ya رسالة التَّجْوِيدِ لِلْبُرْكَوِي: دَرُّ يَتِيمٍ ya: دَرُّ الْيَتِيمِ ya: الدُّرُّ الْيَتِيمِ فِي التَّجْوِيدِ şeklinde geçmektedir. İmam Birgivî ile alakalı yapılan bütün araştırma ve çalışmalarda ismi mezkûr eserin Birgivî'ye âit olduğunu müşâhede etmekteyiz.⁴ Mesela Kâtip Çelebi (Hacı Halîfe), (ö.1067/1657) Keşfü'z-Zunûn adlı eserinde bu risâlenin hem ismini hem de Birgivî'ye âit olduğunu şöyle ifâde eder:

الدُّرُّ الْيَتِيمِ فِي التَّجْوِيدِ: لمولانا محمد بن پير علي المعروف ببركلي المتوفى سنة 981،
إحدى وثمانين وتسعمئة وهو ورقتان أوله: (لله الحمد في الأولى والآخرة) ، كتبه في أوائل جمادى الأولى سنة 974 ،

“Ed-Dürrü'l-Yetîm fi't-Tecvîd, 981 yılında vefat eden ve Birgili diye meşhur olan, büyüğümüz, Hocamız Mehmed b. Pîr Ali'ye aittir.”⁵

¹ Martı, a.g.e., s: 120.

² Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, a.g.e., I,486.

³ Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444 [?]) Alevî-Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen mutasavvıf şair. Azamat Nihat, “Kaygusuz”, **DİA**, XXV,74-76.

⁴ Cenâbî, a.g.e., vr: II,426a; Ali b. Bâlî, a.g.e., vr:82a; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., I,264.

⁵ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, (Hacı Halife) (ö.1067/1656-57), **Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l Funûn**, Tahkîk: Muhammed Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1.bs:2008, 2/87.

Ayrıca bazı Müstensihler, nüshaların başlarında veya sonlarında bu tecvîd risâlesinin İmam Birgivi'ye ait olduğunu beyan etmişlerdir. Meselâ:

ا : Nüshasının baş tarafı: دُرِّيِيم son tarafı ise şöyledir: فِي أَوَائِلِ جَمَادِي تَمَّ تَضْمِينُهُ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَائِلِ جَمَادِي، Musannifin de söylediği gibi, -Allah rahmet eylesin- bu risâle Allah'ın yardımıyla 974 yılının Cemâziyelevvel ayının ilk başlarında yazıldı.

ب : Nüshasının baş tarafı şöyledir : رسالة التجويد للبركوي، "Birgivi'ye âit tecvîd risâlesidir".

1.3.2. Muhtevâsı

İmâm Birgivi, bu risâlesinde genel tecvîd kâidelerini ve bu kâidelerin bazı kıraâtlarda uygulama yöntemlerini muhtasar bir şekilde işlemiştir. Eserin muhtevâsı sırasıyla şöyledir: Besmele, hamd, salavât ve duâ'dan sonra, tecvîd'in tarifi, harflerin mahreçleri ve sıfatları, tenvîn ve sâkin nûn'un hükümleri, medler, vakf ve sekteler, tilâvet çeşitleri ve harflerle ilgili uyarılardır. Musannif zikredilen bu ana konularla berâber bunların alt bölümlerini de zaman zaman örneklerle açıklamıştır.¹

1.3.3. Önemi

Birgivi bu eseriyle, Yüce Kur'ânı okumak isteyenlere, tecvîd kâidelerini kısa ve öz bir şekilde öğretmeyi hedeflemiştir. Hayatının merkezine "emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker" prensibini yerleştirmiş bir zât olan Birgivi, yaşadığı asırda birçok insanın Kur'ân-Kerîm'i tecvîdsiz okuduğunu görmüş, bu hususta meydana gelen hata ve noksanların giderilmesi maksadıyla, ed-Dürrü'l-Yetîm'i te'lif ettiğini belirtmiştir.²

Arapça tahkîk bölümünde şârihlerin ve mütercimlerin (tesbit ettiğimiz 3 şerh ve 3 tercüme'de) bu eserin önemini anlatan ifâdelerini nakletmiştik. Bununla beraber risâlenin öneminin en belirgin kanıtlarından birisi de, Nebi Efendizâde diye bilinen Ali b. Abdullah el-Uşşâkî (ö.1200/1785-1786) "Kasîde fi'l-Kütübî'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm" adlı manzûm eserinde tecvîd ve kıraât sahasında okunan eserleri anlatırken, ed-Dürrü'l-Yetîm'den sitayişle şöyle bahsetmiştir;

İlm-i tecvîdden okur isen eğer Dürr-i Yetîm
Der-kenâr etmiş olursun misl yok Dürr-i Yetîm
Okusan anı olursun tecvîde kâbil-i hitâb

İşte Nebi Efendizâde' nin bu beyitleri, tahkîkini yaptığımız bu eserin, XVI. Yüzyıldan sonra Osmanlı Devletinde yaygın bir şekilde hem okunduğunu hem de okutulduğunu göstermektedir. Bu da eserin öneminin ve alanında uğraşanlar tarafından kabul gördüğünün en bâriz şahididir.³

¹ Birgivi, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1-4.

² Birgivi, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1a.

³ Öztürk Mustafa, **Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, pdf, s:103; Fazlıoğlu Şükran, **Nebî Efendizâde'nin Kaside fi'l-Kütübî'l-Meşhure fi'l-'Ulûm, Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası**, Değerler Eğitimi Dergisi, Sayı: 1, s: 97-11, İstanbul 2003. Pdf, s:15.

1.3.4. Takip Ettiği Metot

İmam Birgivî, ed-Dürrü'l-Yeîm'e öz bir mukaddime ile başladıktan sonra, şu metodu takip etmiştir. Evvela tecvîd ile alakalı olan ve bu alanda bilinmesi ve uygulanması gerekli olan kâide ve kuralları müsbet bir şekilde izah eder. Daha sonra da bu konuda sakınılması gerekli olan hususlara dikkat çeker.

Sanki şöyle demiş olur. Kur'ân-ı Kerîm'i mükemmel bir şekilde okumak için bunları yapın, şunları yapmayın.

1.3.5. Konuyu Takdim Yöntemi

Müellifimizin te'lif etmiş olduğu bu eser, sayfalarca anlatılması gereken tecvîd konularını birkaç sayfada îzah etmesi, hem eserin hemde müessirin birçok açıdan diğerlerinden farklı olduğunu göstermektedir.

Birgivî, girişte haber'i öne alıp mübtedâ'yı sona bırakarak (الله الحمد) klasik edebî sanatlardan "kasr/hasr"¹ sanatını icrâ ederek eserine "hüsn-i ibtidâ" (güzel bir başlangıç) ile başlamıştır.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) şanını yüceltmek veya hürmet etmek maksadıyla, onun ismini açıkça zikretmeyip, "Allah'ın sevgilisi" manasındaki (ولحبيبه) lafzını kullanmıştır.

Bununla birlikte:

1- Müellif her ne kadar yeni bir konuya geçerken geniş takdim usullerini kullanmadıysa da, metin içerisinde kullandığı kısa başlıklar buna ihtiyaç bırakmamıştır. الإِدْعَاءُ ve التَّلَقُّةُ gibi.

2- Konuya, bir çok müellif tarafından itibâr edilen bir tecvîd tarifi yaparak başlar.

3- Bilindiği üzere harflerin ses doğrultuları güzel olmazsa, kelimedeki seste güzel olmaz. Binâenaleyh Birgivî, ilk önce kısaca harflerin sıfatlarını, ardından mahreçlerini, daha sonrada mezkûr sıfatların zıtlarıyla berâber tariflerini ve bu sıfatları bulunduran harfleri de açıklar.

4- Konuları işlerken, Kıraât-ı Âsım'ı (ö.127/745) merkeze alarak farklı kıraâtlerdeki tecvîd uygulamalarına yer verir.

5- Sıfât-ı lâzîmelerden zıddı bulunan ve bulunmayanları beyân ettikten sonra, sıfât-ı ârızalardan tefhîm sıfatının bulunduğu yerleri (isti'la harfleri, râ, lâm ve mâkablinde isti'lâ harfi bulunan med olan elif) bulmaca gibi yarım sayfa anlatıp, terkîk sıfatının bulunduğu yerleri ise bir cümle ile ifâde eder. والتَّرْقِيقُ لَأَزْمٍ لِعَظِيمِهِمَا gibi.

6- Tenvîn ve sâkin nûn'un hükümlerini idğamdan başlayarak, ihfâ, izhâr ve iklâb'ı açıklar.

¹ **Kasr/Hasr**: "Bir şeyi/durumu başka bir şeye/duruma tahsis etmektir". et-Teftezani, el-Fadilü'l-Lebib Mesûd b. Ömer (ö.792/1389-90), **Muhtasaru'l-Meânî**, Haşîye: Şeyhu'l Hind Mahmud Hasan (ö.1339/1920-21) Mektebetü'l-Büşra, Pakistan, bs: h.1433/m.2012, I,346.

7- Daha sonra medd ve çeşitlerini, vakf, sekte ve kısımlarını, tilâvet çeşitlerini ve bu konuda sakınılması gerekli olan hususları ortaya koyar.

8- Risâleyi, “dikkat edilmesi gerekli olan hususlar” diye açıkladığı tenbihât bölümüyle nihâyetlendirir.

9- Müellif, risâlesinde baştan sona kadar bu ilmin ıstılahlarını konuşur. Misâl: أَوْقَلِبْ، أَوْ نُقِلْ، أَوْ سُهِّلْ، أَوْ أُمِيلْ، أَوْ اخْتَلِسْ.

10- Zaman zaman anlattığı konuları ayetlerle örneklendirir.

gibi. وَعَنْ تَلْفُظِ الْحَاءِ كَالْهَاءِ أَوِ الْحَاءِ، وَإِدْغَامِ نَحْوِ: ﴿وَسَبِّحْهُ﴾¹

11- Bazen, Kur’ân okuyucusunu veya öğrenciyi toplumda yaygın olan kiraât hatalarını yapmamaları hususunda uyarır. Misâl: لِيَتَحَفَّظَ عَنْ تَلْفُظِ الْهَمَزَاتِ الْمُحَقَّقَةِ بِالتَّسْهِيلِ ve

وَأَيُّزْمِ التَّحْفُظِ [عَنْ مَدِّ نَحْوِ: ﴿عَلِيمًا﴾² فِي الْوَقْفِ كَمَا يَفْعَلُهُ بَعْضُ الْجَهْلَةِ.

12- Bazı konularda Cumhûr’un görüşünü, bazen de muhtâr veya tercih edilen görüşleri belirtir.

gibi. وَجَاءَ الْإِطْهَارُ فِي: ﴿يُلْهَثُ ذَلِكَ﴾ مَرْجُوحًا ve وَالْمُخْتَارُ فِي: ﴿مَالِيَهُ (28) هَلَكَ﴾³ الْوَقْفِ عَلَى الْأُولَى

¹ İnsân: 76/26.

² Nisâ: 4/11.

³ Hâkka: 69/28-29.

1.3.6. Ed-Dürrü'l-Yetîm'in Nüshaları ve Özellikleri

Tahkikini yaptığımız ed-Dürrü'l-Yetîm'in birçok kütüphanede 50 kûsür yazma nüshalarına ulaştık. Ancak tüm araştırmalarımıza rağmen eserin müellif nüshasına rastlayamadık. Toplanan bu nüshalardan tez danışmanım Ahmet Turan Arslan Hoca'mızla beraber dört nüsha belirledik. Bu seçimi, o dönemdeki eserlerin yazı şekline, tarihine ve eserin okunurluğuna göre tesbit edip, tercihli yöntemi de kullanarak çalışmamızı tamamladık. Tercih edilen nüshaların özellikleri aşağıda sırayla verilmiştir.

1- (أ) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile H Hüsnü Paşa bölümünde bulunan, 01182-007 nolu demirbaş el yazma nüshasıdır. Bu nüsha'nın 215x150;180x110mm fiziksel özelliği olup, yazıldığı eserdeki sayfa aralığı 103-105'dir. Kâğıdı sarımtırak ve 2 varaktır. Tâlik hattı ile yazılan bu eserin ilk 3 sayfası 21 satır, 4. cü sayfası 20 satır olup, toplam 83 satırdır.

Hattı siyah mürekkeple yazılan nüshanın, konu başlıkları ve bölümler sürhle yazılmış olup sayfa yapısı gayet düzgündür. Ayrıca sayfa kenarlarında azda olsa açıklama ve konuya âit örneklendirmeler mevcut olup, sayfa sonlarında ise karşı sayfanın ilk kelimesi yer almıştır. Nüshada, bazı elif-i memdûde'li kelimelerde uzun elif'ten sonra bulunan küçük hemze (وَسَطُ الْخَلْقِ: عَيْنٌ، فَحَاءُ), kelimededen düşürülerek genelde şu şekilde (وَسَطُ الْخَلْقِ: عَيْنٌ، فَحَاءُ) yazılmıştır.

أ- Nüshasının baş tarafı şöyledir:

دُرِّ يَتِيمٍ / بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ / اللَّهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ.

أ- Nüshasının son tarafı şöyledir:

وَعَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ مِنَ الشُّكِيِّنِ وَقَلْبِ تَاءِ التَّائِيثِ هَاءً وَالتَّنْوِينِ أَلْفًا وَنَحْوِ ذَلِكَ.

أ- Nüshasının ferağ (istinsah/ketebe) kaydı ise şöyledir:

تم تصنيفه بعون الله تعالى في أوائل جمادى الأولى سنة أربع وسبعين وتسعمائة، قاله المصنف عليه الرحمة.

2- (ب) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile Hacı Mahmud Efendi bölümünde bulunan, 00383-002 nolu demirbaş el yazma nüshasıdır. Nüshanın fiziksel özelliği 199x149–140x70mm olup, 3 varak'tır. 1. sayfası 19, diğer 5 sayfası ise 21 satır olup, toplam 124 satırdır. Yazıldığı diğer mecmualarla sayfa aralığı 5-9 dur. Kağıdı limon küfü rengi olup, Tâlik hattı ile yazılmıştır.

Hattı Siyah mürekkeple yazılan nüshanın, adı belirgin, konu başlıkları ve bölümler silik sürhle yazılmıştır. Sayfa yapısı düzgün olup, sayfa sonlarında ise karşı sayfanın ilk kelimesi yer almıştır. Az da olsa bazı kelimelerin düşmesi veya bazı harflerin noktalamalarında görülen eksiklik, yazma nüshalar için tabî karşılanmaktadır.

ب - Nüshasının baş tarafı şöyledir:

رسالة التجويد للفاضل النحرير البركوي عليه الرحمة
بسم الله الرحمن الرحيم
لله الحمد في الأولى والآخرة

ب - Nüshasının son tarafı şöyledir:

وَعَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ مِنَ التَّشْكِينِ وَقَلْبِ تَاءِ التَّائِيثِ هَاءَ وَالتَّنْوِينِ أَلْفًا وَنَحْوِ ذَلِكَ.

ب - Nüshasının ferağ (istinsah/ketebe) kaydı ise şöyledir: تَمَّتِ الْكِتَابُ

3-(ج) Nüshası: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesin de, 05 Ba 1138/6 demirbaş tasnif numaralı el yazması olup, (994/1585) yılında yazılmıştır. Fiziksel ölçüleri 223x155–115x70 mm olup, toplam 4 varaktır. Her sayfasında 17 satır bulunan nüshanın satır sayısı toplam 136'dır. Yazı türü nesih, kağıdı filigranlı ve bulunduğu eserdeki sayfa aralığı 73b-77a'dır. Diğer özellikleri ise; siyah meşin, şemseli¹, miklebli² cilt içindedir. Cetveller söz başları ve keşideler³ kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Sayfa kenarları hâşiyelidir. Hasan b. Yusuf Amasyalı'nın vakf kaydı ve zâti mührü vardır.

ج - Nüshasının baş tarafı şöyledir:

هذا درّ يتيم لمرحوم بركلي محمد أفندي رحمه الله بمهته إليه وسعته
بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين
لله الحمد في الأولى والآخرة.

ج - Nüshasının son tarafı şöyledir:

وَعَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ مِنَ التَّشْكِينِ وَقَلْبِ تَاءِ التَّائِيثِ هَاءَ وَالتَّنْوِينِ أَلْفًا وَنَحْوِ ذَلِكَ.

ج - Nüshasının ferağ (istinsah=ketebe) kaydı ise şöyledir:

تمّ تصنيفه بعون الله تعالى في أوائل جمادى الأولى سنة أربع وتسعين وتسعمائة 994
و فيها : « تمّت الرسالة المسّمى بدرّ اليتيم صنّفه العالم الفاضل محمّد البركوي.

¹ **Şemse**: “Çeşitli görsel sanatlarda kullanılan ışıklı veya ışısız güneş biçiminde süsleme motifidir”. Bozkurt Nebi, “Şemse”, **DİA**, XXXVIII,518.

² **Mikleb**: “Eski ciltli kitapların kaplarının sol tarafındaki fazla parçanın adıdır”. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II,534.

³ **Keşide**: Arap harfiyle yazılan yazılarda harflerin (harflerin üzerine çekilen çizgi) çekilmesi uzatılması hakkında kullanılan bir tâbirdir. Pakalın, **a.g.e.**, II,250.

Not: Bu nüsha 994/1585-86 yılında istinsah edilmiş sonra daha geniş sayfalara yerleştirilmiş ve metnin etrafına Ahmed er-Rûmi'nin şerhi yazılmıştır. Metin ve şerh birbirinden cetvelle çizilmiş kırmızı çizgilerle ayrılmıştır.

4- (د) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile Mehmed Nûri Efendi bölümünde bulunan, 00194-002 nolu demirbaş el yazma nüshası'dır. Fiziksel özellikleri; 160x100-95x45mm olup, 5 varaktır. İlk sayfası 10, diğer sayfaları 17 satır olan nüshanın toplam satır sayısı 163'tür. Yazı türü nesih, yazıldığı eserdeki sayfa aralığı 16-21'dir.

Hattı, siyah mürekkeple yazılı olan nüshanın, konu başlıkları, bölümler ve bazı hareketler kırmızı belirgin sürhle yazılmıştır. Nüshanın yazısı gayet okunaklı, açık ve nettir. Az da olsa düşen bazı kelimeler metnin dışında (صح) kaydıyla tashih edilmiştir. Kağıt rengi sütlü kahve olan nüshanın ilk sayfası ve cetveller yaldızlı boyayla süslenmiştir.

د - Nüshasının baş tarafı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ / لِلَّهِ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ.

د - Nüshasının son tarafı şöyledir:

وَعَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ مِنَ التَّسْكِينِ وَقَلْبِ تَاءِ التَّائِيثِ هَاءَ وَالتَّنْوِينِ أَلْفًا وَنَحْوِ ذَلِكَ.

د - Nüshasının ferağ (istinsah/ketebe) kaydı ise şöyledir:

تم تصنيفه بعون الله تعالى في أوائل جمادى الأولى سنة أربع وسبعين وتسعمائة تمت.

1.3.7. Ed-Dürrü'l-Yetim'in Tahkikinde İzlenen Yöntem

Bütün araştırmamıza rağmen, ed-Dürrü'l-Yetim'in, bizzat müellif nüshası mevcut olmadığı için, ismi mezkûr bu dört nüshayı temel aldık. Metnin tahkikinde tercihli yöntem uyguladık. Ayrıca nüshalar arasında bulunan bazı farklılıkları da dipnotlarda belirttik. Binaenaleyh ed-Dürrü'l-Yetim'in tahkikinde takip ettiğimiz metod aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

1. Nüshaları: أ، ب، ج، د diye isimlendirdik. Tercihli yöntemi kullanarak nusha farklılıklarını dipnotlarda belirttik.

2. Eserden istifâdeyi kolaylaştırmak için, tarafımızdan konulan başlıkları ve yapılan açıklamaları köşeli parentez [] ile gösterdik.

3. Nüshalar arasındaki farklılığı göstermek için “artı (+)”, eksiği göstermek için “eksi (-)”, alternatif kelime ve ifadeyi göstermek içinse “iki nokta (:)” kullandık.

4. Nüshalarda hiç yazılmayan ancak satır arasında ya da kenarda tashih edilen kısımlar şu formül (صح هـ) ile gösterilmiştir.

5. Mahreçler kırmızı yıldızla (*) sıfatları artı (+) işaretiyle belirttik.

6. Maddeler halinde olan yerlerde rakamları (1,2,3,) harfleri (a,b,c,) ve bazı önemli yerleri belirtmek için tire işâretini (-) kullandık.

7. Metnin tamamına, uygun noktalama işaretleri koyduk. Ayrıca rahat okunabilmesi için metni tamamen harekeledik.

8. Konu anlatımlarına göre metni paragraflara ayırdık.

9. Âyet-i kerimleri nakışlı âyet parantezi ﴿﴾ içerisinde gösterip, sûre isimlerini ve âyet numaralarını dipnotlarda belirttik.

10. İzahı gerektiren bazı kelimeleri dipnotlarda açıkladık.

11. İstifâde ettiğimiz eski ve yeni kaynakları, tahkik kısmında فهرست المصادر والمراجع (Fihristü'l-Mesâdiru ve'l-Merâciu') başlığı altında gösterdik.

12. Dipnotlarda geçen şahıs isimlerinin, hicrî ve mîladi vefat tarihlerini vermeye çalıştık.

13. Türkçe bölümde tecvîdin doğuşu, tarihi gelişimi, İmam Birgivi'nin hayatı ve eserleri, ed-Dürrü'l-Yetim'in önemi, şerhleri ve tercümeleleri belirttik.

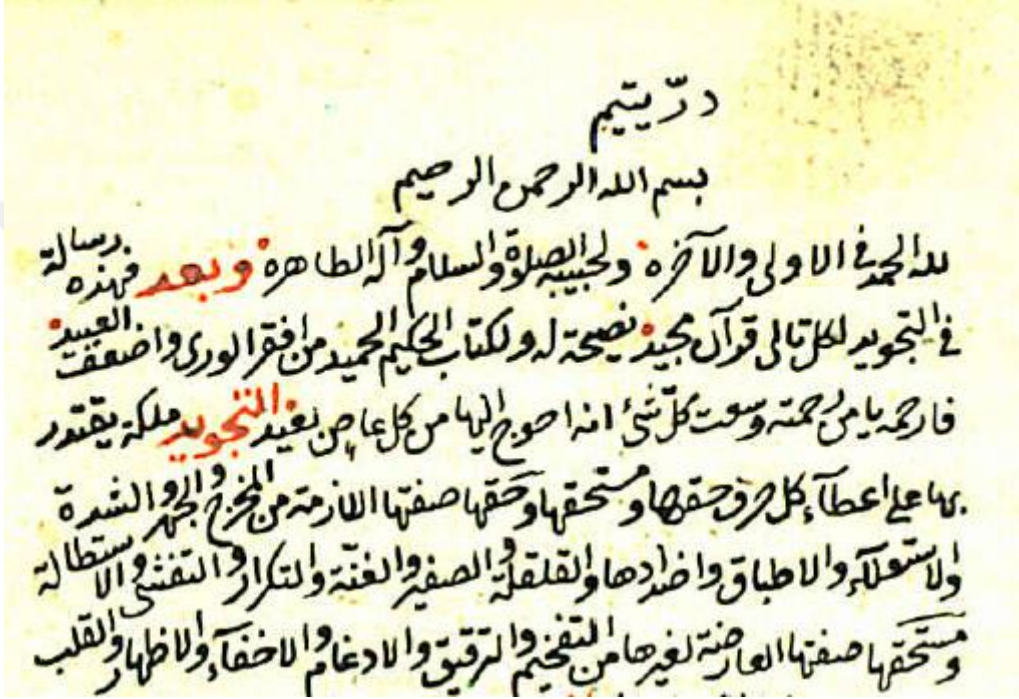
14. Eserin daha kolay anlaşılması için, ed-Dürrü'l-Yetim'in tarafımızdan yapılan tercümesini, içinde geçen ıstılahları, Arapça özet şemâsını, kıraat imamlarının isim, rumuz ve vefat tarihlerini ilâve ettik.

15. Türkçe bölümdeki âyetleri mânâlandırırken, Türkiye Diyânet Vakfı meali ve Bekir Sadak hoca'nın mealinden faydalandık.

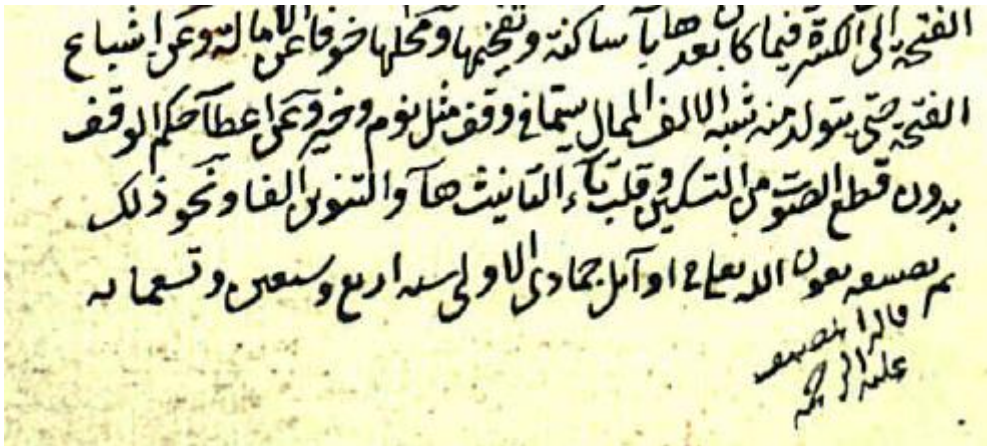
EKLER

(ed-Dürrü'l-Yetîm'in Nüshalarından Bazı Örnekler)

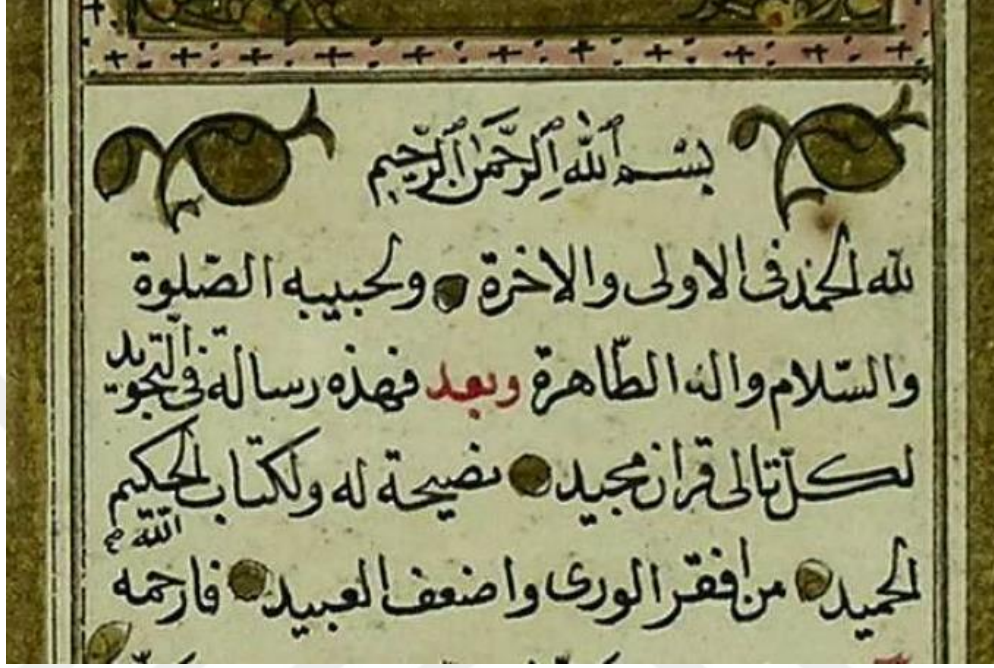
EK- 1. (١) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297,1 tasnif numarası ile H Hüsnü Paşa bölümünde bulunan, 01182-007 nolu demirbaş el yazma nüshasının ilk sayfasıdır.

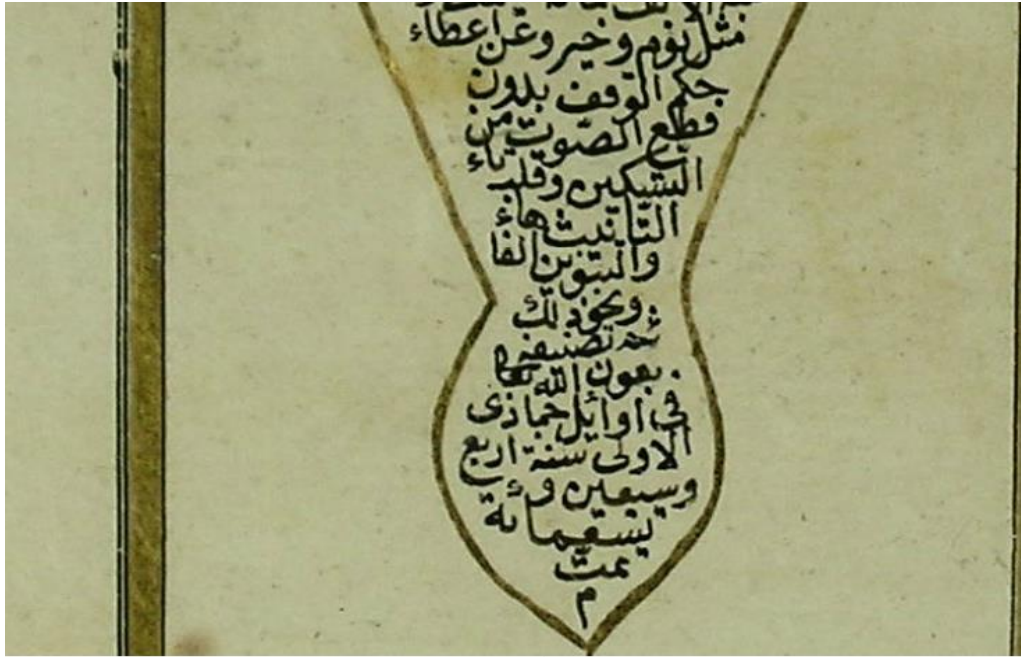
EK- 2. (١) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile H Hüsnü Paşa bölümünde bulunan, 01182-007 nolu demirbaş el yazma nüshasının son sayfasıdır.

EK- 3. (د) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile Mehmed Nûri Efendi bölümünde bulunan, 00194-002 nolu demirbaş el yazma nüshasının ilk sayfasıdır.

EK- 4. (د) Nüshası: İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 tasnif numarası ile Mehmed Nûri Efendi bölümünde bulunan, 00194-002 nolu demirbaş el yazma nüshası' nın son sayfasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TECVÎD VE ED-DÜRRÜ'L-YETİM'E KADAR TECVÎD'İN TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. TECVÎD

2.1.1. Tarifi

Tecvîd, sözlükte: Bir şeyi güzelleştirmek, iyi ve mükemmel yapmak demektir.¹ İstilahta ise: Kiraâti güzel ve sağlam yapma hususunda mükemmel bir sonuca ulaşmak için, Kur'ân harflerinin her birini, ifrat ve tefrite düşmeden, aslî mahrecinden çıkarıp, tertip ve mertebesine riâyet ederek, lâzımî ve ârizî sıfatlarının hakkını vermek, birbirine benzeyen harf ve lafızları, her yerde aynı ölçü ve telaffuzla okumaktır.² Ayrıca tecvîd, tilâvetin süsü ve kırâatin ziynetidir.³

Tecvîdin istilahî manası ile ilgili birbirine yakın birçok tarif yapılmıştır. İmam İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd tarifi şöyledir:

وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّهَا وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَضْلِهِ

O (tecvîd), harflerin sıfatları açısından hakkını ve müstehakkını vermek ve her bir harfi aslına (mahrecine) götürmektir.⁴ Musannifimiz İmam Birgivî'nin tarifi ise şöyledir:

التَّجْوِيدُ: مَلَكَةٌ يُقْتَدَرُ بِهَا عَلَى إِعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَمُسْتَحَقَّهَا

Tecvîd, Kendisi ile her bir harfe lâzım ve âriz sıfatlarını vermeye muktedir olunan bir yetenektir.⁵ Tecvîd şu şekilde de tarif edilmiştir:

عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيهِ عَنْ أَحْوَالِ حُرُوفٍ هَبَّاءٍ مِنْ حَيْثُ الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ

Tecvîd, zât ve sıfat bakımından, hece harflerinin durumlarının incelendiği bir ilimdir.⁶ Daha basit bir tarif yapmak gerekirse tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm'i, kâide ve kurallarına uyarak, güzel okumayı öğreten ilimdir.

¹ Cevherî Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö.398/1007-08), **es-Sihâh** (Tâcü'l-luğa), Tahkik: Muhammed Muhammed Tâmir ve diğerleri, Dâru'l-Hâdis el-Kâhire, bs: h.1430/m.2009, s: 210-211; Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf (ö.816/1413-14), **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Tahkik: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru'n-Nefâis Beyrut-Lübnan, bs:1, h.1424/m.2003, s: 114.

² ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî el-Endülüsî, (ö.444/1052-53), **et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd**, Dar'u Ammâr, Ammân, bs: h.1431/m.2010, s: 69; İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, (ö.833/1429-30), **et-Temhîd fi İlimi't-Tecvîd**, "Câmiu'l-Mutûn fi Tecvî'di'l-Kur'âni'l-Kerîm", adlı eser içindedir, Tahkik: Abdurrahîm et-Tarhûni, Dâru'l-Hadis, Kâhire, bs: h.1427/m.2006, s:151; el-Kastallâni, el-İmam Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir (ö.923/1517) **el-Müstedâb fi't-Tecvîd, el-Müsemma Hidâyetü'l-Kurrâ**, Tahkik: es-Seyyid Yusuf Ahmed, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, bs: h.1429/m.2008, s: 360.

³ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fi İlimi't-Tecvîd**, s: 151.

⁴ İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429-30), **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi**, Çöğenli Sadi, Âsitâne Kitabevi, İstanbul, t.y., s: 7.

⁵ Eskiçizâde, Ali Mehdi b. Hüseyin Edirnevî (ö.1243/1827-28), **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, Matbaa-i Âmire, bs: h.1253/m.1837, s: 2.

⁶ Debrelî Hoca Abdülkerîm Efendi, **Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, Hulûsi Efendi Matbaası, İstanbul, bs: h.1326/m.1908, Yaz: Hüseyin Hüsnî, h.1326/m.1908, s: 6.

2.1.2. Konusu

Tecvîd ilminin konusu, Kur'ân¹ ve Kur'ân'ın kelimeleridir.² Bazısı tecvîd ilminin konusuna hadîs-i şerîfi de katsada, cumhur, tecvîd ilminin konusunun sadece Kur'ân olduğunda icmâ etmiştir.³

2.1.3. Gayesi

Tecvîd'in gayesi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını, (en fasîh lugata sahib olan) Hz. Peygamberden (s.a.v.) alındığı şekliyle, okuma hususunda en mükemmel sonuca ulaşmak için çaba sarfetmektir.⁴ Diğer bir ifâde ile lisân-ı hatâdan, noksandan ve ziyâdeden muhâfaza ederek, Kur'ân-ı Kerim'i tecvîd ile okuma hususundaki, ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾⁵ "Kur'ân'ı tane tane oku" emrine imtisâl etmektir.⁶

2.1.4. Faydası

Tecvîd'in faydası (semeresi), Yüce Allâh'ın rızâsına nâil olup, dünya ve ahirette mutlu olmaktır.⁷ İmam İbnü'l-Cezerî konuyla ilgili şöyle der:

أَبْيَاتُهَا قَافٌ وَزَايٌ فِي الْعَدْدِ مَنْ يُحْسِنِ التَّجْوِيدَ يَنْظُرُ بِالرَّشْدِ

*Mukaddimenin beyitleri sayıda ق ve ز (100+7=107) dir. Tecvîd-i güzel uygulayan kurtuluşa erer.*⁸

2.1.5. Rûknü

Kişinin, Kur'ân-ı Kerim'in kıraâtini mâhir ve usta hocaların ağzından (fem-i muhsin) edâ yoluyla alması, aldığı ağzıyla ve diliyle devamlı olarak egzersiz yapmasıdır. Bu hususla ilgili İmâm İbnü'l Cezerî şöyle demiştir:

وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ أَهْرِي بِفَكِّهِ

*Tecvîdli ve tecvîdsiz okuma arasındaki fark, ancak kişinin ağzı ile (sürekli) alıştırma yapmasıyla ortaya çıkar.*⁹ Bir başkası da "fem-i muhsinin" önemini şöyle açıklamıştır:

¹ Cüreysî, eş-Şeyh Muhammed el-Cüreysî (ö.1322/1904-05), **Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvîdî'l-Kur'ânî'l-Mecîd**, Tahkîk: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs: 2, h.1434/m.2012, Lübnan-Beyrut, s: 16.

² Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, **Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 6.

³ Bilal, eş-Şeyh Muhammed Mustafa, **İrşâdü't-Tâlibîn fi Ahkâmi ve Tilâveti'l-Kitâbil Mübîn ve Menhecü's-Sahabeti (r.a.) fi Cemi'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, Dârü'l-Fadîleh, Kâhire, bs: h.1435/m.2013, s: 37.

⁴ Cüreysî, a.g.e., s: 16.

⁵ Müzzemmil: 73/4.

⁶ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, a.g.e., s: 6.

⁷ Cüreysî, a.g.e., s: 16.

⁸ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 24.

⁹ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.e., s: 5.

مَنْ يَأْخُذِ الْعِلْمَ عَن شَيْخٍ مُّشَافَهَةٍ يَكُنْ عَنِ الرَّيْبِ وَالتَّضْحِيفِ فِي حَرَمٍ
وَمَنْ يَكُ آخِذًا لِلْعِلْمِ عَن صَخِيفٍ فَعِلْمُهُ عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ كَالْعَدَمِ

*Kim, ilmi bir hocadan şifâhen alırsa, yanlış ve tahrif yapmaktan korunmuş olur.
Kim ilmi, bir sayfadan (yazıdan) alırsa, ilim ehline göre, onun ilmi hiç yok gibidir.¹*

Binâenaleyh Kur'ân-ı Kerîm'i mükemmel bir şekilde okuyan ve okutana, muallim, üstad, hoca, kâri ve mukrî denir. Bu sebeptendir ki, *fem-i muhsin* rütbesi sadece bu vasıflarla muttasıf olanlara mahsustur.²

2.1.6. Fazileti

Tecvîd ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin, usûlüne uygun ve doğru bir şekilde tilâvetiyle alakalı olması bakımından şer'i ilimlerin en faziletliyelerinden birisidir. Kur'ân'ın, tecvîde böyle mümtaz bir mevki bahşetmesi,³ Onun, uygulamada Kur'ân-ı Kerîm ile beraber indirilmiş olmasındandır.

Dolayısıyla tecvîd ﴿أَفْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾⁴ “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*” vahyi ile başlamıştır. Bu hususu İmam Cezerî Şöyle ifâde eder:

لَأَنَّهُ بِهِ الْإِلَٰهَ أَنْزَلَ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

Çünkü Allah, Kur'ân-ı tecvîd ile beraber indirmiştir. Ondan bize kadar da böylece gelmiştir.⁵

2.1.7. Diğer İlimlerle Alakası ve Farkı

Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm'e taalluk eden şer'i ilimlerden birisi olmakla beraber,⁶ kendisine has bir takım usûl ve fûrûu'nun bulunması, onu diğer ilimlerden ayırır.⁷

2.1.8. İsimleri

Tecvîd İlmi: *İlmi tecvîd, fennü't-terfîl, hakkut-tilâveh,*⁸ *ilim, fen, el-edâ, el-kırâe, ilmü tilâveti'l-Kur'ân, ilmü't-telkîn ve vasfû'l-kırâ'e,*⁹ gibi birçok adla isimlendirilmiştir.

¹ el-Medenî, Ebû Abdî'l-Kâdir Muhammed Tâhir er-Rahîmi, **el-Câmi'u ve't-Terkîz lihafezati'l-Kitâbi'l-Azîz**, Dâru'z-Zaman, el-Medînetü'l-Münevver, bs: 2, h.1427/m.2006, s: 369.

² Sarı Mehmet Ali, **Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları**, Nümüne Matbaacılık ve Ciltevi, t.y., s: 31.

³ Temel Nihat, **Kur'an Kiraâtında Vakf ve İbtidâ**, M.Ü.İ.F.V. Yay:189, bs: h.1422/m.2001, s: 22.

⁴ Alak: 96/1.

⁵ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi**, (Çöğenli), a.g.e., s: 6.

⁶ Ebû Süleyman Sâbir Hasen Muhammed, **Umdetü'l-Beyân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, Dâru-Âlemi'l-Kütüb, Riyâd, bs: 1, h.1418/m.1997, s: 21.

⁷ el-Haddâd Muhammed b. Ali b. Halefû'l-Hüseynî, (ö.1327/1909-10), **Fethu'l-Mecîd fi İlmi't-Tecvîd**, “el-E'mâlû'l-kâmile” adlı Kitabın içindedir, Tahkîk: Hamdullah Hâfız es-Saffî, Dâru'l-Ğavsani, ed-Dirasatü'l-Kur'âniyye, Şam-Suriye, bs: 1, h.1431/m.2010, s: 46.

⁸ Ebû Süleyman Sâbir Hasen Muhammed, **a.g.e.**, s:82.

⁹ el-Hafyân, Ahmed Mahmud Abdü's-Semî ve Muhammed b. Ali b. Halefû'l-Haddâd, **et-Tecvîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 2, h.1430/2009, s: 15-17.

2.1.9. Hükümü

Tecvîd, ilmî (teorik) açıdan farz-ı kifâye, amelî (pratik) açıdan ise farz-ı ayndır. Şöyle ki, Müslümanlar içinde bir gurubun tecvîd ilmini öğrenip ve öğretmesi farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla tecvîdi, ilmî açıdan bütün Müslümanların bilmesi farz değil mendubtur. Bu sebeple Müslümanların bir kısmının bu işle meşgul olması diğerlerinden yükümlülüğü kaldırır. Şayet böyle yapılmazsa herkes sorumlu olur.¹

Hiç kimse, “tecvîdi teorik olarak herkesin bilmesi lazımdır ve bilmeyen kimsede günahkârdır” dememiştir. İmam Cezerî, *“Kur’ân-ı tecvîd ile okumayan günahkâr olur” der.*² Cezerî bu sözünü tecvîdin ilmî yönünü değil, amelî yönünü kasdetmiştir. Yani diğer şer’î ilimlerde olduğu gibi, nasilki ibadetin sıhhati, ilgili hükümleri bilmeye bağlı değilse, kıraâtın sıhhati de teorik olarak tecvîd ilminin ahkâmını bilmeye bağlı değildir. Bu sebepten tecvîdin ilmî ve amelî yönünü birbirinden ayırmamız gerekir.³

Tecvîd’in amelî yönüne gelince, bu farz-ı ayndır. Şöyle ki, mükellef olan her Kur’ân okuyucusunun (az veya çok) kıraâtini, lahn-i celîden (herkesin anladığı hata) kurtaracak kadar tecvîdi tatbik etmesi farz-ı ayn, lahn-i hafiden (ehlinin anladığı hata) kurtaracak kadar tecvîdi uygulaması ise farz-ı kifâyedir.⁴

Her şeyin bir kuralı olduğu gibi, Kur’ân-ı Kerîm’i okumanın kuralı da tecvîdîdir. Çünkü Kur’ân lafız ve mâna olarak bir bütündür. Dolayısıyla mânânın sıhhati lafzın doğru telaffuz edilmesine bağlıdır. Bu sebepten her Müslüma’nın, en azından namazda kıraâti sahih olacak kadar, okuyacağı kısmı, tecvîd ile okumaya özen göstermesi, yanlış yaparım korkusuyla asla yüce Kur’ân’dan uzak durmaması gerekir.⁵

Özellikle kârî ve mukrîlerin, câmi görevlilerinin ve bu işle meşgul olan herkesin, tecvîdin hem ilmini hemde pratiğini bilip tatbik etmeleri elzemdir. Yaşlılık ve uzvî zorlanmalardan veya imkânsızlıktan dolayı, gayret ettiği halde başarıda zorlananlar şu âyeti kerîmeler mücibince, ﴿لَا يَكْفِيكَ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسَعَهَا﴾⁶ “Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler”, ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾⁷ “Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi” mâzur görülmüşlerdir.

¹ Bilal, eş-Şeyh Muhammed Mustafa, *İrşâdü’t-Tâlibîn fi Ahkâmi ve Tilâveti’l-Kitâbil Mübîn ve Menhecü’s-Sahabeti r.a fi Cem’il-Kur’âni’l-Kerîm*, a.g.e., s: 38.

² İbnü’l-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezerî veTercümesi* (Çöğenli), a.g.e., s: 6.

³ Mûsa, Abdürrazzâk b. Ali b. İbrâhîm, *el-Fevâidü’t-Tecvîdiyye fî şerhi’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, Dâru İbni Affân, S. Arabistan, Dâru İbni’l-Kayyim, Mısır, bs: 2, h.1435/m.2014, s: 60.

⁴ Mûsa, Abdürrazzâk b. Ali b. İbrâhîm, a.g.e., s: 38; Karaçam İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, İfav, İstanbul, bs: 26, h.1435/m.2013. s: 171; *es-Savtiyyât*, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı, Modern Arap Ses Akustiği Labaratuvarı, Saad Dahlab Üniversitesi, Blida-Cezayir, bs: 7, Receb 1430/Haziran 2009, s:162-170.

⁵ Karaçam, a.g.e., s: 166; Pakdil Ramazan, *Ta’lim Tecvîd ve Kıraât*, İfav, İstanbul, bs: 9, h.1437/m.2015, s: 28.

⁶ Bakara: 2/286.

⁷ Hac: 22/78.

İmam İbnü'l-Cezerî, Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd ile okunması açısından, Müslümanları üç kısımda değerlendirir:

1) Tecvîde riâyet edip, sevâba nâil olanlar.

2) Tecvîde riâyet etmeyip, günahkâr olanlar.

3) Herhangi bir sebepten dolayı tecvîdi öğrenme ve uygulama imkânı bulamayıp mâzur olanlar.¹

2.1.10. Farz Olduğunun Delilleri

Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd ile okunmasının farz oluşunun hükmü, Kitap, Sünnet ve İcmâ-i ümmet ile sabittir.

Kitaptan delili: Tertîl² ve tertîl'e işâret eden âyetlerdir. Mesela Müzzemmil Sûresinin dördüncü âyet-i kerîmesinde: ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً﴾ “Kur'ân'ı tane tane oku” , Furkan Sûresinin 32. âyetinde ise: ﴿وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً﴾ “ve Onu tane tane (ayırarak) okuduk” buyurulmuştur. Birinci âyetteki “رَتَّلَ” kelimesi emir fiili olup vucûb ifâde etmektedir. Zîra başka bir karîne ve delil bulunmadıkça emir vucûb ifâde eder. Bununla beraber her iki ayette bulunan “تَرْتِيلاً” kelimesi ise emir ve mâzi fiillerinin vucûbiyyetini te'kit etmektedir.³ Ayrıca buradaki tertîlden maksat, harflerin tecvîd-i ve kelimelerin sağlam bir şekilde telaffuz edilmesidir. Hz. Ali ye (r.a.) bu ayetteki tertîlin ma'nâsı sorulunca: O'da *Tertîl: تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ* “Harfleri tecvîdle okumak ve vakfları bilmektir” buyurmuşlardır.⁴

Konuyla ilgili başka âyetler: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَا هُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾⁵ “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazıları) onu, hakkını gözeterek okurlar.” Yüce Allah bu âyette, tilâvetin hakkını verenleri övmüştür. Tilâvetin hakkı ise, kıraatin tecvîd ile güzel bir şekilde edâ edilmesidir.⁶ ﴿وَقُرْءَانًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ﴾⁷ “Kuran'ı, insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektiğince indirdik”⁸.

¹ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429-30), **en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr**, Tahkik: Eş-Şeyh Zekeryya Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, bs: 4, h.1433/m.2011, I,167; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 172.

² “Tertîl” için bkz: s: 71.

³ ez-Zemahşerî, el-Harezmi Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer (ö.538/1143-44), **Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-te'vîl**, Tâlik: Halil Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut-Lubnan, bs: 1, h.1423/m.2002, s: 1151.

⁴ İbnü'l Cezerî, **et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 152.

⁵ Bakara:2/121.

⁶ el-Hafyân, **et-Teccîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd**, a.g.e.,s: 11.

⁷ İsrâ:17/106.

⁸ Cüreysi, **Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvîdi'l-Kur'ani'l-Mecîd**, a.g.e., s: 11.

Hız. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm'i Cebrâil (a.s.) den alırken ilk önce dinlemiş daha sonra onun okuduğu şekilde okumuştur. Aşağıdaki âyetler, bu hususla ilgili 4 önemli notayı bize bildirmektedir ki, bunlardan birisi olan ﴿فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾ ibâresi tecvîdi işâret etmektedir.

1- Dinleme, ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾¹ “(Resûlüm!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.”

2- Ezberletme, ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ﴾² “Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir.”

3- Tecvîd-ta'lîm, ﴿فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾³ “O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et.”

4- Anlama, ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾⁴ “Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir. İşte bu âyet-i kerîmeler ve benzerleri tecvîdin farz olduğunun delilleridir.⁵

Sünnetten deliller: Ümmü Seleme'ye (ö. 62/681) (r.a.), Hız. Peygamber'in (s.a.v) kıraâtı sorulunca, Onun “kıraâtinin açık bir şekilde ve harf harf olduğunu” rivâyet ederek şöyle söylemiştir: ((قِرَاءَةٌ مُّفَسَّرَةٌ حَرْفًا حَرْفًا))⁶.

Peygamberimiz (s.a.v.) kendileri Kur'ân-ı Kerîm'i açık açık, tane tane okudukları gibi, ashâbına da aynı şekil üzere okumalarını telkîn ve tavsiye buyurmuşlardır.

Bu hususla ilgili Katâde (d.60/680-ö.117/735) (r.a.) şöyle anlatıyor: Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) (r.a.) Peygamberimizin kıraâtinin nasıl olduğu soruldu. O'da şu cevabı verdi: ((كَانَتْ مَدًّا، ثُمَّ قَرَأَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَمُدُّ بِبِسْمِ اللَّهِ، وَيَمُدُّ بِالرَّحْمَنِ، وَيَمُدُّ بِالرَّحِيمِ)) “O kıraâtinde medd ederdi, (uzatırdı) dedi. Bunu örneklendirerek besmeleyi (بِسْمِ اللَّهِ), er-Rahmân-ı (الرَّحْمَنِ) ve er-Rahîm-i (الرَّحِيمِ) uzatarak okudu” diyerek Peygamber'in (a.s.v.) kıraatini tavsif etmiştir.⁷ Mezkûr Hadîs-i şerifler ve benzerleri, Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd ile beraber okunmasına delâlet etmektedir.

İcmâ'dan delili ise: Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimizden bu güne kadar nesilden nesile fiili bir sünnet olarak tecvîd ile beraber okuna gelmiştir. Bu hususla ilgili Allâme Şeyh Muhammed Mekkî Nasr (ö.1322/1904-05), *Nihâyetü'l-kavli'l-Müfîd* adlı eserinde şöyle demiştir. “Bu ümmet, Peygamberimizin (s.a.v.) zamanından bu âna kadar hiç bir ihtilafa düşmeksizin, tecvîdin farz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bu da delillerin en kuvvetlisidir.”⁸

¹ Kiyâme: 75/16.

² Kiyâme: 75/17.

³ Kiyâme: 75/18.

⁴ Kiyâme: 75/19.

⁵ es-Savtiyyât, **Modern Arap Ses Akustiği Labaratuvarı**, a.g.e., s:172.

⁶ en-Nisâbüri Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim (ö.405/1014-15), **el-Müstedrak ale's-Sahihayn**, Tahkîk: Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi el-Vadî, Dâru'l-Harameyn, Kâhire-Mısır, bs: h.1417/m.1997, I,445.

⁷ el-Buharî el-Cû'fî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbni'l-Müğire b. Berdzebe **Sahihu'l-Buharî**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, bs: h.1425/m.2004, Kitâb-ı Fadâilü'l-Kurân, 29, hadis no: 5046.

⁸ Ebû Süleyman Sâbir Hasan Muhammed, **Umdetü'l-Beyân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e. s: 22.

İşte bu deliller neticesinde ortaya çıkan şudur: Özelde bu işle meşgul olanlara tecvîd'i bilmek ve uygulamak, genelde ise Kur'ân Kerîm'i okuyacak (az-çok) her Müslümana tecvîdi tatbik etmek zarûridir.

2.1.11. Meseleleri

Bütün ilimlerle ilgili bir takım kâideler olduğu gibi, tecvîdin cüz'î meselelerine ulaşmak ve onları kavramak için de bu ilme âit bir takım küllî kâidelerin varlığı kaçınılmazdır. İşte bu küllî kâideler, tecvîdin meselelerini oluşturur. Mesela: Sakin nûn'dan sonra boğaz harflerinden biri gelirse, izhâr olur. ﴿أَنْعَمْتَ﴾¹ örneğinde olduğu gibi nûn harfi açık ve net bir şekilde okunur.²

2.1.12. Menşei

Daha önce tecvîdi ilmî ve amelî olarak iki kısma ayırmıştık. Uygulama açısından tecvîd kâidelerinin ilk kaynağı (koyucusu) Rasulullah (s.a.v.) dir. Çünkü bir beşer olarak bu ilmi ilk tatbik eden ve başkalarına öğreten odur.³

Daha sonra bu tecvîd uygulamalarını, Ashab'ı-Kiram, Tabiîn, kıraât imamları ve bu işte mâhir olan üstatlar, Hz.Peygamberin fem-i mühsinlerinden telakki ettikleri gibi, bizlere kadar tevâtüren ulaştırmışlardır. Bununla beraber ilmî açıdan, başlangıçta "tecvîd" kelimesini ilk olarak kullanan Hz. Ali (r.a)' dir.⁴ Daha sonraları zamanla yayılan ve müstakil bir ilim dalı olan tecvîdin, kâidelerini ilk olarak ortaya koyanlar ise, kıraât imamları ve Arap dili âlimleridir.⁵

¹ Fâtiha: 1/7.

² Ebû Süleyman Sâbir Hasen Muhammed, **Umdetü'l-Beyân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 22.

³ Sabri Naille Haşim, **Tecvîd-ü Âyâtirrahmân fî Tilaveti'l-Kur'ân**, Daru'n-Nefâis, Ürdün, bs: h.1436/m.2015, s: 81; el-Hafyân, **et-Tecdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 46.

⁴ İbnü'l Cezerî, **et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 152; Sarı Mehmet Ali, **Kur'an-ı Kerîm'i Güzeli Okuma Tekniği ve Kuralları**, a.g.e., s: 35.

⁵ el-Medenî, **el-Câmi'u ve't-Terkîz lihafezati'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., s: 396.

2.2. TECVİD'İN TARİHİ GELİŞİMİ VE TECVİD İLE İLGİLİ BAŞLANGIÇTAN ED-DÜRRÜ'L-YETİM'E KADAR YAZILAN ESERLER

Tecvîdin tarihi, esâsen Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü (Alak Sûresinin ilk 5 ayeti) ile başlamıştır. Dolayısıyla Peygamberimiz (s.a.v.), vahyi Hz. Cebrâil (a.s.) den tecvîd ve terfîl ile alarak, ashâbına da o şekilde okumuş ve okutmuştur.¹

Daha sonra sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamberden (s.a.v), öğrendiklerini (tecvitle) başkalarına öğretmek için, şehir şehir ülke ülke dolaşarak, bu şerefli emâneti dünyanın her tarafına ulaştırmışlardır. İşte Yüce Kur'ân, bu altın nesilden elden ele dilden dile, değişmeden ve bozulmadan, tecvîd üzere, bizlere kadar gelmiştir.²

Tecvîde dâir müstakil olarak ilk te'lif edilen eser, hicrî dördüncü asra tekâbül etmesine rağmen, esâsen tecvîd ile ilgili bir kısım meseleler ve onunla alâkalı bazı konular daha ilk devirlerde kaleme alınmıştır.³ Aşağıdaki iki eser buna örnektir:

- **Risâletün fi'l-İdgâmi'l-Kebîr**: Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö.154/771).

- **Urcûzetün fi Tilâveti'l-Kur'ân**: Ebû Mûsâ İsâ b. Mînâ' b. Verdân (Kâlûn) el-Medenî (ö.220/835).⁴

Ancak tecvîd ilmiyle ilgili ilk müstakil eser hicrî IV. asırda yazılmıştır. Hatta yazılan ilk eserlerde daha "tecvîd" kelimesi çok meşhûr olmadığı için ona eş değer isimler kullanılmıştır.⁵

Biz şimdi, tecvîd ile ilgili başlangıçtan İmam Birgivî'nin "ed-Dürrü'Yetim" adlı risâlesine kadar te'lif edilen eserleri (önce eserin sonra müellifin ismini) kronolojik olarak zikretmeye çalışacağız.

1- **Musannef fi Tecvîdi'l-Kur'ân**: Ebû Muhammed İshak b. Ahmed b. İshak b. Nâfi el-Huzâ'î el-Mekkî (ö.308/921).⁶

2- **el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye fi Tecvîdi'l-Kur'ân**: Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah b.Yahya ibni Hâkân b. en-Nadr b. Mûsa b. Ebi'd-Duhâ b. Sabîh b. Merzûk el-Hâkânî-el-Bağdâdî (ö.325/937).⁷

¹ es-Savtiyyât, **Modern Arap Ses Akustiği Laboratuvarı**, a.g.e., s:162.

² el-Ubeydî Fethî, **Külliyyâtü't-Tecvîd ve'l-Kirâât**, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lübnan, bs: h.1430/m.2009, s: 29.

³ Şükrî, Ahmed Hâlid ve diğerleri, **el-Münîr fi Ahkâmi't-Tecvîd**, Lecnetü't-Tilâve, Cem'iyetü'l Muhâfaza ale'l Kur'ani'l-Kerîm, el-Merkeziyye Matbaası, Amman-Ürdün, bs: 6, h.1426/m.2005, s: 10.

⁴ Sabrî, Nâile Hâşim, **Tecvîd-ü Âyatirrahmân fi Tilâveti'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 86.

⁵ Şükrî, Ahmed Hâlid, **el-Münîr fi Ahkâmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 12.

⁶ el-Hüzelî, ebu'l-Kâsım Yusuf b. Ali İbni Cubâretü'l-Hüzelî, (ö.465/1073), ve eş-Şeyh Muhammed b. Nasru'l-Mısriyyu'l-Hanefî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn"** ve Yelîhi **el-Kavlül Me'lûf fi-Ma'rifeti Beyâni Mehârici'l-Hurûf**, Tahkîk: Farğalı Seyyid Arbâvi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1432/m.2011, s: 19.

⁷ Aykaç Mehmet, "Hâkânî", **DİA**, XV,165-166; Talat, Eşref Muhammed Fuâd, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti ilmi't-tecvîd**, Vezâretüt-Terbiye ve't-Ta'lîm, Burnei Sultanlığı Dârüsselâm, bs:1, h.1423/m.2002, s: 8.

3- **Kasîdetün fi't-Tecvîd**: Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî eş-Şafîî (ö.377987). Askalan'da yerleşmiştir. Musannif bu eseri, Kaside-i Hâkâniyye'ye muhalefet etmek ve onu geçmek maksadıyla yazmıştır.¹

4- **Kasîdetün Râiyyetün fi't-Tecvîd**: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh ibni Yakub b. Alî el-İclî el-Lâlkâî (ö.386/996-97.ölümü bu tarihten sonra). Musannif bu eseri, Kaside-i Hakaniyye'ye muhalefet etmek ve onu geçmek maksadıyla yazmıştır.²

5- **Cüz'ün fi't-Tecvîd**: Ebu'l-Hasan Ali b. Câ'fer b. Muhammed er-Râzî es-Seîdî el-Hazzâ (410/1019 da sağ) .³

6- **et-Temhîd fi't-Tecvîd**: Ebu'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tezzi b. Muhammed b. el-Müstağfirî en-Nesefî el-Müstağfî (ö.432/1041).⁴

7- **er-Ri'âyeh li Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîki lafzi't-Tilâveh**: Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlip Hammûş b. Muhammed el-Kaysî el-Kayravânî el-Endülüsî (ö.437/1045).⁵

8- **et-Tahdîd fi'l-İtkani ve't-Tecvîd**⁶: Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö.444/1053).⁷

9- **Şerhu'l-Kaîdetü'l-Hâkâniyye fî Tecvîdi'l-Kur'ân**: Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö.444/1053).⁸

10- **el-Muvaddih fi't-Tecvîd**: Ebu'l-Kâsım Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abdulvehhâb İbni Abdî'l-Kuddûs el-Kurtubî (ö.461/1069).⁹

11- **el-Beyân fî Tilâveti'l-Kur'ân**: Ebû Amr Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdu'l-Berr el-Endülüsî el-Hâfız (ö.463/1071).¹⁰

12- **Nihâyetü'l-İtkan fî Tecvîd'i-Tilâveti'l-Kur'ân**: Ebu'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh el-İşbîlî er-Rainî el-Mâlikî el-Kâdî el-Mukriu el-Hatîb (ö.537/1142-43).¹¹

¹ Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî (1893-1976) **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, Dâru'l-İlm li'l-Âlemîn, Beyrût, bs: h.1389/m.1969, 5/311; Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987), **Mû'cemü'l-Müellifin**, Mektebetü'l-Müsennâ, Dâru lhyâittürâsi'l-Arabiyye, Beyrut, bs: h.1376/m.1957, 8/275.

² Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 8.

³ Ömer Rıza Kehhâle, **a.g.e.**, 7/52.

⁴ Talat, **a.g.e.**, s: 9.

⁵ Talat, **a.e.**, s: 9.

⁶ Talat, **a.e.**, s: 9.

⁷ Çetin Abdurrahman, "Dânî", **DİA**, VIII,459-461.

⁸ Talat, **a.g.e.**, s: 10; el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn"**, a.g.e., s: 19.

⁹ el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 19.

¹⁰ Talat, **a.g.e.**, s: 10.

¹¹ Talat, **a.e.**, s: 10.

13- **et-Tecrîd fi't-Tecvîd**: Ebû Ali Sehl b. Muhammed b. Ahmed el-Esbehânî el-Hâcî (ö.543/1148) .¹

14- **Nazmü'l-Edâ fi'l Vakfi ve'l-İbtidâ - Mukaddime fî Mehârici'l-Hurûf**: Ebu'l-Esbeğ Abdu'l-Azîz el-Endülüsî el-Mâlikî, el-Mârûf bi İbni't-Tahhân el-İşbîliyy (ö.559/1165 -Takrîben) .²

15- **Kitabu't-Tecvîd**: Muhammed b. Tayfûr el-Gaznevî es-Secâvendî (ö.560/1165).³

16- **et-Temhîd fî Mârifeti't-Tecvîd**: el-Hâfız Takiyyü'd'dîn Ebu'l-Alâ-i el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. Muhammed b. Sehl el-Hemezânî el-Attâr (ö.569/1173).⁴

17- **Risâletü'l-Vâziha fî Şerhi Tecvîdi'l-Fâtiha**: Alî b. Ebû Bekr b. Abdü'l-Celîl el-Merğînânî (ö.593/1197) .⁵

18- **et-Tahsîl fî Tilâveti't-Tenzil**: Takiyyüddîn b. Haz'al b. Asker b. Halîl el-Mukri'u eş-Şinnâî (ö.595/1198-99) .⁶

19- **et-Tarîk ile't-Tecvîdi ve't-Tahkîk**: Muvaffakuddîn Ebi'l-Kâsım Îsâ b. Abdulazîz b. Îsâ b. Abdu'l-Vâhid b. Süleymân el-Lehamî eş-Şerîşî el-İskenderî el-Mâlikî (ö.629/1232) .⁷

20- **Minhâcu't-tevfik ilâ ma'rifeti't-tecvîdi ve't-tahkîk**: Bu eser "Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ" adlı eserin bir kısmıdır, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdussamed es-Sehâvî el-Mısırî eş-Şâfiî (ö.643/1245).⁸

21- **Manzûmetü umdeti'l-müfîd ve uddeti'l-mücîd fî ma'rifeti't-tecvîd**; "Nûniyyetis-Sehâvî" olarak bilinir, Sehâvî, (ö.643/1245) .

22- **Şerhu manzûmeti umdeti'l-müfîd ve uddeti'l-mücîd**: Sehâvî, (ö.643/1245).

23- **Ravzatü'd-dürri ve'l mercân fî tecvîdi'l-Kur'ân**: Sehâvî, (ö.643/1245).⁹

24- **Şerh'u Manzûmeti Umdeti'l-Müfîd ve Uddeti'l-Mücîd li's- Sehâvî**: Şemseddin Ahmed b. Mahmûd el-Edîb el-Hakîm el-Mukri'i, (ö.643/1245).¹⁰

¹ Ömer Rıza Kehhâle, a.g.e., IV,284.

² Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., IV,22.

³ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Manisa İl Halk Ktp., Arşiv No:45 Hk 6599/1, tarama mad: Tecvîd, s: 20.

⁴ el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn"**, a.g.e., s: 20.

⁵ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Milli Ktp., Ankara, Arşiv No:01Hk731/10, tarama mad.Tecvîd s: 6.

⁶ el-Hüzelî, a.g.e., s: 20.

⁷ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd**, s: 11.

⁸ Altıkulaç Tayyar, "Sehâvî", **DİA**, XXXVI,311-312.

⁹ Talat, a.g.e., s: 11-12; el-Hüzelî, a.g.e., s: 20.

¹⁰ Ömer Rıza Kehhâle, **Mû'cemü'l-Müellifin**, a.g.e., 2/171.

25- **Tecvîdü'l-Kirâeti ve Mehârici'l-Hurûf**: Ebu'l-Kâsım İbrahîm b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Vesîk el-Emevî el-İşbîlî el-Endülüsî, (ö.654/1256-57).¹

26- **Kasîdetü'ş-Şâriha fî Tecvîdi Sûreti'l-Fâtîha**: Cemaleddin Ebû Zekeriyya Yahya b. Yusuf b. Yahya b. Mensûr b. el-Ma'mer b. Abdüsselâm el-Bağdâdî ed-Darîr el-Hanbelî es-Sarsarî el-Ensârî, Seyyidü'ş-Şuarâ olarak bilinir (ö.654/1258).²

27- **et-Terşîd fî İlmi't-Tecvîd**: Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdülazîz b. Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed b. Ebu'l-Ahves el-Kureşî el-Ceyyânî el-Endülüsî el-Fiherî el-İbni Nâzır olarak bilinir, Meriyye ve Malaka Kadısıdır (ö.680/1281-82).³

28- **et-Tecrîd fî't-Tecvîd**: İmâdüddin Ebî'l-Hasen Ali b. Ya'kûb b. Şucâi b. Ali b. İbrahîm b. Muhammed b. Ebî Zehrân el-Mevsîlî el-Mukri'i el-Fakîh eş-Şâfiî, İbni Ebuzzehrân olarak tanınmıştır (ö.682/1283).⁴

29- **Kasîdetün fî't-Tecvîd**: Ebû İshâk b. Yusuf b. Câmî'i b. Ebî'l-Berakât el-Kufsi el-Bağdâdî el-Hanbelî ed-Darîr (ö.682/1283).⁵

30- **ed-Dürrü'n-Nazîd fî't-Tecvîd**: Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. ez-Zebîr el-Halebî eş-Şâfiî el-Hatîb, Hâbüri olarak bilinir (ö.690/1291).⁶

31- **el-Mukaddimetü fî Tilâveti'l-Kur'ân / Bülğatü'l-Müstefîd fî İlmi't-Tecvîd**: Ebû Abdillâh Muhammed b. Cevher b. Muhammed et-Tella'ferî (ö.696/1296-97).⁷

32- **el-İtkân fî Tilâveti'l-Kur'ân**: Ebu'l-Fadl b. Mencâ b. Ahmed el-Halebî (Hicri yedinci asrın sonlarının âlimlerindedir).⁸

33- **Urcûzetün fî't-Tecvîd ve Nüzûli'l-Kur'ân**: Bedreddîn Muhammed b. Eyyûb b. Abdulkâhir et-Tâzîfî el-Halebî el-Hanefî, (ö.705/1306).⁹

34- **Manzûmetü Kenzi'l-Mürîd fî Ahkâmi't-Tecvîd**: Nüreddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf İbni Harîz b. Fadl b. Miğdâd el-Lehmî eş-Şafî eş-Şetanûfî, (ö.713/1313-14).¹⁰

35- **el-Kâmilü'l-Ferîd fî't-Tecvîd ve't-Tefrîd**: Muhibbüddîn Ebû Mûsa Câ'fer b. Mekkî b. Câ'fer el-Mavsîlî, Şiraz'a yerleşmiş ve oranın ileri gelen din âlimi olmuştur (ö.713/1313-14).¹¹

¹ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 13.

² Talat, **a.g.e.**, s: 13.

³ Talat, **a.e.**, s: 13.

⁴ Ömer Rıza Kehhâle, **Mû'cemü'l-Müellifin**, a.g.e., VII,262.

⁵ Talat, **a.g.e.**, s: 13.

⁶ Ömer Rıza Kehhâle, I,289.

⁷ Talat, **a.g.e.**, s: 14.

⁸ Talat, **a.e.**, s: 14.

⁹ Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., VI,47.

¹⁰ Talat, **a.g.e.**, s: 14.

¹¹ Talat, **a.e.**, s: 14; el-Hüzeli, **Kitâbut-Tecvîd min Kitâbi "el-Kâmil fî'l-Kirâati'l-Hamsîn"**, a.g.e., s: 21.

36- **Şerhu Nûniyyeti's-Sehâvî**: İsmâil b. Muhammed b. İsmâil b. Sa'dullah el-Fukkâî el-Hamevî el-Hanefî en-Nahvî el-Mukri'i, (ö.715-1315-16).¹

37- **ed-Dürrü'n-Nazîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd**: Necmüddîn Muhammed b. Kayser b. Abdullah el-Bağdâdî el-Mardînî en-Nahvî, (ö.721/1321).²

38- **Şerhu Nuniyyeti's-Sehâvî**: Şehâbeddîn Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Muhammed b. Abdülvelî b. Cübârâtî'l-Merdâvî el-Makdisî es-Sâlihî el-Hanbelî en-Nahvî el-Mukri'i el-Müfessir, (ö.728/1328).³

39- **Menzûmetü Ukûdi'l-Cumân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**: Burhâneddin Ebû İshâk İbrahîm b. Amr b. İbrahîm b. Halîl el-Ca'berî eş-Şâfiî, (ö.732/1332).⁴

40- **el-Vâzihatü fî Tecvîd'il-Fâtîha**: Ca'berî'nin "Dâliyye" manzûmesidir (ö.732/1332).⁵

41- **Şerhu'l-Kasîdeti'l-Vâziha fî Tecvîdi'l-Fâtîha**: Ca'berî (ö.732/1332).⁶

42- **Hudûdü'l-İtkân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**: Ca'berî'nin "Nûniyye" manzûmesidir (ö.732/1332).⁷

43- **Nazmü'l-Ferîd fî Ahkâmi't-Tecvîd**: Ebu'l Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hüsnî es-Sebtî (ö.737/1336-37).⁸

44- **Şerhu'l Vâziha fî Tecvîd'il Fâtîha**: Ebû Muhammed el-Hasen b. Kâsım b. Abdullah b. Ali, İbni Ümmi kâsım olarak tanınır (ö.749/1348).⁹

45- **el-Müfid fî Şerhi 'Umdeti'l-Mücîd fi'n-Nazmi ve't-Tecvîd**: İbni Ümmi Kâsım, (ö.749/1348).¹⁰

46- **Şerhu't-Tecvîd**: el-İsfahânî, Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahman (ö.749/1348).¹¹

47- **Kitâbu't-Tecvîd**: Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ömer el-Kazvînî (ö.750/1349).¹²

¹ Ömer Rıza Kehhâle, **Mû'cemü'l-Müellifin**, a.g.e., II,289.

² Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., VII,11.

³ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s:15; el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi 'el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn**, a.g.e., s: 21.

⁴ Atik M. Kemal, "Ca'berî" **DİA**, VI,527-528.

⁵ Atik, a.g.m., **DİA**, VI,527-528.

⁶ Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Milli Ktp., Ankara, Samsun İl Halk Ktp., Arşiv No:55 Hk 125/2, tarama mad:"vaziha", s: 1-2.

⁷ Talat, **a.g.e.**, s: 16; el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 22.

⁸ Talat, **a.g.e.**, s: 16; el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 22.

⁹ Talat, **a.g.e.**, s: 16.

¹⁰ Tural Hüseyin, "İbn Ümmü Kâsım", **DİA**, XX,433.

¹¹ Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp., Arşiv No: 43 Ze 577, tarama mad:"tecvid" s: 76.

¹² Zirikli, **a.g.e.**, s: V,56-57.

48- **el-Cumân'ün-Nazîd fî Ma'rifeti'l-İtkâni ve't-Tecvîd:** Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm İbni Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülhak b. Yahya b. Melûl et-Tiyenmellelî el-Marâkışî, Saffâr olarak meşhurdur (ö.760/1358-59).¹

49- **et-Tesdîd fî't-Tecvîd ve Teshîlü'l-Müstes'ab ve Takrîbü'l-Beîd:** Ebûbekr b. Aydoğdı b. Abdullah eş-Şemsî eş-Şehîr bi İbni'l-Cündî (ö.769/1367-68).²

50- **Şerhü't-Tesdîd fî't-Tecvîd:** Ebûbekr İbnü'l-Cündî (ö.769/1367-68).³

51- **et-Tecrîd fî't-Tecvîd:** Şemsüddîn Ebû Yahya Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf el-Hemezânî eş-Şirâzî es-Semerkindî (Takriben ö.780/1378).⁴

52- **el-İkdü'l-Ferîd fî Nazmi't-Tecrîdi fî't-Tecvîd:** Semerkandî (Takriben ö.780/1378).⁵

53- **Rûhu'l-Mürîd fî Şerhi İkdi'l-Ferîd fî Nazmi't-Tecvîd:** Semerkandî (Takriben ö.780/1378).⁶

54- **Aynu't-Tertîl fî Ma'rifeti Hurûfi't-Tenzîl:** Semerkandî (Takriben ö.780/1378).⁷

55- **el-Kasîdetü'l-Fâiha fî Tecvîdi'l-Fatiha:** Semerkandî (Takriben ö.780/1378).⁸

56- **Şerhu'l-Kasîdetü'l-Fâiha:** Semerkandî (Takriben ö.780/1378).⁹

57- **el-Bustân fî Tecvîdi'l-Kur'ân:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Cennâtî es-Sebtî el-Mağribî el-Mukri'i (ö.780/1378).¹⁰

58- **Kitâbün fit-Tecvîd:** Mûsa b. Ahmed b. İshâk eş-Şehbî, (ö.784/1382-83).¹¹

59- **Kitâbün fî Tilâveti'l-Kur'ân:** Abdu'l-Ehed b. Muhammed el-Harrânî (h.787/1385-86).¹²

60- **Buğyetü'l-Mürîd fî Mâ'rifeti't-Tecvîd:** Ebû Muhammed Abdu'l-Kerim b. Abdü'l-Bâri es-Saîdî Sümme el-İskenderî eş-Şâfiî (h.8.asır) .¹³

¹ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlimi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 17; el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 22.

² Altundağ Mustafa, "İbnü'l-Cündî", **DİA**, XXI,4-5.

³ el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fî'l-Kırâati'l-Hamsîn"**, a.g.e., s: 22.

⁴ Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., 7/87.

⁵ Zirikli, **a.e.**, 7/87.

⁶ Altıkulaç, "Semerkandî" **DİA**, XXXVI,477-478.

⁷ Altıkulaç, "Semerkandî" **DİA**, XXXVI,478.

⁸ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlimi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 18; el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 22-23.

⁹ Talat, **a.g.e.**, s: 18; el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 22-23.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Cennâtî, (ö.780/1378) **el-Bustân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, Tahkik: Mevlâye Mustafâ bû Hilâl, Dâru'l-Emân, Mağrib, bs: h.1435/m.2014, s: 1-2.

¹¹ Talat, **a.g.e.**, s: 18.

¹² Talat, **a.e.**, s: 19.

¹³ Talat, **a.e.**, s: 18-19.

61- **Tuhfetü'l-İhvân fîmâ Tasihhu bihî Tilâveti'l-Kur'ân**: Selahaddîn Ebu's-Safâ Halîl b. Osman b. Abdurrahman el-Karâfî el-Masrî, Müşebbib olarak bilinir (ö.801/1398).¹

62- **et-Tecvîd**: Halîl b. Osman el-Karâfî el-Müşebbib (ö.801/1398).²

63- **Sirâcü'l-Kâri'il-Mübedî ve Tizkâri'l-Mukri'il-Müntehî**: İbnü'l-Kâsîh Nüreddîn Ebû'l-Bekâ Alî b. Osmân (ö.801/1398).³

64- **Kurretü'l-Ayn li't-Tecvîd**: İbnü'l-Kâsîh Nüreddîn Ebû'l-Bekâ Alî b. Osmân (716-801/1316-1398).⁴

65- **İhtisâru Şerhi Ebî Amr ed-Dânî ale'l-Manzûmeti'l-Hâkâniyyeti fi't-Tecvîd**: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman b. Yusuf b. Muhammed b. Atıyye el-Medyûnî el-Fâsî, Câderî diye meşhurdur (ö.818/1415).⁵

66- **et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd**: Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (ö.833/1429).⁶

67- **Mukaddimetü'l-Cezerî fîmâ Yecibu alâ Kârii'l-Kur'âni en Ya'lemeh / el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, el-Cezeriyye, Mukaddime fi't-Tecvîd**: olarak bilinen eser Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429).⁷

68- **Bâbu't-Tecvîd min Kitâbi'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr**: Ebu'l-Hâyır İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429).⁸

69- **el-Mürşidü fi't-Tecvîd**: Zeynüddîn Kasım b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Miñşâvî el-Ahmîmî el-Kâhirî, İbni Ebî Tâkiyye diye bilinir (Takribi ö.850/1446-47).⁹

70- **Risâletün fi't-Tecvîd**: Şehâbüddîn Ahmed b. Ali Hacer el-Askalâni el-Mısırî (ö.852/1448-49).¹⁰

71- **Dürretü'l-Kâri'il-Mücîd fî Ahkâmi'l-Kirâeti ve't-Tecvîd**: Burhanüddîn İbrahim b. Mûsa b. Bilal el-Kudsî eş-Şâfiî el-Mukrii, Kerkî olarak bilinir (ö.853/1449-50).¹¹

¹ Zirikli, a.g.e., II,320.

² el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn,"** a.g.e., s: 23; Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd,** a.g.e., s: 19.

³ el-Ubeydî Fethî, **Külliyâtü't-Tecvîd ve'l-Kirâât,** a.g.e., s: 61.

⁴ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Milli Ktp., Ankara, Arşiv No:06 Mil Yz A 1746/1, tarama mad:Tecvîd, s: 1.

⁵ Talat, a.g.e., s: 19.

⁶ Talat, a.e., s: 19.

⁷ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", **DİA,** XX,551-557.

⁸ Talat, a.g.e., s: 20.

⁹ Talat, a.e., s: 20.

¹⁰ Talat, a.e., s: 20; el-Hüzelî, a.g.e., s: 23.

¹¹ Talat, a.g.e., s: 21.

72- **ed-Dürretü'l-Ferîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd**: Ebu'l-Hüseyn Tâhir b. Arab b. İbrahim b. Ahmed el-Hâfız el-İsbehâni, (ö.855/1451-52'den sonra).¹

73- **Manzûme-i Tecvîd**: (Farsça) Ca'fer (873/1468'de sağ).²

74- **el-Kavlü'l-Müfid fî Usûli't-Tecvîd li Kitâbi Rabbine'l-Mecîd**: Burhanüddîn Ebu'l-Hasen İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Rubât b. Ali b. Ebûbekr el-Bikâî eş-Şâfiî, Kahire ve daha sonra Şam'da yaşadı (ö.885/1451-52).³

75- **el-Câmiu'l-Müfid fî Snâati't-Tecvîd**: Zeynüddin Ebu'l-Feth Cafer b. İbrahim b. Ca'fer b. Süleyman b. Zehîr b. Harîz b. Arîf b. Fadl b. Fâdil el-Kuraşî es-Senhûrî el-Kahirî el-Ezherî eş-Şâfiî (ö.894/1489).⁴

76- **el-Câmiu'l-Ezheri'l-Müfid li Müfredâti'l-Kurrâi'l-Erbe'ati Aşere min Sînâati'r-Resmi ve't-Tecvîd**: Zeynüddin es-Senhûrî (ö.894/1489).⁵

77- **ed-Dürü'n-Nazîd fi't-Tecvîd**: Zeynüddin es-Senhûrî (ö.894/1489).⁶

78- **Kasîdetün fi't-Tecvîd**: Şemsüddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Yâ'kub b. İshâk İbni İbrâhîm ed-Demirdâşi el-Kâhirî eş-Şâfiî, Nûbî olarak bilinir (ö.900/1494-95).⁷

79- **Ğunyetü'l-Mürîd li Ma'rifeti'l-İtkâni ve't-Tecvîd**: Necmüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbni İbrâhîm b. Müflih el-Kalkîlî el-Kinânî eş-Şâfiî (ö.902/1496'den sonra).⁸

80- **Tecvîd-i Karabaş**: Abdurrahman Karabaşî, Türkçe (ö.904/1498).⁹

81- **Manzûmetün fi't-Tecvîd**: Kemâlüddîn Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Muhammed Ebûbekr İbni Ebi's-Şerîf eş-Şâfiî el-Makdisî (ö.906/1500-1501).¹⁰

82- **Tecvîdü'l-Fâtiha**: Sirâcüddîn Ebû Hafs Amr b. Kâsım Muhammed el-Mısırî el-Ensârî, Neşşâr olarak bilinir (ö.908/1502-03).¹¹

83- **Risâletün fit-Tecvîd**: Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebûbekr b. Muhammed es-Suyûti eş-Şâfiî (ö.911/1505).¹²

¹ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 21.

² Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., Arşiv No:19 Hk 3369/2, tarama mad: "tecvîd", s: 7.

³ Talat, **a.g.e.**, s: 21; **el-Hüzelî, Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn"**, a.g.e., s: 24.

⁴ Ömer Rıza Kehhâle, **Mû'cemü'l-Müellifin**, a.g.e., III,131.

⁵ Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., II,121.

⁶ Zirikli, **a.e.**, II,121.

⁷ Talat, **a.g.e.**, s: 22.

⁸ Ömer Rıza Kehhâle, **a.g.e.**, V,335.

⁹ Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Balıkesir İl Halk Ktp., Arşiv No:10 Hk 1008/02, tarama mad: "Tevîd-i Karabaş", s:15.

¹⁰ Talat, **a.g.e.**, s: 22.

¹¹ Talat, **a.e.**, s: 22.

¹² el-Hüzelî, **a.g.e.**, s: 24; Talat, **a.g.e.**, s: 22-23.

84- **el-Müstedâb fi't-Tecvîd**: Şihâbüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülmelik el-Kastallânî el-Kuteybî el-Mısrî, (ö.923/1517).¹

85- **el-Kenz fi't-Tecvîd**: el-Kastallânî, (ö.923/1517).²

86- **el-Mükaddimetü'l-Meydâniyye fi İlmi't-Tecvîd**: Şemsüddîn Muhammed b. Nasru'l-Meydânî ed-Dimeşkî ed-Darîr, (ö.923/1517).³

87- **Kitâbün fi't-Tecvîd**: Ahmed b. Ahmed el-Buhârî, (ö.926/1519'dan sonra).⁴

88- **Vesîletü'l-İtkân fi Şerhi Rusûhi'l-lisân fi Hurûfi'l-Kur'ân, Şerhu Umdetü'l-Irfân fi Vasfi Hurûfi'l-Kur'ân**: Hatîb-i Ayasofya Hamdullah b. Hayreddin Efendi (ö. 943/1536).⁵

89- **el-Ayşur-Ra'ğîd fi Usûli't-Tecvîd li Kitâbi Rabbine'l-Mecîd**: Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tûlûn es-Sâlihî ed-Dimeşkî (ö.953/1546).⁶

90- **Şerhu'l-Vâdiha fi Tecvîdi'l-Fâtîha**: İbni Tûlûn, (ö.953/ 1546).⁷

91- **Hüsnu'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**: Çivîzâde, Muhammed Muhyüddîn b. İlyâs el-Menteşevî el-Hanefî er-Rûmî, Çivîzâde (ö.954/1547).⁸

92- **Risâletün fi Tecvîdi'l-Kur'ân**: Cemâlüddîn Yusuf b. Abdullah b. Saîd el-Hüseynî el-Ermeyûnî el-Mısrî eş-Şâfiî (h.958.ö).⁹

93- **Ferîdetü'l-Furkân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**: Abdü'l-Mecîd b. Nasûh b. İsrâîl Amâsî (ö. 964/1556).¹⁰

94- **Risâletü İbni'l-Muvakkî' fi't-Tecvîd**: Kemâlüddîn Muhammed b. el-Muvakkî Ebi'l-Vefâ Ahmed eş-Şâfiî el-Halebî el-Kâdirî (ö.970/1562-63).¹¹

95- **Risâle fi't-Tecvîd**: (Tükçe) Muvakkî Mustafâ b. Alî Rûmî (ö.979/1571).¹²

96- **el-Müfid fi't-Tecvîd**: Şehâbeddîn Ahmed b. Ahmed Bedrüddin Ahmed b. İbrâhîm et-Tîbî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî en-Nahvî (ö.981/1573).¹³

¹ Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 23.

² Zirikli, **el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm**, a.g.e., I,232.

³ Talat, **a.g.e.**, s: 23.

⁴ el-Hüzelî, **Kitâbut-Tecvîd min Kitabi "el-Kâmil fi'l-Kirâati'l-Hamsîn**, a.g.e., s: 24; Talat, **a.g.e.**, s: 23.

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, I,288; Çimen Abdullah Emin, **Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları**, www2.diyaret.gov.tr/, pdf, s: 14.

⁶ Talat, **a.g.e.**, s: 23-24.

⁷ Talat, **a.e.**, s: 24.

⁸ el-Hüzelî, a.g.e., s: 24; Talat, **a.g.e.**, s: 25.

⁹ Zirikli, **a.g.e.**, VIII,240-241.

¹⁰ Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Kastamonu İl Halk Ktp., Arşiv No:37 Hk 1046/2, tarama mad: "Tecvîd", s: 32.

¹¹ Zirikli, **a.g.e.**, I,91.

¹² Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Manisa İl Halk Ktp., Arşiv No: 45 Hk 7229/1, tarama mad: "Tecvîd", s: 35.

¹³ Zirikli, **a.g.e.**, I,91.

97- **ed-Dürrü'l-Yetîm fi't-Tecvîd**: Mehmed b. Pîr Ali Muhyiddîn b. İskender er-Rûmî, Birgili diye bilinir (ö.981/1573) .¹

Başlangıçtan İmam Birgivi'nin tecvîd ile ilgili ed-Dürrü'l-Yetîm adlı eserine kadar te'lif edilen (mensûr veya manzum olarak) eserleri kronolojik olarak tesbit etmeye çalıştık. Bununla berâber ed-Dürrü'l-Yetîm'in te'lifinden bugüne kadar tecvîd ile ilgili birçok eser yazılmış olup, ed-Dürrü'l-Yetîm onların birçoğunda kaynak olarak gösterilmiştir.²

¹ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l Funûn**, a.g.e., II,87; Yüksel Emrullah, "Birgivi", **DİA**, VI,194; Talat, **Büşra's-Saîd Bimusannefâti İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 25.

² Mesala: "*er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve tahkiki lafzi't-tilâveh*, s: 23", adlı eserin tahkikinde *ed-Dürrü'l-Yetîm* kaynak olarak gösterilmiştir.

2.3. ED-DÜRRÜ'L–YETİM ÜZERİNE YAPILAN ŞERHLER

2.3.1. Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd - Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisâri Saruhânî (ö.1041/1631).¹

Şerhin başlangıcı: (الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى نَوَالِهِ)

Şerhin sonu: (وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ)²

Ahmed er-Rûmî, Halvetiyye Şeyhlerinden âlim ve zâhid bir zattır. Kâdiriye tarikatının Eşrefiyye'den ayrı ikinci bir kolu Rûmiyye'nin kurucusu olması ve bu tarikatın Osmanlı devletinde yaygınlık kazanmasındaki rolü sebebiyle kendisine *pîr-i sâni* ünvanı verilmiştir. Aslen Kıbrıslı olup yaşadığı asırda Şam ve İstanbul âlimlerinden ders almış, hiç bir vazife ve makamı kabul etmemiş, ardından Akhisar'a yerleşerek vefât edene kadar orada ders okutmuş ve kitap yazmıştır. 1041/1631-32'de vefat eden Ahmed er-Rûmî, Akhisar'da uzuntaş kabristanında medfûndur.³

Eserleri:

- *Hâşiyetü alâ Tefsîr'i ebî's-Suûd* (Rûm Sûresinden Duhân Sûresine kadardır).
- *Dekâiku'l-Hakâik* (Tasavvufu ilgili şiiirdir).
- *Mecâlisü'l-Ebrâr ve Mesâlikü'l-Ahbâr fî-Şerhi Mieti Hadîs'i-mine'l-Mesâbih* (Mesâbih ten seçtiği yüz hadîs-i şerîfin şerh ve tafsilidir).
- *Risâlet'üt-Taklîd*,
- *Risâle fî Zikri'l-lisân ve'l-Kalb*.
- *Risâletü'd-dühâniyye*.
- *Risâletü'd-riyâiyye*.
- *Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd*. (tahkîkini yaptığımız Birgivi'ye âit tecvîd risâlesinin şerhidir).⁴

Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd'in yurt içinde ve yurt dışında farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Tahkikli baskısı, 2012 yılında Ürdün'de Muhammed Safâ Tâhâ el-Hammûdî ve Yusuf Avvâd Berdî ed-Düleymî tarafından 174 sayfa olarak yayınlanmıştır.⁵

¹ Kâtip Çelebî (Hacı Halife) (ö.1067/1657), **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, ircica, İstanbul, bs: h.1432/m.2010, I,273.

² Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisari (ö.1043/1633-34), **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd**, Tahkik: Muhammed Safâ Tâhâ el-Hammûdî-Yusuf Avvâd Berdî ed-Düleymî, Dâr'u Ammâr, Amman-Ürdün, bs: 1, h.1433/m.2012, (Tahkik başlangıç sayfası: 55, sonuç sayfası: 161. Toplam s:174).

³ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., I,23; Akhisar'da Yetişen Türk Büyükleri, <https://www.akhisar.bel.tr/dosya>, Akhisar Belediyesi, s: 3.

⁴ Kâtip Çelebî, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, a.g.e., I,273.

⁵ www.yazmalar.org; 2 numaralı dipnottaki eser elimizde mevcuttur.

2.3.2. Şerhu'd-Dürri'l-Yetim - Dâvûd-i Karsî (ö.1169/1756).¹

Şerhin başlangıcı: (الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى نَوَالِهِ)

Şerhin sonu: (في مِصْرٍ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ. سنة: 1152)²

Doğum tarihi ve ailesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ve çok yönlü bir İslam âlimi ve müderrisi olan Dâvûd-i Karsî aslen Karslıdır. Yaşadığı asırda Dâvud Efendi³ olarak ta tanınan Dâvûd-i Karsî, ilk eğitimini Kars'ın tanınmış âlimi olan Çolak Abdullah Efendi'den almış, daha sonraki eğitimini İstanbul ve Mısır'da tamamlamıştır. Mısırdaki ilmî açıdan ünü kısa zamanda çevresine yayılmış, birçok ders halkasında müderrislik yapmış, ayrıca öğrencilerinin dersleri daha iyi anlayabilmeleri için, onların ihtiyaçları doğrultusunda farklı eserler te'lif etmiştir.⁴

Dâvûd-i Karsî, 1741'in ilk aylarından sonra Mısır'dan İstanbul'a gelmiş, bir müddet sonra çok sevdiği ünlü Türk bilgini Birgivî'nin memleketi olan Birgi kasabasına giderek oraya yerleşmiş ve Birgi Ulucami Medresesi'nde, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, kelâm, mantık, âdâbü'l-münâzara ve ilm-i mîkât gibi çok çeşitli alanlarda dersler vererek müderrislik yapmıştır.⁵ Hayatının son on beş yılını hayranı olduğu Birgivî'nin memleketinde geçiren Dâvûd-i Karsî 1169 yılının son günlerinde (Ağustos 1756) bu kasabada vefat etti. Vasiyeti gereği İmam Birgivî'nin yakınına gömüldü.⁶

Dâvûd-i Karsî, çoğunluğu Arapça ve bir kısmında Türkçe olmak üzere pek çok eser te'lif etmiştir. Kurân ilimleriyle ilgili 8, Fıkıh ve Usûl'ü ile ilgili 1, Zühd ve Nezâket ile ilgili 1, Kelâm ile ilgili 4, Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili 8, Mantıkla ilgili 8, Münâzara âdâbı ile ilgili 2, Astronomi ile ilgili 2 ve Ulûmü'l-Hadîs ile ilgili 1, eseri vardır.⁷

Eserlerinden meşhur olanları şunlardır: 1151 tarihinde Mısır'da te'lif ettiği

- *Şerh alâ Usûli'l-Hadîs li'l-Birgivi.*
- *Risâle mine't-Tefsîr.*
- *Şerh-u Kasîde-i Nûniyye mine'l-Akâid.*
- *Şerh-u muhtasarü't-tehzîb el-müsemmâ bi-tekmile mine'l-mantık ve'l-âdâb.*
- *Şerh-u îsâgûcî mine'l-mantık.*
- *Risâle fî beyâni'l-kader ve'l-kaza mine'l-keâm ve şerh-u emsile mine's-sarf.*⁸

¹ Akpınar Cemil, "Dâvûd-i Karsî", **DİA**, IX,29.

² Dâvud b. Muhammed el-Karsî (ö.1169/1755ten sora) **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim**, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no:19Hk221/1, Çorum, istisah tarihi: h.1152/m.1738,(başlangıç:1, sonuç:19.).

³ "Kara Dâvud diye anılmışsa da bu kendisinden çok önce yaşamış olan Teftâzânî'nin (ö.792/1390) talebesi Kara Dâvud veya Dâvud b. Kemâl el-Kocevî el-İzmitî ile (ö.948/1541) karıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır". Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", **DİA**, a.g.m., IX,29.

⁴ Akpınar, **DİA**, a.g.m., IX,29.

⁵ Akpınar, **DİA**, a.g.m., IX,29.

⁶ Akpınar, **DİA**, a.g.m., IX,29.

⁷ Kutlay Halil İbrahim, **Şerhu Risâleti Usûli'l-Hadîs li'l-İmâm Birgivi**, Tasnif: Dâvud b. Muhammed el-Karsî (ö.1099/1755 ten sonra), Tahkîk: Halil İbrahim Kutlay, Arvika Yay. Ammân-Ürdün, 1.bs: h.1437/m.2016, s: 18.

⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., I,321.

Dâvûd-i Karsî'nin, ed-Dürrü'l-Yetim'e yazmış olduğu şerhin adı, *Şerhu Dürri'l-Yetim*'dir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında bu eserden üçtane bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde (Arşiv no: 19Hk221/1), diğer 2 tanesi ise, Manisa İl Halk Kütüphanesinde (Arşiv No:45 Hk 4559/3 - Arşiv No: 45 Ak Ze 156/3) dir. Çorum'daki yazmanın istinsah tarihi 1152/1738 olup, müstensihî belli değildir. Manisa'daki 45 Hk 4559/3 arşiv numaralı yazmanın istinsah tarihi 1152/1739 olup, müstensihî Ahmed b. Halil b. Mustafâ'dır. 45 Ak Ze 156/3 numaralı yazma eserin istinsah tarihi ise 1161/1747 olup, müstensihî belli değildir. Bu eserlerin hiç birisi matbu değildir¹.

2.3.3. Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetim - el-Mavsîlî, Fethullah b. Mahmud ed-Dârendevî² (1208/1794).³

Şerhin başlangıcı: (حَمْدًا لِمَنْ زَيْنَ)

Şerhin sonu: (وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مَنْ لَا نَبِيَّ بَعْدَهُ تَمَّتْ)⁴

Fethullah Efendi Mavsîlî lakabıyla bilinmektedir. Künyesi, "Fethullah el-Mavsîlî el-Hanefî el-Kâdirî en-Nakşibendî b. el-Mevlâ Mahmûd b. es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Şâbân'dır". Başka bir eserinde de künyesini şu şekilde vermiştir: "Fethullah b. eş-Seyh el-Mevlâ Mahmûd el-Mavsîlî el-Hanefî el-Maturûdî en-Nakşibendî el-Kadirî". Babası Şeyh Molla Mahmud'dur. Ailesi, Darende de Fethullahlar lakabıyla tanınmıştır. Mavsîlî, Türkistan tarafından Musul vilâyetine gelerek orada tahsilini yapmış, yakın dostu Hüseyin Paşa'nın teklifi ile Darende'ye gelmiş orada müftülük yapmış, çoluk çocuk sahibi olmuş ve devlet ricâli arasında îtibâr sâhibi olmuştur.⁵

Mavsîlî'nin, tespit edilebildiği kadarı ile 1118/1706, 1192/1778 ve 1208/1794 yıllarına âit eserlerinin bulunması, onun 1800'lü yılların başına kadar yaşadığını göstermektedir. Mezar taşı bulunmasına karşılık vefat tarihi okunamamıştır. Mezar taşındaki yazılardan anlaşılacağı üzere kendisi Seyyid'tir. Mezarı, Darende'nin eski çarşı kabristanında yakın dostu Hacı Hüseyin Paşa ve torununun oğlu Ahmet Rifat'ın kabrinin bulunduğu "İkiz Türbe" doğu tarafındadır. Mezar taşında şu ibâreler yazılıdır: Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî, el-Merhûm ve'l-Mağfûr, es-Seyyid Fethullâh el-Mevlâ, el-Müftî bi-Derende, Rûhuna el-Fâtiha.⁶

¹ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, tarama mad: "Karsi" s: 1 ve 13.

² el-Mavsîlî, Fethullah b. Mahmud el-Mavsîlî ed-Dârendevî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetim**, (1208/1794 hayatta), Konya Yazma Eserler Ktp., Arşiv no:44Dar383/2, Konya.

³ Akgündüz Ahmed, Öztürk Sad, Baş Yaşar, **Darende Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Şan ofset, İstanbul, bs: h.1423/m.2002. s: 800-801-806.

⁴ el-Mavsîlî, **a.g.e.**, (başlangıç: 25. sonuç: 52.)

⁵ Akgündüz Ahmed, Öztürk Sad, Baş Yaşar, **Darende Tarihi**, a.g.e., s: 800-806.

⁶ Akgündüz Ahmed, **a.e.**, s: 800-806.

Mavsilî, 200 ciltten fazla eseri Arapça olarak telif etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetîm*. (ed-Dürri'l-Yetîm'in şerhi olup Arapçadır).
- *Risâle fî Beyâni'l-Ehâdîsi'l-Vâridât Akibât alâ zan*. (Âdâb ile ilgili olup Arapçadır).
- *Şerhu Şurûti's-Salât*. (İbâdetler ile ilgili olup Arapçadır).
- *Hizbun Fukre İnde's-Sabah ve'l-Mesâ'i*. (Merasim ve âdetler ile ilgili olup Arapçadır).
- *el-Futûhât an Mavsiliye ala'l-Fevadi'l-İslamiye*. (Osmanlı ile ilgili olup Arapçadır).¹

Mavsilî'nin, ed-Dürri'l-Yetim'e yazmış olduğu şerhin adı, *Cevherü'l-Vesîm Şerhü Dürri'l-Yetîm*'dir. Bu eser 44Dar383/2 arşiv numarası ile Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu olarak, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin fiziksel özellikleri: Ölçüsü 205x140-170x100 mm, varak sayısı 25b-51b, satır sayısı 21, yazı türü ta'lik, kağıt türü ise üç ay filigranlıdır.²

Bu üç şerhin dışında, eserin bizzat müellifi tarafından şerhedildiği söylenmiş, fakat bu tevsik edilmemiştir.³ Ahmed er-Rûmî'nin tahkikli şerhinde, burada zikredilenlerin dışında iki şerhten daha bahsetmektedir ki tüm araştırmalarımıza ramen bunları tesbit edemedik. Bununla berâber bu eserlerin isimlerini ve kime âit olduğunu burada zikretmeyi uygun gördük.

1- *ed-Dercü's-Selîm lihifzi'd-Dürri'l-Yetîm*. Muhammed b. İbrâhim el-Merâmî.

2- *Şerhü'd-Dürri'l-Yetîm*. Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Kâzâbâdî.⁴

¹ Akgündüz Ahmed, Öztürk Sad, Baş Yaşar, **Darende Tarihi**, a.g.e., s: 800-801-806.

² Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., tarama: "el-Mavsilî", s: 1'den 34'e kadar.

³ Yüksel Emrullah, "Birgivi", **DİA**, VI,194.

⁴ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fit-Tecvîd**, a.g.e., s: 18; Not: Bu eserin Birgivi'nin münâzara âdâbına dair yazdığı (Şerhu Âdâbi'l-Birgivi) küçük hacimli eserinin şerhi olup çok sayıdaki nüshalarından, büyük ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Öz Mustafa, "kazâbâdî", **DİA**, XXV,120-121.

2.4. ED-DÜRRÜ'L-YETİM'İN TÜRKÇE TERCÜMELERİ

2.4.1. Tercüme-i Dürri'l-Yetim - İbni Atavî Mustafa b. İbrahim (1146/1733-34).¹

Tercümenin başı: (الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى أَنْ أَنْشَأَنَا مِنْ ظُلُمَاتِ الْعَدَمِ)

Tercümenin sonu:

(وَأَنَا الْفَقِيرُ ابْنُ إِطَهَ وَي عَفَاهُمَا رَبَّهُمَا الْعَلِيُّ بَلْفِظِ الْجَلِيِّ وَالْخَفِيِّ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَلِلْآخِرِ تَمَّتِ التَّرْجُمَةُ تَمَّتْ)

Atavî ulemâdan bir zât olup kuşadalıdır. Kendi el yazısıyla on kûsür risâlesi vardır. Bazı risâleleri şunlardır:

- *Makâlâtü'l-Ervâh*,
- *Menâsik-i Hac*,
- *Risâle fi't-Tahâret*,
- *Risâle fi's-Salât*,
- *Risâle fi'l-İber*'dir.

(1146/1733-34) tarihinde Aydın'da yaşamış burada neşr ve te'lif ile meşgul olmuştur. Zeynîzâde (takriben ö.1172/1759) civârında medfûn olduğu söylenir. "*İbni Atavî*" mahlası'nın sebebi bilinmemektedir.²

Atavî'nin *ed-Dürrü'l-Yetim* ile ilgili yazmış olduğu eserin adı: *Tercüme-i Dürri'l-Yetim'dir*. Bu eserin yazma nüshaları Ankara, Konya ve Manisadaki bölge Kütüphalarında mevcuttur. Elimizdeki nüsha; 1151/1737' tarihinde istinsah edilmiş olup, 06 Mil Yz A 227/2 arşiv numarası ile Milli (Ankara) Kütüphanede bulunmaktadır.

2.4.2. Tercüme-i Dürri'l-Yetim - Ali Mehdi b. Hüseyin Edirnevî (Eskicizâde) (ö.1243/1827-28).³

Tercümenin başı: (بِاللَّهِ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ)

Tercümenin sonu: (تَمَّ الْكِتَابُ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ)⁴

Eskicizâde, fazîlet sahibi bir zât olup Edirne'ye yakın Helvacı köyündendir.⁵ En seçkin öğrencisi, yirmi iki yaşındayken hicri 1220'de Edirne de vefat ederek İbrahim Paşa Camii Şerîfi avlusuna defnedilen *Kürrâs* Ali Efendi şöhretiyle tanınmış Ali Vâhid Efendi'dir.⁶

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, a.g.e., I,247.

² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.e.*, I,247.

³ Yüksel Emrullah "Birgivi", *DiA*, VI,194.

⁴ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetim*, a.g.e., (2'den 28.ci sayfaya kadar.).

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I,253.

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I,253.

Bu zât 16 yaşında “*Îsâgûcî şerh-i fenârî*”ye bir haşiye yazdığı gibi, on dokuz yaşında da “*Fevâidu Vâhîdiyye ale'l-velediyye*” ismiyle bir eseri âlimâne bir şekilde te'lif etmiştir.¹

Eskicizâde'nin adı, Türk mantıkçıları arasında da zikredilmektedir. Nitekim M. Ali Aynî tarafından yazılan ve Nâim Şahin tarafından sadeleştirilen “*Türk mantıkçıları*” adlı eserde Eskicizâde'nin de adı geçmektedir.²

Eserleri:

- *Îsâgûcî Şerh-i.*
- *Emsile Şerhi.* (Emsile'ye yazdığı şerhin adı, Şerhu'l-emsile'dir. Müellif, bu eserin mukaddimesinde faydalandığı kaynakları vermiştir. Süleymaniye kütüphanesinde birçok yazması bulunan eser İstanbul'da yayınlanmıştır).³
- *Tercüme-i Cihet-i Vahdet.*
- *Maksûd Şerhi* (matlub).
- *Dürri'l-Yetîm Tercümesi.* (*İmam Birgivî'nin tecvîdî'nin tercümesidir*).⁴

Ayrıca Edirne Sultan Selim Kütüphanesinde, farklı konulardan bahseden kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu iki mecmuası daha vardır. Eskicizâde, hicri 1243/1827-28'de Edirne'de vefat etmiş olup, Zindanaltı kabristanına defnedilmiştir.⁵

2.4.3. Tercüme-i Dürri'l-Yetîm - Ahmed b.Yunus İspartavî

Tercümenin başı: (حَامِدًا إِلَى رَبِّنَا)

Tercümenin sonu: (يَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ تَمَّتْ)

İmam Birgivî'nin tecvîdini tercüme edenlerden birisi de Ahmed b. Yunus İspartavî'dir. Bu tercüme, 45AkZe75/5 arşiv numarası ile Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonunda bulunmaktadır.⁶

Ayrıca 15 Hk1322/15 arşiv numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda, müellife ait başka bir eser daha bulunmaktadır. İslâm Dini-Tasavvuf ve Tarikatlarladan bahseden ve 1137/1723 tarihinde istinsah edilen bu eserin adı, *Risâle fî mâhiyeti'n-niyye*'dir.⁷

Bununla beraber tüm araştırmalarımıza rağmen Müellifin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, a.g.e., I,253.

² Aynî M.Ali, **Türk Mantıkçıları**, Sadeleştiren: Nâim Şahin, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:351. (<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/310/300>).

³ Durmuş İsmail, “el-Emsile” **DİA**, XI,167.

⁴ Edirne Selimiye Kütüphanesi, **Yazmalar**. 22 Sel.7024.

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, I,253.

⁶ Manisa **Yazma Eserler** Ktp., Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, Arşiv Numarası:45 Ak Ze 75/5, varak:166b-180a.

⁷ Türkiye **Yazma Eserler** Kurumu Başkanlığı, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Ktp., koleksiyonu, tarama mad: “İspartavî”, s: 2.

2.5. ED-DÜRRÜ'L-YETİM'İN TAHKİKİ

Ed-Dürrü'l-Yetim'in tahkiki Bağdat Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyelerinden Muhammed Abdulkadir Halef tarafından tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır. Bu çalışma *Afâku's-Sekâfe ve't-Türâs*'in 9. yılı, 34. Sayısında, 185-213 sayfa aralığı ile Temmuz 2001'de (Dubâi'de) basılmıştır.¹

2.6. ED-DÜRRÜ'L-YETİM İLE İLGİLİ YAZMALARIN BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER

İmam Birgivi, ed-Dürrü'l-Yetim'i 974/1566 yılı Cemâziyelevvel ayının başında (Kasım ortası) te'lif etmiştir. Bu eserin yazma nüshaları çok olup, tecvîd'e dâir diğer eserlerle birlikte birkaç defa basılmıştır.²

ed-Dürrü'l-Yetim'in Yazma nüshaları aşağıdaki Kütüphanelerde bulunmaktadır.

- 1) Ali Emîri Efendi (Arapça) 52 (1b-9b) 1188 istinsahlı.
- 2) Bağdatlı Vehbi Efendi 2149 (75b-77b).
- 3) Cârullâh 2081 (78b-80a) 1104 istinsahlı.
- 4) Esad Efendi 615 (39b-424a) 1179 istinsahlı.
- 5) Fatih 42 (29a-31b) 1200 istinsahlı.
- 6) Fatih 2603 (120b-127b).
- 7) Hacı Beşir Ağa 406 (277b-282b).
- 8) Hacı Mahmud Efendi 349 (196b-201b).
- 9) Hacı Selim Ağa 1271 (Numarasız yaprak b-1b).
- 10) Hasan Hüsnü Paşa 80 (92b-95b).
- 11) Hasan Hüsnü Paşa 1182 (103b-105a).
- 12) İbrahim Efendi 29 (59b-62b).
- 13) Kasıdecizâde Süleyman Sırrı 682 (306b-310b) 1163 istinsahlı.
- 14) Kasıdecizâde Süleyman Sırrı 698 (31a-35b).³

¹ Martı, Birgivi Mehmed Efendi, a.g.e., s: 81.

² Atsız Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya*, a.g.e., s:101-102; Martı, **Birgivi Mehmed Efendi**, a.g.e., s: 81.

³ Atsız, (1'den 14'e kadar) a.g.e.,s: 101-102.

- 15) Kılıç Ali Paşa 1037 (101a-103a) Recep başı 1033 istinsahlı.
- 16) Lâleli 65 (3b-7a).
- 17) Lâleli 2264 (95b-99b) 1135 istinsahlı.
- 18) Lâleli 3704 (131b-137b) 1164 istinsahlı.
- 19) Mehmed Ârif - Mehmed Murad (85b-88b).
- 20) Reşid Efendi 1177 (89b-91a).
- 21) Şehid Ali Paşa 2888 (51b-54b).
- 22) Tırnovalı 12 (1b-5a).
- 23) Yazma Bağışlar 1269 (220b-222b)¹ .
- 24) Milli Ktp., Ankara - Adana İl Halk Ktp., 01 Hk935/6 (142b-177b).
- 25) Milli Ktp., Ankara - Adana İl Halk Ktp., 01 Hk467/3 (27b-31a).
- 26) Milli Ktp., Ankara - Adana İl Halk Ktp., 01 Hk993/4 (38-42b).
- 27) Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 204/3 (44b-48b).
- 28) Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 3687/5 (40b-42a).
- 29) Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 3678/2 (56b-60b)
- 30) Milli Ktp., Ankara - Elazığ İl Halk Ktp., 23 Hk 3303/2 (4b-9a).
- 31) Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 27 Hk 88/6 (110b-113b).
- 32) Milli Ktp., Ankara Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., 03 Gedik 17571/1 (1b-5b).
- 33) Diyarbakır İl Halk Ktp., 21 Hk 461/5 (41a-44b).
- 34) Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 4478/11 (193b-197+1).
- 35) Erzurum İl Halk Ktp., 25 Hk 2013 (8).
- 36) Milli Ktp., Ankara - Eskişehir İl Halk Ktp., 26 Hk 277/8 (59b-62b).
- 37) Gaziantep İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 27 Hk 333/4 (91b-94a).²

¹ Atsız, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya**, (13'ten 23'e kadar), a.g.e., s: 102-103.

² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, (23'ten 37'ye kadar), tarama mad: "Birgili" 1'den 64'e kadar.

- 38) Malatya Darende İlçe Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 44 Dar 351/3 (92b-98a).
- 39) Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 8050/5 (71b-73a).
- 40) Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 335/4 (97b-101b).
- 41) Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 334/8 (228b-231a).
- 42) Gaziantep İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 27 Hk 135/2 (65b-68b).
- 43) Manisa Akhisar Zeynelzade Ktp., 45 Ak Ze 75/4 (160b-165a).
- 44) Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., 05 Ba 1138/6 (73b-77a).
- 45) Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., 05 Ba 955/2 (77b-80a).
- 46) Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., 05 Ba 1207/4 (69b-79b).
- 47) Gaziantep İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 27 Hk 236/2 (27b-35b).
- 48) Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Ktp., 45 Ak Ze 5824/3 (46b-49a).
- 49) Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Ktp., 45 Ak Ze 5827/3 (9a-13a).
- 50) Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 50 Ür 46/1 (111b-7a).
- 51) Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 07 El 21/3 (46b-51b).
- 52) Ordu İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 52 Hk 901/3 (141b-145b).
- 53) Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara -50 Ür 181/5 (86b-88b).
- 54) Diyarbakır İl Halk Ktp., 21 Hk 252/5 (114b-118a).
- 55) Diyarbakır İl Halk Ktp., 21 Hk 775/16 (213b-215b).
- 56) Gaziantep İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 27 Kilis 3421/5 (116a-118a).
- 57) Burdur İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 1565/6 (69b-73b).
- 58) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara 06 Hk 4609/2 (11b-18a).¹

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, (38'den 58'e kadar), tarama mad: "Birgili" 1'den 64'e kadar.

- 59) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 1511/2 (12b-16b).
- 60) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 1511/3 (17b-58b).
- 61) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 5926/2 (41b-46b).
- 62) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 06 Hk 742/5 (198b-204a).
- 63) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 06 Hk 3058/5 (82b-86a).
- 64) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 156/9 (151b-158a).
- 65) Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 381/2 (59a-65a).
- 66) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 594/10 (136b-140a).
- 67) Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 806/3 (82b-89b).
- 68) Elazığ İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 23 Hk 2/1 (III+1ç-6a y).
- 69) Samsun İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 55 Hk 145/4 (146b-149a).
- 70) Kayseri Râşit Efendi Eski Eserler Ktp., 682/2 (29b-34a).
- 71) Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu - Milli Ktp., Ankara, 06 Mil Yz A 7236/2 (43b-52b).
- 72) Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu - Milli Ktp., Ankara, 06 Mil Yz A 3678/4 (62a-63a).
- 73) Burdur İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 1810/11 (208b-211b).
- 74) Burdur İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 503/14 (183b-186a).
- 75) Eskişehir İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 26 Hk 354/3 (157b-159b).
- 76) Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Ktp., Milli Ktp., Ankara, 50 Damad 422/7 (108b-112a).
- 77) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 75/4 (160b-165a).¹

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, (59'dan 77'ye kadar), tarama mad: "Birgili" 1'den 64'e kadar.

- 78) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 156/9 (151b-158a).
- 79) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 594/10 (136b-140a).
- 80) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 1511/2 (12b-16b).
- 81) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 1511/3 (17b-58b).
- 82) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 5824/3 (46b-49a).
- 83) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 5827/3 (9a-13a).
- 84) Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu - Manisa İl Halk Ktp., 45 Ak Ze 5926/2 (41b-46b).
- 85) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 443/6.
- 87) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 755/1.
- 88) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 2091/9.
- 89) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 2649/6.
- 90) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 2810/2.
- 91) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 2954/5.
- 92) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 3004/7.
- 93) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 3217/8.
- 94) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 3281/2.
- 95) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 3370/5.
- 96) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 5526/1.
- 97) Konya İl Halk Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 42 Kon 2721/16.
- 98) Konya Karatay Yusufağa Ktp., 42 Yu 98/2.
- 99) Konya Karatay Yusufağa Ktp., 42 Yu 139/1.¹

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, (78'den 99'a kadar), tarama mad: "Birgili" 1'den 64'e kadar.

- 100) Konya Karatay Yusufağa Ktp., 42 Yu 7418/3.
- 101) Konya Karatay Yusufağa Ktp., 43 Va 372/25 (273b-280b).
- 102) Konya Karatay Yusufağa Ktp., 43 Va 145/6 (99b-103b).¹
- 103) Mekketü'l-Mükerreme Suudi Arabistan, 5793- 26(4).²
- 104) Dükalık Ktp., Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları Avusturya Nr.165/1.³

Araştırmalarımız sonunda ed-Dürrü'l-Yetîm'in yazma nüshalarının yurt içinde birçok kütüphanede ve yurt dışında bazı kütüphanelerde bulunduğunu müşâhede ettik.

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, (100'den 102'ye kadar), tarama: "Birgili" s:1'den 64'e kadar.

² <http://www.quran-c.com/display/DispBib.aspx?BID=57903>.

³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye Yazmaları**, tarama mad: "yetim", s: 13.

2.7. ED-DÜRRÜ'L-YETİM'DE GEÇEN BAZI TECVÎD VE KIRAÂT ISTILAHLARI VE TERKİPLER

2.7.1. et-Tecvid : التَّجْوِيدُ bkz. s:24

2.7.2. Sıfâtü'l-Hurûf : صِفَاتُ الْحُرُوفِ

Harflerin Sıfatları demektir. Tecvîd ilminde ise, mahreçten çıkışı esnasında harfin sesinde meydana gelen keyfiyete sıfat denir.¹ Sıfatlar, mahreci aynı olan harflerin okunuşunu birbirinden tefrik edip, mahreci ayrı olan harflerin okunuşuna bir letâfet ve güzellik getirerek, harflerin kalınlığını incesinden, kuvvetlisini zayıfından vs. ayırmaya vesile olur. Velhâsıl harflerin birbirlerinden ayırt edilebilmeleri sıfatlar ile mümkün olur.²

2.7.3. Hakkü'l-Harf : حَقُّ الْحَرْفِ

Harfin hakkı demektir. Yani o harfin sıfat-ı lâzimesi demektir. Tecvîd ilminde ise: harflerin zâtına mahsus olup, harften ayrılması mümkün olmayan sıfatlara sıfat-ı lâzime (hakkü'l-harf) denir. Sıfat-ı lâzime, harfte bulunmazsa o harf de bulunmaz. Harfe yapışık olan sıfatlara, sıfat-ı lâzime veya sıfat-ı zâtiyye denilip, bu sıfatların değiştirilmesine lahn-i celî (açık hata) tâbiri kullanılır. Ayrıca sıfat-ı lâzime, zıdlı ve zıdsız olmak üzere iki kısma ayrılıp (İmâm Birgivî'nin benimsediği görüşe göre) toplam 16' dır.³ Meselâ: Tâ (ط) harfini dâl (د) harfi veya hâ (ح) harfini ha (ه) harfi gibi okumak açık hatadır.

2.7.4. Müstehakkü'l-Harf : مُسْتَحَقُّ الْحَرْفِ

Harfin müstehakkı demek, o harfin sıfat-ı ârızası demektir. Tecvîd ilminde ise: Harften ayrılması mümkün olan sıfatlara sıfat-ı ârıza (müstehakkü'l-harf) denir. Bu sıfatlar harfin zâtından (aslından) olmadığı için değiştirilmesine lahn-i hafî (gizli hata) tâbiri kullanılır.⁴ Meselâ: İzhâr yapılması gereken yerde ﴿مِنْ أَجْلِ﴾⁵ İhfâ yapmak gibi.

¹ el-Hafyân Ahmed Mahmud Abdüssemi', **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, Dar'ul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1422/m.2001, s: 249.

² Karaçam İsmail, **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri**, İfav, İstanbul, bs: 26, h.1422/m.2013, s: 197.

³ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e.,s: 2.

⁴ Eskicizâde, **a.e.**, s: 3.

⁵ Mâide: 5/32.

2.7.5. Mahreç : مَخْرَج

Lugatta: Çıkış yeri demektir.¹ İstilahta ise: Bir harfi seslendirirken, harfin çıktığı ve başka harflerden ayrıldığı yerdir. Mahreç, mahrec-i muhakkak ve mahrec-i mukadder olmak üzere ikiye ayrılır.

Eğer harf çıkarken muayyen bir yere (dil gibi) temas ediyorsa bu mahrece, mahrec-i muhakkak denir.² (ض) harfinin telaffuzunda, dil kenarının azı dişlere dokunması gibi. Şayet muayyen bir yere temas etmeyip, ağız ve boğaz boşluğunda nihâyet buluyorsa bu mahrece, mahrec-i mukadder denir. Med harfi olan elif (ل) gibi.³

2.7.6. el-Cehr : الْجَهْر

Lugatta: Açıklamak, sesi yükseltmek demektir.⁴ İstilahta ise: Bu sıfat kendisinde bulunan harfler, hareke ile telaffuz edildiğinde mahrece dayanması çok kuvvetli olduğu için, nefesi tutup (tamamını veya çoğu), sesi açığa çıkarmaktır.⁵ Cehr sıfatına sahip olan harfler 18 tane olup, kolay ezberlenmesi için şu kelimelerde toplanmıştır: ظِلُّ قَوِّ رَبِضٍ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ. Cehr sıfatının zıddı, Hems sıfatıdır.⁶

2.7.7 el-Hems : الْهَمْس

Lugatta: Sesi ağızda gizlemek demektir.⁷ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken harfin mahrece itimâdı zayıf olması sebebiyle sesin gizlenip nefesin akmasıdır.⁸

Hems harfleri 10 tane olup, İmam Cezerî'nin dediği gibi şu kelimelerde toplanmıştır: فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَتٌ (Harflerin) *Mehmûsları*: فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَتٌ *harfleridir*. Hems sıfatının zıddı Cehr sıfatıdır.⁹

¹ Cevherî, **es-Sihâh** (Tâcü'l-luğa), a.g.e., s: 311.

² Abdürrahîm et-Tarhûnî, **Ud'detü'l Kârî fî Tecvîd-i Kelâmi'l-Bârî** "Cami'ul Mutûn fî Tecvîd'il Kur'ân'il Kerîm" adlı eser içindeDİR, Darul Hadis, Kâhire, bs: h.1427/m.2006, s: 441.

³ Abdürrahîmet-Tarhûnî, **a.e.**, s: 441.

⁴ Cevherî, **es-Sihâh** (Tâcü'l-luğa), a.g.e., s: 207.

⁵ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd**, s: 173.

⁶ غَزَا kelimesindeki elif zaittir, Yani Cehr harflerinden değildir. bkz: Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s:16; Çetin, Abdurrahman, **Kur'ân Okuma Esasları**, Emin Yayınları, Bursa, bs: 8, h.1432/m.2010, s: 115.

⁷ İbni Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385/995), **el-Muhîr fi'l-Luga**. Tahkik: Muhammed Osmân, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, bs: h.1432/2010, I,452.

⁸ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 251.

⁹ en-Nüveyrî Ebü'l Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali (ö.857/1453), **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l Kirââti'l-Aşr**, Tahkik: Mecdî Muhammed Surûr Bâslûm, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, bs: h.1431/m.2009, I,238.

2.7.8. eş-Şidde' : الشِدَّة

Lugatta: Kuvvet mânâsına gekir.¹ İstilahta: Harfin mahreç desteği çok kuvvetli olması sebebiyle harf telaffuz edilirken sesin (haps olunup) nefesle berâber akmasıdır.

Harfleri 8 tane olup Ziddı Rihvet'dir.² İmam Cezerî'nin dediği gibi harfleri şu kelimelerde toplanmıştır: أَجْدُ قَطٍ بَكَتْ. Şiddetlileri (harfleri): أَجْدُ قَطٍ بَكَتْ sözündeki harflerdir.³

2.7.9. er-Rahâve : الرَّخَاوَة

Lugatta: Yumuşaklık, gevşeklik mânâsına gelir.⁴ İstilahta ise: Harf telaffuz edildiğinde, sesin tamamının nefesle beraber (mahrece îtimât zayıf olduğu için) akmasıdır.⁵ Rehâve veya Rihve harfleri 16 tane olup, ziddı Şiddet ve Beyyine'dir. Bu sıfatın 16 harfi şu kelimeler içinde toplanmıştır: خَشٍ حَظٍّ شَطِّ هَزٍّ وَصَعْتٍ يَأْفَذُ.

2.7.10. el-Beyniyye : البَيْنِيَّة

Lugatta: İki şey arasında ortada olmak demektir.⁷ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken sesin, tamamıyla akıp akmama arasında olmasına beyniyye denir.⁸ Bu sığata "mutavassita" veya "tavassut" da denir.⁹ Beyniyye harfleri 5 tane olup, İmam Cezerî'nin ifâde ettiği gibi şu beyitte toplanmıştır: رِيْهَتْ وَشِدْدَتْ لِيْنِ عُمَرَ Rihvet ile şiddet arasındaki harfler: لِيْنِ عُمَرَ dir.¹⁰

¹ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî (ö.321/933), **Cemheretü'l-Luga**, Tertîb ve Tashîh: Âdil Abdurrahman el-Bedrî, Meşhed-İran, bs: 1, h.1421/m.2000, II,272.

² Saçaklızâde Mehmed Efendi (Maraşlı) (ö.1145/1732), **Cühdü'l-Mukıl** "Camiü'l Mutûn fî Tecvîdî'l Kur'ânî'l Kerîm" adlı eser içindedir, Daru'l-Hadîs, Kâhire, bs: h.1428/m.2006, s: 276; el-Hirâzî Mehdi Muhammed, **Buğyet'ül Mürîd min Ahkami't-Tecvîd**, Darü'l-Beşâirü'l-İslamiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1422/m.2001, s: 276.

³ el-Hirâzî, a.e., s: 238.

⁴ Ahmed Ebû Hâka ve diğerleri, **Mu'cemu'n-Nefâisi'l-Kebîr**, Dâru'l-Nefâis bs: 1, h.1428/m.2007, II,679.

⁵ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fî İlmit-Tecvîd**, a.g.e., s: 174; Birgivî, **ed-Dürri'l-Yetîm**, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 297.1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1a.

⁶ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 16.

⁷ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 127.

⁸ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., s: 8.

⁹ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 251.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 5.

2.7.11. el-İsti'lâ : الاشتغلاء

Lugatta: Yükselmek, yücelmek demektir.¹ İstilahta ise: Harf okunurken dilin (dolayısıyla sesin)² kökü ile beraber üst damağa yükselmesine isti'lâ denir.³ İsti'lâ harfleri 7 tane olup İmam Cezerî'nin ifâde ettiği gibi şu beyitte toplanmıştır: وَسَبْعُ عُلُوٍّ: حَصْرٌ صَغُطٌ قَطٌّ. Uluv'un yedisi (yani kalın harfler): حُصٌّ صَغُطٌ قَطٌّ harfleri ile sınırlıdır. İsti'lâ sıfatının zıddı İnhifâd sıfatıdır.⁴

2.7.12 el-İnhifâd / el-Münhafida : الانحفاض / المُنْحَفِضَة

Lugatta: Alçalmak aşağı inmek demektir.⁵ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken, dilin üst damağa yükselmeyip aşağıda kalmasıdır.⁶ El-Münhafida, ise İnhifad'ın isimfâilî'dir.

İnhifâd harflerine "istifâle" veya "müstefile" harfleride denir. İnhifâd harfleri 22 tane olup şu kelimelerde toplanmıştır: أَنَشِرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تَجْهَرُ بِدَا. İnhifâd sıfatının zıddı isti'lâ sıfatıdır.⁷

2.7.13. el-İtbâk : الإطباق

Lugatta: Bir şeyi örtmek kapamak mânâsına gelir.⁸ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken dil ortasını üst damağa yapııştırıp, dil kökünüde üst damağa kaldırmaktır.⁹ İtbâk harfleri 4 tane olup İmam Cezerî'nin ifâde ettiği gibi şu beyitte toplanmıştır: وَصَادُ صَادٌ طَاءٌ طَاءٌ مُطَبَّقَةٌ. *İtbâk harfleridir.*¹⁰ İtbâk sıfatının zıddı İnfîtâh sıfatıdır.

¹ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 801.

² el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed (ö.437/1045), **er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve**, Tahkik: Ahmed Hasan Ferhât, Dâr-ı Ammâr, Ammân-Ürdün, bs: 5, h.1428/m.2008, s: 123.

³ Birgivi, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1a; el-Bakarî Muhammed b. Kasım (ö.1111/1699-00), **Gunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râğibîn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Azîm**, Tahkik: Muhammed Osman, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, bs: h.1430/m.2009, s: 42; Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukîl**, a.g.e., s: 289.

⁴ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 5.

⁵ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 332.

⁶ el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, **Er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve**, a.g.e., s: 124.

⁷ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 16.

⁸ İbn. Manzûr Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö.711/1311), **Lisânü'l-Arab**, Tahkik: Yûsuf el-Bukâî, İbrâhim Şemseddin, Nidâl Alî, Müessesetü'l-E'lemî, Beyrut-Lübnan, bs: h.1426/m.2005, I,967 - II,2355.

⁹ Birgivi, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1a; Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **a.g.e.**, s: 16.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 5.

2.7.14 el-İnfitâh : الانْفِتَاح

Lugatta: Ayrılmak, açılmak demektir.¹ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken, dil ve üst damağın birbirinden uzaklaşarak aralarının ayrı kalması ve sesin bu aradan çıkmasıdır.² İnfitâh sıfatının zıddı İtbâk sıfatıdır. İnfitâh harfleri toplam 25 tane olup şu kelimelerde toplanmıştır: *مَنْ أَحَدًا وَجَدَ سَعَةً فَزَكَ حَتَّى لَهْ شُرْبٌ عَيْثُ*.³

2.7.15. el-Kalkale : الْكَلْفَلَّة

Lugatta: Hareket ettirmek, titretmek mânalarına gelir.⁴ İstilahta ise: Harf telaffuz edilirken (sâkin olarak) kuvvetli ve vurgulu bir ses işitilinceye kadar kalkale harfinin mahrecini kımıldatmaktır.⁵ Diğer bir tarifle, Harfin sesini mahrecini sarsar gibi çıkarmaktır.⁶ Kalkale harfleri 5 tanedir. İmam İbnü'l-Cezerî bu harfleri şu beyitte şöyle zikretmiştir: *كَلْفَلَّةٌ صَفِيرٌ هَا: صَادٌ وَزَائٍ سِينٌ قَلْفَلَةٌ: قُطْبٌ جِدٍ وَاللَّيْنُ*. *Kalkale harfleri: قُطْبٌ جِدٍ harfleridir.*

Bu beş harf, kelimenin ortasında veya sonunda cezimli olarak bulunursa, o zaman kalkale olurlar. Ayrıca kalkale, cehr ve şiddet sıfatlarından mürekkep bir sıfat olması sebebiyle, harfin beyânı bu iki sığata muhtaçtır.⁷ Kalkale, zıddı olmayan bir sığattır.

2.7.16. es-Safîr : الصَّفِير

Lugatta: ıslık ve kuş sesi demektir.⁸ İstilahta: Harf, telaffuz edilirken harfin sesinin ıslığa benzer bir ses olmasıdır.⁹ Diğer bir tarifle, Safir, dil ucu ile ön dişlerin arasından açık ve kuvvetli bir şekilde çıkarak duyulan,¹⁰ kuş ve ıslık sesini andıran bir ses demektir.¹¹ Safîr harfleri 3 tane olup bunlar sâd, sîn ve zây harfleridir.

İmam Cezerî bu harfleri şu beyitte zikretmiştir: *صَفِيرٌ هَا: صَادٌ وَزَائٍ سِينٌ قَلْفَلَةٌ: قُطْبٌ جِدٍ وَاللَّيْنُ*. *Safîr sıfatı olan harfler: ص, ز, س harfleridir.*¹² Safîr, zıddı olmayan bir sığattır.

¹ İbn. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, a.g.e., II,2968.

² el-Kastallânî, *el-Müstedâb fi't-Tecvîd*, a.g.e., s: 97.

³ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, *a.g.e.*, s: 16.

⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, a.g.e., s: 965; el-Hafyân, *Eşherü'l Mustalahât fi Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât*, a.g.e., s: 233.

⁵ el-Kastallânî, *El-Müstedâb fi't-Tecvîd*, a.g.e., s: 9; Hafız Ahmed Ziyâuddin, *Vesîletü'l-Gufrân*, Kastamonu Asker-i Rüştiye Mektebi Osmanlıca Dersleri Muallimi, Türkçeye Uyarlayan: Kerim Buladı, Kayıhan Yay. İstanbul, bs: h.1435/m.2013, s: 26.

⁶ Mehmed Zihni, b. Mehmed Reşid er-Rûmî el-İstanbulî el-Edîb en-Nahvî (ö.1325/1907-08), *el-Kavlü's-Sedîd fi-İlmi't-Tecvîd*, bs: h.1328/m.1910, s: 56.

⁷ Birgivi, *ed-Dürri'l-Yetîm*, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1a.

⁸ Aherî Mustafa Muslihuddin b. Şemseddin, (ö.968/1560-61), *Aherî Kebîr*, Nâşir: Hacı Ahmed Hulûsi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şürekâsı, (Sâd ve Fâ faslı), Matbaa-i Âmire, bs: h.1310/m.1892, İstanbul, I,468.

⁹ el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-Tecvîdî'l-Kirâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve*, a.g.e., s: 124; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetîm*, a.g.e., s: 9.

¹⁰ el-Kalkîlî Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim b. Müflih (ö.902/1497'den sonra), *Gunyetü'l-Mürîd li Ma'rifeti'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, Tahkîk: Halef Hüseyin Sâlih el-Cebûrî, Dâru İbni Hazm, Beyrût-Lübân, bs: h.1436/m.2010, s: 92.

¹¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, a.g.e., s: 210.

¹² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (Çöğenli), a.g.e., s: 6.

2.7.17. el-Gunne : الغنة

Lugatta: Burundan (genizden) çıkan ses demektir.¹ İstilahta ise: Güvercin ve Kumru sesi gibi bir ses olup,² nûn ve mîm harflerinin telaffuzunda onlara eşlik ederek genizden veya burundan (dilinin bir payı olmadan) gelen sestir.³ Ğunne harfleri 2 tane olup, nûn (ن) ve mîm (م) harfleridir. Ayrıca bu harfler şeddeli olduklarında gunne sıfatını iyice izhâr etmek gerekir.⁴ إِنَّ örneğinde olduğu gibi.

2.7.18. et-Tekrâr : التكرار

Lugatta: Bir şeyi tekrâr etmek demektir.⁵ İstilahta ise: Râ harfi telaffuz edilirken dil ucunun titrer gibi ses çıkarmasıdır. Bu sıfat sadece râ (ر) harfine mahsus olup uygulaması ise şöyledir: Dilin ucu üst damağa yapışıp, damaktan ayrılmaksızın titreyerek ses çıkarmasıdır. Dil titremedikçe râ harfinin tekrâr sıfatı gerçekleşmez. Şayet dil damaktan ayrılarak veya sekerek titrerse tekrâr sıfatının izhâr-ı meselesi ortaya çıkar ki, burada bir kaç râ harfi peydah olacağından bundan sakınmak icâb eder.⁶ İmam Birgivî, râ harfinin tekrâr sıfatıyla ilgili şöyle der: “Râ harfinin tekrâr sıfatının gizlenerek uygulanması vâcibdir”.⁷ Nitekim İmam Cezerî bu konuyu mukaddimesinde şöyle ifâde etmektedir: وَالْحُلْفُ فِي (فِرْقٍ) لِكَسْرِ يُوجَدُ وَأَخْفَ تَكَرُّرًا إِذَا شُدُّدُ. *Kaf harfinde kesra bulunduğu için ihtilaf (ince ve kalın okuma meselesi), فِرْقٍ kelimesindeki râ'dadır. Râ harfi şeddeli olduğunda tekrâr sıfatını gizle.*⁸

2.7.19. et-Tefeşşî : التَّفَشِّي

Lugatta: Genişlemek, yayılmak mânâsına gekir.⁹ İstilahta ise: Harf okunurken sesin ağız içinde yayılmasıdır.¹⁰ Hatta yayılan o ses, peltek kalın Zâ'nın (ظ) mahrecine bitişir.¹¹ Tefeşşî sıfatı, sâdece şîn (ش) harfine mahsustur. İmam Cezerî bu husûsu mukaddimesinde şöyle ifâde etmektedir: فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ، وَبِتَكَرُّرٍ جُعِلَ وَلِلتَّفَشِّي: الشَّيْنُ، ضَادًا: اسْتَطِيلَ

¹ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-luga**, a.g.e., II,678; **Ahterî**, a.g.e., II,104.

² Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 17.

³ Birgivî, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, a.g.e., vr: 1a; Gânim Kaddûrî el-Hamed, **el-Müeyesser fi İlmî't-Tecvid**, Ma'hed İmâm eş-Şâtîbî, Cidde, bs: 1, h.1430/m.2009, s: 61.

⁴ Hasan İbrahim eş-Şâir (h.1400-1291), **Tuhfetü'l-İhvân fi Beyâni Ahkâmi Tecvidi'l-Kur'ân**, Ta'lik: Yâsir b. İbrahim el-Mezrû'î, Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1420/m.1999, s: 58.

⁵ İbn. Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, a.g.e., II,3413; **Ahterî**, a.g.e., I,160.

⁶ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., s: 9.

⁷ Birgivî, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1b.

⁸ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 8.

⁹ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 889.

¹⁰ ed-Dânî Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân (ö.444/1053), **et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid**, Tahkik: Gânim Kaddûrî el-Hamad, Dâr-ı Ammâr, bs: 2, h.1431/m.2010, s: 107; Birgivî, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, a.g.e., vr: 1a.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhid fi İlmî't-Tecvid**, a.g.e., s: 179.

(İnhiraf) lâm ve râ'dadır. Râ harfi tekrîr ile okunur, Tefeşşi şîn harfine aittir, dâd harfini istitâle yap.¹

2.7.20. el-İstîtâle : الاِسْتِطَالَةُ

Lugatta: Uzanmak, yayılmak mânâsına gelir.² İstilahta ise: Dâd harfi telaffuz edilirken sesin (dil kenarının başından sonuna kadar, hatta Lâm'ın mahrecine kadar) uzanmasıdır.³ Dâd'ın mahrecinin lâm'ın mahrecine kadar *müstatil* olmasından dolayıdır ki, lâm harfi dâd harfine idğam edilmiştir.⁴ ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾⁵ örneğinde olduğu gibi.

İstîtâle sıfatı dâd' harfine mahsus bir sıfattır. İmam Cezerî bu meseleyi mukaddimesinde şöyle îzah etmiştir: فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ، وَبِتَكَرُّبِ جُعْلٍ وَلِلتَّفَشِّي: الشَّيْنُ، ضَادًا: اسْتَطَلَّ

*Dâd harfini istitâle yap.*⁶

2.7.21. es-Sıfâtü'lâzîmetü li-Zâtiha : الصِّفَاتُ الْأَزْمَةُ لِذَاتِهَا

Harfin zâtıyla birlikte olan sıfatlar demektir. Tecvîd ilminde ise: Bazı durumlar hariç harften ayrılması mümkün olmayan ve her türlü ahvalde harfle berâber olan sıfattır. Mesela; Kalkale harfleri, sâkin olduklarında kalkale sıfatı tezâhür eder. ﴿رَزَقْنَاهُمْ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi. Bununla berâber harekeli olduklarında kalkale sıfatı ortadan kalkar.⁸

2.7.22. es-Sıfâtü'l-Ârizatü li-Gayriha : الصِّفَاتُ الْعَارِضَةُ لِغَيْرِهَا

Harfe sonradan gelen sıfatlar demektir. Tecvîd ilminde ise: Muayyen bir sebepten dolayı harfte âriz olup, harften ayrılması mümkün olan sıfattır. Mesela; Tenvîn veya sâkin nûn, ihfâ harfleriyle karşılaşırsa, ihfâ sıfatı âriz olur. ﴿يَنْفِقُونَ﴾⁹ örneğinde olduğu gibi. İhfâ harfleriyle karşılaşmazsa ihfâ gerçekleşmez. Yani sebep zâil olunca sıfatta zâil olur.¹⁰

¹ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 4.

² Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 713.

³ Molla Aliyyü'l Kârî (ö.1014/1605-06), **el-Minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Tahkik: Üsâme Atâya, Darü'l-Ğavsânî Liddirasâti'l-Kur'âniyye, Dimeşk-Suriye, bs: h.1433/m.2012, s: 110; el-Hirâzî, **Buğyet'ül Mürîd min Ahkâmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 288.

⁴ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni vet-Tecvîd**, a.g.e., s: 107; el-Hirâzî, **a.g.e.**, s: 288.

⁵ Fâtiha: 1/7.

⁶ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 6.

⁷ Bakara: 2/3.

⁸ Ahmed Hâlid Şükrî, **el-Münîr fi Ahkâmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 126.

⁹ Bakara: 2/3.

¹⁰ Ahmed Hâlid Şükrî, **a.g.e.**, s: 126.

2.7.23. et-Tefhîm / el-Müfehham : الْمُفْهَمُ / التَّفْهِيمُ

Lugatta: Bir şeyi büyük, iri ve kalın yapmak demektir.¹ Dolayısıyla Müfehhem, büyük iri ve kalın yapılan şey demektir. İstilahta ise: Harf'in kalın okunmasına tefhîm denir. Bu sıfatın harfleri 7 istila harfi olup, şartlarını haiz olan harflerle birlikte toplam 11'dir. Tefhîm harfleri: İsti'la harfleri (ظ، ق، ط، غ، ض، ص، خ)، bâzı durumlarda kalın okunan lâm ve râ (ل، ر)، harfleri ve kendisinden önce isti'la harfi bulunan elif (ا) ve vâv (و) (medd olan) harfleridir.²

İsti'la harflerini tefhim ile, inhişâd harflerini ise (lâm, râ, vav ve elif'in zikredilen durumları hariç) terkîk ile okumak vaciptir.³ Tefhim: tesmîn, teccîm ve tağlîz, manaları aynı olan müterâdif lafızlardır. Bununla beraber genelde lâm için tağlîz, râ için tefhîm ta'biri kullanılır.⁴

2.7.24. et-Terkîk : التَّرْكِيقُ

Lugatta: Bir şeyi inceltmek, yumuşatmak ve nâzik ifâde etmek mânâsına gelir.⁵ İstilahta ise: Harfi ince okumaya terkîk denir.⁶ Tefhîm harflerinin dışında kalan harfler terkîk harfleridir.

2.7.25. el-İdğâm : الإِدْغَامُ

Lugatta: Bir şeyi bir şeye katmak demektir.⁷ İstilahta ise: Aralarında fâsıla olmaksızın yan yana gelen iki mütemâsil (birbirinin aynı) veya iki mütecânis (aynı cinsten) veyahut da iki mütekârib (birbirine yakınlığı olan) harften birincisini ikincisine dâhil etmeye (katmaya) idğâm denir.⁸ ﴿فَمَا رِيحَتِ تِجَارَتُهُمْ﴾⁹ ، ﴿قُلْ رَبِّي﴾¹⁰ ve ﴿إِذْ ظَلَمُوا﴾¹¹ örneklerinde olduğu gibi.

¹ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 875.

² el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fi Fenni'l-Edâ Ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 211; Karakılıç A. Celâlettin, **Büyük Tecvîd İlimi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, Ankara, bs: 10, h.1440/m.2018, s: 54.

³ Eskiçizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, s: 10. (Eskiçizâde, "kendisinden önce kalın harf gelmesi durumunda vâv harfini tefhîm harfleri içerisinde" zirkretmemiştir).

⁴ Ebû Süleyman Sâbir Hasen Muhammed, **Umdetü'l-Beyân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 84.

⁵ Şemseddîn Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 404.

⁶ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 19; Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlimi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, s: 55.

⁷ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 376; Cürcânî, **Kitabü't-Ta'rîfât**, a.g.e., s: 71.

⁸ Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 281. Not: Bu tarif Asım Kiraatı Hafs rivayetine mahsustur.

⁹ Bakara: 2/16.

¹⁰ Kehf: 18/22.

¹¹ Nisa: 4/64.

2.7.25. el-İhfâ : الإخفاء

Lugatta: Gizlemek, saklamak mânâsına gelir.¹ İstilahta: Gunne sıfatını belirtmek suretiyle, idğâm ile izhâr arasında ki şeddesiz okuyuşa ihfâ denir.² İhfâ'nın yapılaş şekli şöyledir: Dil ucu nûn mahrecine yaklaştırılır. Üst damakla arasında hafif boşluk bırakılarak tenvin veya sâkin nûn'un sesi orada gizlenip akarken, sesin bir kısmında genize gönderilir. Burada gunne sıfatı belirtilerek diğer harfe geçilir.³ Uygulamada, İhfâ edilen harfin (birinci) zâtının sesi giderilip, sadece gunne sıfatı terennüm edilir.⁴ İhfâ harfleri onbeştane (15) tane olup aşağıdaki kelimelerin ilk harflerdir:

صِفْ ذَا ثَنَا جُودَ شَخْصٍ قَدْ سَمَا كَرَمًا ضَعَّ ظَالِمًا زِدْ تُقَا دُمْ طَالِبًا فَتْرَى⁵

Tenvîn veya sâkin nûn bu 15 harften (ت ت ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك) biriyle karşılaşırsa ihfâ olur.⁶ ﴿مَنْكَ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi.

İhfâ ile idğâm arasındaki fark: İhfâ'da hafifletme ve kolaylaştırma (tahfif), idğâm'da ise kuvvetlendirme ve vurgulama (teşdîd) mevcuttur.⁸

2.7.26. el-İzhâr : الإظهار

Lugatta: Açığa çıkarmak, beyân etmek mânâsına gelir.⁹ İstilahta ise: Harfi, ihfâsız ve idğamsız (iki harfin arasını ayırarak) açık ve net bir şekilde okumaya izhâr denir. İzhâr harfleri 6 tane olup, bunlara (أ ه ح ع خ غ) boğaz harfleri de denir. Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra bu altı harften biri bulunursa izhâr olur.¹⁰ ﴿وَمِنْ آبَا ئِهِمْ﴾¹¹ örneğinde olduğu gibi.

2.7.27. el-Kalb : الْقَلْبُ

Lugatta: Bir şeyi kendi hâlinde başka bir hâle çevirmek, döndürmek mânâsına gelir.¹² İstilahta ise: Sâkin nûn'u (veya tenvîni) gizli bir mîm'e çevirip, o mîmi, ba'dan önce gunne ile berâber ihfâ etmeye, kalp (İklâb) denir.¹³

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, a.g.e., I,1133; el-Cennâtî Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf (ö.780/1378-79), *el-Bostân fî tecvîdi'l-kur'ân*, Muhakkik: Mevlâye Mustafa Bûhilâl, Dâru'l-Emân, er-Ribât-el-Mağrib, bs: h.1435/m.2014, s: 96; *Ahterî*, a.g.e., I,160.

² el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve*, a.g.e., s: 267; Birgivî, *ed-Dürrü'l-yetîm*, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 1b.

³ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kiraât*, a.g.e., s: 155-156.

⁴ el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, a.g.e., s: 267; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukıl*, a.g.e., s: 325.

⁵ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, a.g.e., s: 19.

⁶ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetîm*, a.g.e., s: 13.

⁷ Ahzâb: 33/7.

⁸ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, a.g.e., s: 113.

⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, a.g.e., s: 723; *Ahterî*, a.g.e., s: I,50.

¹⁰ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, *Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân*, a.g.e., s: 19 Karakılıç, *Büyük Tecvîd İlimi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri*, a.g.e., s: 66.

¹¹ En'âm: 6/87.

¹² Muhammed Necîb Hayyâtah (d.1321/1905), *Kifâyetü'l-Mürîd min Ahkâmi't-Tecvîd*, Mektebetü Dâru'l-Felâh, Halep-Sûriye, bs: h.1354/m.1935, s: 23.

¹³ el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, a.g.e., s:265-266; Birgivî, *ed-Dürrü'l-Yetîm*, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 2a.

Kalb harfi, bâ (ب) harfi'dir. Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra bâ harfi gelirse kalb (iklâb) olur.¹ Uygulamada kalb, sadece bir dönüşüm olduğu için idğâm gibi kendisinde şedde yoktur. Dolayısıyla nûn harfinin sesi gunne eşliğinde tamamen mîm harfinin sesine dönüştürülerek ve gunne iyice belirtilerek telaffuz edilir.² ﴿أَنْبَهُمْ﴾³ örneğinde olduğu gibi.

2.7.28. el-Medd : الْمَدّ

Lugatta: Çekmek, uzatmak ve artırmak mânâsına gelir.⁴ İstilahta ise: Bir sebepten (hemze veya sükûn) dolayı, bir eliften ziyâde uzatmaya medd denir.⁵ Bir elif'ten daha fazla uzatmaya sebep olan hemze ve sükûn'a, sebab-i medd denir ki bu da lafzî ve mânevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî ve mânevî medd sebepleri "es-Sebebü'l-Medd" maddesinde açıklanacaktır.

2.7.29. el-Vakf : الْوَقْف

Lugatta: Durmak, kalmak, beklemek ve harekeyi sükûn yapmak demektir.⁶ İstilahta ise: Kelimenin sonunda sesi kesip, kelimeyi mâba'dinden ayırmaktır.⁷ Bu da mâba'di mevcut olduğuna göredir. Eğer mâba'di olmaz ise kat' tâbiri kullanılır.⁸ Diğer bir ta'rifle vakf, nefesle beraber sesi kesmek demektir.⁹

Vakfta esas olan, sükûn üzere vakf yapmaktır. Zîra hareke ile vakf yapılmaz¹⁰. Kıraat tamamlanınca, ﴿وَالنَّاسِ﴾¹¹ kelimesindeki sîn (س) harfi üzerinde sükûn üzere durmak gibi.

¹ Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, Denetmen: Eymen Rüşdü Süveyd, Çeviren: FatmaYasemin Mısırlı, Guraba Yayınları, İstanbul, bs: 2, h.1433/m.2012, s: 135.

² el-Kastallâni, **el-Müstedâb fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 176; Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, **a.g.e.**, s: 135.

³ Bakara: 2/33

⁴ **Ahterî**, a.g.e., s: II,274.

⁵ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **a.g.e.**, s: 19.

⁶ İbn Sa'dân, Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân b. el-Mübârek ed-Darîr (ö.231/845-46), **el-Vakfu ve'l-İbtidâ fi Kitâbillahi Azze ve Celle**, Şerh: Muhammed Halîl ez-Zeruk, Mektebetü'l-Hancı, Kâhire, bs: 2, h.1430/m.2009, s: 34.

⁷ Nehhâs Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Misrî (ö.338/949-50), **el-Vakfu ve'l-İbtidâ**, Tahkîk: Ahmet Ferid el-Mezîrî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1423/m.2002, s: 4; Mehmed Zihnî, **el-Kavlü's-Sedîd fi-İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 27.

⁸ Mehmed Zihnî, **a.e.**, s: 27.

⁹ Birgivî, **ed-Dürrü'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, vr: 2a.

¹⁰ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 74-75.

¹¹ Nâs: 114/6.

2.7.30. es-Sekt : السُّكْتُ

Lugatta: Susmak konuşmamak mânâsına gelir.¹ Istilahta ise: Kur'ân-ı Kerîm'i okuma esnasında tekrar kıraâte dönme niyetiyle nefes almaksızın sesi kesmeye sekte denir.² ﴿مِنْ مَرْقَدِنَا سَجَّةً هَذَا﴾³ örneğindeki ﴿مَرْقَدِنَا﴾ lafzında yapılan sekte gibi.

2.7.31. el-Hareke : الْحَرَكَةُ

Lugatta: Kımıldamak, deprenmek⁴ ve sükûn'un zıddı olan irâb hareketleri mânâsına gelir.⁵ Istilahta ise: Hareke, harflerin okunmalarına hizmet eden işaretlerdir.⁶ Daha geniş bir tâbirle, tamamen sessiz olan Arap harflerinin üstüne ve altına konularak, harflerin ses doğrultularını gösteren işâretlerdir.

Hareke vasl halinin gereği olup hareketli olan harfe müteharrik, harekesiz olan harfe sâkin denir.⁷ Hareke üstün (fetha َ-), esre (kesra ِ-) ve ötre (damme ُ-), olmak üzere üç türdür.⁸ نُصِرَ örneğinde olduğu gibi.

2.7.32. es-Sükûn : السُّكُونُ

Lugatta: Karar kılmak, durmak demektir.⁹ Istilahta ise: Harfin harekesizlik haline sükûn denir. Diğer bir tarifile durmak için kelimenin son harfini sâkin yapmaktır.¹⁰ Sükûn'un alâmeti cezim (◌-) dir. ﴿هَذَا الْبَيْتِ﴾¹¹ örneğinde durulduğunda ta'nın sükûnu gibi.

Sükûn, iki kısma ayrılır:

1- Aktif sükûn (sükûn-ı hayy).

2- Pasif sükûn (sükûn-ı meyyit).

Hem görünüşte hemde telaffuzda payı olan her sükûn'a "aktif sükûn" denir.

﴿خَيْرًا﴾¹² ve ﴿مَوْلَانَا﴾¹³ örneklerinde olduğu gibi. Doğduğu harekeden sonra, sâkin olarak vâki olan harfin, sükûn hâline ise "pasif sükûn" denir. Bu sebeple telaffuzda payı olmayan her sukun, pasif sukundur.¹⁴

¹ İbni Abbâd, **el-Muhît fi'l-Luga**, a.g.e., II,289; Cürçânî, **Kitabü't-Ta'rîfât**, a.g.e., s: 192.

² Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 19; Abdürrahîm et-Tarhûnî, **Ud'detü'l Kârî fi Tecvîd-i Kelâmî'l Bârî**, a.g.e., s: 530.

³ Yâsîn: 36/52.

⁴ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 556.

⁵ Ahmed Ebû Hâka ve diğerleri, **Mu'cemu'n-Nefâisi'l-Kebîr**, a.g.e., I,370.

⁶ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, **Vesiletü'l-Gufrân**, a.g.e., s: 3.

⁷ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 83.

⁸ Kara Ömer, **Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri**, İfav No:367, İstanbul, bs: 2, h.1438/m.2016, s: 26.

⁹ Fîrûzâbâdî Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân b. el-Mübârek ed-Darîr (ö.817/1414-15), **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Muhakkik: Enes Muhammed Şâmî - Zekeriyya Câbir Ahmed, Daru'l-Hadîs, Kâhire, bs: h.1429/m.2008, s: 787.

¹⁰ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 19-20.

¹¹ Kureş: 106/3.

¹² Bakara: 2/157.

¹³ Kehf: 18/57.

¹⁴ el-Cennâtî, **el-Bustân fi Tecvîd-i'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 84.

Kesradan sonra bulunan yâ gibi: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ﴾¹, dammeden sonra bulunan vâv gibi: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ﴾² ve fethadan sonra bulunan elif gibi ﴿شَاءَ﴾³.

2.7.33. el-Halk : الحَلْقُ

Lugatta: Boğaz, gırtlak mânâsına gelir.⁴ İstılahta ise: Boğazın göğse bitişik olan yerinden dil dibine kadar olan kısımdır.⁵ Boğaz bölgesinde 3 mahreç vardır.

2.7.34. Aksa'l-Halk : أقصى الحَلْقِ

Birinci mahreçtir. Boğazın sonu (kökü-dibi) demektir. Yani boğazın göğse bitişik (en yakın) olan kısımdır.⁶ Bu mahreçten, hemze, ha ve elif⁷ (ا ، ه ، ع) harfleri çıkar.⁸

2.7.35. Vasatü'l-Halk : وَسَطُ الحَلْقِ

İkinci mahreçtir. Boğazın ortası demektir. Bu mahreç, âdemelması denilen çıkıntının yeri olup, boğazın tam ortasıdır.⁹ Bu mahreçten ayın ve hâ (ح ، ع) harfleri çıkar.¹⁰

2.7.36. Edna'l-Halk : أدنى الحَلْقِ

Üçüncü mahreçtir. Boğazın (evveli olup) ağza en yakın olan kısmıdır. Bu mahreçten gayın ile hâ (خ ، غ) harfleri çıkar.¹¹

¹ Bakara: 2/25.

² Bakara: 2/195.

³ Bakara: 2/19.

⁴ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 394.

⁵ Hafız Mehmed Nuri, **Suallî Cevaplı Tecvîd**, Derseâdet (Necmi İstikbal) Matbaası, bs: h.1321/m.1903, s: 30.

⁶ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, a.g.e., s: 8; Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kaideleri**, a.g.e., s: 34.

⁷ *Cumhur'a göre harfî med olan elifin çıkış yeri cevftir. Sibeveyh'e göre ise halk (boğaz) dır. İmam Birgivi, Sibeveyhin görüşünü tercih etmiştir. Sebep ve deliller için bkz: Saçaklızâde, Cühdü'l Mukıl*, a.g.e., s: 276; Ahmed Fâiz er-Rûmî **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 71-72.

⁸ İbnü'l Cezerî, **Şerhu Tayyibetin-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr**, Ta'lik: eş-Şeyh Enes Mühre, Darü'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 2, h.1420/m.2000, s: 28.

⁹ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l-Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 8; Kara, **Tecvîd Kur'ân Okuma Kaideleri**, a.g.e., s: 58.

¹⁰ İbnü'l Cezerî, **Şerhu Tayyibetin-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr**, a.g.e., s: 28.

¹¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö.923/1517), **el-Le'âli'us-Seniyye Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Haz. Ziya Hamdan, Müessesü's-Sekafiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1428/m.2007, s: 34; Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, a.g.e., s: 8.

2.7.37. Aksa'l-Lisân : أَفْصَى اللِّسَانِ

Dördüncü mahreçtir. Dilin sonu (kökü) demektir. Yani dilin boğaza bitiştiği yerdir ki, büyük dilin dibinin üstü ile onun karşısındaki üst damaktır. Bu mahreçten kaf (ق) harfi çıkar.¹

Beşinci mahreç. kaf harfinin mahrecinin biraz altından (ağza yakın olan tarafından) kâf (ك) harfi çıkar.²

2.7.38. Vasatü'l-Lisân : وَسْطُ اللِّسَانِ

Altıncı mahreçtir. Dil ortası demektir. Dilin ortası ile üst damağın ortasından sırasıyla, cîm, şîn ve yâ (ي ، ش ، ج) harfleri çıkar. Bu 3 harf çene ortası "şeceriyye" harfleri diye isimlendirilir.³

2.7.39. Hâfetü'l-Lisân : حَافَةُ اللِّسَانِ

Yedinci mahreçtir. Dil yanı, kenarı demektir. Soldan veya sağdan dilin yan tarafı ile onun karşısı olan üst azı dişlerden sivri dişlere kadar olan kısımdır. Buradan dâd (ض) harfi çıkar.⁴

Sekizinci mahreçtir. Dâd harfinin mahrecinin bitiminden dilin ucuna kadar, dilin yarısı ile karşısı olan üst damaktır.⁵ Buradan lâm harfi (ل) çıkar. Harfler içerisinde lâm'ın mahrecinden daha geniş bir mahreç yoktur.⁶

2.7.40. es-Seniyye : السَّنِيَّةُ

كَلِمَةُ السَّنِيَّةِ kelimesi, كَلِمَةُ السَّنِيَّةِ kelimesinin tekilidir.⁷ İki altta ikisi de üstte bulunan, dört ön kesici dişlere seniyye denir.⁸

2.7.41. er-Rabâiyye : الرَّبَاعِيَّةُ

كَلِمَةُ الرَّبَاعِيَّةِ kelimesinin cemîsi رَبَاعِيَّاتٌ tır. Ra'nın fethası ve yâ'nın tahfiyiyle okunur. Her iki taraftan ön kesici dişler ile köpek dişleri arkasındaki yan kesici dişlere, (altta ve üstte toplam 4 diş) rabâiyye denir.⁹

¹ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, a.g.e., s: 8.

² en-Nuveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l Kirâati'l-Aşr**, a.g.e., s: I,230-231.

³ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvid**, a.g.e., s: 74.

⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, **er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve**, a.g.e., s: 184.

⁵ en-Nuveyrî, a.g.e., s: 231; Karakılıç, **Büyük Tecvid İlmî Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 35.

⁶ Molla Aliyyü'l Kârî, **el-Minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, a.g.e., s: 87.

⁷ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 154.

⁸ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 225; Dâvûd-i Karsî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim**, a.g.e. vr: 5b.

⁹ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 313; el-Hirâzî, **Buğyetü'l-Mürîd min Ahkami't-Tecvid**, a.g.e. s: 255.

2.7.42. en-Nâb : النَّاب

نَاب kelimesinin cemîsi أَنْيَابٌ dır. Her iki taraftan rebâiye dişlerinden sonra gelen köpek dişlerine (altta ve üstte toplam 4 diş) nâb dişleri denir.¹

2.7.43. ed-Dâhik : الضَّاحِك

ضَّاحِك kelimesinin cemîsi ضَوَاحِكٌ tır. Sağda ve solda, nâb dişlerinin yanında bulunan ve tebessüm ederken ortaya çıkan küçük azı dişlere (altta ve üstte toplam 4 diş) dâhik denir.² Davâhik dişleri, dırs (azı) dişleri gurubundandır.³ Tebessüm esnâsında dırs dişleri gurubundan ilk görünen bu dişler olduğu için bunlara devâhik denmiştir.⁴ Dırs gurubuna âit diğer dişler sırasıyla, tavâhin ve nevâcizdir.

طَوَاحِجٌ : Büyük azı dişleridir. Bunlar sağda ve solda, altta ve üstte 3 er tâne bulunup, toplam 12 tânedir. نَوَاجِدٌ ise: Akıl dişleridir. Sağda ve solda, altta ve üstte büyük azı dişlerin yanında bulunan birer azı dişi olup, toplam 4 tânedir.⁵

2.7.44. Dırs : ضِرْس

ضِرْس kelimesinin cemîsi أَضْرَاسٌ dır. Öğütücü dişlerin hepsine (devâhik, tavâhin ve nevâciz) dırs dişleri denir. Sağda ve solda, altta ve üstte toplam 20 tane öğütücü diş vardır.⁶

2.7.45. Fuveyku's-seniyyeteyn : فُوَيْقُ السَّنِيَّتَيْنِ

Dokuzuncu mahreçtir. Ön dişlerin birazcık üstü demektir. Dil ucu ile karşısındaki üst ön dişlerin etleridir. Buradan, İhfâ olmayan nûn (nûn'u muzhar: ن) çıkar.⁷

Onuncu mahreçtir. Dilin uç tarafının biraz arkası ile karşısındaki üst ön dişlerin damağından râ (ر) harfi çıkar.⁸ Râ harfinin mahreci nûn harfinin mahrecine yakın olmakla berâber râ harfi, dil ucunun içe yakın ön kısmından çıkar.⁹

2.7.46. Tarafu'l-lisan : طَرَفُ اللِّسَانِ

Dil ucu demektir. Yani dilin ön dişler ve dudaklara paralel olan kısmına tarafu'l-lisan denir.¹⁰

¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, a.g.e., s: 1666; Ahmed Fâiz er-Rûmî, *Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd*, a.g.e., s: 31.

² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, a.g.e., s: 967.

³ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, *Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân*, a.g.e., s: 7.

⁴ el-Hirâzî, *Buğyetü'l Mürîd min Ahkami't-Tecvîd*, a.g.e. s: 255.

⁵ Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, *Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik*, a.g.e., s: 84-85.

⁶ Şükrî Ahmed Hâlid, *el-Münîr fi Ahkâmî't-Tecvîd*, a.g.e., s: 51.

⁷ Karakılıç, *Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri*, a.g.e. s: 36.

⁸ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetim*, a.g.e., s: 5.

⁹ Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, *Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik*, a.g.e., s: 92.

¹⁰ Hişâm Abdülbâri Muhammed Râcih, *ed-Dekâikü'l Muhkemât fi'l Mehârici ve's-Sifât*, Dârü'l-Emân, İskenderye, bs: h.1426/m.2005, s: 84.

2.7.47. Tarafu'l-Lisân ve Asla's-Seniyyeteyni'l-Ulyeteyn: طَرْفُ اللِّسَانِ وَأَضْلَا الثُّبَيْتَيْنِ الْعُلْيَيْنِ

Onbirinci mahreçtir. Dil ucu ve üst ön iki dişin kökleri demektir. Yani dil ucu ile üst ön dişlerin yarısından yukarisına kadar (diş etlerine) olan kısımdır. Bu mahreçten sırayla, tâ' (ط) dâl (د) ve ta (ت) harfleri çıkar.¹ İmam Cezerî bu husûsu şöyle ifâde etmiştir: وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا مِنْهُ وَمِنْ عُلْيَا الثَّنَائِيَا، وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِينٌ. *Tâ', Dâl ve Ta'nın mahreçleri, dil ucu ile üst ön iki diştedir.*²

2.7.48. Fuveyka's-Seniyyeteyni's-Süfliyyeteyn : فَوَيْقِ الثُّبَيْتَيْنِ السُّفْلِيَّيْنِ

Onikinci mahreçtir: Alt ön iki dişin birazcık üstü demektir. Yani dil ucu ve iki alt ön dişlerin azıcık üstünden sırasıyla, sâd, sîn ve zây (ز، س، ص) harfleri çıkar.

Bu harflere safîr (ıslık) harfleri denir³. Bu hususu İmam Cezerî şöyle ifâde etmiştir. عُلْيَا الثَّنَائِيَا وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِينٌ مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ الثَّنَائِيَا السُّفْلَى. *Safîr harfleri olan, Sâd, Sîn ve Zây'ın mahreçleri ise: dil ucu ile iki alt ön dişlerin üstünde yer tutmuştur.*⁴

2.7.49. Tarafa's-Seniyyeteyni'l-Ulyeteyn : طَرْفَا الثُّبَيْتَيْنِ الْعُلْيَيْنِ

Onüçüncü mahreçtir. Dilin ve üst ön (iki) dişlerin uçları demektir. Yani dil ucunun üst yüzü ile üst ön dişlerin uçlarından sırasıyla ilk önce zâ (ظ), sonra zel (ذ) ve daha sonra se (ث) harfleri çıkar.

Bu harfler telaffuz edilirken dil ucu, dişlerin arasından en çok sâ (ث) harfinde en az ise zâ (ظ) harfinde dışarı çıkar. Bu harflerin hepsi peltek olup, bunlara diş eti "İleseviyye" harfleride denir.⁵ İmam Cezerî mukaddimesinde bu üç harfin mahrecini şöyle ifâde etmektedir: وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا لِلْعُلْيَا مِنْ طَرْفَيْهِمَا. *Zâ, zâl ve sâ harflerinin mahreçleri ise dil ucu ve iki üst diş mahsustur.*⁶

¹ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetim*, a.g.e., s: 6.

² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (Çöğenli), a.g.e., s: 4.

³ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, a.g.e., s: 106.

⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (Çöğenli), a.g.e., s: 4.

⁵ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetim*, a.g.e., s: 6; Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, *Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân*, a.g.e., s: 10; Muhammed Nebhân b. Hüseyin Misri, *Müzekkiretün fi't-Tecvîd*, Daru'l-Kibleti Lissekâfeti'l-İslamiyye, Cidde-S.Arabistan, bs: h.1409/m.1988'de yazıldı, s: 50.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (Çöğenli), a.g.e., s: 4.

2.7.50. Bâtinu's-Şefeti's-Süflâ ve Tarafi's-Seniyeteyni'l-Ullyeteyn:

بَاطِنُ الشَّفَةِ السُّفْلَى وَطَرَفِ الشُّبَّتَيْنِ الْعُلْيَيْنِ

Ondördüncü mahreçtir. Alt dudağın içi ve iki üst ön dişlerin uçları demektir. Buradan, üst ön dişlerin uçlarının, alt dudağın hafif iç kısmına temas etmesiyle fâ (ف) harfi çıkar.¹ İmam Cezerî bu husûsu şöyle ifâde eder:

*Fâ'nın mahreci; iki üst ön dişlerin uçlarıyla berâber (alt) dudağın iç kısmıdır.*²

2.7.51. Mâ Beyne's-Şefeteyn : مَا بَيْنَ الشُّفَّتَيْنِ

Onbeşinci mahreçtir. İki dudak arası demektir. Bu mahreçten sırasıyla, bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harfleri çıkar. Dudakların içini birbirine kuvvetli kapamakla bâ (ب) harfi, hafif kapamakla mîm (م) harfi ve daha ziyâde uçlarına yakın yerleri birbirine kapamayarak dudakları ileri doğru sürmekle vâv (و) harfi çıkar.³ Bu harflere “hurûf-ı şefeviyye” (dudak) harfleri denir.

Bu husûsu İmâm Cezerî şöyle ifâde etmiştir: *لِلشُّفَّتَيْنِ الْوَاوُ بَاءٌ مِيمٌ وَعُنَّةٌ مَخْرَجُهَا الْخَيْشُومُ*
*Vâv, bâ, mîm'in mahreci iki dudaktır. Gunnenin mahreci ise genizdir.*⁴

2.7.52. el-Hayşûm : الْخَيْشُومُ

Onaltıncı mahreçtir. Geniz boşluğuna hayşûm denir. Bu mahreçten ihfâ olunan nûn (nûn-ı muhfât) ve gunne çıkar.⁵ Gunne sıfatı, sâkin nûn ve mim'de bulunup, bu harfler şeddeli olduklarında gunne sıfatı daha da belirginleştirilir.⁶

İmam Cezerî bu hususu şöyle ifâde etmiştir: *وَأَطْهَرِ الْعُنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ مِيمٍ إِذَا مَا شُدِّدَا وَأَخْفِيْنِ*
*Nûn ve mîm harfleri şeddeli olduklarında ğunneyi iyice belirt. Muhakkak ğunne ile ihfâ yap!*⁷

¹ el-Kastallâni, **el-Müstedâb fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 93; Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, a.g.e., s: 95.

² İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 4.

³ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **a.g.e.**, s: 11.

⁴ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), s: 4.

⁵ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **a.g.e.**, s: 7; Eskicizâde, a.g.e., s: 7.

⁶ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 178.

⁷ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 17.

2.7.53. en-Nûnu'l-Muhfât : التُّونُ الْمُحْفَأَةُ

İhfâ olunan nûn demektir. İhfâ harflerinden önce gelen, zâtı gidip ğunnesi bâki kalan sâkin nûn'a, nûn-i muhfât (ihfâ olunan nûn) denir.¹ ﴿إِنْ كُنْتُمْ﴾² örneğinde olduğu gibi nûn harfi bizzat mahrecinden çıkarılmayıp, ihfâ harfi olan kâf harfinin (ك) yanında ğunne sesi ile berâber ihfa edilmiştir.

2.7.54. el-Hanek : الحَنَك

حَنَك kelimesinin cemisi أَحْنَاك tır. Lugatta: Üst damak, ağız içinin üst ve alt kısmı mânâlarına gelir.³ İstilahta ise: Beş bölgesel mahreçten biri olan dil mahreciyle yakın alakasından dolayı üst ve alt damaktan harflerin çıktığı (dişeti-damağın ortası-üst damak, vs.) yerlerdir.⁴

2.7.55. Lâmu'l-Celâle : لَامُ الْجَلَالَةِ

Allah lafzının (lafzatullahın) lâm-ı demektir. Lafzatullahın lâmı ile ilgili iki hüküm vardır:⁵

1.Tefhîm (kalın okunması): Lafzatullah, fetha veya dammeli bir harften den sonra bulunursa kalın (tefhîm ile) okunur.⁶ ﴿وَقَالَ اللَّهُ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi. İmâm Cezerî bu husûsu şöyle ifâde eder: *Üstün ve ötrede sonra gelen Allah lafzının, lâm harfini kalınlaştır.*⁸

2.Terkîk (ince okunması): Lafzatullah, kesra'lı bir harften sonra bulunursa ince (terkîk ile) okunur.⁹ ﴿بِسْمِ اللَّهِ﴾¹⁰ örneğinde olduğu gibi.

Lafza-i Celâlede lâmin kalın okunmasının hikmeti, telaffuzda Allah'ın ismini yüceltme (tâzim), ince okunması ise, Allah'ın ismini güzelleştirme (tahsin), nüktesine dayanmaktadır.¹¹

¹ Temel Nihat, **Kıraât ve Tecvîd İstılahları**, İfav, İstanbul, h.1418/m.1997, s: 111.

² Bakara: 2/91.

³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, a.g.e., I,967; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 415.

⁴ Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, a.g.e., s: 83.

⁵ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 43.

⁶ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 157.

⁷ Mâide: 5/12.

⁸ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l- Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 11.

⁹ el-Hirâzî, **Buğyet'ül Mürîd min Ahkami't-Tecvîd**, a.g.e., s: 184-185.

¹⁰ Fâtiha: 1/1.

¹¹ Karaçam, **Kur'ân-ı Kerim'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 242.

2.7.56. el-İmâle / Mumâl : الإمالة / مُمَال

إمالة kelimesi أمال - يميل den mastardır. Lugatta: Bir şeyi bir tarafa doğru eğmek meylettirmek¹ veya maksattan sapma, başka tarafa yönelme² mânâlarına gelir. İstilahta ise: Elif harfini yâ harfine, fethayı da kesraya doğru yönlendirerek (onlara yakın bir telaffuzda) okumaktır.³ ﴿هُدَاهُمْ﴾⁴ kelimesindeki dâl harfinin fetha harekesinin kesraya yakın okunması gibi.

2.7.57. el-İmâletü'l-Kübrâ : الإمالة الكبرى

Büyük imâle demektir. İstilahta ise: Fetha harekeyi kesraya veya elif harfini (med olan) yâ harfine iyice meylettirerek okuma şekline, “el-İmâletü'l-kübrâ” veya “el-İmâletü'l-mahd” denir. İmâle denildiğinde akla ilk gelende budur.⁵

Kıraat imamlarından imâle-i kübrâ ile okuyanlar: Ezrak tarîki ile Verş, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Haleftir. Hafs rivâyetinde ise Hûd Sûresinin 41. ayetindeki ﴿مَجْرِيهَا﴾ kelimesinden başka bir yerde imâle uygulanmamaktadır.⁶

2.7.58. el-İmâletü's-Suğra : الإمالة الصغرى

Küçük imâle demektir. İstilahta ise: Fetha harekeyi hâlis fetha ile kesra arsında, fethaya yakın bir tarzda meylettirerek okuma şekline, el-İmâletü's-Suğrâ denir.

Ayrıca buna, el-İmâletü'l-mutavassita, et-taklîl, et-taltîf ve beyne beyne tabirleri de kullanılır.⁷ Kısaca bu okuyuş, İmâle-i Suğra ile feth⁸ (tahkîk) okuyuşu arasında orta bir mertebedir.

Feth ve imâle ile okuyuş tarzı, Kur'ân-ı Kerîm'in kendileriyle indirildiği fasih ve sahih Arap lugatlarındanır. Feth, Hicâz⁹ ehlinin lehçesi, İmâle ise umûmi bir lehçe olup, Necid (Yemen'den Irak ve Şâm'a kadar Arap memleketleri) ehli dediğimiz Temîm, Esed ve Kays kabilelerinin lehçesidir.¹⁰

¹ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 1568-1569.

² Ebû Tâhir İbn. Sevvâr el-Bağdâdî el-Hanefî (ö.496/1102-03), **el-Müstenîr fi'l-Kirâati'l-Aşr**, Tahkik: Osman Mahmûd Gazâl, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan-Beyrut, bs: 1, h.1432/m.2010, s: 284.

³ Ebû Tâhir İbn. Sevvâr el-Bağdâdî el-Hanefî, **a.e.**, s: 284.

⁴ Tevbe: 9/115.

⁵ el-Bennâ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705), **Muhtasar-u İthâf-ı Fudalâ'i'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erba'ate 'Aşer** (Muntehe'l-emânî ve'l-meserrât fi 'ulûmi'l-kirâât), Tahkik: Şaban Muhammed İsmail, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lünân, bs: 1, h.1431/m.2010, I,371.

⁶ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 34; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 230; Temel, **Kirâat ve Tecvid İstilahları**, a.g.e., s: 73-74.

⁷ Temel, **a.e.**, s: 74.

⁸ Kur'ân okuyan kimsenin, harfi telaffuz ederken yeterli derecede ağzını açmasına “Feth” denir. bkz: el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fi Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 173.

⁹ Arabistan yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile mîkât yerlerini içine alan coğrafi bölgenin adıdır. Küçükaşçı Mustafa Sabri, “Hicâz”, **DİA**, a.g.e., XVII,432-437.

¹⁰ Seyyid Lâşîn Ebu'l Ferah Hâlid b. Muhammed el-Alemî, **Takrîbü'l Me'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî fi'l-Kirâati's-Seb'**, Dâru'z-Zaman, Medîne, bs: 9, h.1434/m.2013, s: 205; Karaçam, **a.g.e.**, s: 230.

2.7.59. el-İşmâm : الإِسْمَام

Lugatta: Koklatmak demektir.¹ İstilahta ise: Harfi sâkin okuduktan sonra, ötreye (damme) işâret etmek için, dudakları ileri doğru sürmek ve toplamaktır.² Kelimenin sonu sâkin yapıldıktan hemen sonra, dudaklar son harfin harekesinin damme olduğunu işâret etmek için ileri sürülerek İşmâm yapılır. İşmâmı tatbik eden kişi dudaklarının görüntüsüyle, sanki harfe harekenin râyihasını koklatmış olur.³

İshmâm tûl, tavassut ve kasr ile yapılıp, ref ve damme'nin dışında kalan hareketlerde uygulanmaz.⁴ ﴿نَسْتَعِينُ﴾⁵ kelimesinde son harf olan nûn, sâkin yapıldıktan sonra dudaklar onun harekesi olan ötreyi işâret eder. İşmâm'ın başka çeşitleri de mevcuttur. Bunun için tecvîd ve kıraât kitaplarına mürâcât edilebilir.

2.7.60. er-Revî : الرَّوْمُ

Lugatta: İstemek demektir.⁶ İstilahta ise: Kelimenin son harfinin harekesinin (damme ve kesra'da) bir kısmını hafifçe (üçte birini⁷) belirtmektir.⁸ Revî, kelimenin son harfinin harekesinde uygulandığı için âmâ olan kişi kelimenin son harfinin damme veya kesrasının üçtebir sesini duyar.⁹ ﴿نَسْتَعِينُ﴾ veya ﴿الَّذِينَ﴾¹⁰ kelimelerindeki son harflerin hareketlerinin hafifçe selendirilmesi gibi.

﴿وَرَحْمَةً﴾¹¹ kelimesinde olduğu gibi, tâ'i-te'nis den dönen he'de, ﴿عَلَيْهِمْ﴾¹² kelimesinde olduğu gibi cemi mîmin'de, ﴿قُمِ اللَّيْلُ﴾¹³ ayetindeki ﴿قُمْ﴾ kelimesinde olduğu gibi, sonradan gelen hareketlerde işmâm ve ravî yapmak câiz değildir. Revî, sâdece kasr ile yapılır.¹⁴

¹ Aherî, I,44.

² Birgîvî, **ed-Dürri'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, a.g.e. vr: 2a.

³ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e. s: 124.

⁴ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkân Ve't-Tecvîd**, a.g.e. s: 165-166.

⁵ Fâtiha: 1/4.

⁶ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 478; Aherî, a.g.e., I,364.

⁷ Ahmed Fâiz er-Rûmî, a.g.e., s: 125.

⁸ Birgîvî, **ed-Dürri'l-Yetîm**, 297,1 H Hüsnü Paşa 01182-007, a.g.e., vr: 2a.

⁹ Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 268-271.

¹⁰ Fâtiha: 1/4.

¹¹ Bakara: 2/57.

¹² Bakara: 2/20.

¹³ Müzzemmil: 73/2.

¹⁴ el-Kastallânî, **el-Müstedâb fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 343-345.

2.7.61. et-Tahkîk : التَّحْقِيقُ

Lugatta: Bir şeyin hakkını gerçekten yerine getirme,¹ bir şeyi gerekli kılma, tasdik etme² veya meseleyi delilleriyle isbât etme hususunda mübâlağa yapmak mânâsına gelir.³ İstilahta ise: Kur'ân-ı Kerîm'i okurken her harfin hakkını vererek harfleri birbirinden ayırmak, medleri gerektiği kadar uzatmak, hemzelerin, harekelerin, şeddelerin, sâkinlerin, gunnelerin ve diğer tecvîd ahkâmının hakkını noksansız ve ziyâdesiz yerine getirerek okumak ve okutmaktır.⁴ Tahkîk tarzındaki okuyuş; Âsım (ö.127/745), Hamza (ö.156/773) ve Verş'in (ö.197/812) kıraâtdeki mezhebidir.

Tahkîk tarzındaki okuyuşta:

Medd-i tabîi de:1, muttasıl, munfasıl ve lâzım meddlerde: 4, medd-i ârızda; 1 ile 4 elif miktârı arası medd uygulanır. Sükûn-ı lâzımlı medd-i lîn'lerde: 2 veya 3 elif miktârı arası medd uygulanır. Sukûn-ı ârızlı medd-i lîn'lerde ise: 1 ile 4 elif miktârı arası medd uygulanır.⁵

2.7.62. et-Tertîl : التَّوْتِيلُ

Lugatta: Sözü, yerli yerinde güzel ve usulüne uygun bir şekilde te'lif ve tertîb etmek, mânâsına gelir.⁶ İstilahta ise: Tahkîk okuyuşta olduğu gibi; Kur'ân-ı Kerîm'i, dura dura, tâne tâne, tecvîd kurallarına riâyet ederek, anlaya anlaya, mânâyâ nufûz edip ve o mânâdan hüküm çıkararak okumaya tertîl denir.⁷

Cumhûr'a göre tahkîk, tertîl mânâsındadır. Bununla berâber bâzıları bu ikisinin arasındaki farkı şöyle izâh etmişlerdir: Tahkîk, egzersiz, alıştırma ve ta'lîm içindir. Tertîl ise tahkîkdeki mânâ ile berâber, tedebbür, tefekkür ve istinbât içindir. Dolayısıyla her tahkîk, tertîldir. Fakat her tertîl tahkîk değildir.⁸ Tahkîk tarzındaki okuyuşta medd miktarları, tertîl okuyuşta uygulanır.

2.7.63. et-Tedvîr : التَّدْوِيرُ

Lugatta: Bir şeyi çevirmek, döndürmek mânâsına gelir.⁹ İstilahta ise: Tedvîr, tahkîk ile hadr arasında orta bir okuyuş tarzıdır.¹⁰ Hız bakımından okuyuş şekillerinin efdaliyeti hususu, ihtilâflı olmakla beraber İmam Birgivî, tedvîr tarzında okuyuşun "işlerin hayırlısı orta olanıdır" hükmüne binâen tercih edilmiş olduğunu söylemiştir.¹¹

¹ Ahterî, I,127.

² Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, a.g.e., s: 386.

³ Cürcânî, Kitâbü't-Ta'rîfât, a.g.e., s: 115.

⁴ en-Nuveyrî, Şerhu Tayyibetin-Neşr fi'l Kiraati'l Aşr, a.g.e., s: I,246; el-Kalkîlî, Gunyetü'l-Mürîd li Ma'rifeti'l-İtkâni ve't-Tecvîd, a.g.e., s: 27.

⁵ Kara, Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri, a.g.e., s: 130.

⁶ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, a.g.e., s: 617.

⁷ ed-Dânî, et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd, a.g.e., s: 70-71; Aksoy Hâfız Fikri, Âdâb-ı Kirâeti'l-Kur'ân, Yaylacık Matbaası, İstanbul, bs: h.1390/m.1970, s: 23; Pakdil, Ta'lîm Tecvîd ve Kiraât, s: 36-37.

⁸ en-Nuveyrî, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l Kirâati'l Aşr, a.g.e., s: I,248; Ahmed Fâiz er-Rûmî, Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd, a.g.e., s: 135.

⁹ Şemseddin Sâmi, Kâmûs-ı Türkî, a.g.e., s: 396.

¹⁰ Eskicizâde, a.g.e., s: 20

¹¹ Ahmed Fâiz er-Rûmî a.g.e., s: 136.

Tedvîr tarzındaki okuyuş: İbni Âmir (ö.118/736), Halef (Halefû'l Âşir) (ö.229/844), ve Kisâ't'nin (ö.189/805) kıraatteki mezhebidir.¹

Tedvîr tarzındaki okuyuşta:

Medd-i tabîi de;1 elif, m.muttasıl, m.munfasıl ve sükûn-ı lâzımlı medd-i lîn'lerde; 3 elif miktârı arası medd uygulanır.

Medd-i lâzımda; 4 elif, medd-i ârız ve sukûn-ı ârızlı medd-i lîn'lerde ise; 1 veya 3 elif miktârı arası medd uygulanır.²

2.7.64. el-Hadr : الحَدْر

Lugatta: Bir işte süratli olmak mânâsına gelir.³ İstılahta ise: Kur'ân-ı Kerim'i tecvîd kâidelerine uymak kaydıyla, en hızlı okuyuş şekline hadr denir.⁴ Hadr tarzını Kâlûn, İbni Kesîr, Ebû Amr (ö.154/771), Ebû Ca'fer (ö.130/747-48) ve Ya'kûb (ö. 205/821) tercih etmiştir. Haf's'tan hadr tarzı da rivâyet edilmiştir.⁵

Hadr tarzındaki okuyuşta:

Medd-i tabîi, m. munfasıl, medd-i ârız ve sükûn-ı ârızlı medd-i lînlerde; 1 elif, medd-i muttasılda; 2 elif, medd-i lâzım ve sükûn-ı ârızlı medd-i lînlerde; 2,5 veya 3 elif miktârı arası medd miktârı uygulanır.⁶ İmam Cezerî, tahkik, tedvîr ve hadr okuyuş tarzlarının câiz olduğunu mukaddimesinde şöyle belirtmiştir:

وَيُقْرَأُ الْقُرْآنُ بِالتَّحْقِيقِ مَعَ حَدْرٍ وَتَدْوِيرٍ وَكُلِّ مُتَّبِعٍ . *Kur'ân, tahkîk ile, hadr ve tedvir ile okunur.*

*Bunların (üç okuyuş şekline) tümüne uyulmuştur.*⁷

2.7.65. et-Temtît : التَّمْطِيط

Lugatta: Uzatmak, mübâlağa yapmak mânâlarına gelir.⁸ İstılahta ise: Kıraat esnasında nâmelere ve terennümlere uygun olsun diye, medlerde haddi aşmak, medd olmayan yerlerde medd ihdâs etmek⁹, gunnelerde aşırıya gitmek, hareketlerden yeni harfler meydana getirmek, sâkinleri hareketlendirmek ve râ'larda tekrîr sıfatını gereğinden fazla yapmaya "temtît" denir.¹⁰ ﴿مَدَدًا﴾¹¹ kelimesindeki medd-i tabîi olan (دًا) lafzını bir eliften fazla uzatmak gibi.

¹ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 27.

² Kara, **Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 130.

³ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 231.

⁴ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 160.

⁵ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 27.

⁶ Kara, **a.g.e.**, s: 131.

⁷ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 7.

⁸ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Luga**, a.g.e., I,349.

⁹ Eskiçizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 20

¹⁰ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim fi't-Tecvîd**, s: 136; el-Mavsılî, **Cevherü'l-Vesim Şerhu Dürri'l-Yetim**, a.g.e. s: 48.

¹¹ Kehf: 18/109.

2.7.66. el-İdmâc : الإِذْمَاحُ

Lugatta: Bir şey başka bir şeye girip onda yerleşmek, bir şeyi elbisenin içine sarmak¹ ve sözü başka bir söze katmak mânâlarına gelir.²

Istilahta ise: Bazı harfleri diğer bazı harflere girdirmek, harfleri birbirine katmak veya hiç okumamak, vâcip ve lâzım olan medleri (en az merteye bile olsa) çekmemek ve gunneleri terk etmektir.³ ﴿وَقَالُوا﴾⁴ kelimesini وَقُل şeklinde okuyup, medd-i tabîileri hiç uzatmamak gibi.

2.7.67. el-Hemezâtü'l-Muhakkaka : الهمزات المحققة

Lafzı ve sûreti herhangi bir değişikliğe uğramadan gerçek ve kesin olarak okunan hemzeler demektir.⁵ Hemezât, hemzenin çoğuludur. Arap alfabesinin ilk harfi hemzedir. الهمز: Lugatta: Basınç, vurgu ve itmek mânâlarına gelir.⁶ Istilahta ise: Telaffuzu ağır olduğundan, boğazın dibinden çıkarken basınç ve vurguya ihtiyaç duyan, hemze ismiyle müsemma olan harftir.

Hemze'de aslanan (Teym ve Kays lugatına göre) tahkîk tarzında okunmakla berâber, bazen (Kureyş lugatına göre) teshîl, ibdâl, hazf, iskât ve nakil gibi vecihlerle okunabilmektedir.⁷ Kısaca el-Hemezâtü'l-muhakkaka: Kendisinde cebr ve şiddet sıfatı bulunan (tam ve belirgin olarak okunan) hemzelerdir.⁸ ﴿الْحَقُّم﴾⁹ örneğindeki hemze gibi.

2.7.68. et-Teshîl / el-Hezetü'l-Müsehhele : الهمزة المسهلة / التسهيل

Lugatta: Kolaylaştırmak mânâsına gelir.¹⁰ El-Hemzetü'l-Müsehhele ise: Okunuşta kolaylaştırılmış hemze demektir. Istilahta ise: Lafız veya sûretinde değişiklik meydana gelen (nakl-teshîl-ibdâl-hazf vs.) hemzelere el-hemzetü'l-müsehhele denir.¹¹ Dolayısıyla birbirini takip eden iki hemzeden birincisini, hemze sesi ile elif sesi veya hemze sesi ile vâv sesi veyahut da hemze sesi ile yâ sesi arasında bir ses ile okumaya teshil denir.

¹ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s: 561; Cürcânî, **Kitabü't-Ta'rîfât**, a.g.e., s: 73.

² el-Feyyûmî Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî (ö.770/1368-69), **el-Misbâhu'l-Münîr fî Garibi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i**, Tashih: Hamza Fethullah ve diğerleri, Kâhire, Emiriyye Matbaası, bs: 5, m.1922, I,271.

³ Dâvûd-i Karsî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm**, a.g.e. vr: 15b.

⁴ Bakara: 1/135,

⁵ Abdu'l-Âli el-Mesûl, **Mu'cemu Mustalahâtî İlmî'l-Kirââtî'l-Kurâniyye ve Mâ Yeteallaku Bihî**, Kâhire, Dâru's-Selâm, bs: 1, h.1428/m.2007, s: 332.

⁶ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s: 1707.

⁷ Talat Eşref Muhammed Fuad, **Sefirü'l-Alimîn fî İzâhi ve Tahrîri ve Tahbîri Semîr'it-Talibîne fî Resmî ve Zabti'l-Kitabi'l-Mübîn**, Brunei Üniversitesi, Dâru's-Selâm, bs: 1, h.1424/m.2003, I,331.

⁸ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm Fî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 143.

⁹ Sebe': 34/27.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s: 818.

¹¹ İbnü't-Tahhân Ebû'l-Asbağ (Ebû Humejd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî (ö. 560/1165'ten sonra) **el-Mukaddime fî Usûli'l-Kirâât**, Ta'lik: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, "el-Gâye fî'l-Kirââtî'l-Aşr" adlı eserinin içindedir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbü'rî (ö. 381/992), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübân, bs: h.1428/m.2007, s: 136; Abdu'l-Âli el-Mesûl, a.g.e., s: 332.

Teshîl hemzesi üç kısma ayrılır:

a) Hemze ile elif sesi arasında okunan teshil hemzesi: ﴿ءَأَعْجَمِي﴾¹ kelimesindeki ikinci hemze gibi. Bu kelimedeki ikinci hemze Hafs (ö.180/796) rivâyetine göre dâima teshîl ile okunur.

b) Hemze ile vâv sesi arasında okunan teshîl hemzesi: ﴿أَوْئِيْتِكُمْ﴾² kelimesindeki ikinci hemze gibi.

c) Hemze ile yâ sesi arasında okunan teshîl hemzesi: ﴿أَتْتِكُمْ﴾³ kelimesindeki ikinci hemze gibi.⁴

2.7.69. es-Sebebü'l-Medd : السَّبَبُ الْمَدَّ

Uzatma (medd) sebebi demektir. Medd-i asli'nin (tabî meddin), bir elif miktarından daha fazla çekilmesine sebep olan amillere, sebep-i medd denir. Lafzî ve mânevî sebep olmak üzere iki kısma ayrılır:

1) Lafzî medd sebepleri: Bunlar müşahhas uzatma sebepleri olup, medd harflerinden sonra gelen hemzeler ile medd harfleri veya lîn harflerinden sonra gelen sükûnlardır.⁵

Lafzî medd sebepleri iki kısımdır:

a) Hemzedir. Hemze, harekeli olan elif demektir. (أُ | إِ | أ | أُ | ء | ء). ﴿عَلَى الْمَلِكَةِ﴾⁶ Melâike kelimesindeki hemze gibi.

b) Sükûndur. Sükûn, harfin sâkin (harekesiz) halidir. (بُ | سِينُ / عَيْنُ). ﴿دَابَّةً﴾⁷ Dâbbe kelimesindeki hemze gibi.

2) Mânevî medd sebepleri: Bunlar lafızdan çok mânâyla ilgili sebepler olup, yüceltme (ta'zîm) ve olumsuzlukta (nefy) mübâlağa nüktesine dayanır.

Mânevî medd sebepleride iki kısımdır:

a) Ta'zimdir. Yüceltme ile berâber nefyde mübâlağa yapmaktır. Duâ, istiğâse ve Kelime-i-Tevhit'te olur⁸. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾⁹ gibi. Bu örnekte hem mânevî hemde lafzî sebep bir araya gelmiştir.

b) Sırf mübâlağadır. Lâ-i tebri'e¹⁰ (cinsini nefyeden lâ) ile bir şey, nefy edildiği zaman olur.¹¹ ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾¹² gibi.

¹ Fussilet: 41/44.

² Âl-i İmrân: 3/15.

³ En'am: 6/19.

⁴ Ünlü Demirhan, **Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi**, T.D.V. Ankara, bs: h.1414/m.1993, s: 33-34.

⁵ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 71.

⁶ Bakara: 2/31.

⁷ Hûd: 11/6.

⁸ Eskiçizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 14.

⁹ Saffât: 37/35.

¹⁰ Lâ-i tebri-e: "Sadece isimlere dâhil olan ve dâhil olduğu kelimedden şüpheyi tamâmen ortadan kaldıran cinsini nefyeden lâ ۛ dır". el-Cennâtî, **el-Bustân fî tecvîdi'l-kur'ân**, a.g.e., s: 110.

¹¹ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim Fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 113.

¹² Bakara: 2/2.

İmâm Hamza (ö.156/773) Kur'ân-ı Kerîmde; لَأَرْبَبَ şeklinde (لَا مَرَدَّ ، لَأَجْرَمَ) gelen bütün kelimeleri tavassut ve kasr ile okur.¹

2.7.70. el-Mîmü's-Sâkine : الميم الساكنة

Harekesiz (sâkin) olan mîm (م) demektir. Diğer bir tabirle, hem duruşta hemde geçişte harekesizliği sâbit olan gerçek mîmdir. مَمْ ve لَمْ lafızlarındaki mîm harfleri gibi.²

Sakin mîm ile ilgili üç hüküm vardır:

1) Dudak ihfâsı (ihfâ-i şefevî): Sâkin mîm'den sonra harekeli bâ harfi (م ب) gelirse, dudak ihfâsı olup, mîm harfi, bâ harfinde gizlenir.³ ﴿تَزْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ﴾⁴ örneğindeki gibi.

2) İdğâm-ı misleyn maal ğunne: Sâkin mîmden sonra (م م) harekeli mîm harfi gelirse, idğâm-ı misleyn maal gunne olur.⁵ ﴿أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ﴾⁶ örneğindeki gibi.

3) İzhâr-ı şefevî; Sâkin mîm, bâ ve mîm harflerinin dışındaki hece harflerinden biriyle karşılaşırsa, ızhâr-ı şefevî olur. ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi.

Bu durumda meydana gelen ızhâr'ın en kuvvetlisi, bâ harfinin, vâv ve fâ harfleriyle karşılaşmasıyla gerçekleşir.⁸ ﴿يَهُمُّ وَيَمْدُهُمُ﴾⁹ örneğinde olduğu gibi. İmâm Cezerî bu hususu şöyle ifâde etmiştir: *واطهرنہا عند باقي الأخر ف ... واخذر لى واو وفا أن تحتفي*. *Mîm-i, diğer harflerinin (bâ ve mîm'in dışında) yanında açık, net oku. Vâv ve fa'nın yanında bulunurlarsa ihfâ yapmaktan sakın.*¹⁰

¹ Muhammed Fehd Hâruf, Muhammed Küreyyim Râcih, **el-Müyesser fi'l-Kirâati'l-Erbe' Aşer**, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, bs: 2, h.1423/m.2002, s: 2.

² Abdu'l-Alî el-Mes'ûl, **Mu'cemu Mustalahâti İlmi'l-Kirâati'l-Kurâniyye ve Mâ Yeteallaku Bihî**, a.g.e., s: 318; Adurrahîm et-Tarhûnî, **Uddetü'l-Kâri fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**, Dârü'l-Hadîs, Kâhire, bs: h.4127/m.2006, "Câmiu'l-Mutûn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm", adlı esereine içindedir. s: 503.

³ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fi Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 227.

⁴ Fîl: 105/4.

⁵ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mîzânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 39.

⁶ Kureys: 106/4.

⁷ Âl-i İmrân: 3/142.

⁸ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fi Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 227.

⁹ Bakara: 2/15.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, **Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi** (Çöğenli), a.g.e., s: 17-18.

2.7.71. İtmâmü'l-Hareke : إتمام الحَرَكَة

Harekeleri (harfleri seslendiren işâretleri) tam olarak okumak demektir. Özellikle ötreli veya esreli iki harf yanyana geldiğinde veyahutta esreli harf ile ötreli harf birbirini takip ettiğinde, ihtilâs yapmadan (harenin sesinde eksiklik) harekeleri noksansız ve tam olarak okumaktır.¹ ﴿الْحُبُّكَ﴾² ، ﴿بِعَجَلٍ﴾³ ve ﴿وَنَرِيئُهُ﴾⁴ örneklerinde olduğu gibi. Ayrıca buna “işbâu'l-hareke” de denir.⁵

2.7.72. el-İhtilâs : الإختلاس

Lugatta: Bir şeyi çabuk almak, kapmak⁶ veya okuyucunun harekeyi kırpması demektir.⁷ İstilahta ise: Harekenin tamamını değil, bir kısmını telaffuz etmektir.⁸ Diğer bir tarifle, harekenin üçte ikisini okuyup, üçte birini terk etmektir.⁹ Şöyle ki vezinde var olduğu halde, harekenin hızlı telaffuzundan dolayı, dinleyicinin harekenin tamamen gittiğine hükmetmesidir.¹⁰ İhtilâs iki ma'nâda kullanılır:

1) Harekenin bir bölümünü (üçte ikisini) okumaktır. ﴿يَأْمُرُكُمْ﴾¹¹ örneğinde olduğu gibi. Ebu Amr¹² (ö.154/771), bu kelimeye râ harfinin harekesini (dammesini) ihtilâs ile okumuştur. Diğer imamlar ise harekeyi tam okumuşlardır.

2) Geçiş (vasl) halinde meydana gelen medd-i tabîî'yi uygulamadan, sâdece harekeyi okumaktır. ﴿فِيهِ مَهَانًا﴾¹³ örneğinde olduğu gibi.¹⁴

Kıraat imamlarından İbn. Kesir¹⁵ (ö.120/738) ve Hafs¹⁶ (ö.180/796), buradaki müfred müzekker gâib zamîrini bir elif miktârı uzatarak okurlar. Fakat diğer kıraat imamları hiç uzatmadan ihtilâs yaparak okurlar.¹⁷

¹ Atavî (1151/1737), **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, Arşiv no:06 Mil Yz A227/2, Milli Kütüphane, vr: 46a; Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., s: 28.

² Zâriyat: 51/7.

³ Zâriyat: 51/26.

⁴ Meryem: 19/80.

⁵ İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, **Mu'cemu'l-Mustalahât fi İlmî't-Tecvîd ve'l-Kırâât**, İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, Riyâd, Suûdi Arabistan, h.1425/m.2004, s: 27.

⁶ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 488-489.

⁷ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî (ö.1947), **el-Müncidü't-Tullâb**, Düzenleyen: Fuâd Efrâm el-Bustânî, Beyut-Lübnân, bs: 12, h.1380/m.1956, s: 174.

⁸ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 110.

⁹ Temel, **Kırâât ve Tecvîd İstilahları**, a.g.e., s: 72.

¹⁰ İbnü't-Tahhân Ebû'l-Asbağ, **el-Mukaddime fi Usûli'l-Kırâât** “el-Ğâye fi'l-Kırâati'l-Aşr” adlı eserin içindedir. a.g.e., s: 141.

¹¹ Nisa: 4/58.

¹² Ebû Amr b. el-Â'lâ el-Basrî (ö.154/771), “10 Kıraat İmamından biridir, sıralamada üçüncü İmamdır”.

¹³ Furkân: 25/69.

¹⁴ Ebû Ma'ser Abdülkerîm b. Abdissamed b. Muhammed et-Taberî el-Kattân (ö.478/1085), **et-Telhîs fi'l-Kırâati's-Semân**, Tahkîk: Muhammed Hasan Akîl Musa, Mektebetü't-Tev'iyye el-İslâmiyye, Mısır, bs: h.1421/m.2001, s: 53.

¹⁵ Abdullah b. Kesîr el-Mekkî (ö.120/738), Kıraat İmâmıdır.

¹⁶ Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö.180/796), Kıraat İmâmıdır.

¹⁷ Abdu'l Fettâh Ebû'l-Ganiyy el-Kâdî, **el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Bihâmişihî el-Budûrüz-Zâhire fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtire min-Tarîki's-Şatibiyye ve'd-Dürre ve Yelîhi'l-Kırâati's-Şâzze**, Tahkîk: Üsâme Heysen Atâya, Dâru'l-Beyrutî, Dimeşk, bs: h.1428/m.2007, s: 413.

2.7.73. el-Misleyn : الْمُثَلَيْنِ

Aynı olan iki şey demektir. Tecvîd ilminde ise: Mahreçleri ve sıfatları (isimleri ve resimleri) aynı olan iki harf demektir. Misleyn, idgâm yapma sebeplerinden biridir. Dolayısıyla mahreç ve sıfatları aynı olan iki harf, yan yana gelip birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa, sâkin olan birinci harfin harekeli olan ikinci harfe idgâmına, idgâm-ı misleyn denir.¹

Meselâ: Sâkin nûn'dan sonra harekeli nûn gelirse ﴿وَمَنْ نُعَمِّرْهُ﴾² veya sâkin mîmden sonra harekeli mîm gelirse, ﴿عَلَيْهِمْ مَوْصِدَةٌ﴾³ idgâm-ı misleyn maal ğunne olur.

Fakat aynı şartlarda nûn ve mîm'in dışında aynı iki harf yan yana gelirse, idgâm-ı misleyn bilâgunne olur⁴. ﴿قَدْ دَخَلُوا﴾⁵ örneğinde olduğu gibi.

2.7.74. el-Mütekâribeyn : الْمُتَقَارِبَيْنِ

Birbirine yakın olan iki şey demektir. Tecvîd ilminde ise: Mahreçleri veya sıfatları veyahut hem mahreç hem de sıfatları yönünden birbirleriyle yakınlığı olan iki harf demektir. Bu harflerden birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak yan yana gelip, sâkin olan birinci harfin, harekeli olan ikinci harfe idgâmına idgâm-ı mütekaribeyn denir.⁶

İmâm Âsım'a (ö.127/745) göre mütekâribeyn olan harfler iki guruptur:

a) Lâm ile râ (ل ، ر) harfleridir. ﴿قُلْ رَبِّ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi. Burada lâm harfi, râ harfinden önce gelip, râ şeddelendiği için lâm harfi hiç belli edilmez. Yani birinci harf, ikinci harfte tamamen kaybolduğu için "tâm idgâm" olur.

b) Kaf ile Kâf (ك ، ق) harfleridir. ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾⁸ örneğinde olduğu gibi. Bu örnekte nâkıs idgâm câiz olmakla beraber, tam idgâm yapılması daha fazîletli görülmüştür.⁹ Dolayısıyla kâf (ك) harfi şeddeli gibi okunarak, kaf (ق) harfi hiç belli edilmez.¹⁰

¹ Adurrahim et-Tarhûnî, **Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**, a.g.e., s: 484.

² Yâsin: 36/68.

³ Hümeze: 104/8.

⁴ Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 285-286.

⁵ Mâide: 5/61.

⁶ Adurrahîm et-Tarhûnî, **Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**, a.g.e., s: 487.

⁷ Mü'minûn: 23/93.

⁸ Mürselât: 77/20.

⁹ Karaçam, **a.g.e.**, s: 287-288.

¹⁰ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlimi Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 103.

2.7.75. el-Meddü'l-Muttasil : اَلْمَدُّ الْمُتَّصِلُ / اَلْمَدُّ اَلْمُدِّي

Bitişik medd demektir. Tecvîd ilminde ise: Harf-i medd ile sebab-i medden hemze, bir kelimedede bulunursa, medd-i muttasıl olur.¹ ﴿جَاءَ﴾² kelimesinde olduğu gibi uzatma harfi olan eliften (ا) sonra, uzatmaya sebep olan hemze (ء) gelip, ikiside bir kelimedede bulunmuştur.

İmam Verş'e gör ﴿اَلْمَوْؤَدَةُ﴾³ ve ﴿مَوَاتِلًا﴾⁴ kelimeleri hariç, lîn harflerinden biri ile hemze aynı kelimedede bulunursa, yine medd-i muttasıl olur.⁵ ﴿شَيْءٍ﴾⁶ ve ﴿سَوْءٍ﴾⁷ örneklerinde olduğu gibi.

2.7.76. el-Meddü'l-Munfasıl : اَلْمَدُّ اَلْمُنْفَصِلُ / اَلْمَدُّ اَلْمُدِّي

Ayrık medd demektir. Tecvîd ilminde ise: Harf-i medden sonra sebab-i medden hemze gelip, her ikisi de ayrı kelimedede bulunursa medd-i munfasıl olur.⁸ ﴿يَا أَيُّهَا﴾⁹ örneğinde olduğu gibi uzatma harfi olan eliften (ا) sonra, uzatmaya sebep olan hemze (ء) gelip, her ikiside ayrı kelimelerde bulunmuştur.

2.7.77. el-Meddü'l-Lâzim : اَلْمَدُّ اَللَّازِمُ / اَلْمَدُّ اَلْمُدِّي

Sâbit med demektir. Tecvîd ilminde ise: Harf-i medden sonra sebab-i medden sükûn-i lâzım gelip, ikiside bir kelimedede bulunursa medd-i lâzım olur.¹⁰ ﴿دَابَّةٍ﴾¹¹ örneğinde olduğu gibi, uzatma harfi olan eliften (ا) sonra, uzatmaya sebep olan sükûn (şedde: ّ-) gelip, ikiside bir kelimedede bulunmuştur. Sükûn-i Lâzım: Hem durulduğunda (vakfen) hemde geçildiğinde (vaslen) düşmeyen ve değişmeyen (sâbit olan) sükûndur.¹² Sükûn alâmetleri, cezim (◌-) ﴿آلَانَ﴾¹³ ve şedde ﴿اَلْحَاقَّةُ﴾¹⁴ (◌-) dir.

¹ İbnül Cezerî, **et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd**, a.g.e., s: 211; Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 14.

² Â'râf: 7/143.

³ Tekvîr: 81/8.

⁴ Kehf: 18/58.

⁵ Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukıl**, a.g.e., s: 338.

⁶ Meryem: 19/28.

⁷ Bakara: 2/20.

⁸ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 14.

⁹ Bakara: 2/21.

¹⁰ Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 32; Ünlü, **Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi**, a.g.e., s: 75.

¹¹ Bakara: 2/164.

¹² Debreli Hoca Abdülkerîm Efendi, **a.g.e.**, s:32.

¹³ Yûnus: 10/91.

¹⁴ Hâkka: 69/1.

2.7.78. el-Meddü'l-Ârız : اَلْمَدُّ الْعَارِضُ

Sonradan meydana gelen medd demektir. Tecvîd ilminde ise: Harf-i medden sonra sebab-i medden sükûnu ârız gelip, ikiside bir kelimedede bulunursa medd-i ârız olur.¹ Sükûnu ârız: Durulduğunda (vakfen) var olan, geçildiğinde (vaslen) düşen ve yerine hareke konulan sükûndur.²

Sükûnu ârız, ya vakf ya da idğâm sebebiyle olur: ﴿نَسْتَعِينُ﴾³ vakf sebebiyle meydana gelen sükûnu ârız'a örnektir. ﴿الرَّحِيمَ مَلِكٌ﴾⁴ İdğâm sebebiyle meydana gelen sükûnu ârız'a örnektir.

2.7.79. el-İdğâmu's-Sağîr : اَلْاِدْغَامُ الصَّغِيرُ

Küçük idğâm demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: İdğâm edilen harf sâkin (müdgam-1.harf), kendisine idğâm olunan harf harekeli olursa (müdgamün fih-2.harf), bu idğâm-a, idğâm-ı sağîr denir.⁵ İdğâm esnâsında sâdece sâkin harfin harekeli harfe katılması ve az bir işlem yapılması sebebiyle bu idğâm-a, idğâm-ı sağîr denmiştir.⁶ ﴿عَلَيْهِمْ مَوْصَدَةٌ﴾⁷ ve ﴿عَبْدُكُمْ﴾⁸ örneklerinde olduğu gibi.

2.7.80. el-İdğâmu'l-Kebîr : اَلْاِدْغَامُ الْكَبِيرُ

Büyük idğâm demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Kendisine idğâm olunan harf ile berâber (müdgamün fih-2.harf), idğâm edilen harfte (müdgam-1.harf) harekeli olursa, bu idğâm-a, İdğâm-ı Kebîr denir.⁹ Buna büyük idğâm denmesi, birinci harfin harekeli olması sebebiyle çok bulunması veya idğâm esnâsında yapılan işlemin çokluğu sebebiyledir.¹⁰ İdğâm-ı-Kebîr, Ebû Amr'a mahsus olup, bunu hem bir kelimedede hemde iki kelimedede uygular.¹¹ ﴿سَلَكَكُمْ﴾¹² ve ﴿حَيْثُ شِئْتُمْ﴾¹³ örneklerinde olduğu gibi.

¹ Çetin, **Kur'ân Okuma Esasları**, a.g.e., s:219.

² Karaçam, **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 253.

³ Fatiha: 1/5.

⁴ Fatiha: 1/3-4.

⁵ Saçaklızâde Mehmed Efendi (Maraşlı), (ö.1150/1737-38), **Tehzibü'l-kırâât**, Tahkik: Hâlid Abdisselâm Berekât, Dârü'l-Gavsânî Liddirâsâti'l-Kur'âniyye, Dimeşk-Sûriye, bs: 1, h.1433/m.2012, s: 234; er-Ruveysî Ahmed b. Hammûd b. Humeyyid, **Tenbîhâtü el-İmâm İbni'l-Cezerî Alâ Evhâmi'l-Kurrâ**, Takdîm: Muhammed Temîm ez-Zu'bî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: 1, h.1433/m.2012, s: 543.

⁶ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 16; el-Cüreysî, **Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvîd i'l-Kur'ani'l-Mecîd**, a.g.e., s: 105.

⁷ Hümeze: 104/8.

⁸ Kâfirün: 109/4.

⁹ Saçaklızâde, **Tehzibü'l-Kırâât**, a.g.e., s: 234; er-Ruveysî, **Tenbîhâtü'l-İmâm İbni'l-Cezerî alâ Evhâmi'l-Kurrâ**, a.g.e., s: 543.

¹⁰ Karaçam, **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri**, a.g.e, s: 289.

¹¹ el-Kastallânî, **el-Müstedâb fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 117; Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., (kenar) s: 16; el-Mavsilî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetim**, a.g.e., vr: 41b.

¹² Müddessir: 74/42.

¹³ Bakara: 1/58.

﴿يُنْفِقُ كَيْفَ﴾¹ ، ﴿الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾² ve ﴿وَوَرَّثَ سُلَيْمَانُ﴾³ örneklerinde olduğu gibi idgâm edilecek harflerin misleyn, mütecâniseyn veya mütekâribeyn olmaları husûsunda aralarında bir fark yoktur.⁴

2.7.81. el-Vakful-Kabîh : الوَقْفُ الْقَبِيحُ

Hoş görülmeyen duruş demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Tilâvet esnasında kelâm lafız ve mânâ yönünden tamam olmayıp, kendisinden sonrası ile alâkası (lafız ve mânâ) devam eden ve zorunluluk hâlinde yapılan vakfa, vakf-ı kabîh denir.⁵

Dolayısıyla muzâfun ileyh olmadan muzâfta, haber olmadan mübtedâda, sıla olmadan ism-i mevsûlde, merfû olmadan râfi'de durmak gibi. Bu vakfa vakf-ı ızdırârîde denilir. Mecburiyet ve zorunluluk (nefes kesilmesi, öğretmek ve imtihan vs.) dışında bu gibi yerlerde durulmaz. Böyle yerlerde durulsa bile, geriden uygun bir yerden başlanıp tilâvete (makablini mâba'dine bağlayarak) devam edilir.⁶

Meselâ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾⁷ örneğinde, ikinci kelime olan (لِلَّهِ) lafzını söylemeden, birinci kelime olan (الْحَمْدُ) üzerinde durmak, Arap dili dolayısıyla kıraat açısından uygun görülmemiştir.⁸

2.7.82. el-Vakfü'l-Hasen : الوَقْفُ الْحَسَنُ

Güzel bir şekilde durmak demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Tilâvet esnasında kelâm mânâ yönünden tam olmakla beraber, lafız (irâb) açısından kendisinden sorası ile alâkası bulunan yerlerde yapılan vakfa, vakf-ı hasen denir. Mevsûf ile sıfat arasında yapılan vakıf gibi.⁹ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾¹⁰ âyetinde, (الْحَمْدُ لِلَّهِ) ibâresi üzerinde yapılan vakf, hasen vakıftır.¹¹

İmâm Birgivi'nin de ifâde ettiği gibi, vakf-ı hasen'in sonrası (mâba'di) âyet başı ise mâbâdiyle, değilse öncesiyle (mâkabli) başlanır. Bu görüş, Kurân okuyucu ve okutucularının çoğunun tercih ettiği (mesnun olan kıraâte uymak için) bir görüştür.¹²

¹ Mâide: 5/64.

² Bakara: 1/176.

³ Neml: 27/16.

⁴ es-Sîrâfi Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân (ö.368/978-79), **İdgâmü'l-Kurrâ**, Tahkîk: Farğalî Seyyid Arabâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, bs: h.1432/m.2011, s: 45-46.

⁵ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 171-172; Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukıl**, a.g.e., s: 357; Eskicizâde, **a.g.e.**, s: 17;

⁶ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 171-172.

⁷ Fatiha: 1/2.

⁸ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 128.

⁹ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., s: 17.

¹⁰ Fâtiha: 1/1.

¹¹ Rihâb Muhammed Müfid Şakakî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, a.g.e., s:210.

¹² Ahmed Fâiz er-Rûmî, a.g.e., s: 129.

2.7.83. el-Vakfu'l-Kâfi : الْوَقْفُ الْكَافِي

Yeterli görülen vakf demektir. Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Tilâvet esnasında kelâm, kendi içinde lafız ve mânâ yönünden tam olduğu halde, kendisinden sonrası ile mânevî (tealluk'u-manevi; kıssa ve konu bütünlüğü) ilişkisi devam eden yerlerde yapılan vakfa, vakf-ı kâfi denir. Meselâ: Bakara Sûresinin evvelinden, ﴿الْمُفْلِحُونَ﴾¹ lafzına kadar olan durakların veya kısımların herhangi birinde durmak gibi. Çünkü Bakara Sûresinin ilk beş ayeti, müminlerin ahvâlinde bahsetmektedir.²

Bu sebeple ﴿وَمِمَّا زَوَّجْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾³ ve ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾⁴ gibi duraklar üzerlerinde yapılan vakf, kâfi vakıftır. ⁵ Okuyucu böyle yerlerde durup, sonraki kelimedden başlayabilir.⁶

2.7.84. et-Ta'alluku'l-Mânevî : التَّعَلُّقُ الْمَعْنَوِيُّ

Ma'nevî bağ demektir. Bir kelâm'ın öncesi (mâkablî), sonrası (mâbâdi) ile lafız değilse, mânâ (kıssa-konu) yönünden alâkası devam ediyorsa, buna ta'alluk-i mânevî denir.⁷ Meselâ, Bakara Sûresinin, altıncı ve yedinci âyetleri, ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾ {6} حَتَّمَ اللَّهُ konudan (kâfirlerden) bahsettikleri için, buradaki ibâreler arasında mânen bir bağ vardır. Bu bağa taalluk-i mânevî denir.⁸

2.7.85. el-Vakfu't-Tâm : الْوَقْفُ التَّامُّ

Tam olan vakıf demektir. Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Tilâvet esnasında Kelâmın, lafız ve mânâ yönünden tam olduğu yerlerde, yapılan vakf-a, (mâbâdi ile lafzan veya mânen alâkası olmayan) tâm vakıf denir.⁹ Vakfın bu çeşidi, genelde Kur'ân-ı Kerîmdeki kıssaların nihâyetinde, âyet ve sûre sonlarında bulunur.¹⁰

Meselâ: Bakara Sûresinin beşinci âyetinin ﴿وَأَلَيْكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ {5} إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا sonunda durmak gibi. Çünkü bu âyetle beraber müminlerle alakalı kıssa (konu) tamamlanmış olup, söz diğerleri (kâfir-münafık) ile ilgili konuya intikal etmiştir.¹² İmam Birgivi'nin de ifâde ettiği gibi, vakf-ı kâfi ile vakf-ı tam'da kıraat esnasında vakf yapılan yerin mâbâdinden başlanır.¹³

¹ Bakara: 2/5.

² Atavî, **Tercüme-i dürri'l-yetîm**, a.g.e., vr: 44b; Eskicizâde, **a.g.e.**, s: 18.el-Mavsılî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 47b.

³ Bakara: 2/3.

⁴ Bakara: 2/2.

⁵ Ahmed Fâiz er-Rûmî, s: 131; Eskicizâde, **a.g.e.**, s: 18.

⁶ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni Ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 170-171.

⁷ Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukîl**, a.g.e., s: 361; Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 18.

⁸ Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukîl**, a.g.e., s: 361; Eskicizâde, **a.g.e.**, s: 18.

⁹ İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fi İlimi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 214; Temel, **Kıraât ve Tecvîd İstilahları**, a.g.e., s:135.

¹⁰ ed-Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni Ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 170; Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 131.

¹¹ Bakara: 25-6.

¹² el-Bakarî, **Gunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râğibîn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Azîm**, a.g.e., s: 87.

¹³ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **a.g.e.**, s: 132.

2.7.86. et-Tâu't-Te'nîs : التَاءُ التَّائِيثُ

Müenneslik tâsı demektir. Fâilin Müennesliğine delâlet etmesi için fiillerin sonuna bitişen ve dâima açık (meftûh - ت) olarak yazılan tâ'ya, tâi-te'nîs (müenneslik ta'sı) denir.¹ ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾² örneğinde olduğu gibi.

Fiillerin sonunda bulunan bu tâ, bizzat telaffuz edilip üzerinde sükûn ile vakıf yapıldığı için, tâi-te'nîs diye isimlendirilmiştir. Ayrıca bu tâ'ya, uzunca yazılan tâ (tâ-i mebsûta) da denir.³

2.7.87. el-Hâu't-Te'nîs : الهَاءُ التَّائِيثُ

Müenneslik hâ'sı demektir. Hâi-te'nîs, Kur'ân-ı Kerîm'de isimlerin sununa bitişerek genelde tâ-i marbûta (iki ucu birbirine bağlanmış - ه ، ة) olarak yazılan, vakıf hâline itibarla, hâi-te'nîs (ه), vasıl haline itibarla tâi-te'nîs (ه), diye isimlendirilen tâ'dır.⁴ ﴿رَحْمَةً﴾⁵ örneğinde olduğu gibi.

Tâi-merbûta (ه . ة), Kur'ân-ı Kerimde mükerrer olarak kırkbir yerde (isimde),¹³ kelime de, açık tâ ile yazılmıştır. Dolayısıyla bu gibi kelimelerdeki vakıf, tâ harfi telaffuz edilerek (cezimle-ث) yapılır.⁶ ﴿فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi.

2.7.88. et-Tahrîk : التَّخْرِيكُ

Lugatta: Hareket ettirmek, kımıldatmak, oynatmak⁸ ve bir harfi harekelemek mânâlarına gelir.⁹ Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Harfi, fetha, damme ve kesra olarak bilinen harekeler doğrultusunda okumaktır. Diğer bir tarifile, harfe hareke vermektir. Tahrîk'in zıddı iskân veya teskîndir.¹⁰

¹ Nâile Hâşim Sabrî, **Tecvîdü Âyâtirrahmân fi Tilâveti'l Kur'ân**, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, bs: h.1436/m.2015, s: 232.

² Tekvir: 81/1.

³ Ümmü Fâtıma binti İbrâhîm Mahmûd, **el-Furkân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, Dâru's-Selefi's-Sâlih, Kâhire, bs: h.1430/m.2008, s: 281.

⁴ İbrâhîm b. saîd ed-Devserî, **Mu'cemu'l-Mustalahât fi İlmi't-Tecvîd ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 107; Ümmü Fâtıma binti İbrâhîm Mahmûd, **el-Furkân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 281; Nâile Hâşim Sabrî, **Tecvîdü Âyâtirrahmân fi Tilâveti'l Kur'ân**, a.g.e., s: 232.

⁵ Yûnus: 10/20.

⁶ Nâile Hâşim Sabrî, **a.g.e.**, s: 232; Ümmü Fâtıma binti İbrâhîm Mahmûd, **a.g.e.**, s: 281.

⁷ Vâkia: 56/89.

⁸ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Luga**, a.g.e., I,390.

⁹ Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türki**, a.g.e., s: 388.

¹⁰ İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, a.g.e s: 38; Temel, **Kirâât ve Tecvîd Istihlaları**, a.g.e., s: 127.

2.7.89. et-Teskîn : التَّسْكِين

Lugatta: Yerleşmek, hareketsiz bir şekilde durmak¹ ve harfi harekesiz (sâkin) yapmaktır.² Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Harfi hareke ve hareke cinsinden olan her şeyden soyutlayıp sâkin (cezimli) yapmaktır. Teskîn'in diğer adı iskân olup zıddı tahriktir.³ أَنْ إِنَّ أَنْ örneklerinde olduğu gibi

2.7.90. el-Kesratü'l-Lâzime : الكَسْرَةُ اللَّازِمَةُ

Sâbit esre hareke demektir. Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Harfe yapışık olup harften ayrılmayan esre harekeye kesra-i lâzime denir. Kelimedeki asıl harflerin hareketlerinden biri olduğu için, düşmesiyle mânânın değişmesine sebep olur.⁴

﴿رَجَالٌ﴾⁵ ve ﴿وَأَزْدُجِرٌ﴾⁶ örneklerinde olduğu gibi.

2.7.91. el-Kesratü'l-Âriza : الكَسْرَةُ الْعَارِضَةُ

Soradan gelen kesra hareke demektir. Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Bizzat kelimenin asıl harflerinin harekesi olmayıp (bir sebebe binâen harfe dâhil olan), kelimedden düşmesiyle mânâyı değiştirmeyen ve bu hâliyle ârizî olduğuna delâlet eden kesra harekedir.⁷ ﴿وَأَنْذِرِ النَّاسَ﴾⁸ örneğinde olduğu gibi.

2.7.92. et-Tûliyy : الطُّوْلِيّ

Lugatta: Uzamak, uzunlukla ilgili olan mânâsına gelmektedir.⁹ Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Kıraat âlimlerine göre en yüksek medd mertebesidir. Dolayısıyla bir sebebepten dolayı kelimeyi en uzun şekilde medd etmeye tûl veya tûliyy denir.¹⁰ Tûl'un miktârı (İmâm Âsım'a göre) dört eliftir.¹¹ ﴿أُولَئِكَ﴾¹² örneğinde olduğu gibi.

¹ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 549.

² İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, a.g.e., I,1854.

³ İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, **a.g.e.**, s: 27.

⁴ el-Cennâtî, **el-Bustân fî tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 101-102.

⁵ Nûr: 24/37.

⁶ Kamer: 54/9.

⁷ el-Cennâtî, **el-Bustân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 102.

⁸ İbrâhîm: 14/44.

⁹ Fîrûzâbâdî, **Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 1026.

¹⁰ Ünlü, **Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi**, a.g.e., s:78.

¹¹ Mehmed Zihni, **el-Kavlü's-Sedîd fî-İlmi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 43-53.

¹² Bakara: 2/5.

2.7.93. el-Muşba' : المشبع

Lugatta: Tokluğu ve doygunluğu ifâde eder.¹ İstilahta ise: Dört şekilde incelenir: 1) Lafza hâkim olup yeni bir harf ve hareke ihdâs etmeden ve ihtilâs (acele edip harekeyi aşırımadan) yapmadan harekeyi tam okumaktır.² ﴿يَأْمُرُكُمْ﴾³ kelimesindeki râ'nın harekesini kırpmadan tam olarak okumak gibi.

2) Medd-i tabîî'nin üzerine ziyâde edilen fer-i medd-i en yüksek seviyede uzatmaktır. Meselâ: Tabîî medd üzerine 3 elif miktarı ekleyip onu 4 elif miktarına ulaştırmak gibi.

3) Kinâye hâ'sını, vav ve yâ (bu harfler orada varmış gibi) ile bir elif miktarı uzatmaktır. ﴿مَقْدَارُهُ﴾⁴ ve ﴿عِنْدِهِ﴾⁵ örneklerinde olduğu gibi.

4) Harekede mübâlağa yaparak harekeyi doğmuş olduğu harfe (sesine) ulaştırmaktır. ﴿فَأَجْعَلْ أُفَيْدَةً﴾⁶ örneğinde, (أَفَيْدَةً) kelimesinde hemzeden sonra sâkin bir yâ getirmek gibi.⁷

İşbâ'nın başka bir örneği ise: ﴿لَرَوْفٌ﴾⁸ kelimesindeki hemzenin harekesinin bir elif (kâmil-doygun) miktârı uzatılmasıdır. İmam Ebû Amr (ö.154/770-71) ve İmâm Âsım'ın ilk râvisi Ebu Bekr Şu'be (ö.190/805) hâriç, bütün kurrâ bu kelimeyi işbâ ile okumuşlardır.⁹

2.7.94. el-Vustiyy : الوُسطِي

Lugatta: Ortalamak, orta ile ilgili olmak mânâsına gelir.¹⁰ İstilahta ise: Medd miktarlarından kasr ile tûl arasında orta bir mertebe demektir.¹¹ İmam Âsım'a göre medd miktârı üç eliftir.¹² ﴿هَآ أَنْتُمْ﴾¹³ örneğinde olduğu gibi.

¹ Fîrûzâbâdî, **Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e., s: 835.

² İbnü't-Tahhân Ebû'l-Asbağ (Ebû Humejd), **el-Mukaddime fi Usûli'l-Kirâât**, a.g.e., s: 134; es-Senhûrî eş-Şeyh Zeynüddin Ebi'l-Feth Ca'fer b. İbrahim (ö.894/1488-89), **Kitâbu'l-Câmi'l- Müfîd Fi Sinâti't-Tecvîd**, Tahkîk: Mevlâye Muhammed el-İdris, Daru İbn. Hazm, bs: h.1430/m.2010, Beyrut-Lübnan, s: 475; İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd**, a.g.e., s: 157.

³ Nisâ: 4/58.

⁴ Meâric: 70/4.

⁵ Furkân: 25/1.

⁶ İbrâhîm: 14/37.

⁷ Abdu'l-Âli el-Mes'ûl, **Mu'cemu Mustalahâti İlmi'l-Kirâati'l-Kurâniyye ve mâ Yeteallaku Bihi**, a.g.e., s: 74-75.

⁸ Tevbe: 9/128.

⁹ Temel, **Kirâât ve Tecvîd İstilahları**, a.g.e., s: 79.

¹⁰ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 1244.

¹¹ el-Bakarî, **Gunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râgibîn fi Tecvîdi'l-Kur'âni'l-Azîm** s: 79; Hamdî Salâh Hudhud, **Mustalahu İlmi'l-Kirâât fi Dav-i İlmi'l-Mustalahi'l-Hadîs**, Dâru'l-Besâir, Kâhîre, bs: 1, h.1429/m.2008, 2/941.

¹² Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmi Kur'an-ı Kerim'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 90; Ünlü, **Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi**, a.g.e., s: 78.

¹³ Âl-i İmrân: 3/66.

2.7.95. el-Kasr : الْقَصْر

Lugatta: Kısaltmak, sınırlamak, köşk ve harfi uzatmadan okumak gibi mânâlara gelir.¹ İstilahta ise: Bir sebebe dayalı olarak fer'î meddlerdeki ziyâdeliği terk ederek lafzı, medd-i tabîi derecesinde okumaya veya hiç medd etmemeye kasr denir. Bunun için kasr asıl olup, medd ise öyle okumayı gerektiren bir sebebe bağlıdır.²

Kasr ıstılâhta iki şekilde kullanılır:

1) Tecvîd ve kıraât ilminde bir elif miktârı uzatmak demektir. ﴿بِمَا أُزِيلَ﴾³ kelimesinde medd-i munfasılı seri okuyuşta medd-i tabîi biçiminde (1 elif) okumak gibi.

2) Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri altındaki kasr (قصر) yazılarını, hiç uzatmadan sâdece harekeyi okumak demektir. ﴿أُولَىٰ بِأَسْ﴾⁴ kelimesindeki hemzeye hiç uzatmadan okumak gibi.

2.7.96. el-Mîmü'l-Cem' : المِيمُ الْجَمْعُ

Topluluğu ifâde eden mîm harfi demektir. Tecvid ve kıraat ilminde ise: Hakikaten ve şeklen cemi müzekkere delâlet eden zâid mîmdir. ﴿وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ﴾⁵ ve ﴿أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾⁶ örneklerinde olduğu gibi. Cemi mîmi, cümlede ya sâkin ya da harekeli bir harften önce bulunur.

Bu durumda olan cemi mîmiyle ilgili hükümler şöyledir:

1) Sâkin bir harften önce gelen cemi mîminin hareke bakımından hükmü (bütün kurrâ'ya göre) dammedir. ﴿مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ﴾⁷ örneğinde olduğu gibi.

2) Harekeli bir harften önce gelen cemi mîminin hareke bakımından hükmü ise, eğer cemi mîmi, o harekeli harfle aynı kelime içinde bulunurlarsa, sıla ile (vâv'a doğru uzatarak) beraber dammedir. ﴿أَنْزَلْنَاكُمْوهَا﴾⁸ örneğinde olduğu gibi.

3) Cemi mîminden sonra kat' hemzesi gelip ikiside ayrı kelimedede bulunursa, Verş, İbni Kesîr, Ebû Ca'fer ve Kâlûn bu cemi mîmini hem dammeli hemde sılalı⁹ (herkes kendi med miktârınca) okur. ﴿عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ﴾¹⁰ âyetindeki (عَلَيْهِمْ) lafzı gibi. Diğer bütün kurrâ ise, mîmin sükûnu ile okur.

¹ Cevherî, **es-Sihâh**, a.g.e., s: 944-945.

² Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 103 .

³ Bakara: 2/5.

⁴ Fetih: 48/16.

⁵ Âl-i İmrân: 3/139.

⁶ Fâtiha: 1/7.

⁷ Âl-i İmrân: 3/110.

⁸ Hûd: 11/28.

⁹ Kâlûn hem sılalı hemde sılasız (hulf ile) okur.

¹⁰ Bakara: 2/6.

4) Cemi mîminden sonra gelen kat' hemzesi değilse, İbni Kesîr, Ebû Ca'fer ve Kâlûn bu cemi mîmini yine hem dammeli hemde sılalı¹ (herkes bir elif miktârı uzatarak) okur. ﴿هُمَّ يُوقْتُونَ﴾² âyetindeki (هُمُّ) lafzı gibi. Diğer bütün kurrâ ise, mîmin sükûnu ile okur.³

5) ﴿عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ﴾⁴ âyetindeki ﴿وَمَلَئِهِمْ﴾ lafzı ve ﴿حَفَظَكُمُ اللَّهُ﴾ gibi tâbirlerde her ne kadar hitap bir kişiyi işâret etsede, buradaki mîmler tâzîm ve hürmet için hükmen cemi müzekker mesâbesinde sayılmıştır.⁵

2.7.97. Fevâtihu's-Suver : فَوَاتِحُ السُّورِ

Sûrelerin evveli, başlangıcı demektir.⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûre başlarında bulunan hurûf-ı mukattaalara "fevâtihu's-suver" denir.⁷ Aşağıdaki âyet-i kerîmelerde olduğu gibi. ﴿الْم﴾⁸, ﴿يس﴾⁹ ve ﴿كهيعص﴾¹⁰.

2.7.98. et-Tenvîn : التَّنْوِينُ

Lugatta: Arapça isimlerin sonunda bir hareke ile bir sâkin nûn sûretinde okunan iki harekedir.¹¹

İstılahta ise: Kendisinde te'kid mânâsı kasedilmeksizin ismin sonuna bitişerek vasl hâlinde telaffuz edilip vakf halinde düşen zâid nûn (ن) dur.¹² Tenvîn, iki üstün (نْ) iki esre (نِ) ve ötre (نِ) ile belirtilir.¹³ (عَلِيمُنْ = عَلِيمِمْ) örneğinde olduğu gibi.

¹ Kâlûn hem sılalı hemde sılasız (hulf ile) okur.

² Bakara: 2/4.

³ el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 179-180.

⁴ Yûnus: 10/83.

⁵ Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, **Mu'cemu Mustalahâti İlmi'l-Kirâati'l-Kurâniyye ve mâ Yeteallaku Bihi**, a.g.e., s: 317-318; el-Ubeydî Fethi, **Külliyyâtü't-Tecvîd ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 218.

⁶ Fîrûzâbâdî, **Kâmûsü'l-Muhîd**, a.g.e, s: 1217

⁷ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, s:18-19; Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, **a.g.e.**, s: 263; "Kur'an'da 114 sureden yirmi dokuzunda hurûf-ı mukattaa (kesik harfler) harfler bulunur". Karagöz İsmail, **Dîni Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay. Ankara, 2010, s: 182.

⁸ Bakara: 2/1.

⁹ Yâsin: 36/1.

¹⁰ Meryem: 19/1.

¹¹ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 453.

¹² en-Nüveyri, **Şerhu Tayyibetü'n-Neşr Fil Kırâati'l Aşr**, a.g.e., I,554; Adurrahim et-Tarhûnî, **Uddetü'l-Kâri fî Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**, a.g.e., s: 491; Temel, **Kirâât ve Tecvîd İstılahları**, a.g.e., s: 132.; Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, **Mu'cemu Mustalahâti İlmi'l-Kirâati'l-Kurâniyye ve mâ Yeteallaku Bihi**, a.g.e., s: 155.

¹³ Pakdil, **Ta'lim Tecvîd ve Kirâât**, a.g.e., s: 161.

2.7.99. et-Teşdid : التَّشْدِيد

Lugatta: Kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak¹ ve Arpçada bir harfe şedde koyarak onu çift okumak mânâlarına gelir.² Istilahta ise: Tahfifin zıddı olan teşdid, harfi şeddeli olarak telaffuz etmek demektir.³ (مَدَّ) örneğinde olduğu gibi.

2.7.100. el-Fetha / el-Meftûh : الفَتْحَة / المَفْتُوحَة

Lugatta: Fetha, kapatmanın zıddıdır. Açmak, başlamak beyân etmek⁴ ve fetha hareke vermek mânâlarına gelir.⁵ Istilahta ise: Harfin üzerine sağdan sola doğru uzatılarak yazılmış olan küçük eliftir. Diğer bir tabirle, üzerinde bu işâret (◌-) bulunan harf'e, meftûh, işârete ise fetha veya üstün denir.⁶ Fetha, kalın harfleri ve bazen kalın okunması gereken harfleri "a" sesiyle, ince harfleri "e" ye yakın bir sesle okutur⁷. (صَدَرَ) örneğinde olduğu gibi.

2.7.101. ed-Damme / el-Madmûm : الضَّمَّة / المَضْمُومَة

Lugatta: Toplamak, bir şeyi bir şeye eklemek⁸ ve ötre hareke mânâlarına gelir.⁹ Istilahta ise: Damme, harfin üzerine konularak onu seslendiren küçük vav'dır. Diğer bir tabirle, üzerinde bu işâret (◌-) bulunan harfe madmûm, işârete ise damme veya ötre denir.¹⁰ Damme, kalın harfleri ve bazen kalın okunması gereken harfleri "u" sesiyle, ince harfleri ise yine "u" ya yakın bir sesle okutur.¹¹ (ضُدُّوْ) örneğinde olduğu gibi.

2.7.102. el-Kesra / el-Meksûr : الكَسْرَةُ / المَكْسُورَة

Lugatta: Kırmak, paralamak ve esre hareke mânâlarına gelir.¹² Istilahta ise: Hareke verilecek harfin altına çapraz olarak yâ harfinin yerine konulan küçük bir yâ'dır. Diğer bir tabirle, altında bu işâret (◌-) bulunan harfe, meksûr, işârete ise kesra veya esre denir.¹³ ﴿يَاذُن﴾¹⁴ örneğinde olduğu gibi.

¹ Fîrûzâbâdî, **Kâmûsü'l-Muhit**, a.g.e, s: 1992.

² Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 411 ve 792.

³ Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, **a.g.e.**, s: 137; İbrâhîm b. saîd ed-Devserî, **Mu'cemu'l-Mustalahât fi İlimi't-Tecvîd ve'l-Kirâât**, a.g.e s: 42.

⁴ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Luga**, a.g.e., s: III,7-8.

⁵ Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 1003.

⁶ Talat, **Sefîrû'l-Âlimîn...**, a.g.e., II,533.

⁷ Pakdil, **Ta'lim Tecvîd ve Kiraat**, a.g.e., s: 108.

⁸ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, II,2336.

⁹ Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 874

¹⁰ Talat, **Sefîrû'l-Âlimîn...**, a.g.e., II,533; Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, **a.g.e.**, s: 244.

¹¹ Pakdil, **Ta'lim Tecvîd ve Kiraat**, a.g.e., s: 108.

¹² Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, a.g.e., s: 1187-1188.

¹³ Talat, **Sefîrû'l-Âlimîn...**, a.g.e., II,533.

¹⁴ Teğâbun: 64/11.

Kesra, kalın harfleri veya kalın okunması gereken harfleri ilk çıkışta, çeyrek bir "ı" sesinden "i" sesine çevirerek okutur. İnce harfleri ise zâten "i" sesiyle okutur.¹ ﴿مُعْرِضِينَ﴾² örneğinde olduğu gibi.

2.7.103. Ruûsü'l-Ây : رُوُسُ الْأَيِّ

Âyetlerin sonları demektir. Tecvîd ve kıraât ilminde ise: Kendisinden sonrasıyla alakası olsa da olmasa da, âyetlerdeki mesnûn olan duraklara, diğer bir ifâdeyle, bir ayetin bitip diğer âyetin başladığı noktaya yani âyetin son kelimesine ruûsü'l-ây denir.³ ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ {1} مَلِكِ النَّاسِ {2}﴾⁴ örneğinde olduğu gibi.

2.7.104. el-Hareketü'l-Âriza : الْحَرَكَةُ الْعَارِضَةُ

Aslî olmayan sonradan gelen hareke demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Vasıl halinde başka bir kelimeye geçmek veya hemzenin harekesini bir önceki sâkin harfe nakletmek veyahutta iki sâkinin cem olduğu yerlerde okuyuşu kolaylaştırmak için, birinci kelimenin son harfine verilen harekedir.⁵ ﴿فَمُ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا﴾⁶ âyetindeki ﴿فَمُ﴾ lafzı ve Verş'in bu ﴿مِنْ أَنْصَارٍ﴾⁷ ve benzer âyetlerde rivâyet ettiği nakil okuyuşu gibi.

2.7.105. Hâu'z-Zamîr / Hâü'l-Kinâye : هَاءُ الْكِنَايَةِ / هَاءُ الضَّمِيرِ

Zamir veya kinâye olan ha (هـ) harfi demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: İsimlere, fiillere ve harflere açık bir şekilde bitişen müfred, müzekker ve gâib bir şahıstan kinâye olan zâid zamirdir. Bu zamire, hâu'z-zamîr denildiği gibi hâü'l-kinâye tabiri de kullanılır.⁸

Hâu'z-zamîr, genelde madmûm olmakla birlikte kendisinden önce kesra veya sâkin yâ gelirse meksûrda olabilir. ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ﴾⁹, ﴿يَهُ﴾¹⁰ ve ﴿لَأَبِيهِ﴾¹¹ örneklerinde olduğu gibi. Kendisi ötreli veya esreli olan zamîrin, bir öncesi harekeli olursa, o zamîr bir elif miktârı uzatılır. ﴿يَهُ = لُهُ , يَهُ = بِي﴾ gibi.¹²

¹ Pakdil, **Ta'lim Tecvîd ve Kıraât**, a.g.e., s: 108.

² Müddessir: 74/49.

³ el-Mavsîlî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürrü'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 48a; Dâvûd-i Karsî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 15a; İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, **Mu'cemu'l-Mustalahât fî İlimi't-Tecvîd ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 59.

⁴ Nâs: 114/1-2.

⁵ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 126. İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, **a.g.e.**, s: 53.

⁶ Müzzemmil: 73/2.

⁷ Âl-i İmrân: 3/192.

⁸ Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukîl**, a.g.e., s: 353; el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve'l-Kirâât**, a.g.e., s: 181; İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, **a.g.e.**, s: 53.

⁹ Abese: 80/21.

¹⁰ Mümtehine: 60/11.

¹¹ Mümtehine: 60/4.

¹² Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukîl**, a.g.e., s: 353; el-Hafyân, **Eşherü'l Mustalahât...**, a.g.e., s: 181.

Fakat öncesi ve sonrası sâkin olan zamîr uzatılmaz. ﴿كُوسِيئُ السَّمَاوَاتِ﴾¹ ve ﴿مِنْهُ﴾² gibi.³ Şayet zamirden sonra, hemze-i kat' bulunursa, vasıl durumunda medd-i munfasıl (medd-i sıla-i kübrâ) gerçekleşir.⁴ ﴿عَلَيْهِ إِلاَّ﴾⁵ örneğinde olduğu gibi.

2.7.106. es-Sâkinü'l-lâzimi'l-Lîniyyi : السَّاكِنُ اللَّازِمِ اللَّيْنِيِّ

Lîn harfli sükûn-ı lâzım (sabit) demektir. Yani sükûn-ı lâzımdan önce lîn harfi bulup, bir önceki harfte meftuh olursa buna lîn harfli sükûn-i lâzım tabiri kullanılır.

Meryem ﴿كَيْعَص﴾⁶ ve Şûra ﴿عَسَق﴾⁷ Sûrelerinin başlarındaki hurûf-ı mukattaaların içinde buluan (عَيْن) lafzı gibi.⁸

2.7.107. es-Sâkinü'l-Ârizi'l-Lîniyyi : السَّاكِنُ الْعَارِضِ اللَّيْنِيِّ

Lîn harfli sükûn-ı âriz (sonradan meydana gelen) demektir. Yani sükûn-ı ârizden önce lîn harfi sâkin olarak bulunup, bir önceki harfte meftuh olursa, buna lîn harfli sükûn-i âriz tabiri kullanılır.⁹ ﴿خَوْف﴾¹⁰ örneğinde olduğu gibi.

2.7.108. el-Muttasilü'l-Meddî : الْمُدُّ الْمُتَّصِلُ = الْمُتَّصِلُ الْمَدِّيَّ bkz. s: 79

2.7.109. el-Munfasilü'l-Meddî : الْمُدُّ الْمُتَّفَصِّلُ = الْمُتَّفَصِّلُ الْمَدِّيَّ bkz. s:79

2.7.110. es-Sâkinü'l-Lâzimi'l-Meddî : السَّاكِنُ اللَّازِمِ الْمَدِّيَّ = الْمُدُّ اللَّازِمُ bkz. s:79

2.7.111. es-Sahîhü's Sâkin : الصَّحِيحُ السَّاكِنُ

İlletli olmayan sâkin harf demektir. Yani bir kelimenin içinde, illet harflerinin dışında sâkin olarak bulunan herhangi bir harfe, sahih sâkin denir.¹¹ ﴿مَسْئُولًا﴾¹² kelimesindeki sîn harfi gibi.

¹ Bakara: 2/255.

² Âl-i İmrân: 3/7; Âsım kıraatına göre, Furkan Sûresinin 69. âyetindeki zamîr (فِيهِ), bu kâidenin istisnasıdır.

Yani buradaki zamîr bir elif miktârı uzatılır. Ayrıca İbni Kesîr, öncesi sâkin olan zamirlerin hepsini bir elif miktârı uzatır. Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukıl**, s: 353-354; Saçaklızâde, **Tehzîbü'l-Kirâât**, a.g.e., s: 340.

³ Saçaklızâde, **Cühdü'l-Mukıl**, a.g.e., s: 354.

⁴ Rihâb Muhammed Müfid Şakakî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, a.g.e., s: 155-156.

⁵ Bakara: 2/255.

⁶ Meryem: 19/1.

⁷ Şûrâ: 42/2.

⁸ el-Mavsîlî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürrü'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 45ab.

⁹ el-Mavsîlî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürrü'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 45ab.

¹⁰ Kureys: 106/4.

¹¹ el-Mavsîlî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürrü'l-Yetîm**, a.g.e., vr: 44b.

¹² İsrâ: 17/36.

2.7.112. en-Nakl : النُّقْل

Lugatta: Bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımak, yerini değiştirmek mânâlarına gelir.¹ Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Harekeli olan hemzenin harekesini, makablindeki sâkin (cemi mîm'i ve medd harfi olmayan) harfe taşıyıp hemzeyi (harekesini değil) hazfetmektir. Bu durumda hemze, mâkablinin harekesi cinsinden medd harfine dönüşür.² ﴿مَنْ أَمِنَ﴾³ örneğinde olduğu gibi.

2.7.113. en-Nûnü'l-Muzhar : النُّونُ الْمُطَهَّر

Açık ve net bir şekilde telaffuz edilen nûn demektir. Yani kelimenin ortasında veya sonunda boğaz harflerinden önce bulunan veyahutta kelimenin sonunda vakf sebebiyle üzerinde durulan, ihfâ, idgâm ve iklâb edilmeyip bizzat kendi mahrecinden telaffuz edilen nûndur.⁴ ﴿مِنْ غَلٍ﴾⁵ kelimesindeki nûn gibi.

2.7.114. el-Merâtibü'l-Erbea' : الْمَرَاتِبُ الْأَرْبَع

Dört mertebe demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Medd-i munfasıl ve muttasıl, dört (2-5-3-4) mertebe medd çeşidiyle (munfasılın 1'i hariç) okuma usulüdür.

1. Mertebe, yani tûl (5 elif miktârı) okuyanlar: Hamza, Ezrak tarikinden Verş, Ahfeş tarikinden İbni Zekvan ve A'meş tarikinden eş-Şenbûzidir.

2. Mertebe, yani bunun bir alt miktârı (4 elif miktârı) okuyan: Âsımdır.

3. Mertebe, yani bunun bir alt miktârı (3 elif miktârı) okuyanlar: İbni Âmir, (Ahfeş tariki hariç) Kisâ'i ve Haleftir.

4. Mertebe, yani bunun bir alt miktârı (2 elif miktârı) okuyanlar: İsbahânî tarikinden Kâlun ve Verş, İbni Zekvân, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve onlara muvafakat eden İbni Muhaysin, Yezîdî ve Hasandır. Bu mertebelerin altında sadece medd-i munfasılın kasrı (1 elif miktarı) vardır.⁶

¹ İbn Abbâd, **el-Muhîr fi'l-Luga**, a.g.e., II,222; Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, **el-Müncidü't-Tullâb**, a.g.e., s: 830.

² Molla Mehmed Emin Efendi (ö.1275/1858-59), **Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân**, Sahaf Esat Kara Hisarizâde, bs: h.1287/m.1870, s: 132.

³ Âl-i İmrân: 3/99.

⁴ el-Cennâtî, **el-Bustân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 88-89; el-Kalkîlî, **Gunyetü'l-Mürîd li Ma'rifeti'l-İtkâni ve't-Tecvîd**, a.g.e., s: 70-71.

⁵ A'râf: 7/43.

⁶ el-Bennâ **Muhtasar-u İthâf-ı Fudalâ'i'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erba'ate 'Aşer**, I,237; Boz Abdullah, **Kıraati Aşere İslambul Tarîkî Ahmed es-Sûfî Mesleği için Kavâid Mecmuası**, İnceleme: Ramazan Pakdîl, Tâlip Akbal, İstanbul bs: h.1421/m.2001, s: 4.

2.7.115. el-Mertebetân : المَرْتَبَاتَان

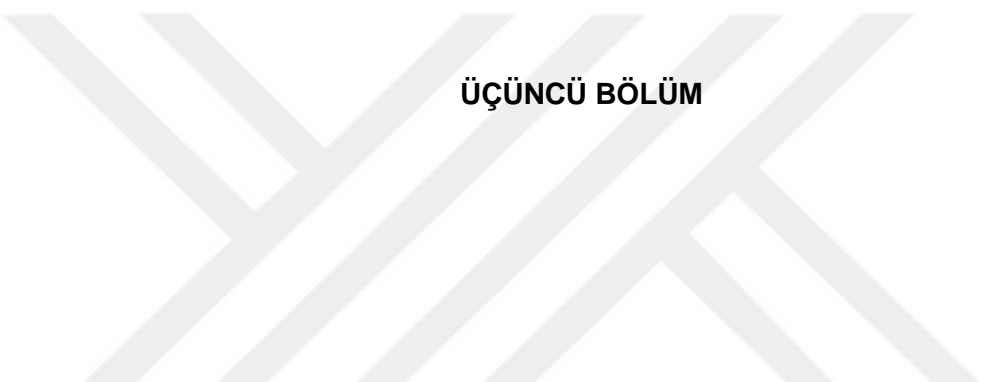
İki mertebe demektir. Tecvîd ve kıraat ilminde ise: Medd-i munfasıl ve muttasıl iki mertebe (5-3) medd çeşidiyle (munfasılın 1'i hariç) okumaktır.

Bu da tûl ve tevassut' tur.

1. Mertebe: Tûl okuyanlar: Ezrak, Ahfeş ve Hamza' dır.
2. Mertebe: Tevassut okuyanlar: Tûl okuyanların dışındakilerdir.¹

¹ el-Bennâ, **Muhtasar-u İthâf-ı Fudalâi'l-Beşer fil Kırâati'l-Erbeate Aşer**, a.e.,I,237; Molla Mehmed Emin Efendi, **Umdetü'l-Hullân fi İzâfi Zübdeti'l-İrfân**, a.g.e., s: 126.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ED-DÜRRÜ'L-YETİMİN TERCÜMESİ

3.1. [Dua Bahsi]

Dünyada da Ahirette de, hamd sâdece Allah içindir. Salât ve Selâm ise O'nun habîbi ve O habîbin tertemiz ehlibeyti içindir.

Bu, tecvîd ilmi hakkında bir risâledir. Bu risâle, insanların en muhtâcı ve kulların en zayıfı tarafından yazılmıştır. Bunu yazmaktan maksadımız, şerefli Kur'ânı okuyacak olan herkesi doğru yola iletmek, hakîm ve hamîd olan Allahın kitâbına samîmi olarak hizmet etmektir.

Ey rahmeti her şeyi çepeçevre kuşatan Allahım, bu kulunu bağışla. Zîra o, senin merhametine, her âsi ve emrini tutmaktan uzak olan herkesten daha çok muhtaçtır.

3.2. [Tecvîd'in Tarifi]

Tecvîd: Kendisi ile her bir harfe lâzım ve ârız sıfatlarını vermeye muktedir olunan bir yetenektir. Harfin hakkından maksat, (harfin zâtından ayrı düşünülmeyen) sıfat-ı lâzimelerdir.

Harfin hakkı olan sıfat-ı lâzimeler şunlardır:

3.3. [Sıfat-ı Lâzimeler İki Kısımdır]

3.4. [A- Zıddı Olan Sıfat-ı Lâzimeler]

Mahreç

1) Cehr ←————→ 2) Hems

3) Şiddet ←———— 4) Beyniyye —————→ 5) Rihvet

6) İsti'lâ ←————→ 7) İnhifâd

8) İtbâk ←————→ 9) İnfîtâh

3.5. [B- Zıddı Olmayan Sıfat-ı Lâzimeler]

1) Kalkale

2) Safîr

3) Ğunne

4) Tefeşşî

5) Tekrîr

6) İstitâle

3.6. [Kısaca Sıfat-ı Ârızalar]

Harfin müstahakkından maksat, (harfin zâtında bulunması gerekmeyen) sıfat-ı ârızalardır.

[Sıfat-ı Ârızalar şunlardır]

1) Tefhîm

2) Terkîk

3) İdgâm

4) İhfâ

5) İzhâr

6) Kalb

7) Medd

8) Vakf

9) Sekte

10) Hareke

11) Sükûn'dur.

3.7. [Harflerin Çıkış Yerleri (Mahreçleri)]

Mahreç: [Harflerin çıktığı yere mahreç denir]

[1. Mahreç]: **Boğaz dibi yani boğazın en son noktasıdır. Buradan, hemze (ء), ha (ه) ve elif (ا) harfleri çıkar.**

[2. Mahreç]: **Boğaz ortasıdır. Buradan, ayin (ع) ve hâ (ح) harfleri çıkar.**

[3. Mahreç]: **Boğazın en üstü yani boğazın ağza en yakın yeridir. Buradan, ğayın (غ) ve hâ (خ) harfleri çıkar.**

[AÇIKLAMA: Bu üç mahreç, bölgesel mahreç olan ve حَلْقُ diye tâbir edilen boğaz mahreçleridir. Boğaz'da 3 mahreç vardır. Buradan toplam 7 harf çıkar.]

[4. Mahreç]: **Dil kökü ve karşısı olan üst damaktır. Buradan, kaf (ق) harfi çıkar.**

[5. Mahreç]: **Dil kökü ve karşısı olan üst damağın biraz (kaf harfinin mahrecinin biraz berisidir) aşağısıdır. Buradan, kâf harfi (ك) çıkar.**

[6. Mahreç]: **Dil ortası ve onun karşısı olan üst damaktır. Buradan sırasıyla, cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri çıkar.**

[7. Mahreç]: **Yâ harfinin mahrecinin hemen arkası ile beraber olan, soldan veya sağdan dilin yan tarafı ile onun karşısı olan üst azı dişlerin sivri dişlere kadar olan kısmıdır. Buradan, dâd (ض) harfi çıkar.**

[8. Mahreç]: **Sağdan veya soldan Dâd harfinin mahrecinin bitiminden dilin ucuna kadar, dilin her iki yarısı ile karşısı olan üst damaktır. Yani dâhik (küçük azı dişleri), nâb (köpek dişleri), rebâiyye (yan kesici dişler) ve seniyye¹ (ön kesici dişler) denilen dişlerin üst (damak etleri) taraflarıdır. Buradan, lâm (ل) harfi çıkar.**

[9. Mahreç]: **Dil ucu ile üst ön dişlerin etleridir. Buradan, ihfâ edilmeyip açıkça söylenen nûn (ن - nûn'u muzhar)² harfi çıkar.**

[10. Mahreç]: **Dilin en uç kısmının biraz arkası ile karşısındaki üst ön dişlerin damağıdır. Buradan, râ (ر) harfi çıkar.**

[11. Mahreç]: **Dil ucu ile iki üst ön dişlerin dipleridir. Buradan diş etlerine en yakın olan yerden sırayla tâ (ط), biraz aşağısından dâl (د) ve biraz daha aşağısından ta (ت) harfleri çıkar.**

[12. Mahreç]: **Dilin ucu ile iki alt ön dişlerdir. Buradan sırasıyla dişlerin yarısından sâd (ص) biraz yukarisından sîn (س) ve dişlerin uçlarından da zây (ز) harfleri çıkar.**

[13. Mahreç]: **Dil ucunun üst yüzü ile üst ön dişlerin uçlarıdır. Buradan tertip üzere önce peltek zâ (ظ) sonra peltek zâl (ز) ve daha sonra peltek sâ (ث) harfleri çıkar. [Bu harfler telaffuz edilirken dil ucu, en fazla sâ harfinde en az ise zâ harfinde dışarıya çıkar.³]**

[AÇIKLAMA: 4. mahreçten 13.cü mahreç'e kadar (4 ve 13 dâhil) olan mahreçler dil ile ilgili mahreçleridir. Dil'de 10 mahreç vardır. Buradan toplam 18 harf çıkar.]

[14. Mahreç]: **İki üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın iç kısmıdır. Buradan, iki ön dişin uçlarının alt dudağın iç kısmına değmesiyle fâ (ف) harfi çıkar.**

¹ Dişlerle ilgili terimler "İstilah" bölümünde izah edildi. bkz. s: 65-67.

² İhfa olunan nûn sıfat açısından buna tâbidir, mahreç yönünden tâbi değildir.

³ Eskicizâde, Tercüme-i Dürri'l-Yetim, a.g.e., s: 3.

[15. Mahreç]: İki dudak arasıdır. Buradan, önce bâ (ب) sonra mîm (م) ve daha sonrada vâv (و)¹ harfleri çıkar.

[AÇIKLAMA: 14.cü ve 15.ci mahreçler dudak mahreçleridir. Dudak'ta 2 mahreç vardır. Buradan toplam 4 harf çıkar.]

[16. Mahreç]: **Hayşûm'dur. Geniz kovuğuna (boşluğuna) hayşûm denir. Buradan ihfâ edilen nûn² ile ğunne çıkar.**

[AÇIKLAMA: İmam Birgivî, Sîbeveyh'in görüşünü tercih ettiği için, ağız ve boğaz boşluğunu ifâde eden "cevf-i" bir mahreç olarak zikretmemiştir. Buna mukâbil, İmâm Halîl b. Ahmed (m.786-718/h.170-100)³ ve İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), cevf-i medd harfleri olan vâv, yâ ve elif'in mahreci olarak var sayarlar. Dolayısıyla Birgivî'nin benimsediği görüşe göre mahreç sayısı 16, onlara göre ise mahreç sayısı 17 dir.⁴]

3.8. [Harflerin Sıfatları - Zıddı Olan Sıfatlar]

CEHR: Harf hareke ile okunduğu zaman, nefes akışının kesilerek sesin açık ve net olarak çıkmasıdır. [Yani harfin mahrece îtimâdı kuvvetli olması ve mahreçte aralık kalmaması sebebiyle nefesin akmayıp, sesin aşikâr çıkmasına cehr denir. Misâl: قَهْرٌ. Cehr, kuvvetli bir sıfattır.]

HEMS: Hems cehrin zıddıdır. Hems harfleri: سَسْخُتْكَ خَصْفَةٌ harfleridir. [Yani harf, hareke ile okunduğu zaman, nefes akarak sesin çıkmasına hems denir. Misâl: كَكَ. Hems zayıf bir sıfattır.]

ŞİDDET: Harf sükûn ile okunduğunda sesin (ve nefesin) tamamının kesilip hiç akmamasıyla sesin güçlü bir şekilde çıkmasıdır. Harfleri şu terkipte toplanmıştır: أَجْدُكَ قَطْبَتْ. [Şiddet, kuvvetli bir sıfattır.]

REHÂVET: Harf sükûn ile okunduğunda, sesin (ve nefesin) tamamının o sükûn ile beraber akmasıdır. [Rehâvet, zayıf bir sıfattır.]

BEYNIYYE: Sesin tamamıyla akıp akmaması arasında olan bir haldir. Harfleri şu terkipte toplanmıştır: لَمْ يَزَوْ عُنَّا. [Beyniyye, zayıf ile kuvvetli arası bir sıfattır. Bu harflere hem "beyniyye" hemde "mutevassita" ta'biri kullanılır.]

İSTİ'LÂ: Bu sıfatın harfleri telaffuz edildiği zaman dilin üst damağa yükselmesidir. Harfleri: ط، ط، ض، ص، ق، خ، غ، خ، حُصُّ ضَعُطِ قِطُّ) harfleridir. [Dilin köküyle beraber üst damağa yükselmesi sesin kalın çıkmasının sebebidir. İsti'lâ, kuvvetli bir sıfat olup harfleri dâima kalın okunan harfler (tefhîm) olarak bilinir.]

¹ Buradaki vâv, harf-i medd olmayan vâvdir.

² Nûn'u muhfât, zât'ı gidip ğunnesi bâki kalan ve ihfâ olunan nûndur.

³ Zirikli, el-A'lâm Kâmûs ve Terâcîm, a.g.e., II,314.

⁴ Ahmed Fâiz er-Rûmî, Şerhu'd-Dürri'l-Yefîm fi't-Tecvîd, a.g.e., s:72.

İNHİFÂD: İsti'lâ'nın zıddıdır. [Yani harf okunduğu zaman dilin üst damağa yükselmeyip alt çenede kalmasıdır. İnhifâd zayıf bir sıfat olup diğer bir adıda İstifâle'dir.]

İTBÂK: Dilin üst damağa [bu sıfatın harfleri okunduğu zaman] **yapışmasıdır.** **Harfleri, İsti'lâ harflerinin son 4** [ص ض ط ظ] **harfidir.** [İtbak kuvvetli bir sıfattır.]

İNİTÂH: İtbâk'ın zıddı'dır. [Yani harf telaffuz edildiği zaman dilin üst damağa yapışmayıp, dil ile üst damağın arasının açık kalmasına inifât denir. İnifât, zayıf bir sıfat olup harfleri, itbâk harflerinin dışındaki 24 harftir.]

3.9. [Ziddi Olmayan Sıfatlar]

KALKALE: Şiddet ve cehr sıfatlarından mürekkebe bir sıfat olup, harfin sükûnunun beyân edilmesinde (vurgulanmasında) çaba sarfetmeye (bu iki sıfata) ihtiyaç duyulur. Cumhûr, hemze'yi (أ) kalkale harflerinden (kendisinde şiddet ve cehr sıfatı bulunduğu halde) saymamıştır.

[Kalkale harfleri: قُطْبُ جِدْ harfleridir. Bunlar, kelimenin ortasında veya sonunda sâkin olarak bulduklarında kalkale olurlar. Dolayısıyla bu harfler sâkin olarak telaffuz edildiklerinde mahreçten çıkan seste tahrik, sarsılma ve bir kuvvet meydana gelir.]

SAFİR: Harfin sesinin ılık sesine benzemesine safir denir. Harfleri: Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) zây'dır. [Safir kuvvetli bir sıfattır.]

GUNNE: Genizden çıkan sestir. Gunne sıfatı yalnız nûn (ن) ve mîm (م) harflerine mahsustur. Bu harfler özellikle şeddeli oldukları zaman gunnelerini izhâr etmek vaciptir. [Gunne kuvvetli bir sıfattır.]

TEKRÂR: Harf telaffuz edilirken dilin (sürçmesi) titreşmesidir. Bu sıfat sadece râ (ر) harfine mahsustur. [Tekrar kuvvetli bir sıfattır. Tekrâr veya tekrîr, dilin üst damağa yapışıp oradan ayrılmadan titrer gibi olmasıdır. Şayet dil, damaktan ayrıldıktan sonra titrese tekrar değil, hata olur.]

TEFEŞŞÎ: Harf telaffuz edildiği zaman, sesin ağız içinde yayılmasıdır. Bu sıfat şîn (ش) harfine mahsustur. [Tefeşşi, kuvvetli bir sıfattır.]

İSTİTÂLE: Harf telaffuz edilirken sesin (dâd harfinin) uzamasına denir. Bu sıfat dâd harfine mahsustur. [Sanki bir kılıcın kınına girmesi gibi, Dâd harfinin mahrecinin uzunluğu, sesin aktığı yöne olduğu için, harfin sesinin, mahrecin başından sonuna varıncaya kadar uzayarak (lam ل harfinin mahrecine) çıkmasına istitâle denir. İstidâle, kuvvetli bir sıfattır.]¹

¹ Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, a.g.e., s: 9.

3.10. [Sıfat-I Ârızaların Açıklanması]

Tefhîm: [Harfi kalın okumaya tefhîm denir].

3.11. [Harfi Kalın Okumanın Vâcib Olduğu Yerler]

-İstî'lâ (kalın harfleri) harflerini kalın okumak vâciptir. [حُصَّ صَعَطِ قِظْ harfleri, kalın harflerdir.]

-Lafzatullâhın mâkablî, imâlesiz¹ meftûh veya madmûm olursa, Lafzatullahın lâm harfini kalın okumak vâciptir. [قَالَ اللهُ² ve رَسُولُ اللهُ³ gibi.]

3.12. [Râ Harfi'nin Kalın Okunduğu Yerler]

-Ra harfi revmlî ve revmsiz madmûm olsa (üzerinde durulsa bile), veya râ harfi imâlesiz olup, بِشْرٍ⁴ kelimesinin baştan birinci râ'sı hariç⁵ meftûh olsa, mâkablînde de kesra [صَابِرُونَ⁶ gibi] veya sakin yâ [سَيْرُوا⁷ gibi] bulunmazsa, bu durumdaki râ harfini kalın okumak vacip olur. [الْقَمْرُ⁸ ve سَقَرٌ⁹ gibi.]

-Yabancı kelimeler hariç¹⁰ meftûh veya madmûm olan râ ile meksûr olan harf arasında, sâd (ص), tâ (ط) ve kaf (ق) harflerinin dışında¹¹ sâkin başka bir harf bulunursa, râ harfide mükerrer olmazsa¹² ve ayrıca râ'dan sonra meksûr olan kaf (ق) harfinden¹³ başka isti'lâ harfi bulunursa, râ harfini kalın okumak vâcip olur. [إِعْرَاضًا¹⁴ gibi.]

¹ Sûsiye (ö.261/874) göre, نَزَى اللهُ [Bakara:55] ve benzerlerinde vasıl halinde, imâleli ve imâlesiz hem tefhîm hemde terkîk câizdir. bkz: el-Bennâ, **Muhtasar-u İt'hâf-ı Fudalâi'l-Beşer fi'l Kırâati'l-Erbeate Aşer**, a.g.e., II,579.

² Âl-i-İmran: 3/55.

³ En'âm: 6/124.

⁴ Mürselât: 77/32.

⁵ Ezrak, bu kelimedede; birinci râ'yı ikinci râ'ya tâbî kılarak terkîk ile okur, bkz: el-Bennâ, **Muhtasar-u İt'hâf-ı Fudalâi'l-Beşer fi'l Kırâati'l-Erbeate Aşer**, a.g.e.,3/1441.

⁶ Kasas: 28/80; Bu ve benzeri kelimeleri Verş, hem terkîk hemde tefhim vechi ile okur.

⁷ En'âm: 6/11; Bu ve benzeri kelimeleri Verş, hem terkîk hemde tefhim vechi ile okur.

⁸ Kamer: 54/1.

⁹ Kamer: 54/48.

¹⁰ Çünkü إِسْرَائِيلَ ، عَمْرَانَ ، إِبْرَاهِيمَ gibi Arapçaya sonradan geçen kelimelerde râ harfinin tefhîminde ihtilaf yoktur. bkz: el-Mavsılî, **Cevherü'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetim**, a.g.e., vr: 40a.

¹¹ Zaten إِضْرًا ve قِطْرًا gibi kelimelerin tefhîminde ihtilâf yoktur. bkz: el-Mavsılî, **a.e.**, s: 40a.

¹² Râ'nın tekrar ettiği مَذْرَازًا ve إِسْرَازًا gibi kelimelerin tefhîminde de ihtilaf yoktur. bkz: el-Mavsılî, **a.e.**, s: 40a.

¹³ إِشْرَاقٍ ve إِخْرَاقٍ kelimelerinde olduğu gibi,râ'dan sonra meksûr kaf harfi bulunursa râ'nın tefhîmi ihtilâflıdır. bkz: el-Mavsılî, **a.e.**, s: 40ab.

¹⁴ Nisâ: 128.

- بِشَرِّرِ kelimesindeki râ'lar hariç, râ harfi sakin olup (vakf ve vasl fark etmez) mâkablide madmûm veya meftûh olursa ve bu mâkabli ile râ harfi arasında sâkin bir harf bulunmazsa râ harfini kalın okumak vâciptir. [زُبُرٌ¹ ve شُكْرٌ² gibi.]

-Veya bu mâkabli ile râ harfi arasında, imâle edilen elif ve yâ harfi dışında [خَيْرٌ ve دَارٌ gibi]³ sâkin bir harf bulunsa, yine râ harfini kalın okumak vaciptir. [الْعُنُسُ⁴ ve مِنْ أَجْرِ⁵ gibi.]

-Sâkin olan râ harfi, kesra-i âriza (sonradan gelen kesra) ve kesra-i lâzimedden (sâbit olan kesra) sonra gelirse ve râ'dan sonrada meksûr olmayan isti'lâ harfi [meksur olursa kalın okunması vâcib değildir. فَرَقٌ⁶ gibi] bulunursa yine bu râ harfinin kalın okunması vâcib olur. [اَزْجَعِي⁷ ve فَرَطَاسٌ⁸ gibi.]

3.13. [Harf-i Medd Olan Elifin Hükümü]

-Kalın harflerden sonra gelen elifin (medd harfi olarak) tefhîm ile okunması gerekir. [قَالَ⁹ ، خَالِقٌ¹⁰ ve يُرَاؤُنَ¹¹ gibi.]

3.14. [Harfi Kalın Okumanın Câiz Olan Yerler]

-İmâleden sonra gelen Lafzatullahın lâminı kalın [ve ince] okumak câizdir. [نَرَى اللَّهَ¹² ve buna benzer kelimelerde Sûsi'nin okuduğu gibi.]

-Sâd (ص) tâ (ط) ve zâ (ظ) harflerinden sonra meftûh olarak bulunan her lâm harfini (bu harflerle lâm arasına elif girse bile veya bu harflerden sonra gelen lâm harfi üzerinde durmak için, lâm harfi sâkin yapılırsa bile), kalın [ve ince] okumak câizdir. [فَضَالًا¹³ ، أَنْ يُصَلَّ¹⁴ ve الطَّلَاقِ¹⁵. Bu gibi yerlerde tefhîm ve terkik'in câiz olması Verş (ö.197/812) kiraatine göredir.¹⁶]

¹ Şuarâ: 42/196.

² Kamer: 54/35.

³ Çünkü bu gibi kelimelerde tefhîm vâcib değildir.

⁴ Yûnus: 10/72.

⁵ Bakara: 2/185.

⁶ Şuarâ: 42/63.

⁷ Fecr: 89/28.

⁸ En'âm: 6/8.

⁹ Bakara: 2/30.

¹⁰ Enâm: 6/102.

¹¹ Nisâ: 4/142.

¹² Bakara: 2/55.

¹³ Bakara: 2/233.

¹⁴ Bakara: 2/227.

¹⁵ Bakara: 2/27.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr, II,83-85.

-﴿ضَلَّالٍ﴾¹ kelimesinin lâminini [fetha harekeli iki sâd (ص) arasında bulunan sâkin lâm harfini] mercûhan² kalın okumak câizdir.³

-﴿بَشْرٍ﴾⁴ Kelimesinin hem vakfında hem de vaslında birinci râ'yı kalın [ve ince] okumak câizdir.⁵ Bu kelimedede [revm yapmadan] sükûn ile vakf yapıldığında, ikinci râ birinci râ'ya tâbi olur.⁶

-﴿فَوْقٍ﴾⁷ Kelimesinin hem vakfında hemde vaslında râ'yı, [ince veya] kalın okumak câizdir.

-﴿مِنْ مِضْرٍ﴾⁸ ve ﴿عَيْنَ الْقَطْرِ﴾⁹ Kelimelerinde sükûn ile vakf yapıldığında, bu kelimelerdeki râ harflerini [ince veya] kalın okumak câizdir.

-Meftûh veya madmûm olan râ harfinin mâkablinde, meksûr bir harf [﴿صَابِرُونَ﴾¹⁰] veya sâkin yâ [﴿سَيْرُوا﴾¹¹] bulunursa, bu râ harfini kalın [ve ince] okumak câizdir.¹²

3.15. [Harfi İnce Okumanın Vâcib Olduğu Yerler]

-Anlatılan hususlar dışında kalan yerlerde harfi ince okumak vâciptir.

[Tefhîm'in vâcib ve câiz olduğu yerler, lâm, râ ve mâkablinde isti'lâ harfi bulunan elif hariç bütün istifâl harflerini ince okumak vâciptir.]

3.16. [İdğâm Bahsi]

-İdğâm, şeddelemek demektir. İki kelimedede meydana gelen idğâm-ı uygulamak vâciptir. [Yani idğâm edilecek harflerin biri ilk kelimenin sonunda, diğeri ise ikinci kelimenin başında bulunup, idğâm sebepleri olan temâsül, tecânüs ve tekârüb gerçekleşirse idğâm yapmak vâcib olur. ﴿مِنْ مِثْلِهِ﴾¹³ gibi.]

¹ Hicr: 15/26.

² Tercih edilene râcih, terkedilene mercûh, denir. Özen Şükrü, "Tercih" **DİA**, XL,484.

³ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr**, a.g.e., II,85-86; el-Bennâ, **Muhtasar-u İt'haf-ı Fudalâi'l-Beşer fil Kırââtî'l-Erbeate Aşer**, a.g.e.,II,957.

⁴ Mürselât: 77/32.

⁵ Verş'e göre böyledir, bkz: el-Bennâ, **a.g.e.**, III,1441 .

⁶ Verş'e göre böyledir, bkz: İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr**, a.g.e., II,74.

⁷ Şuarâ: 42/63.

⁸ Sebe': 34/12.

⁹ Yûsuf: 12/99.

¹⁰ Kasas: 28/80.

¹¹ En'âm: 6/11.

¹² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fi'l Kırââtî'l-Aşr**, a.g.e., II,74.

¹³ Bakara: 2/23.

3.17. [İdğâm-ı Misleyn]

-Birincisi medd harfi olmaksızın¹ iki aynı harf, iki ayrı kelimedede peş peşe bulunup birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa idğâm yapmak (birincisini, ikincisine katarak şeddeli bir harf olarak okumak) vâcip olur. [Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, ﴿اضْرِبْ بَعْضَكَ﴾² , ﴿فَمَا رِيحَتِ تِجَارَتُهُمْ﴾³ .]

-Ancak bu şartları hâiz olduğu halde şu âyette ﴿مَالِيَةَ {28} هَلْكَ﴾⁴ tercih edilen görüş, birinci kelime olan (مَالِيَةَ) üzerinde vakıf yapmaktır. Şayet burada vasıl yapılırsa, önce idğâm yapmanın vâcip olduğu söylenmiş, daha sonra idğâm yapmanın vâcip değil, bilakis muhtâr olduğu söylenmiştir. Fakat buda reddedilmiştir.

3.18. [İdğâm-ı Mütekâribeyn ve Mütecâniseyn]

-Boğaz harfleri ve râ harfinden başka bir harfe uğrayan lâm harfi müstesna,⁵ mahreclerinde veya sıfatlarında benzerlik ve yakınlık olan iki harften birincisi sakin ikincisi harekeli olarak yan yana gelirse, idğâm yapmak (birincisini ikincisine katarak şeddeli bir harf olarak okumak) vâcip olur. ﴿أَنْقَلْتُ دَعْوَا اللَّهِ﴾⁶ ,

﴿قُلْ رَبِّ﴾¹⁰ ve ﴿إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾⁹ , ﴿قَدْ تَبَيَّنَ﴾⁸ , ﴿قَالَتْ طَائِفَةٌ﴾⁷ gibi.

﴿يَلْهَتْ ذَلِكَ﴾¹¹ örneğinde mercûhan (ikinci derecede) izhâr da câizdir.

﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾¹² kelimesinde ki kaf harfinde isti'lâ sıfatını muhâfaza etmek câizdir.

﴿فَوَطُّتُ﴾¹⁵ ve ﴿بَسَطْتُ﴾¹⁴ , ﴿أَخَطْتُ﴾¹³ kelimelerinde tâ harflerinin itbâk sıfatını muhâfaza etmek vaciptir.

¹ ﴿قَالُوا وَهُمْ﴾ [Şuarâ: 26/96] gibi.

² Bakara: 2/60.

³ Bakara: 2/16.

⁴ Hâkka: 2/28-29.

⁵ İdğâm edilecek olan harflerden birincisi boğaz harfi olursa idğâm câiz değildir.

Misâl: ﴿لَا تُرْغُ قُلُوبَنَا﴾ [Â-i İmrân: 3/8] ve ﴿فَاصْفَحْ عَنْهُمْ﴾ [Zuhurf: 43/89]., bkz: el-Kastallânî, el-Müstedâb fi't-Tecvîd, a.g.e., s: 154.

⁶ A'râf: 7/189; İdğâm-ı Müteâniseyne örnektir.

⁷ Ahzâb: 33/13; İdğâm-ı Müteâniseyne örnektir.

⁸ Bakara: 2/256; İdğâm-ı Müteâniseyne örnektir.

⁹ Zuhurf: 43/39; İdğâm-ı Müteâniseyne örnektir.

¹⁰ Mü'minûn: 23/93; İdğâm-ı Mütekâribeyne örnektir.

¹¹ A'râf: 7/176; İdğâm-ı Müteâniseyne örnektir.

¹² Murselât: 77/20; İdğâm-ı Mütekâribeyne örnektir.

¹³ Neml: 27/22.

¹⁴ Mâide: 6/28.

¹⁵ Zümer: 39/56.

3.19. [Lâm-ı Ta'rif'in İdğâm-ı veya Diğer Adıyla İdğâm-ı Şemsiyye]

-Lâm-ı ta'rifin, on üç¹ harfe idğâm edilmesi vâciptir. ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، [ت، ث، د، ذ، ظ، ن] gibi. ﴿وَالشَّمْسِ﴾² gibi. İdğâm-ı şemsiyye harfleri şu beyti meydana getiren kelimelerin ilk harfleridir: **ثُبُّ ثُمَّ دَعُ ذُبُّا رَمَى زِدْ سُمُعَةَ شِمَّ صُدْرَ ضَيْفِ طَابَ ظَنُّ لَهُ نَعَم**.³ Burada sayılan harfler ve lâm harfi dışındaki diğer 14 harf, izhâr-ı kameriyye harfleridir.]

3.20. [Sâkin Nûn, Sâkin Mîm ve Tenvîn Bahsi]

-Tenvîn ve sâkin nûn'un, lâm (ل) ve râ (ر) harflerine, gunnesiz idğâm edilmesi (idğâm-ı bilâgunne) vâciptir. [﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾⁴ gibi.] Bununla beraber, bu iki harfte idğâm-ı maa'l-ğunne de câizdir.⁵

-Tenvîn ve sâkin nûn'un, (يَوْمَ) kelimesindeki ilk iki harfe (يَوْمَ) gunne⁶ ile veya gunnesiz⁷ idğâm-ı [﴿مِنْ نِسَائِكُمْ﴾⁸ ve ﴿مِنْ نِسَاءِ﴾⁹ gibi.], mîm [ve nûn'a] ise gunne ile idğâm-ı [﴿مِنْ نِسَائِكُمْ﴾¹⁰ ve ﴿بِسُورَةٍ مِنْ﴾¹¹ gibi] vâciptir.¹²

-Sâkin nûn ile ilk ikisi olan, vâv veya yâ (يَوْمَ) harfleri bir kelimedede bulunursa, izhâr [ve idğâm] ile okumak câizdir.

-Sâkin nûn ile ilk ikisi olan, vâv veya yâ (يَوْمَ) harfleri bir kelimedede bulunursa (nûn'u) izhâr yapmak vâciptir. [﴿فَتَوَّانَ﴾¹⁶ gibi.]

¹ Musannif, Lâm harfini şemsî harflere dâhil etmemiştir. Çünkü iki lâm'ın yan yana gelmesi temasü'l-ü ifâde eder. Hâlbuki konu Tekârû'b-tür. bkz: Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvid**, a.g.e., s:102.

² Şems: 2/1.

³ Debrelî Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 41.

⁴ Bakara: 2/2.

⁵ İbnü'l-Cezerî Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî (ö.833/1429), **Takrîbu'n-Neşr Fi'l-Kirââti'l-Aşr**, Haşiye: Abdullah Muhammed el-Halyây, Beyrut-Lübnan, bs: h.1423/m.2002, s: 85.

⁶ Günneli okuma vechi, Halef (ö.229/844) hariç bütün imamlara göredir.

⁷ Bu kiraat, İmâm Hamza'nın (ö.156/773) birinci râvisi Halef'e göredir. bkz: İbnü'l-Bâziş Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Girnâti (ö.540/1145) **Kitâbü'l-İknâ fi'l-Kirââti's-Seb'**, Tahkik: Abdülmecîd Katâmiş, Mekketü'l-Mükerreme, bs: 2, h.1422/m.2001, I,249.

⁸ Ra'd: 13/11.

⁹ Bakara: 2/90.

¹⁰ Nisâ: 4/15.

¹¹ Bakara: 2/23.

¹² el-Bennâ, **Muhtasar-u İt'haf-ı Fudalâi'l-Beşer fil Kirââti'l-Erbeate Aşer**, a.g.e., I,216-219

¹³ Şuarâ: 26/1.

¹⁴ Yasin: 36/1-2.

¹⁵ Kalem: 68/1.

¹⁶ En'âm: 6/9.

3.21. [İhfâ Bahsi]

-İhfa, kendisinde şedde bulunmaksızın idğâm ile izhâr arasında bir haldir.

-Râ harfinin tekrîr (titreşme) sıfatını, özellikle şeddeli râ'larda gizli yapmak vâciptir. [﴿الْمَفْرُ﴾¹ gibi.]

-Sâkin mîm-i, bâ harfinde (yanında) gunne ile beraber ihfâ etmek tercih edilen görüştür. [﴿تَزْوِيهِمْ بِحِجَارَةٍ﴾² gibi. Buna “dudak ihfâsı” denir.]

-[Tenvîn veya] sâkin nûnu 15 harften önce, gunne ile beraber ihfâ yapmak vâciptir. [ك، ق، ف، ظ، ط، ض، ص، ش، س، ز، ذ، د، ح، ث، ت.]³ ﴿يُنْفِقُونَ﴾ gibi. İhfa harfleri, kolay ezberlenmesi için, şu beyitte bulunan kelimelerin başlarında bir araya getirilmiştir: ﴿صِفْ ذَا ثَنَا جُودَ شَخْصٍ قَدْ سَمَا كَرَمًا ضَعَّ ظَالِمًا زِدْ تُقَى دُمُ طَالِبًا فَتَرَى﴾⁴

-Hâ (ح) ve ğayn (غ) harflerinden önce [Tenvîn veya] sâkin nûnda, ihfâ (ve izhâr) câizdir.

[Hâ ve ğayn harflerinde ihfâ'yı İmam Ebû Ca'fer (ö.130/747-48) yapmakta olup bundan şu 3 kelimeyi istisna etmiştir.⁵ ﴿فَسَيُغْضُونَ﴾⁶ ، ﴿وَالْمُنْحَنَةُ﴾⁷ ve ﴿إِنْ يَكُنْ غَيْبًا﴾⁸.]

3.22. [İzhâr Bahsi]

-Her harfte ve her sıfatta aslolan onu izhâr yapmaktır. Anlatılan (ihfâ ve idğâm) ve anlatılacak olan (kalb) ve henüz anlatılmayan idğâm, ihfâ, hazf, kalb, nakl, teshîl, imâle ve ihtilâs gibi yerlerin (engellerin) dışında vucûben (zorunlu olarak) ve cevâzen (uygun olarak) izhâr yapmak gerekir.

[Bu mânilerin vâcib ve câiz olduğu yerlerin dışında izhâr yapmak vâcib⁹, câiz olduğu yerlerde izhâr yapmak câiz¹⁰, mercûh olduğu yerlerde izhâr yapmak muhtâr, vâcib olduğu yerlerde ise izhâr yapmak imkânsızdır.¹¹]

¹ Kıyâme: 75/10.

² Fîl: 105/4.

³ Bakara: 2/3.

⁴ Debreli Hoca Abdülkerim Efendi, **Mizânü'l Hurûf ve Şifâü'l-Ebdân**, a.g.e., s: 36.

⁵ eş-Şehrezûrî Ebü'l-Kerem el-Mübârek b. el-Hasen b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 550/1156), **el-Misbâhu'z-Zâhir fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Bevâhir**, Tahkik: Osman Ğazal, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, bs: h.1428/m.2007, I,403; Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetim Fi't-Tecvîd**, a.g.e., s: 109.

⁶ İsrâ: 17/51.

⁷ Mâide: 5/3.

⁸ Nisâ: 4/135.

⁹ Tenvîn ve sâkin nûn, hemze (أ), he (ه), hâ (ح), ve ayn (ع) harflerine uğrarsa, ﴿كَمْ هُوَ﴾ [er-Ra'd: 19] gibi, izhâr yapmak vaciptir. bkz: Eskicizâde, **Tercüme-i Dürri'l-Yetim**, a.g.e., s: 13.

¹⁰ Tenvîn ve sâkin nûn, hâ (ح) ve ğayn (غ) harflerine uğrarsa ﴿وَمِنْ خَلْفِهِ﴾ [er-Ra'd: 11] gibi, izhâr câizdir. bkz: Eskicizâde, **a.g.e.**, s: 13.

¹¹ Meselâ: şeddeli mîm ve nûn harflerinin (مٌ، نٌ) ğunnelerini izhâr etmek vâcib olduğu için, bu harflerin kendilerini izhâr etmek yasaktır. Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîmi Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 67.

-**Bu zikredilenler Sarf** (şâfiye kitabı gibi)¹ **ve Hilaf** (şâtıbiyye, ed-dürre ve tayyibe kitapları gibi)² **ilminin konusudur.**

3.23. [Kalb Bahsi]

-**Kalb (iklab), bâ harfinden sonra gelen sâkin nûnu** [veya tenvîni] **mîm harfine çevirerek** (meydana gelen o mîmi) **ğunne ile beraber** (bâ harfinin yanında) **ihfâ etmektir.** [أَنُّ بُورِكَ³ gibi.]

3.24. [Meddler Bahsi]

-**Medd, harf-i lîn'de** [veya harfi medde] **ziyâdeden ibârettir.** [Bir elif miktarından daha fazla uzatmaya sebep olan amillere sebep-i medd denir ki, ma'nevî ve lafzî olmak üzere iki kısımdır.]

1) **Sebeb-i medd-i mânevî:** [Gözle görülen bir sebep olmamakla birlikte, medde sebep olan ma'nevî bir âmildir. Bu da iki kısımdır.]

a) **Kelime-i tevhiddeki (tâzîm) yüceltmedir.**⁴ ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾⁵ **gibi.** [Buradaki tâzîm (لَا) ve (اللَّهُ) lafızlarındadır.⁶]

b) **Lâ-i tebrîe'lerde** (cinsini nefyeden lâ'daki) **sırf mübâlağadır.** [lâ-i tebrîe: Şüpheyi nefyetmek için nekre isme dâhil olan cinsini nefyeden lâ'dır.⁷ ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾⁸ gibi.]

2- **Sebeb-i medd-i lafzî:** [Bu da iki kısımdır. Hemze: ا - ء ve sükûn: ْ - dur.]

a) [Hemze: ا - ء]

-**﴿مُؤَدَّة﴾⁹ ve ﴿مُؤَدَّة﴾¹⁰ kelimeleri hariç, harf-i lîn'den** [veya harfi medden] **sonra hemze gelip, her ikisinde bir kelimedede bulunursa, böyle bir medd, medd-i muttasıl diye isimlendirilir.** [﴿سُوء﴾¹¹ ve ﴿شَيْء﴾¹² gibi.]

¹ Sarf ilminden maksat: İbnü'l-Hâcib Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'un (ö. 646/1249), "eş-Şâfiye" adlı eseridir. Kılıç Hulûsi, "İbn hacib", **DİA**, XXI,55-57.

² Hilaf ilminden maksat: Ebû Muhammed (Ebü'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî'nin (ö. 590/1194) "Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî (eş-Şâtıbiyye)" adlı eseridir, Çetin Abdurrahman, "şâtıbî", **DİA**, XXXVIII,376, ve Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), "Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr" ve "ed-Dürretü'l-Mudıyye" adlı eseridir. Altıkulaç Tayyar, "İbn cezerî" **DİA**, XX,551-554.

³ Neml: 27/8.

⁴ Allah'tan başka İlah olmadığını nefyettiği için buna "medd-i mübâlağa"da denir. Bu örnekte ۷ dan sonra hemze bulunduğu için iki sebep bir araya gelmiş olup, her kıraat imam-ı kendi medd miktarınca okur. bkz: Saçaklızâde, **Tehzîbü'l-Kırâât**, a.g.e., s: 153-154.

⁵ Saffât: 37/35.

⁶ Karakılıç, **Büyük Tecvîd İlmî Kur'ân-ı Kerîmi Okuma Kâideleri**, a.g.e., s: 72.

⁷ el-Cennâtî, **el-Bustân fi Tecvîd'l-Kur'ân**, a.g.e., s: 110.

⁸ Bakara: 2/2; Buradaki medd (İmam Hamza'ya göredir) lâ ۷ da 3 elif miktarı uzatmaktır. Saçaklızâde, **Tehzîbü'l-Kırâât**, a.g.e., s: 153-154.

⁹ Kehf: 18/58.

¹⁰ Tekvîr: 81/8.

¹¹ Mü'min: 40/45.

¹² Tûr: 52/35.

-Veya [harf-i medden] sonra hemze gelip her ikiside başka kelimedede bulunursa, böyle bir medd, medd-i munfasıl diye isimlendirilir. [يَا أَيُّهَا¹ gibi.]

3.25. [Medd-i Bedel veya Hemzedden Dönüşen Medd]

-Bir kelimedede harf-i medden önce hemze bulunup [ءَامِنٌ² gibi], mâkablidede [sahih bir sâkin harf olmazsa [مَسْؤُولًا³ gibi], ayrıca bu harf-i medd, يُؤْءَاخِذُ⁴ kelimesinin elif-i veya tenvînden dönüşen elif olmazsa [شَيْئًا⁵ gibi], böyle bir medd, medd-i bedel diye isimlendirilir. [وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ⁶ gibi.]

[AÇIKLAMA: Bütün kiraâtlere göre medd-i aslî (tabiî) olarak bilinen bu medd çeşidi, Verş kiraâtinde medd-i bedel olarak bilinip, tûl tavassut ve kasr vecihleri ile okunur.⁷ اَمُّوًا⁸ gibi.]

3.27. [Sebeb-i Medd Olan Sükûn Bahsi]

b) [Sükûn: ّ- ّ-].

-Gerek sükûn-ü lâzım⁹ ve gerek vakf için sükûn-ü ârız¹⁰ veya gerekse idğâm-ı kebîrin sükûn-u olsun,¹¹ harf-i medden [veya harfi lîn'den] sonra gelen sükûna, sebeb-i medd olan sükûn denir.

3.28. [Medd Mertebeleri Bahsi]

-Medd: Tûl ve tavassut'tur. Bununla birlikte medlerin miktârı ile ilgili dört mertebe (merâtib-i erbe'a) daha rivâyet edilmiştir. [A) 5 elif, 4 elif, 3 elif, 2 elif'tir. B) 3 elif, 2,5 buçuk elif, 2 elif, 1,5 buçuk elif'tir. C) 2 elif, 1 elif 3 rubu', 1 elif 2 rubu', 1 elif 1 rubu'dur. Bu medd miktarlarına, merâtib-i erbe'a denir. Hem dört mertebenin hemde iki (tûl ve tavassut) mertebenin miktârları ihtilâflıdır.¹²]

¹ Hucurât: 49/13.

² Bakara: 2/13.

³ İsrâ: 17/34; Verş bu kelimeyi sadece kasr ile okur. bkz. Seyyid Lâşîn, **Takrîbü'l Me'ânî fi Şerhi Hirzi'l-Emânî fi'l-Kırââtî's-Seb'**, a.g.e., s: 108-109.

⁴ Fâtır: 35/45; Verş bu kelimedede sadece kasr ile okur. bkz. Seyyid Lâşîn, a.g.e. s: 108-109.

⁵ Bakara: 2/48.

⁶ Bakara: 2/4

⁷ Ahmed Fâiz er-Rûmî, **Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvîd**, s: 121-122; Seyyid Lâşîn, a.g.e., s: 108.

⁸ Bakara: 2/25.

⁹ Vakfen ve vaslen meddi lâzım دَابَّةٌ gibi.

¹⁰ Vakfen نَسْتَعِينُ gibi.

¹¹ قَالَ لَهُمْ gibi.

¹² Ahmed Fâiz er-Rûmî, a.g.e., s:115-116.

3.29. [Meddlerin Hükümleri Bahsi]

-Bazı kıraat imamlarına göre dört ve iki mertebe rivâyet edilmekle birlikte, cumhur'a göre, medd-i lâzımda ve medd-i muttasılda tûl ile okumak vaciptir.

-Medd-i lâzım ve medd-i muttasılın dışındaki yerlerde medd câizdir.

-Medd-i ma'nevîde medd miktârı tavassuttur.

-Medd-i munfasılda, dört ve iki mertebenin câiz olduğu rivâyet edilmiştir.

-Medd-i ârız ve medd-i bedel'de¹, kendisinde tavassut muayyen olan ﴿سَوَاتٍ﴾² kelimesi hâriç, lîn harfli medd-i muttasılda³ ve sükûn-ı lâzımlı medd-i lîn'de⁴, tûl veya tavassut câiz olup, sükûn-ı ârızlı medd-i lîn'de tûl ve tavassut, özellikle tûl, miktar olarak daha azdır. [﴿مِنْ خَوْفٍ﴾⁵, ﴿وَالصَّيْفِ﴾⁶ gibi. Yani bu gibi yerlerde vâv veya yâ sakin, mâkabli meftûh olup, sükûnda geçici olursa ve üzerinde durulan harf سَوَاءٌ gibi hemze olmazsa, kasır okumak medd etmekten daha evlâdır. Hatta medd şazdır.]

3.30. [Kelime Sonlarındaki Vakf Çeşitleri]

-Vakf: Nefes almakla beraber sesi kesmektir. [Kelime sonlarında üç şekilde durulur:]

1) **Sükûn: Vakfta esas olan sükûn üzere durmaktır. [﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾⁷.]**

2) **İşmâm: Harf sâkin kılındıktan sonra dudaklar ile o harfin dammesine işâret etmektir. [İşmâm, hareketlerden sâdece damme ile olup, medlerden tûl, tavassut ve kasr ile yapılabilir. ﴿نَسْتَعِينُ﴾⁸ gibi.]**

3) **Revm: Damme ve kesrada harekenin azını (üçte birini) telaffuz etmektir. [﴿الرَّحْمَنِ﴾⁹ ve ﴿نَسْتَعِينُ﴾¹⁰ gibi. Revm vasl hükmünde olduğu için sadece kasr ile olur.]**

3.31. [İşmâm ve Revmin Câiz Olmadığı Yerler]

1) **Hâ-i-te'nisde. [yani vakıf hâlinde dişilik alâmeti olan tâ'da (tâ'i-te'nisden dönen ha'da) revm yapmak câiz değildir. ﴿رَحْمَةً﴾¹¹ gibi.]**

¹ أَوْتُوا gibi.

² A'râf: 20-22-26-27; Tâhâ: 121.

³ شِيءٍ gibi.

⁴ عَيْنٍ gibi.

⁵ Kureyş: 106/4.

⁶ Kureyş: 106/2.

⁷ Fâtiha: 1/2

⁸ Fâtiha: 1/5.

⁹ Nebe': 78/37.

¹⁰ Bakara: 2/4.

¹¹ Âl-i İmrân: 3/8.

2) **Cemi mîminde.** [topluluğu ifâde eden mîimde revm câiz değildir. ﴿هُمُ الْعَدُوُّ﴾¹ âyetindeki (هم) gibi.]

3) **Ârizî harekelerde.** [sonradan gelen harekede revm câiz değildir. ﴿قُمِ اللَّيْلُ﴾² âyetindeki mîimin kesra harekesi gibi.]

4) **Müfred müzekker gâib zamîri olan hâ'nın mâkabli, madmûm, meksûr veya sâkin vâv veyahutta sâkin yâ olursa, tercih edilen görüşe göre işmâm ve revm câiz değildir.** [ha'nın öncesi damme ﴿لَا نُخْلِفُهُ﴾³, ha'nın öncesi vâv ﴿عَقَلُوهُ﴾⁴, ha'nın öncesi kesra ﴿بِمَزْحَرِجِهِ﴾⁵ ve ha'nın öncesi yâ ﴿لَأَيُّبِهِ﴾⁶.] **Mezkûr yerlerin dışında işmâm ve ravm yapmak câizdir.** [﴿لَهُ﴾⁷ ve ﴿اجْتَبَاهُ﴾⁸ gibi.]

3.32. [Vakfın Çeşitleri Bahsi - Vakf Dört Kısımdır.]

1) **Vakf-ı Kabîh: Kelâm, lafız ve mânâ yönünden tamamlanmadan yapılan vakftir. Sâdece mecbûriyet halinde durulur.** [﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾⁹ ibâresinde, لله lafzını söylemeden, sadece الْحَمْدُ lafzında durmak gibi.]

2) **Vakf-ı Hasen: Kelâm mânâ yönünden tamam olup lafız yönünden tamamlanmadan yapılan vakftir.** [﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ ibâresinde durulduğunda her ne kadar mânâ tamam olmuş olsada, mevsûf (الله) telaffuz edilip, sıfat (رَبِّ الْعَالَمِينَ) söylenmediği için kelâm tamam olmamıştır.]

-Vakf-ı kabîh ile vakf-ı hasende, eğer vakf yapılan yer âyet başı ise, vakıf yapılan kelimenin mâbedinden başlanır.¹⁰ Şâyet âyet başı değilse, mâkablinden başlanır.

3) **Vakf-ı kâfi: Kelâm mânâ yönü ile tamam olduğu halde, başka bir cihetle mâbadiyle mânevi bir bağı bulunan vakftir.**

[Mânevi bağ: mâkablinin mâba'di ile aynı konu veya kıssa olması demektir. Mesela: Bakara Sûresinin 1 ile 5. âyetleri müminlerden bahsettiği için, bu âyetlerin herhangi birinde, ﴿يُنْفِقُونَ﴾¹¹ durmak gibi.]

4) **Vakf-ı tâm: Kelâmın lafız ve mânâ yönünden tamam olduğu yerlerde yapılan vakftir.** [yani kıssa sonlarında yapılan vakflardır. ﴿الْمُفْلِحُونَ﴾¹² gibi].

¹ Münâfikun: 63/4.

² Müzzemmil: 73/2.

³ Tâhâ: 20/58.

⁴ Bakara: 2/75.

⁵ Bakara: 2/96.

⁶ Enâm: 6/74.

⁷ Bakara: 2/107.

⁸ Nahl: 16/121.

⁹ Fâtiha: 2/1.

¹⁰ Sünnet olan kıraate uymak için böyle yapılır.

¹¹ Bakara: 2/3.

¹² Bakara: 2/5.

-Vakf-ı kâfi ile vakf-ı tâmda vakf yapılan yerin mâbadinden (kendisinden sonraki kelime veya ifâdeden) **başlanır.**

3.33. [Sekte Bahsi]

-Sekte, [kiraât esnasında] **nefes almadan sesi kesmeye denir. Sekte'nin hükmü, vakfın hükmü gibidir.**

-Mutlak olarak âyet sonlarında sekte olduğu rivâyet edilmiştir.¹ Bunun dışında kiraât-ı Âsım rivâyeti Hafs'a² göre dört yerde³, İmâm Ebû Ca'fer'e⁴ göre Sûrelerin evvelinde bulunan hurû'f-ı mukattaalar'da⁵ ve İmâm Hamza'ya⁶ göre, hemzenin mâkablindeki sâkin harflerde⁷ sekte yapmak semâî (bir kurala bağlı olmadan yalnız işitmekle öğrenilen) olarak uygulana gelmiştir.

3.34. [Kur'ân-ı Kerim-i Tilâvet Şekilleri]

Tilâvet şekilleri üçtür.

- 1) **Tahkîk, yani tertîl okuyuştur.** [tâne tâne aşırı teennî ile okuma tarzıdır.]
- 2) **Tedvîr, yani orta okuyuş şeklidir.**[az teennî ile okuma tarzıdır.⁸]
- 3) **Hadr, yani hızlı okuyuş⁹ şeklidir.** [sùratli okuma tarzıdır.]

-Okuyucu bu tilâvet şekillerinden birincisinde [kiraât ile ilgili her türlü] **mübâlağadan, sonuncusunda ise harfleri birbirine katmaktan** [mahreç ve sıfatını bozarak] **sakınsın.**

-Zîra “kiraât işi, beyaz renk gibidir. Beyazlık az olsa esmer olup karaya çalar, beyazlık çok olsa alaca hastalığı gibi olur”. Bu okuyuş şekillerinin hepsi câiz olmakla beraber tedvîr ile okumak tercih edilmiştir.

¹ Musannif vakf'a kıyâsen, âyet sonlarını belli etmek için, ilk anda yapılan susmayıda sekte gibi saymıştır.

² Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö.180/796).

³ Kehf: 18/1; Yâsin: 36/52; el-Kiyâme: 75/27; Mutaffifin: 83/14.

⁴ Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî (ö.130/747-48).

⁵ ميم - لام - الف = الم gibi.

⁶ Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî (ö.130/747-48).

⁷ قُلْ أَوْحَىٰ gibi.

⁸ Ahmed b.Yunus İspartavî, **Tercüme-i Dürri'l-Yetîm**, Arşiv no: 45AkZe75/5 Manisa Yazma Eserler Ktp., Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, vr:8, sayfa aralığı:62-74, vr:72a.

⁹ Bunların açıklaması için istilâh bölümüne bak, s: 71-72.

3.35. TENBÎHÂT

3.36. [Harf, Hareke, Sükûn, Şedde ve Vakf İle İlgili Uyarılar Bahsi]

Kur'ân-ı Kerim okuyucusu aşağıdaki kıraât hatalarından sakınsın, korunsun...

[Hemze (◌) ve elif (ل) ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

- Hakîki hemzeleri teshîl ile telaffuz etmekten sakınsın.
- Sûratli okuyuş esnasında hakîki hemzeleri hafzetmekten sakınsın.
- Hemze kalın harften önce geldiğinde, onu kalın okumaktan sakınsın.
- İnce okunması gereken elifleri kalın okumaktan sakınsın.
- Eliflerden bir önceki harfi kalın okumaktan sakınsın.
- Elifleri imâle-i suğrâ olacak derecede aşırı ince okumaktan sakınsın.
- Kalın harflere bitişik olan her ince harfi kalın okumaktan sakınsın.
- Bazı cahillerin yaptığı gibi, vakf halinde ﴿علیما﴾¹ gibi kelimeleri bir eliften daha fazla çekmekten sakınsın. Hatta bu gibi kelimeleri, bir eliften ziyâde uzatıp sonuna bir hemze ihdâs etmekten sakınsın.
- Sebeb-i medd bulunmayan yerde, medd-i ziyâde etmekten sakınsın.
- Sebeb-i meddin bulunduğu yerde ise, medd-i haddinden fazla uzatmaktan sakınsın.

[Bâ (ب) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

- Bâ harfinin cehr sıfatını giderip Farsça'daki [p, gibi] telaffuz etmekten sakınsın.
- Bâ harfi sâkin olduğunda, kalkale sıfatını açığa çıkarmamaktan sakınsın.
- Veya bâ harfine hareke ve şedde verecek kadar kalkale sıfatında mübâlağa yapmaktan sakınsın.
- Veya Kalkale harflerinden başka bir harfte kalkale yapmaktan sakınsın.

[Ta (ت) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

- Ta harfinin şiddet sıfatını zayi etmekten sakınsın.
- Ta harfinin sükûnu halinde şiddet sıfatında mübâlağa edip harekeli gibi okumaktan sakınsın.
- Ta harfinin hems sıfatını giderip dâl (د) harfi gibi okumaktan sakınsın.

[Sâ (ث) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

- Sâ harfini, sîn (س) harfi gibi okumaktan sakınsın.

¹ Nisâ: 4/11.

[Cîm (ج) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Cîm harfinin cehr sıfatı olmaksızın Farsça'daki [ç, gibi] okumaktan sakınsın.

-Cîm harfinin şiddet sıfatını zâyi etmekten sakınsın.

[Hâ (ح) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Hâ harfini, he (ه) ve hâ' (خ) harfleri gibi telaffuz etmekten sakınsın.

-﴿فَسَبِّحْهُ﴾¹ gibi yerlerde bir arada bulunan boğaz harflerini idğâm etmekten sakınsın.

-﴿بِمُرْخِزِجِهِ﴾² gibi yerlerde hâ (ح) harfini beyân etmemekten sakınsın.

[Hâ (خ) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Hâ, (خ) harfini ince okumaktan sakınsın.

[Dâl (د) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Dâl harfinin sükûnu halinde cehr sıfatını giderip ta (ت) harfi gibi okumaktan sakınsın.

[Zâl (ذ) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Zâl harfini zây (ز) ve zâ' (ظ) harfi gibi telaffuz etmekten sakınsın.

[Râ (ر) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Râ harfinin tekrîr sıfatını (özellikle şeddeli olduğu zaman) izhâr etmekten sakınsın.

-Râ harfini, mahallinden başka yerde kalın ve ince okumaktan sakınsın.

[Zây (ز) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Zây harfini, safîr sıfatı olmaksızın zâl (ذ) harfi veya zâ' (ظ) harfi gibi telaffuz etmekten sakınsın.

[Sîn (س) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Sîn harfini, safîr sıfatı olmaksızın sâ (ث) harfi gibi okumaktan sakınsın.

-Sîn harfini, kalın [Sâd (ص) harfi gibi] telaffuz etmekten sakınsın.

¹ İnsân: 76/26.

² Bakara: 2/96.

[Şîn (ش) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Şîn harfinin tefeşşi sıfatını zâyi [sîn gibi okumaktan] etmekten sakınsın.

[Sâd (ص) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Sâd harfinin safîr ve itbâk sıfatını zâyi etmekten sakınsın.

[Dâd (ض) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Dâd harfini mahrecinden çıkarmamaktan sakınsın.

-Dâd harfini ince okumaktan sakınsın.

[Ĥâ (ط) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Tâ ط harfini te (ت) harfi gibi okumaktan sakınsın.

[Zâ (ظ) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Zâ ظ harfine safîr sıfatını vererek onu kalınlaştırılmış zây (ز) harfi gibi okumaktan sakınsın.

[Ayn (ع) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Ayn harfini hemze gibi çıkarmaktan sakınsın.

-Ayn harfini iyice belli etmemekten sakınsın.

[Ğayn (غ) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Ğayn harfini ince okumaktan sakınsın.

-Ğayn harfini iyice belli etmemekten sakınsın.

[Fâ (ف) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Fâ (ف) harfini vâv harfi gibi okumaktan.

-Fâ (ف) harfini vâv (و) harfine idğâm etmekten sakınsın.

-Fâ (ف) harfinde kalkale yapmaktan sakınsın.

-İdğâm ve ihfâ olmasın diye fâ (ف) harfini vâv'dan ayırmak için fâ harfi üzerinde sekte yapmaktan sakınsın.

[Kaf (ق) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-Kaf (ق) harfini inceltip kâf (ك) harfi gibi okumaktan sakınsın.

[Kâf (ك) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Kâf (ك) harfinin şiddet sıfatını zâyi etmekten sakınsın.

-Kâf (ك) harfini kalın okumaktan sakınsın.

[Lâm (ل) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Lâm (ل) harfini ﴿جَعَلْنَا﴾¹ gibi kelimelerde mâbadine idğâm veya ihfâ etmekten sakınsın.

-Veya lâm harfinin beyânında kalkale yaparak aşırıya gitmekten sakınsın.

[Mîm (م) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Sâkin mîm harfi, fâ (ف) veya vâv (و) harfine uğradığı zaman ihfâ veya idğâm yapmaktan sakınsın.

-Sâkin mîm harfinin izhârında aşırıya gitmekten sakınsın.

[Nûn (ن) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Sâkin nûn, vâv veya yâ harflerinden birine uğradığı zaman şiddet sıfatını vermeyip [idğâm etmek gerekirken] ihfâ veya izhâr etmekten sakınsın.

-Sâkin nûn'u, ihfâ olması icâb ederken izhâr etmekten sakınsın.

-Sâkin nûn'u, ﴿يَعْمَلُونَ﴾² gibi yerlerde vakf halinde ihfâ etmekten sakınsın.

[Vâv (و) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus]

-﴿يَغْلَمُونَ﴾³ gibi kelimelerde vâv harfini (uzatma sesini) veya mâkablını kalın okumaktan sakınsın.

[Hâ' (ه) harfi ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar]

-Vakf halinde Hâ'i te'nisi harekelemekten sakınsın.

-Vakf halinde Hâ'i te'nis den sonra bir hemze ziyâde etmekten sakınsın.

-Vakf halinde Hâ'i te'nisi iyice belirtmemekten sakınsın.

-Özellikle vakf halinde ﴿يَرَهُ﴾⁴ gibi kelimelerde ha'yı (ه) hâ (ح) gibi telaffuz etmekten sakınsın.

3.37. [Şedde İle İlgili Uyarılar]

-Şeddeli harflerin şeddesini, özellikle harf üzerine vakf yapıldığı zaman tam olarak yapmamaktan sakınsın.

-Şeddeli harf üzerinde vakf yapıldığı zaman, şeddesini izhâr etmek için onu harekelemekten sakınsın. [﴿الْحَقُّ﴾⁵ gibi.]

¹ Bakara: 2/125.

² Nûr: 24/24.

³ Yûsuf: 12/46.

⁴ Beled: 90/7.

⁵ Bakara: 2/26.

3.36. [Sükûn İle İlgili Uyarı]

-﴿عَلِمَ﴾¹ ، ﴿أَنْعَمْتَ﴾² ve ﴿الْمَغْضُوبِ﴾³ bu gibi kelimelerin vakfında sükûn'u (veya sâkin olan harfi) tamamlamadan veya hareke ile karıştırmaktan sakınsın

-Sükûn-u izhâr etmek için sâkin olan harf üzerinde sekte yapmaktan sakınsın.

3.37. [Hareke İle İlgili Uyarı]

-Özellikle iki damme ve iki kesra'nın birbirini takip ettiği yerlerde harekeyi tamamlamamak veya harekeyi ihtilasla (üçte ikisini okuyup üçte birini terk etmek) telaffuz etmekten sakınsın. [﴿الْحُبِّكَ﴾⁴ ve ﴿الْإِبِلِ﴾⁵ gibi.]

-Ötre ve esre bir araya geldiğinde ötreyi esreye, esreyi ötreye kaynaştırmaktan sakınsın. [﴿وَأَزْجِرَ﴾⁶ gibi.]

-Mâba'di sâkin yâ olan yerlerde fethayı kesreye (doğru okumaktan) imâle etmekten sakınsın. [﴿لَدَيْهِ﴾⁷ gibi.]

-Veya mâba'di sâkin yâ olan yerlerde imâle etmekten korkup harekeyi kalın okumaktan sakınsın.

-Özellikle ﴿حَبِيرَ﴾⁸ ve ﴿نَوْمَ﴾⁹ gibi kelimelerin vakfında, imâle edilen elife benzeyecek şekilde, fetha harekeyi ziyâde etmekten sakınsın.

3.38. [Vakf İle İlgili Uyarı]

-Sesi kesmeden vakfın hükmü olan teskînden (harfi sâkin okumaktan) sakınsın.

[﴿الْكُوْتِرَ﴾¹⁰ gibi. Zîra vakf'da esas olan sükûn üzere durmaktır. Çünkü hareke ile vakf yailmaz. Dolayısıyla okuyucu bu kelimedede durmak isterse râ harfini, sâkin yaparak onun üzerinde durur: ﴿الْكُوْتِرَ﴾ gibi.]

-Tâi-te'nîsi, hâ' (هـ) harfine çevirmeksizin vakfın hükmü olan sükûn'u vermekten sakınsın.

1 Rûm: 30/29.

2 Fâtiha: 1/7.

3 Fâtiha: 1/7.

4 Enâm: 6/144.

5 Zâriyât: 51/7.

6 Kamer: 54/9.

7 Kehf: 18/91.

8 Bakara: 2/54.

9 Bakara: 2/255.

10 Kevser: 108/1.

[﴿عَلَى الْأُفْدَةِ﴾¹ gibi. Eğer okuyucu (الْأُفْدَةِ) kelimesi üzerinde durmak isterse ta'yı, he'ye çevirmeden vakıf yapamaz. Şâyet bu kelimeyi bir sonraki kelimeye ﴿إِنَّهَا عَلَيْهِمْ﴾ vasl ederek okursa, (te - ة) harfini bizzat telaffuz etmesi gerekir.]

-Tenvîn'i elif'e çevirmeden (sonunda iki üstün bulunan keimelerde) **vb. vakf yapmaktan sakınsın.** [﴿صَوَابًا﴾² gibi. Böyle yerlerde iki üstün, med harfi olan elife dönüşüp bir elif miktârı uzatır.]

¹ Hümeze: 104/7.

² Nebe': 78/38.

SONUÇ

Bu çalışmamızda XVI. Asırda Osmanlı Devletinin en seçkin âlimleri arasında yer alan, Türk ve İsmâ âleminde oldukça tanınan İmam Birgivî'nin, kısaca hayatını, eserlerini, şahsiyetini ve kırkbeş yaşında iken Arapça olarak kaleme aldığı tecvîd risâlesinin ilim dünyasındaki yerini tanıtmaya çalıştık.

Birgivî, fikir ve eserleriyle sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmayan kendisinden sonra da uzun soluklu tesirler bırakan sıradışı bir âlimdir. O medreselerdeki dersleriyle öğrencileri, camilerdeki va'zlarıyla cemaati ve yazdığı eserleriyle tüm toplumu Kur'ân ve sünnet yolunda buluşturan farklı bir ilim adamıdır. Devamlı halkın içinde bulunması, dîni eğitime çok önem vermesi ve ayrıca hem ilmî seviyede hemde toplumun günlük diliyle eserler te'lif etmiş olması, onun farklı kesimler tarafından benimsendiğini gösterir.

İmam Birgivî, samîmi bir Müslüman ve medeni cesâreti yüksek bir zattır. Binânaleyh o toplumdaki dîni ve sosyal çalkantıları yakından takip eden, dîne sokulmak istenen bâtil ve hurafelere karşı çıkan, cemiyette meydana gelen zulüm ve yolsuzlukları hiç kimseden çekinmeden yetkililere bildiren ve bu hususta birçok eser yazan çok yönlü bir ilim adamıdır.

İtikatta mâturîdî fıkhıta Hanefî olan Birgivî Mehmed Efendi, tasvvufa karşı değildir. Hatta kendisi bizzat tasavvufa girmiş ve icâzet almıştır. Hayatı boyunca gerçek ve mütedil olan sûfiyye'ye karşı hep saygı duymuş ve onlardan sitayişle bahsetmiştir. Bunun yanında aşırıya giderek îtidâl noktasını aşan bazı mutasavvıfları ve şeyh geçinenleri ise hep tenkit etmiştir.

Birgivî, toplumun ıslahının, ancak iyi huylarla süslenmiş ve kötü huylardan arındırılmış sağlam bir ahlâkla gerçekleşeceğini savunmuştur. Zîra o, insan ahlâkının irâdeli denemelerle değiştirilebileceğine inanırdı. Dolayısıyla onun en büyük gayesi, toplumun ilimle berâber ahlâkının da kitap, sünnet ve selef-i sâlihın kaynaklı ideal bir ahlâk seviyesine ulaşmasıydı.

Âlimiğlü âlim olan Birgivî, kısacık hayatı boyunca babası gibi hep ilimle meşgul olmuştur. Hemen hemen dîni ilimlerin hepsiyle alâkalı birçok eser te'lif etmiş, hatta fıkıh, tefsir, hadîs ve Arap grameri gibi birçok hususta mütehassis olmuştur. Meselâ kendisi Arap olmamasına ramen Arap grameriyle ilgili yazmış olduğu eserler bugün Arap dili mütehassıslarının takdirini kazanmıştır. Binânaleyh Birgivî, bugün her ne kadar aramızda bulunmasa da soracağımız her soruyu eserleriyle cevaplayıp müşkil olan birçok konuyu kendine has üslûbüyle açıklamaya devam etmektedir.

İmam Birgivî'nin en önemli eserlerinden biride çalışmamıza konu olan, tecvîd ve tecvîdin kıraatlerdeki edâ şekillerini izâh eden ed-Dürrü'l-Yefîm adlı risâlesidir. Mufassal kitaplarda tecvîde dâir bulunan dağınık konuları bir araya toplayarak onları kısa ve öz bir şekilde anlatan bu risâle, yazıldığı günden itibaren büyük ilgi görmüş, Türkiye'de ve İslâm dünyasında okunmuş okutulmuş ve ayrıca birçok eserde kaynak olmuştur.

Birgivî, yaşadığı dönemde hem hocalar hem de halk arasında tecvîd ve tâlim hususunda gördüğü bir takım hataları ortadan kaldırmak ve Kur'ân-ı Kerim'i kâide ve kurallarına göre okumak ve okutmak maksadıyla bu eserini te'lif etmiştir. Bu risâleyi te'lif ederken Arap gramerinde göstermiş olduğu performansın iki katını bu eserde ortaya koymuştur. Çünkü burada hem tecvîd bilgisini hemde dildeki ustalığını konuşturmuştur.

Öncekilerinde söylediği gibi, onun Ku'rân-ı Kerîm'in okunuşundaki formülü şudur: "Gerçekten kıraât, beyaz mertebesindedir, beyazlık az olsa esmer olur, çok olsa ak, alaca olur." İşte bu ifâdeden anlaşıldığı üzere her konuda olduğu gibi kıraatte'de Birgivî, itidâli tercih etmiştir.

Çalışmamızın sonunda şunu diyebiliriz. İstanbul'un meşhur âlimlerinden Hacı Hafız Ahmed Şakir Efendi'nin (şâşi hâfız) kıraat icâzet silsilesinde, Pir Ali el-Balikesîrî'nin (Birgivî'nin babası) isminin yazılı olması, Kurrâ bir zâtın oğlunun tecvîd ve kıraatte ne kadar usta davrandığını veya onunda bu işte babası gibi mütebahhir bir kurrâ olduğunu ancak bu yönüyle meşhur olmadığını düşünüyoruz. Çünkü bu risâle öyle kalemi eline alıp herkesin yazacağı bir eser değildir.

Netice olarak bu çalışma vesilesiyle, tecvîd ilmini kısa ve öz olarak bize anlatan büyük bir Osmanlı âlimini ve onun farklı bir eserini, yeniden Türk ve İslâm dünyasına tanıtmaya çalıştık. Velhasıl bu eserin, tecvîd ve tecvîd ilminin kıraâtlere yansımaları alanında çalışma yapacak yeni araştırmacılara katkı sağlayacağını umuyor, bu türlü çalışmaların ilmî hakikatlere ışık tutacağına dâir kanaatimi ifâde etmek isterim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
4. ED-DÜRRÜ'L-YETÎM'İN TAHKİKLI METNİ VE ŞEMÂSİ
(Arapça Kısım)

جامعة السلطان محمد الفاتح الوقفية

معهد العلوم الإجتماعية

قسم العلوم الإسلامية الأساسية

الدُّرُّ اليتيم

[في علم التجويد]

تأليف

الإمام العلامة محمد بن يبر علي بن إسكندر البركوي أو البركلي، الحنفي

(1573-1523 م / 981-929 هـ)

دراسة وتحقيق

إعداد

جمعة أوزتورك

إشراف

الأستاذ الدكتور أحمد طوران أرسلان

قدّمت هذه الدراسة والتحقيق استكمالاً لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في

اللغة العربية، في معهد العلوم الإجتماعية في جامعة السلطان محمد الفاتح الوقفية

إستانبول

2018م / 1439هـ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال الله تعالى: ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾

[المؤمل:4]

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾

[البقرة:121]

﴿لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ {16} إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ {17} فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾

[القيامة:16-17-18]

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَالَّذِي

يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَتَتَعْتَعُ فِيهِ، وَهُوَ عَلَيْهِ شَاقٌّ، لَهُ أَجْرَانِ». (متفق عليه أخرجه البخاري ومسلم، صحيح مسلم بشرح النووي:

.97/6

إهداء

إلى علماء التجويد والقراءات من المتقدمين والمتأخرين الذين أسهموا في
تأسيس علوم القرآن بمصنّفاتهم القيّمة،
وإلى كلّ من يقرأ القرآن الكريم حقّ تلاوته تجويداً وحفظاً وقراءةً بفهم المحسن
والفهم الحسن،
وإلى كلّ من علّمني حرفاً من أساتذتي الكرام،
وإلى والديّ المكرّمين اللّذين ربّاني صغيراً حُبّاً ووفاءً.

شكر وتقدير

اللَّهُمَّ لك الحمد على نعمة الإيمان والإسلام والقرآن، ولك الشكر والثناء والمنة أولاً وأخيراً على أن وفَّقْتَنِي إلى إتمام تحقيق هذه الرسالة النادرة المملوثة بالفنون اللامعة.

وإني أتوجّه بخالص الشكر والتقدير إلى فضيلة الأستاذ الدكتور الشيخ العالم - خبيرٌ للبركوي - (عميد كلية العلوم الإسلامية في جامعة السلطان محمد الفاتح الوقفية، «أحمد طوران أرسلان») - حفظه الله - حيث أرشدني إلى تحقيق هذه الرسالة المعبرة والمقبولة عند علماء الفنّ والدراسة من بداية البحث إلى نهايتها.

وأشكر كلَّ مَنْ تعاون معي وشجَّعني على إخراج هذا المخطوط حتى يظهر البحث في هذه الصورة. وأشكر هذه الجامعة - جامعة السلطان محمد الفاتح الوقفية - وكلَّ من يعمل فيها. وأشكر أيضاً إلى الأساتذة الأجلاء أعضاء لجنة المناقشة.

وأسأل الله تعالى أن يجعل هذا العمل عملاً صالحاً لوجهه الكريم، وأن يعفُو عن زلاتي فيه، وأن ينفع به كلَّ مَنْ اطَّلَعَ عليه، وأن يُفْضِي عليه ثوب القبول، إنه جواد كريم. وآخر دَعْوَانَا أن الحمد لله رب العالمين، وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

مقدمة المحقق

الحمد لله الذي خلق الإنسان علّمه البيان، والذي اصطفى من عباده حملة كتابه، وشرفهم بحفظ كتابه وتلاوته، وأوجب عليهم تجويده، والصلاة والسلام على سيّدنا محمّد إمام المقرئين والقارئین الذي نطق الحروف بأفصح اللّغات، وعلى آله وأولاده وأزواجه وأصحابه الذين أخذوا الحروف والصفات أخذًا متينًا بالمشافهة والمشاهدة.

فإنّ أسلافنا رحمهم الله تعالى سبقوا بالأُمم في كلّ فنّ، حتّى سبقوهم في ميادين العلم والمعرفة وساحات الثقافة، فمثلاً؛ في علوم الطبّ والفلك والرياضيّات والطبيعيّات وغيرها من العلوم العقليّة والنقلية مثل التّجويد، فإنّ لهذا العلم أثرا عظيما في تلاوة القرآن الكريم.

ثمّ إنّ العلوم الشرعيّة وأحكامها أهمّ العلوم وأعضد القوانين. وأقدمها؛ التّجويد ذكرا وفكرا وقدرًا ووجوبًا ومزاولةً.

والتّجويد؛ هو إتقان الحروف ومعرفة الوقوف كما جاء به الأئمة المتقدّمون عن النّبّي صلّى الله عليه وسلّم.

وبدأ التّجويد بنزول القرآن، والنّبّي صلّى الله عليه وسلّم أخذ به من جبريل عليه السّلام عرضًا وسماعًا، وقد تلقّى الصّحابة قراءة القرآن بالتّجويد مشافهة وسماعًا من النّبّي صلّى الله عليه وسلّم، ثمّ وصل إلينا هكذا من طريق الشيوخ الثقات مرّتين مجودًا.

وقواعد القراءة الصّحيحة للقرآن الحكيم قد تطوّرت بمرور الزّمان، ثمّ سُمّيت هذه القواعد بين العلماء علم التّجويد. وألّف كثير من العلماء فيها من مختصرات و مطوّلات في البلاد الإسلاميّة، حتى لا تحصى المؤلّفات فيه.

وقد بدأ تأليف التّجويد في عصر تدوين الكتب واستمرّ إلى يومنا هذا. ولم ينحصر خدمة التّأليف في علماء العرب بل ألّف كثير من علماء الأتراك وغيرهم أيضا في هذا الفنّ. ومنهم البركوي، المدرّس العلامة الفهامة، الجامع بالأصول والفروع الدّينيّة، وحيد عصره وزمانه، وفريد دهره وأوانه، وله تصانيف كثيرة في العلوم المختلفة وخاصة في علم التّجويد. وكتابه المسمّى: "بالدّر اليتيم في علم التّجويد" الذي نحن في صدد تحقيقه. ونُسّخه كثيرة وموجودة في مكتبات تركيا وخارجها.

وكانت هذه الرّسالة مهمّة في بابه جدًّا كما قال شارحها أحمد الرّوميّ في بداية شرحه: « وكان أوجز ما ألّف في هذا الفنّ القويم، الرّسالة المسماة بالدّر اليتيم للشّيخ العالم العامل القويّ محمد بن بير علي البركويّ، جعل الله الجنّة مثواه، وسقاه شرابًا طهورًا وأزواه، فإنّها من بين ما صُنّف فيه لائقةً بالإختيار، لأنّها مع كونها في غاية الإيجاز ونهاية الاختصار جامعةً لغرر أصول هذا العلم وقواعده، وحاوية لدّر مسائله وفوائده»، وكما قال داود القارصي في أوّل شرحه: وهو «جامع لغالب وجوه التّجويد للسّبعة بغاية الإيجاز ونهاية الاختصار»، وأيضًا يقول فتح الله بن محمود الموصليّ الدّارندويّ في مدخل شرحه: وهو «أسلوب عجيب، رايق في ترتيبه، فايق في تهذيبه، ودقيق ألفاظه، ورقيق ألحاظه»، وكلّ ذلك يدلّ على أهمّيّة الدّر اليتيم في ميدان التّجويد.

وتتكوّن هذه الرسالة من مقدّمة وأحد عشر بابًا وهي على النحو التالي:

- 1- بابٌ في تعريف التّجويد.
- 2- بابٌ في مَخارجِ الحُرُوفِ.
- 3- بابٌ في صِفَاتِ الحُرُوفِ.
- 4- بابٌ في الإِدْغَامِ.
- 5- بابٌ في أَحْكَامِ النُّونِ وَالْمِيمِ السَّاكِنَتَيْنِ وَالتَّنْوِينِ.
- 6- بابٌ في أَقْسَامِ المَدِّ.
- 7- بابٌ في تَعْرِيفِ الوَقْفِ، وَالوَقْفِ عَلَى أَوَاخِرِ الكَلِمِ.
- 8- بابٌ مَوَانِعِ الرُّومِ وَالإِشْمَامِ.
- 9- بابٌ أَقْسَامِ الوَقْفِ.
- 10- بابٌ أَقْسَامِ التَّلَاوَةِ مِنْ حَيْثُ السُّرْعَةِ.
- 11- بابٌ في التَّنْبِيهَاتِ.

وكلّ من المذكور ينقسم في موضوعه على أقسام وأنواع مُختصّة إليها.

وأجدر ما نقوله في هذه الرسالة «إنها جامعة لأفرادها مانعة لأغيارها، والله
درُّ مؤلفها».

نسأل الله تعالى أن يوفّقنا في أعمالنا هذا، وأن يجعل خدمتنا خالصة لوجهه
الكريم، وأن ينفع بالدّرّ اليتيم من اطلع عليه ونظر فيه، وأن تكون دراستنا نافعةً لنا
ولغيرنا، بعيدةً من كلّ رياءٍ وسُمعةٍ آمين.

ومع هذا فإنّي أعترف بأنّ عملي هذا لا يخلو عن النقص والتقصير. فإنّ
النسيان والخطأ والزّلل من خصائص الآدميّة، وأرجو من الدارسين دعاءً لأخيهم
الضعيف إن وجدوا فيه حقًا وإلاّ فليُرشدوه إلى الصواب أو فليصحّحوه، فإنّ الله
لا يضيع أجر المُحسّنين، وما توفّيقني إلّا بالله، عليه توكلت وإليه أنيب.

الاختصارت

ص :الصفحة.

ت :تاريخ الوفاة.

م :ميلادية.

هـ :هجرية.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: DİA

النَّصُّ الْمَحَقَّقُ

كِتَابُ

الدُّرُّ الْيَتِيمُ

[فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ]

الإمام العلامة محمد بن پير علي بن إسكندر البركوي أو البركلي

(1523-1573 م. / 981-929 هـ.)

الدُّرُّ الْيَتِيمِ فِي التَّجْوِيدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁽¹⁾

[مُقَدِّمَةُ الْمُصَنِّفِ]

لِلَّهِ⁽²⁾ الْحَمْدُ،⁽³⁾ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ،⁽⁴⁾ وَلِحَبِيبِهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، وَآلِهِ
الطَّاهِرَةِ.

وَبَعْدُ: فَهَذِهِ رِسَالَةٌ فِي التَّجْوِيدِ. لِكُلِّ تَالِي قُرْآنٍ مَجِيدٍ، نَصِيحَةٌ لَهُ وَلِكِتَابِ
اللَّهِ⁽⁵⁾ الْحَكِيمِ الْحَمِيدِ.⁽⁶⁾

(1) كُتِبَ أَعْلَى الْبِسْمَلَةِ فِي: أ: (دُرُّ يَتِيمٍ)، وَكُتِبَ أَعْلَى الْبِسْمَلَةِ فِي: ب: (رسالة التجويد للفاضل النحرير البركوي عليه
الرحمة)، وَكُتِبَ أَعْلَى الْبِسْمَلَةِ فِي: ج: (هذا درّ يتيم لمرحوم بركلي محمد أفندي رحمه الله بَمَنِّهِ إِلَيْهِ وَسَعْتِهِ، وَكُتِبَ عَلَى يَسَارِ
الْبِسْمَلَةِ: وَبِهِ نَسْتَعِينُ)، وَلَا يُوْجَدُ شَيْءٌ عَلَى الْبِسْمَلَةِ، فِي: د.

(2) وَتَقْدِيمُ الْخَبَرِ تَدُلُّ عَلَى اخْتِصَاصِ الْحَمْدِ لِلَّهِ تَعَالَى، وَمَعَ هَذَا يَشِيرُ الْمُصَنِّفُ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿اللَّهُ الْحَمْدُ﴾ [سورة الجاثية:
36]؛ وَبَدَأَ الْمُؤَصِّلِي مَثَّنَ دُرُّ الْيَتِيمِ: بِ«الْحَمْدُ لِلَّهِ» بِدَلَالَةِ «اللَّهُ الْحَمْدُ» فِي شَرْحِهِ الَّذِي الْمُسَمَّى: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شَرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ،
لِلشَّيْخِ فَتْحِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ الْمُؤَصِّلِي الدَّارَنْدُوي (94-1208/1793). كَانَ حَيًّا (المحفوظة برقم: 44Dar383/2، فِي مَكْتَبَةِ
قَوْنِيهِ، وَرَق: 29ب).

(3) فَإِنَّ الْمُؤْمِنِينَ كَمَا يَحْمَدُونَهُ فِي الدُّنْيَا أَدَاءً لِحَقِّ مَا وَجَبَ عَلَيْهِمْ مِنْ شُكْرِ آلَائِهِ، [يَحْمَدُونَهُ] فِي الْآخِرَةِ إِبْتِهَاجًا بِفَضْلِهِ،
وَالْتِدَادًا بِحَمْدِهِ، وَذَلِكَ عَلَى مَا قِيلَ فِي سِتَّةِ مَوَاضِعٍ: الْأَوَّلُ: حِينَ وَقَعَ التَّدَاءُ، وَقِيلَ: ﴿وَأَمْتَارُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ﴾ [يس: 59]،
فَإِنَّ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا تَمَيَّرُوا مِنَ الْمَجْرِمِينَ يَقُولُونَ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّيْنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ [المؤمنون: 28]، وَالثَّانِي: إِنَّهُمْ إِذَا
جَاوَزُوا الصِّرَاطَ يَقُولُونَ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ﴾ [فاطر: 34]، وَالثَّلَاثُ: إِنَّهُمْ إِذَا قَرَّبُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَنَظَرُوا إِلَيْهَا
وَاجْتَسَلُوا بِمَاءِ الْحَيَاةِ يَقُولُونَ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَدْرِكَهُ لِإِنَّا كُنَّا لِنَظُنُّ أَنَّ الْجَنَّةَ كَانَتْ مِثْلَ
الْمَلَائِكَةِ بِالنَّحْيَةِ يَقُولُونَ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَّهُ﴾ [الزمر: 74]، وَالرَّابِعُ: إِنَّهُمْ إِذَا اسْتَقْرَّوْا فِي مَنَازِلِهِمْ يَقُولُونَ:
﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ﴾ [فاطر: 35]، وَالسَّادِسُ: إِنَّهُمْ كُلَّمَا فَرَّغُوا مِنَ الطَّعَامِ يَقُولُونَ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ﴾ [الفاتحة: 2]. انظر: شَرْحُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ فِي التَّجْوِيدِ، لِلْإِمَامِ أَحْمَدِ فَاثِرِ بْنِ مُحَمَّدِ الرُّومِيِّ الْأَفْحَصَارِيِّ (1043/1633 ت.)
تَحْقِيقًا: مُحَمَّدٌ صَفَاءُ طَهَ الْحَمُودِي-يُوسُفُ عَوَادُ بَرْدِي الدُّبَيْمِي، دَارُ عَمَّارٍ، عَمَّانُ، الْأُرْدُنُّ، الطَّبَعَةُ الْأُولَى: 2012م / 1433هـ،
ص: 56-57.

(4) هَذَا تَلْمِيحٌ مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ﴾ [القصص: 70].

(5) فِي: أ: وَلِكِتَابِ الْحَكِيمِ. وَفِي: ب: وَلِكِتَابِهِ الْحَكِيمِ. وَفِي: ج: وَالْكِتَابِ.

(6) هَذَا اقْتِبَاسٌ مِنَ الْحَدِيثِ النَّبَوِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ بِتَمَامِهِ هَكَذَا: «الَّذِينَ النَّصِيحَةُ» قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: «لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ
وَلِرَسُولِهِ وَلَا يَمَّةَ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ» بِابٍ بَيَانٍ أَنَّ الدِّينَ النَّصِيحَةُ، صَحِيحٌ مُسَلَّمٌ (75-874/261 ت.) بِشَرْحِ مُحْيِي الدِّينِ
أَبِي زَكَرِيَّا يَحْيَى بْنِ شَرَفِ النَّوَوِيِّ (676/1277 ت.) تَحْقِيقًا: مُحَمَّدٌ فَوَادُ عَبْدِ الْبَاقِي، وَحَقَّقَهُ: مُؤَفِّقٌ مَرْعِي، دَارُ الْفَحْيَاءِ، الطَّبَعَةُ
الْأُولَى، سُورِيَّة-دَمَشَقُ، 2010م/1431هـ، المجلد الأول، كتاب الإيمان، رقم الحديث، 95 (55).

مِنْ أَفْقَرِ الْوَرَى،⁽⁷⁾ وَأَضْعَفِ الْعَبِيدِ، فَارْحَمَهُ يَا مَنْ رَحْمَتُهُ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ،⁽⁸⁾ إِنَّهُ أَحْوَجُ إِلَيْهَا [الرَّحْمَةَ] مِنْ كُلِّ عَاصٍ بَعِيدٍ.

[بَابٌ فِي تَعْرِيفِ التَّجْوِيدِ]

التَّجْوِيدُ: ⁽⁹⁾ مَلَكَةٌ ⁽¹⁰⁾ يُقْتَدَرُ بِهَا عَلَى إِعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَمُسْتَحَقَّهَا. وَحَقُّهَا: صِفَتُهَا اللَّازِمَةُ لِذَاتِهَا ⁽¹¹⁾ مِنْ: الْمَخْرَجِ، وَالْجَهْرِ، وَالشِّدَّةِ، وَالْإِسْتِعْلَاءِ، وَالْإِطْبَاقِ، وَأَضْدَادِهَا، ⁽¹²⁾ وَالْقَلْقَلَةَ، وَالصَّفِيرِ، وَالغِنَّةِ، وَالتَّكْرَارِ، وَالتَّفْشِي، وَالْإِسْتِطَالَةَ.

(7) أفقر: بمعنى الزائد احتياجا من باقي المخلوقات، والورى: بمعنى المخلوق، وفيه تلميح إلى قوله تعالى: ﴿ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ ﴾ [محمد: 38]، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شَرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ورق: 33ب.

(8) يشير المُصنِّفُ إلى قوله تعالى: ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ [الأعراف: 156].

(9) أنَّ التَّجْوِيدَ مصدرٌ من جَوَّدْتُ الشَّيْءَ، ومعناه: انتهاء الغاية في إتقانه، وبلوغ النهاية في تحسينه، ولذلك يقال: جَوَّدَ فلانٌ في كذا، إذا فعل جَيِّدًا، والاسم منه الجودَّة، انظر: التَّخْدِيدُ فِي الْإِتْقَانِ وَالتَّجْوِيدِ، لأبي عمرو عثمان بن سعيد الدَّانِي الأندلسي (53-444/1052-444ت) تحقيق: د. غانم قُدُورِي الحَمْدِ، دار عمَّار، الطَّبعة الثَّانِيَّة: 2010م/ 1431هـ، ص: 69؛ وقال ابن الجزري في تعريف التَّجْوِيدِ: وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا ... مِنْ صِفَةٍ لَهَا وَ مُسْتَحَقَّهَا، انظر: اللَّالِي السَّنِيَّةُ شرح المقدمة الجزرية، لحافظ أحمد بن محمد بن أبي بكر الشَّافِعِي القَسْطَلَانِي (18-923/1517ت) أعدّه: المهندس الشَّيْخُ زياد حمدان، مؤسَّسة الكتب الثَّقَافِيَّة، الطَّبعة الأولى، بيروت-لبنان، 2007م/ 1428هـ، ص: 55.

(10) ملكة: كَيْفِيَّةٌ رَاسِخَةٌ فِي النَّفْسِ، لِأَنَّ الْكَيْفِيَّةَ إِذَا لَمْ تَكُنْ رَاسِخَةً فِي النَّفْسِ لَا تَسْمَى مَلَكَةً بَلْ تَسْمَى حَالًا، انظر: شَرْحُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الْوُؤْمِي، ص: 63.

(11) في: أ - لذاتها. ، وفي: د - لذاتها. صح هـ.

(12) أي: أضداد هذه الأربعة التي هي: الهمس، والزخوة، والانخفاض، والانفتاح، فصارت ثمانية، والشَّيْخُ ابن الجزري لا اعتداده المقابلة ضمَّ إليها المُدَلَّقَةُ مَعَ ضِدِّهَا، الَّذِي هُوَ الْمُضْمَنَّةُ، فَصَارَتْ عَشْرَةً ، وَالْمُصنِّفُ لكونه في صدد بيان الصفات اللازمة، وهما لَيْسَتَا مِنْهَا لَمْ يَذْكُرْهُمَا هُنَا ، الْمَرْجِعُ السَّابِقُ، ص: 68 ؛ ذَكَرَ الْمُؤَلِّفُ رَحِمَهُ اللهُ الْمَهْمَ مِنَ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ لِأَنَّ صِفَاتِ الْحُرُوفِ تَبْلُغُ إِلَى أَرْبَعَةٍ وَأَرْبَعِينَ فَصَاعِدًا، تَرْجُمُهُ دُرِّ الْيَتِيمِ، لِأَسْكِيجِي زَادَهُ عَلِيٌّ مَهْدِيٌّ بِنِ حَسِينِ، (1243/1827ت) إستانبول، مطبعة الأمرة: 1837م/ 1253هـ، ص: 3.

وَمُسْتَحَقُّهَا: صِفَتُهَا الْعَارِضَةُ لِغَيْرِهَا مِنَ التَّفْخِيمِ، وَالتَّرْقِيقِ، وَالْإِذْغَامِ،
وَالْإِخْفَاءِ، وَالْإِظْهَارِ، وَالْقَلْبِ، وَالْمَدِّ، وَالْوَقْفِ، وَالسَّكْتِ،⁽¹³⁾ وَالْحَرَكَةَ،
وَالسُّكُونَ.⁽¹⁴⁾

[بَابٌ فِي مَخَارِجِ الْحُرُوفِ]

الْمَخْرُجُ: ⁽¹⁵⁾

* أَقْصَى الْحَلْقِ: هَمْزَةٌ،⁽¹⁶⁾ فَهَاءٌ، فَالِفٌ.⁽¹⁷⁾

* وَسَطُ الْحَلْقِ: عَيْنٌ، فَحَاءٌ.

* أَدْنَى الْحَلْقِ: غَيْنٌ، فَحَاءٌ.⁽¹⁸⁾

(13) في: د: والسكّة. وفي: ب - وألحركة، والسكون.

(14) وسيأتي التفصيلات في الصفات اللازمة والعارضة على الترتيب إن شاء الله تعالى.

(15) المخرج: وهو محل خروج الحرف عند النطق به وتميزه عن غيره، انظر: الثبيني في أحكام تلاوة الكتاب المبين، للشيخ عبد اللطيف دريان (قاضي شرعي)، دار المعرفة، لبنان، الطبعة الأولى: 1999م/1420هـ، ص: 154؛ مخارج الحروف عند الخليل (176/786ت) وأتباعه: سبعة عشر مخرجا، وعند سيبويه (180/796ت) وأصحابه ستة عشر مخرجا، لإسقاطهم الجوفية، واختار المصنّف مذهب سيبويه إذ هو الأوسط، فإذا يكون المخارج إجمالا عند المصنّف أربعة: الحلق، اللسان، الشفتان، والخيشوم، وعند الفراء (207/822ت) وتابعه أربعة عشر مخرجا، لجعلهم مخرج الذلّقيّة (الآلام، والزاء، والتون) واحدا، انظر: التمهيد في علم التجويد، شمس الدين محمد بن محمد بن محمد علي بن يوسف (ابن الجزري) (833/1429ت) دار الحديث، القاهرة، في كتاب «جامع المتون في تجويد القرآن الكريم»، تحقيق: للشيخ عبد الرحيم الطرّهوني، دار الحديث، القاهرة، سنة الطبع: 2006م/1427هـ، ص: 183.

(16) في: أ، ب، د: همز.

(17) ولها [للحروف]: ستة عشر مخرجا. فمن الحلق ثلاثة منها: أقصاها مخرجا: الهمزة، والألف، والهاء، إلا أنّ الألف لا معتمد فيها، انظر: الموضح في التجويد، للإمام عبد الوهاب بن محمد القرطبي (461/1068ت) دار الحديث، القاهرة، «في كتاب جامع المتون في تجويد القرآن الكريم»، تحقيق: للشيخ عبد الرحيم الطرّهوني، دار الحديث، القاهرة، سنة الطبع: 2006م/1427هـ، ص: 42؛ وقال سيبويه: هو (ألف) حرف يتسع مخرجه لهواء الضوت أشد من اتساع مخرج الواو والياء لأنك تضمّ شفّيتك في الواو وترفع لسانك قبل الحنك في الباء، يعني أنّ الواو المدّية والياء المدّية وإن كانتا مثل الألف في قبول المدّ إلى انقطاع الضوت إلا أنّك تضمّ شفّيتك في الواو وترفع لسانك نحو الحنك في الباء فيحصل فيهما عمل العضو الذي هو مخرجهما الأصلي والألف ليس كذلك فإنك تجد فيه الفم والحلق منفتحتين غير معترضين على الضوت انظر: شروخ الدرّ النبيّيم لأحمد فائز الرؤمي، ص: 73.

(18) في: ج - غينٌ فحاءٌ، صح هـ؛ فحروف الحلق سبعة عند المصنّف، وستة عند الخليل.

* أَقْصَى اللِّسَانِ، وَفَوْقَهُ: قَافٌ.

* مَا يَلِيهِمَا: (19) كَافٌ. (20)

* وَسَطُ اللِّسَانِ، وَفَوْقَهُ: جِيمٌ، فَشِينٌ، فَيَاءٌ.

* حَاقَّةُ اللِّسَانِ مِنْ مُقَابَلَةِ بُعِيدِ مَخْرَجِ الْيَاءِ، وَمَا يَلِيهَا مِنَ الْأَضْرَاسِ: (21) ضَادٌّ. (22)

* مَا (23) يَلِيهَا (24) إِلَى مُنْتَهَاهَا (25) وَمَا يُحَادِثُهُ مِنَ الْحَنَكِ الْأَعْلَى فُوَيْقَ الضَّاحِكِ، (26)

وَالنَّابِ، (27) وَالرُّبَاعِيَّةِ (28) وَالثَّنِيَّةِ: (29) لَامٌ.

(19) في: ب: يليها.

(20) في: ج: الكاف.

(21) الأضراس: جمع ضرس، وهي عشرون سنًا، وهي على ثلاثة أنواع: 1- الصَّوَاهِكُ 2- الطَّوَاهِنُ 3- التَّوَاهِجُ، انظر: الدَّقَائِقُ الْمُحْكَمَاتُ فِي الْمَخَارِجِ وَالضَّفَاتِ، هشام عبد الباري محمد راجح، تقديم: أحمد فريد، دار الأمان، إسكندرية، 2005م/1426هـ، ص: 83.

(22) واعلم أنَّ هذا الحرف ليس من الحروف حرف، يعسر على اللسان غيره، والناس يتفاضلون في التطق به، فمنهم من يجعله ظاء مطلقاً، لأنه يشارك الظاء في صفاتها كلها، ويزيد عليها بالاستطالة، فلولا الاستطالة واختلاف المخرجين لكانت ظاء، وهم أكثر الشاميين وبعض أهل المشرق، وهذا لا يجوز في كلام الله تعالى، إذ لولنا بالظاء: ﴿الضَّالِّينَ﴾ [الفاتحة: 7]، كان معناه: الدائمين، وهذا خلاف مراد الله تعالى... وقد حكى ابن جني في كتاب «التنبيه» وغيره أن من العرب من يجعل الضاد ظاء مطلقاً في جميع كلامهم. وهذا غريب، وفيه توسيع للعامة، ومنهم من لا يوصلها إلى مخرجها بل يخرجها دونه ممزوجة بالطاء المهملة، لا يقدر على غير ذلك، وهم أكثر المصريين وبعض أهل المغرب، ومنهم من يخرجها لأمًا مفخمة، وهم الزَّيَالِجُ [أثيوبيا] ومن ضاهاهم. واعلم أنَّ هذا الحرف خاصَّة إذا لم يقدر الشخص على إخراجه من مخرجه بطبعه لا يقدر عليه بكلفة ولا بتعليم، انظر: التَّهْمِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 196-197.

(23) في: ب + وما.

(24) أي: الحاقَّة المعهودة مُتَمَتِّدًا، انظر: شرح الدُّرِّ النَّيِّمِ، لِدَاوُدِ بْنِ مُحَمَّدِ الْقَارِصِيِّ (ت. بعد 1169/1755)، المحفوظة برقم: HK221/1 في مكتبة حسن باشا في جوروم، ورق: 5، ب.

(25) أي: منتهى الحاقَّة، وغايتها، وهو رأس اللسان، انظر: شرح الدُّرِّ النَّيِّمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّوْمِيِّ، ص: 75.

(26) ضاحك: جمعه ضواحك: وهي أربعة [من الأسنان] تلي الأنياب من الجانبين، والمراد بالصَّوَاهِكُ ما يبدو من مقدم الأضراس عند الضحك، انظر: بُغْيَةُ الْمُرِيدِ مِنْ أَحْكَامِ التَّجْوِيدِ، مهدي محمد الحرازي، دار البشائر الإسلامية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2001م/1422هـ، ص: 255.

(27) أنياب: جمع ناب، وهي أربعة أسنان تلي الرُّبَاعِيَّاتِ، وهي سنٌّ واحدة من كل جانب، انظر: الدَّقَائِقُ الْمُحْكَمَاتُ فِي الْمَخَارِجِ وَالضَّفَاتِ، ص: 83.

(28) رُبَاعِيَّاتٍ: - بفتح الرُّاء وتخفيف الياء- وهي الأربعة خلف الثنايا من كل جانب، وهي مع الثنايا للقطع، انظر: بُغْيَةُ الْمُرِيدِ مِنْ أَحْكَامِ التَّجْوِيدِ، ص: 255.

(29) ثنايا: وهي الأسنان الأربعة المقدمَّة، اثنتان فوق، واثنتان تحت، المرجع السابق، ص: 255.

* مَا يَلِيهِمَا⁽³⁰⁾ فَوَيْقَ الثَّيْتَيْنِ: ⁽³¹⁾ نُونٌ مُظْهِرَةٌ. ⁽³²⁾

* مَا يَلِيهِمَا: ⁽³³⁾ رَاءٌ.

* طَرْفُ اللِّسَانِ وَأَصْلًا ⁽³⁴⁾ الثَّيْتَيْنِ الْعُلْيَتَيْنِ: طَاءٌ، فَذَالٌ، فَتَاءٌ.

* هُوَ ⁽³⁵⁾ وَفَوَيْقًا ⁽³⁶⁾ الثَّيْتَيْنِ السُّفْلِيَّتَيْنِ: صَادٌ، فَسِينٌ، فَرَايٌ. ⁽³⁷⁾

* هُوَ وَطَرْفًا ⁽³⁸⁾ الثَّيْتَيْنِ الْعُلْيَتَيْنِ: ظَاءٌ، فَذَالٌ ⁽³⁹⁾، فَتَاءٌ. ⁽⁴⁰⁾

* بَاطِنُ الشَّفَةِ السُّفْلَى وَطَرْفًا ⁽⁴¹⁾ الثَّيْتَيْنِ الْعُلْيَتَيْنِ: ⁽⁴²⁾ فَاءٌ.

* مَا بَيْنَ الشَّفَتَيْنِ: بَاءٌ، فَمِيمٌ، فَوَاوٌ.

(30) في: ب: ما يليها؛ ما يليهما: حافة اللسان وما يحاذيه من الحنك الأعلى، انظر: شرح الدرر النسيم لأحمد فائز الرومي، ص: 75.

(31) في: ج + العليتين.

(32) قَيْدُ الْمُضْتَفِّ النَّوْنُ بِالْمُظْهِرَةِ، لِأَنَّ النَّوْنَ الْمُخْفَاةَ غَنَّةٌ، وَمَخْرَجُهَا الْخَيْشُومُ، وَهِيَ مِنَ الْحُرُوفِ الْمُنْفَرَعَةِ، انظر: جُهِدُ الْمُقْلُ، محمد بن أبي بكر مرعشي، الملقب (بساجقلي زاده) (1150/1737 ت) دار الحديث، القاهرة، في كتاب «جامع المتون في تجويد القرآن الكريم»، سنة الطبع: 2006م/1427هـ، ص: 278.

(33) في: ب: ما يليها.

(34) في: د: وأصلاً.

(35) طرف اللسان.

(36) في: ب، ج، د: فَوَيْقٌ.

(37) في: أ، ب: فَرَاءٌ؛ زَائِيٌّ: ولا يكتب هذا الحرف إلا بالياء، ويقرأ بالمد والقصر انظر: شرح الدرر النسيم لداود الفارسي، ص: 6.

(38) في: ب، ج: طَرْفٌ.

(39) في: ج: فَتَاءٌ، فَذَالٌ.

(40) في: د - طَاءٌ، فَذَالٌ، فَتَاءٌ، صح هـ.

(41) في: ب: طَرْفٌ.

(42) في: د - بَاطِنُ الشَّفَةِ السُّفْلَى وَطَرْفًا الثَّيْتَيْنِ الْعُلْيَتَيْنِ، صح هـ.

* وَالْخَيْشُومُ⁽⁴³⁾: نُونٌ مُخْفَاةٌ⁽⁴⁴⁾، وَ (45) كُلُّ غُنَّةٍ⁽⁴⁶⁾.

[بَابٌ فِي صِفَاتِ الْحُرُوفِ⁽⁴⁷⁾]

1- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ⁽⁴⁸⁾]

1- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ الَّتِي لَهَا ضِدٌّ]

– الْجَهْرُ: إِحْتِبَاسُ جَزِي النَّفْسِ⁽⁴⁹⁾ مَعَ تَحْرُكِهِ⁽⁵⁰⁾.

(43) أي: داخل أقصى الأنف، انظر: شرح الدرر النسيم لداؤد القارصي، ورق: 6 ا.

(44) قال ابن الجزري: أن مخرج التّون والتّونين مع حروف الإخفاء الخمسة عشرة من الخيشوم فقط، ولا حظ لهما معهنّ في الفم لأنّه لا عمل لسان فيهما كعمله فيهما مع ما يظهران عنده أو ما يدغمان فيه بغنة، انظر: التّشريح في القراءات العشر، للإمام شمس الدّين ابي الخير محمد بن محمد علي ابن الجزري الدمشقي الشافعي (833/1429 ت) تحقيق: الشّيح زكريّا عميرات، دار الكتب العلمية، لبنان، الطّبعة الرابعة: 1433هـ/2011م، 22/2.

(45) في: ب + مخرج.

(46) وهي صفة تكون تارة في التّون السّاكنة وتارة في الميم السّاكنة حالة الإخفاء أو ما في حكمه من الإدغام الذي يكون بالغنة، انظر: شرح الدرر النسيم لداؤد القارصي، ص: 6 ا، ب.

(47) صفات: جمع صفة، وهي في اللّغة: ما قام بالشيء من المعاني حسياً كان كالبياض والصفرة والحمرة واللمس أو معنوياً كالعلم والأدب، وفي الإصطلاح: كفيّة تعرض للحرف عند النّطق به، كجريان النفس في الحروف المهموسة، وعدم جريانه في الحروف المجهولة، انظر: المُستطاب في التّجويد المُسمّى هداية القراء، لشهاب الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر القسطلاني (923/1517 ت) تحقيق: السيّد يوسف أحمد، دار الكتب العلمية، بيروت، الطّبعة الأولى: 2008م/1429هـ، ص: 94، ثم اعلم أنّ لهذ الصفات ثلاث فوائد: الفائدة الأولى: تميّز الحروف المشتركة في المخرج، الفائدة الثانية: معرفة القوي من الضّعيف ليعلم ما يجوز أن يدغم وما لا يجوز، الفائدة الثالثة: تحسين لفظ الحروف المختلفة المخارج، انظر: نهاية القول المفيد في علم تجويد القرآن المُجمّد، للشّيح محمد مكّي نصر الجزيّسي (ت.؟ [1322/1904]) تصحيح: عبد الله محمود محمد عمر، دار الكتب العلمية، بيروت، الطّبعة الثانية: 2012 م/1434هـ، ص: 45.

(48) الصّفاتُ اللّازمةُ (الدّاتية): هي التي من ذات الحرف لا تنفك عنه وهي حق للحرف، كالاستعلاء والهمس وسائر الصّفات، انظر: مُدكّرة في التّجويد، محمد نبهان بن حسين مصري، جامعة أم القرى، دار القبله للثقافة الإسلامية، المملكة العربيّة السّعودية، الطّبعة السّابعة: 1994م/1415هـ، ص: 53.

(49) في: ب: الصّوت.

(50) في: ب: تحريكه وفي: ج + كفقّ و ططط.

- وَالْهَمْسُ: (51) مُقَابِلُهُ، (52) حُرُوفُهُ: (53) سَتَشَحُّكَ خَصْفَةً. (54)
- الشِّدَّةُ: (55) تَمَامُ احْتِبَاسِ جَزِي الصَّوْتِ مَعَ إِسْكَانِهِ يَجْمَعُهَا: أَجْدُكَ قَطَبْتَ. (56)
- وَالرَّخَاوَةُ: (57) تَمَامُ جَزِيهِ (58) مَعَهُ. (59)
- وَالْبَيْنِيَّةُ: (60) عَدَمُ تَمَامِهِمَا، (61) يَجْمَعُهَا: لَمْ يَزُو عَنَّا. (62)

(51) الهمس لغة: الخفاء سميت حروفه مهموسة لضعفها وجريان النفس معها لضعف الاعتماد عليها في مخارجها، انظر: الدقائق المحكمة في شرح المقدمة الجزرية، للشيخ الإسلام أبي يحيى زكريا الأنصاري الشافعي، (20-926/1519). تحقيق: فرغلي سيد عزباوي، مكتبة أولاد الشيخ للتراث، مصر، 2016م/1438هـ، ص: 81.

(52) مقابل الجهر.

(53) حروف الهمس.

(54) أي: حروف الهمس: ما يشمله هذا التركيب وهي عشرة أحرف، لكون تاء التانيث في « خصفة »، وهي إسم امرأة هاء في الوقف، فلا يلزم التكرار ولا التقصان من عشرة، وما عداها وهي تسعة عشر حرفاً، انظر: شرح الدرر النسيم لأحمد فائز الرومي، ص: 81-82.

(55) ومعنى الحرف الشديد أنه حرف اشتد لزومه لموضعه، وقوي فيه، حتى يحصل صوت شديد فيه عند التللف به... مثل: أٌج، أٌث فلا يجري النفس مع الجيم والتاء، انظر: التمهيد في علم التجويد، في كتاب «جامع المتون في تجويد القرآن الكريم»، ص: 173-174.

(56) وحروف الشدة مجموعة في هذه التركيب، وهي ثمانية أحرف وشاهده قول الإمام ابن الجزري في مقدمته: «مهموسها: فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَتٌ شَدِيدُهُمَا لَفْظٌ: أَجْدُ قَطِبْتُ»، انظر: اللآلئ السنية شرح المقدمة الجزرية، ص: 39.

(57) الرخاوة لغة: اللين، الدقائق المحكمة في شرح المقدمة الجزرية، ص: 83؛ وحروف الرخاوة مجموعة في الكلام: حَسَّ حَظٌّ شَطٌّ هَزٌّ وَضَعْتُ يَا فَدً، انظر: ميزان الحروف وشفاء الأبدان، دبرلي حواجه عبد الكريم أفندي، طبع في مطبعة خلوصي أفندي، 1908م/1326هـ، في أواسط شعبان، ص: 16.

(58) أي: الصوت.

(59) مع إسكان الحرف، مثل: أَس.

(60) البينية لغة: التوسط بين شيئين، واصطلاحاً: جري بعض الصوت مع النطق وحسبه بعض الآخر، انظر: المشتطاب في التجويد، ص: 96.

(61) عدم تمام الاحتباس والجري، انظر: شرح الدرر النسيم لداؤد القارصي، ورق: 7.

(62) وما بين الشديد والرخو ثمانية أحرف، يجمعها قولك: «لَمْ يَزُوعُنَا» أو «وَلَمْ يَزُوعْنَا»، وذكر بعض أصحابنا أن الحروف التي بين الشديدة والرخوة خمسة يجمعها قولك: «لِنْ عُمَر»، انظر: التمهيد في معرفة التجويد، لأبي الهذلي العطار (569/1173). تحقيق: جمال الدين محمد شرف، مجدي فتحي السيد، الغلاء الحسن بن أحمد دار الصحابة للتراث بطنطا، الطبعة الأولى: 2005م/1426هـ. ص: 251؛ وقال به: سيويه، انظر: شرح طيبة النشر في القراءات العشر، لأبي القاسم محمد بن محمد التويري (857/1453). تحقيق: مجدي محمد شورو باشلوم، دار الكتب العلمية، بيروت، سنة الطباعة: 2009م/1430هـ، الطبعة الثاني: 240/1.

- الاستِعلاءُ: (63) اِرْتِفَاعُ اللِّسَانِ بِهِ (64) إِلَى الحَنَكِ، (65) حُرُوفُهُ:

خ، غ، ق، ص، ض، ط، ظ. (66)

- وَالانْخِفَاضُ: (67) مُقَابِلُهُ. (68)

- الإِطْبَاقُ: (69) انْطِبَاقُ اللِّسَانِ بِهِ عَلَى الحَنَكِ، (70) حُرُوفُهُ: الأَرْبَعَةُ الأَخِيرَةُ. (71)

- وَالانْفِتَاحُ: (72) مُقَابِلُهُ. (73)

(63) الاستِعلاء لغة: العُلُو، القَامُوسُ المُحِيط، مجد الدِّين محمد بن يعقوب الفيروزآبادي (817/1414 ت) جمعه: أنس محمد الشَّامي-زكريَّا جابر أحمد، دارالحديث، القاهرة، 2008م/1429هـ، (غلاً) ص: 1138؛ واصطلاحاً: ارتفاع اللِّسان إلى الحنك الأعلى عند النطق بها، انظر: اللُّغَةُ السُّنِّيَّةُ شرح المقدمة الجزرية، ص: 41.

(64) أي: بنطق حروف الاستِعلاء.

(65) في: ج + الحنك الأعلى.

(66) في: أ، ج، غ، خ، ق، ص، ض، ط، ظ. وفي: د: حُصَّ ضَغُطٌ قِظ.

(67) ومرادف الانخفاض الاستفال، لأن اللِّسان يستفل بها إلى قاع الفم عند التلغظ بالحروف، انظر: مُضَطَّلِحَاتُ عِلْمِ القِرَاءَاتِ فِي ضَوْءِ عِلْمِ المُضَطَّلِحِ الحَدِيثِ، حمدي صلاح الهُدَّهْدُ، دار البصائر، الطبعة الأولى: 2008م/1429هـ، القاهرة، 2/947؛ ومعنى الانخفاض: أن لا يتصدَّ الصوت بالحروف، انظر: المُؤَوِّضِحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 50.

(68) أي: ضدُّ الاستِعلاء.

(69) الإطباق أو الانطباق لغة: الالتصاق، سُمِّيَتْ حروفه مطبقة لانطباق طائفة من اللِّسان بها على الحنك الأعلى عند النطق به، انظر: الدَّقَائِقُ المُخَكِّمَةُ فِي شَرْحِ المَقْدَمَةِ الجَزْرِيَّةِ، ص: 85.

(70) في: ج + الأعلى.

(71) وحروف الإطباق أربعة أحرف: الطاء، والظاء، والصاد، والضاد... فحرف «الطاء» أقواها، وحرف «الظاء» أضعفها في الإطباق، انظر: الرِّعَايَةُ لِتَجْوِيدِ القِرَاءَةِ وَتَحْقِيقِ لَفْظِ التَّلَاوَةِ، لأبي محمد مكِّي بن أبي طالب القَيْسِي (437/1045 ت) تحقيق: أحمد حسن فزحات، دار عمَّار، عمَّان، الأردن، الطبعة الخامسة: 2008م/1429هـ، ص: 122.

(72) الانفتاح لغة: الافتراق، واصطلاحاً: انفتاح اللِّسان عن الحنك الأعلى عند النطق بالحرف، وحروفه خمسة وعشرون وهي الباقية من أحرف الهجاء بعد أحرف الإطباق، انظر: أَشْهُرُ المُضَطَّلِحَاتِ فِي قِنِّ الأَدَاءِ وَعِلْمِ القِرَاءَاتِ، تأليف: أحمد محمود عبد السميع الحَفَّيَّان، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2001م/1422هـ، ص: 252.

(73) أي: ضدُّ الإطباق.

ب- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ الَّتِي لِأَصْدِّ لَهَا]

- الْقَلْقَلَةُ: (74) اجْتِمَاعُ الشِّدَّةِ وَ (75) الْجَهْرِ، (76) فَيُحْتَاجُ إِلَى التَّكْلِيفِ فِي الْبَيَانِ (77) عِنْدَ

السُّكُونِ، (78) وَالْجُمْهُورُ أَخْرَجُوا الْهَمْزَةَ. (79)

- الصِّفِيرُ: (80) مُشَابَهَةُ صَوْتِهِ الصِّفِيرِ، حُرُوفُهُ: ص، (81) س، ز. (82)

(74) القلقلة لغة: التحريك، والاضطراب، القاموس المحيط، (قلقل)، ص: 1360؛ والمُسْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 98؛ واصطلاحاً: اضطراب اللسان بالحرف عند النطق به ساكناً حتى يسمع له نبرة قوية، ويقال للقلقلة، والفرق بين القلقلة واللقلة، القلقلة: شدة الصياح والقلقلة: شدة الصوت وتحريك مخرج الحرف الساكن حتى يسمع له نبرة، انظر: غُدَّةُ الْفَارِي فِي تَجْوِيدِ كَلَامِ الْبَارِي، للشَّيْخِ عَبْدِ الرَّحِيمِ الطُّرْهُونِيِّ، فِي كِتَابِ « جَامِعِ الْمَتُونِ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ »، دَارِ الْحَدِيثِ، الْقَاهِرَةَ، 2006 م/ 1427 هـ، ص: 469.

(75) فِي: ج: فَالْجَهْرِ.

(76) فِي: ب: اجْتِمَاعُ الْجَهْرِ وَالشِّدَّةِ.

(77) أَي: فِي بَيَانِ الصِّفَةِ الْجَهْرِ وَالشِّدَّةِ.

(78) وَقَالَ بِهِ ابْنُ الْجَزَرِيِّ فِي مَقْدَمَتِهِ: « وَيَبْتَنُّ مُقْلَقاً إِنْ سَكَنَّا وَإِنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ أَبِينَا » انظر: الدَّفَائِقُ الْمُخَكَّمَةُ فِي شَوْحِ الْمَقْدَمَةِ الْجَزْرِيَّةِ، ص: 105؛ القلقلة تنقسم إلى ثلاثة مراتب، الأول: قلقلة كبرى؛ وذلك في الحرف المشدّد الموقوف عليه، نحو: ﴿ الْحَقُّ ﴾ [النبا: 39]، والثاني: قلقلة وُسْطَى؛ وذلك في الحرف المتطرّف غير المشدّد حال الوقف عليه سواء أكان متحرّكاً وعرض له السكون، أم ساكناً في الحالين نحو: ﴿ الْمَجِيدُ ﴾ [البروج: 15]، والثالث: قلقلة صغرى؛ وذلك في الحرف الساكن المتوسط نحو: ﴿ وَجْهَهُ ﴾ [النساء: 125] أو الساكن المتطرّف الموصول بما بعده نحو: ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا ﴾ [النمل: 45] انظر: الْمُنِيرُ فِي أَحْكَامِ التَّجْوِيدِ، لَجْنَةُ التَّلَاوَةِ فِي جَمْعِيَّةِ الْمَحَافِظَةِ عَلَى الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ، أَحْمَدُ خَالِدُ شُكْرِي، ... الْمُطَابِعِ الْمَرْكَزِيَّةِ، عَمَانَ-الأردن، الطَّبْعَةُ السَّادِسَةُ: 2005 م/ 1422 هـ، ص: 135.

(79) فِي: ج + حروفها قطب جد.؛ انظر: النُّشْرُ فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرُ: 161/1؛ وَشَوْحِ الدَّرِّ الْبَيْتِمْ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤْمِيِّ، ص:

87؛ وَجُهْدِ الْمُقْبَلِ، فِي كِتَابِ « جَامِعِ الْمَتُونِ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ »، ص: 289.

(80) الصِّفِيرُ لُغَةً: صَوْتٌ يَصَوِّتُ بِهِ الْبَهَائِمُ، وَاصْطِلَاحاً: صَوْتٌ زَائِدٌ مِنْ بَيْنِ الثَّنَائِيَا وَطَرَفِ الْلسَّانِ، انظر: الْمُسْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 101؛ وَحُرُوفِ الصِّفِيرِ ثَلَاثَةٌ: وَهِيَ الرَّيُّ، وَالسِّينُ، وَالضَّادُ، وَإِنَّمَا سَمِّيَتْ بِحُرُوفِ الصِّفِيرِ، لِصَوْتِ يَخْرُجُ مَعَهَا عِنْدَ النُّطْقِ بِهَا يَشْبَهُ الصِّفِيرَ، انظر: الرَّعَايَةُ لِتَجْوِيدِ الْقُرْآنِ وَتَحْقِيقِ لُفْظِ التَّلَاوَةِ، ص: 124.

(81) وَحَرْفِ الضَّادِ أَقْوَاهَا، لِأَنَّ فِيهَا صِفَةَ الْإِطْبَاقِ وَالِاسْتِعْلَاءِ، وَالرَّيُّ تَلِيهَا لِأَنَّ فِيهَا صِفَةَ الْجَهْرِ، وَالسِّينُ أضعفها لِأَنَّ فِيهَا صِفَةَ الْهَمْسِ، انظر: التَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، فِي كِتَابِ « جَامِعِ الْمَتُونِ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ »، ص: 175.

(82) فِي: د: ص، ز، س.

- الغنة: (83) [صوت] خُروجُه مِنَ الحَيْشُومِ، (84) وَهِيَ فِي التُّونِ وَالْمِيمِ، (85) وَيَجِبُ

إِظْهَارُهَا فِي مُشَدِّدَيْهِمَا. (86)

- التَّكْرَارُ: (87) تَعَثُّرُ اللِّسَانِ بِهِ وَهُوَ فِي الرَّاءِ.

- التَّقْسِي: (88) انْتِشَارُ الصَّوْتِ بِهِ، وَهُوَ فِي الشِّينِ.

- الإِسْتِطَالَةُ: (89) امْتِدَادُ الصَّوْتِ، وَهِيَ فِي الضَّادِ. (90)

(83) الغنة لغة: جريان الكلام في اللمهة، القاموس المحيط، (الغنة)، ص: 1207؛ واصطلاحاً: صوت زائد يخرج من الخيشوم

مصاحباً للتون ولو تونينا والميم مطلقاً، انظر: مُضْطَلَّحَاتُ عِلْمِ الْقِرَاءَاتِ فِي ضَوْءِ عِلْمِ الْمُضْطَلَّحِ الْحَدِيثِ، 949/1.

(84) الخيشوم: وهو أعلى الأنف وأقصاه من الداخل، انظر: أَشْهُرُ الْمُضْطَلَّحَاتِ فِي فَنِّ الْأَدَاءِ وَعِلْمِ الْقِرَاءَاتِ، ص: 168.

(85) أي: الغنة، صفة لازمة في التون والميم لا يوجد في غيرهما.

(86) وشاهده قول ابن الجزري: « وَأَظْهَرَ الْغَنَةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ إِذَا مَا شُدِّدَا وَأَخْفِيَتْ »، انظر: الدَّقَائِقُ الْمُحْكَمَةُ فِي شَرْحِ الْمَقْدَمَةِ

الجزرية، ص: 136.

(87) التكرار لغة: الإعادة، القاموس المحيط، (كر)، ص: 1406؛ واصطلاحاً: هو ارتعاد طرف اللسان عند التطق بالحرف بدون

مبالغة، انظر: الْفُرْقَانُ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ، أم فاطمة بنت إبراهيم عيسوي، دار السلف الصالح، القاهرة، شعبان، 2009م/1430هـ،

ص: 156.

(88) التَّقْسِي لغة: ظهر وانتشر، المحيط في اللغة، الصاحب ابن عباد أبو القاسم الطالقاني (96-385/995 ت).

تحقيق: محمد عثمان، دار الكتب العلمية، لبنان، سنة الطبع: 2010م/1432هـ. 485/2؛ واصطلاحاً: هو كثرة انتشار خروج

الريح بين اللسان والحنك وانبساطه في الخروج عند التطق بها، انظر: الرِّعَايَةُ لِتَجْوِيدِ الْقِرَاءَةِ وَتَحْقِيقِ لَفْظِ التَّلَاوَةِ، ص: 135.

(89) الاستطالة لغة: الامتداد مطلقاً، وفي العرف كما صرح به الجعبري: امتداد الصوت من أول حافة اللسان إلى آخرها، وهي

صفة الضاد المعجمة، ... الفرق بين المستطيل والممدود: أن المستطيل جري النفس في مخرجه، والممدود جري في نفسه،

انظر: جُهْدُ الْمُقْبَلِ، ص: 295-294.

(90) في: ب: وهو.

[بَابُ فِي التَّفْخِيمِ وَالتَّرْقِيقِ]

- التَّفْخِيمُ: (92) لَازِمٌ لِلْإِسْتِعْلَاءِ (93) وَ[التَّفْخِيمُ لَازِمٌ لـ] لَامِ الْجَلَالَةِ عِنْدَ
انْفِتَاحِ مَا قَبْلَهَا، (94) غَيْرِ مُمَالٍ (95) وَ[عِنْدَ] انْضِمَامِهِ. (96) وَ[التَّفْخِيمُ لَازِمٌ] لِلرَّاءِ
الْمُضْمُومَةِ (97) وَلَوْ مَوْقُوفًا عَلَيْهَا بِالرُّومِ. (98)

(91) وهي التي تلحق بالحرف تارةً وتفارقه تارةً، كصفة تفخيم لام لفظ الجلالة.

(92) التَّفْخِيمُ من الفخامة وهي العظمة والكثرة، فهي عبارة عن ربو الحرف وتسمينه، فهو والتغليظ واحد إلا أن المستعمل في الزاء في ضد التَّرْقِيقِ هو التَّفْخِيمُ، وفي اللّام التَّغْلِيزُ، انظر: النُّشْرُ فِي الْقُرْآنَاتِ الْعَشْرَ، 68/2؛ وحروف التَّفْخِيمِ عشرة: الخاء، والضاد، والضاد، والغين، والطاء، والقاف، والظاء، والراء، واللام، والألف التي قبلها حرف استعلاء، انظر: أسكيحي زاده، ص: 9.

(93) وحروف الاستعلاء: الخاء، الضاد، الضاد، الغين، الطاء، القاف، الظاء.

(94) مثل قوله تعالى: ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ﴾ [آل عمران: 55].

(95) كقوله تعالى: ﴿نَزَى اللَّهُ﴾ [البقرة: 55] ففي لَامِ لفظ الجلالة (في هذه الآية) وجهان للُّسُوسِي مع الفتح والإمالة (874/261 ت): التَّفْخِيمُ والتَّرْقِيقُ، انظر: المستنير في القراءات العشر، لأبي طاهر أحمد بن علي بن عُبيد الله بن عمرو ابن سوار البغدادي الحنفي، (03-1102/496 ت)، تحقيق: عثمان محمود غزال، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، سنة الطباعة: 2010م/1432هـ؛ وانظر: النُّشْرُ فِي الْقُرْآنَاتِ الْعَشْرَ، 2/58-59؛ والقراءات العشرة المُتَوَاتِرَةُ عَلَى الْأَوْجُهِ الرَّاجِحَةِ الْمُعْتَبَرَةِ، أعدّه للنشر: أبو عبد الرحمن مشرف بن علي الحمراي، تحقيق: أبو الحسن علي بن محمد توفيق النحاس، الطبعة الأولى رجب: 2008م/1429هـ، ص: 31.

(96) نحو: ﴿رَسُولُ اللَّهِ﴾ [الأنعام: 124].

(97) نحو: ﴿الْبَصُرُ﴾ [القيامة: 7].

(98) لأن الرُّومَ إتيان بعض الحركة في الوقف، فيكون كالوصل، انظر: شُرْحُ دُرِّ النِّبِيمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 8 ا.

و[التَّفْخِيمُ لِزِمٍّ لِلرَّاءِ] الْمَفْتُوحَةِ غَيْرِ الْمَمَالَةِ،⁽⁹⁹⁾ وَ﴿بَشْرٍ﴾،⁽¹⁰⁰⁾ اللَّتَيْنِ لَيْسَ قَبْلَهُمَا يَاءٌ سَاكِنَةٌ وَلَا كَسْرَةٌ⁽¹⁰¹⁾ فِي كَلِمَتَيْهِمَا⁽¹⁰²⁾ وَلَوْحَالٍ بَيْنَهُمَا⁽¹⁰³⁾ فِي غَيْرِ [كَلِمَةٍ] أَعْجَمِيَّةٍ⁽¹⁰⁴⁾ سَاكِنٌ⁽¹⁰⁵⁾ غَيْرُ صَادٍ، وَطَاءٍ، وَقَافٍ⁽¹⁰⁶⁾ مَعَ وَحْدَةِ الرَّاءِ⁽¹⁰⁷⁾ وَ[مَعَ] عَدَمِ [حُرُوفٍ] الْإِسْتِعْلَاءِ غَيْرِ قَافٍ مَكْسُورَةٌ بَعْدَهَا.⁽¹⁰⁸⁾

- (99) غير راء بَشْرٍ في المرسلات، يعني الأولى، انظر: المرجع السابق: ص: 8.
- (100) المرسلات: 32/77؛ واختُلف في تريق الرّاء المفتوحة في: ﴿بَشْرٍ﴾ فذهب بعضهم إلى تريقه، وذهب بعضهم إلى تريقه، فإن وَرْشًا يُرَقِّقُ الرَّاءَ الْأوَّلَى فِيهِ لِأَجْلِ الْكَسْرِ الثَّانِيَةِ، انظر: إِضْحَاحُ الرُّمُوزِ وَمِفْتَاحُ الْكُنُوزِ فِي الْقُرْآنِ الْأَزْبَعِ عَشْرَةَ، لِشَمْسِ الدِّينِ مُحَمَّدِ بْنِ خَلِيلِ الْقَبَائِي (849/1445ت). تحقيق: أحمد خالد سُكْرِي، دار عمار، عمان-الأردن، الطبعة الأولى: 2003م/1424هـ، ص: 231؛ والمُسْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 322.
- (101) فَإِنَّ الرَّاءَ الْمَضْمُومَةَ أَوْ الْمَفْتُوحَةَ إِذَا وَقَعَتْ قَبْلَهَا فِي كَلِمَتِهَا يَاءٌ سَاكِنَةٌ نَحْوُ: ﴿سَيُورًا﴾ [الأنعام: 11]، وَ﴿خَيْرَانَ﴾ [الأنعام: 71]، أَوْ كَسْرَةٌ نَحْوُ: ﴿الصَّابِرُونَ﴾ [القصص: 80] ففِي تَفْخِيمِهَا خِلَافٌ، انظر: شُرُوحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَخِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، ص: 92-93.
- (102) وَإِذَا كَانَتْ الْيَاءُ السَّاكِنَةُ أَوْ الْكَسْرَةُ فِي كَلِمَةٍ، وَالرَّاءُ الْمَفْتُوحَةُ وَالْمَضْمُومَةُ فِي كَلِمَةٍ أُخْرَى فَلَا خِلَافَ فِي تَفْخِيمِ الرَّاءِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ [الفتح: 29]، ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ [البقرة: 23].
- (103) أَي: بَيْنَ الرَّاءِ الْمَفْتُوحَةِ أَوْ الْمَضْمُومَةَ وَبَيْنَ الْكَسْرِ فَقَط.
- (104) وَالْوَاقِعُ فِي الْقُرْآنِ مِنْهَا ثَلَاثُ كَلِمَاتٍ: إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْرَائِيلَ، وَعِمْرَانَ، وَلَا خِلَافَ فِي تَفْخِيمِ الرَّاءِ فِيهَا، انظر: شُرُوحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَخِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَرَقٌّ: 8ب.
- (105) مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿عَشْرُونَ﴾ [الأنفال: 65]، وَ﴿ذَكَرَى﴾ [هود: 114].
- (106) إِذْ لَخِلَافٌ فِي تَفْخِيمِ الرَّاءِ إِذَا كَانَ السَّاكِنُ الْحَائِلَ بَيْنَهُمَا أَحَدُ هَذِهِ الْحُرُوفِ نَحْوُ: ﴿قَطْرًا﴾ [الكهف: 96]، وَ﴿إِضْرًا﴾ [البقرة: 286] وَ﴿وَقْرًا﴾ [الذَّارِيَاتُ: 2]، انظر: شُرُوحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَخِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، ص: 93.
- (107) أَي: عَدَمُ تَكَرُّرِ الرَّاءِ، إِذْ لَخِلَافٌ فِي تَفْخِيمِهَا، نَحْوُ: ﴿مِدْرَارًا﴾ [الأنعام: 6].
- (108) أَي: بَعْدَ الرَّاءِ، وَإِذَا كَانَ حَرْفُ الْإِسْتِعْلَاءِ الْوَاقِعَ بَعْدَ الرَّاءِ مَفْتُوحًا أَوْ مَضْمُومًا غَيْرَ قَافٍ مَكْسُورَةٍ فَلَا خِلَافَ فِي تَفْخِيمِ الرَّاءِ نَحْوُ: ﴿إِعْرَاضًا﴾ [النساء: 128]، وَ﴿إِعْرَاضَهُمْ﴾ [الأنعام: 35]، انظر: شُرُوحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَخِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، ص: 94، وَأَمَّا إِذَا كَانَ حَرْفُ الْإِسْتِعْلَاءِ الْوَاقِعَ بَعْدَهَا قَافٍ مَكْسُورَةً مِثْلُ: ﴿وَالْإِشْرَاقِ﴾ [ص: 18]، ففِي تَفْخِيمِهَا خِلَافٌ، انظر: كِتَابُ الْإِفْتِاحِ فِي الْقُرْآنِ الشَّيْبَانِيِّ، لِأَبِي جَعْفَرٍ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ خَلْفِ الْأَنْصَارِيِّ ابْنِ الْبَازِئِ (540/1145ت). تحقيق: عبد المجيد قطامش، جامعة أم القرى، من التراث الإسلامي، مكة المكرمة، 1422هـ/2001م، ص: 331/1؛ والحاصل أن ما ذُكِرَ مِنْ قَوْلِهِ (ليس) إِلَى هُنَا شُرُوطُ الْمَنْفِيِّ بَلِيسٍ، فَمَا وَجِدَ فِيهِ هَذِهِ الشُّرُوطَ ففِي تَفْخِيمِهَا خِلَافٌ، وَمَا لَا فَلَ، فَتَدَبَّرْ، وَتَأَمَّلْ، انظر: شُرُوحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَخِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، ص: 8ب.

وَيَلْزَمُ التَّفْخِيمَ لِلرَّاءِ لِلْسَّاكِنَةِ الْخَالِصَةِ وَلَوْ فِي الْوَقْفِ بَعْدَ الضَّمِّ
وَالْفَتْحِ (109) غَيْرِ ﴿بَشَرٍ﴾ (111). وَلَوْ (112) حَالَ بَيْنَهُمَا (113) وَيَبْنَاهَا (114) سَاكِنٍ (115)
غَيْرِ يَاءٍ، وَأَلْفٍ مُّمَالٍ. (116) وَالتَّفْخِيمُ لِأَزِمٍ بَعْدَ الْكُسْرَةِ الْعَارِضَةِ، (117)
وَبَعْدَ الْكُسْرَةِ [اللَّازِمَةَ لَوْ وَقَعَ] بَعْدَ الرَّاءِ اسْتِعْلَاءً (118) غَيْرِ مَكْسُورٍ. (119) وَيَلْزَمُ
التَّفْخِيمَ [لِلْأَلْفِ بَعْدَ [حَرْفِ] الْمُفَحِّمِ. (120) وَ (121) التَّفْخِيمُ] جَائِزٌ: فِي لَامِ الْجَلَالَةِ
بَعْدَ الْمُمَالَةِ. (122)

(109) ولو كان سكنها في حال الوقف نحو: ﴿ثُمَّ نَظَرَ﴾ [المدثر: 21]، و﴿وَسُعْرٍ﴾ [القمر: 47].

(110) غير راء الثانية في (بشر).

(111) المرسلات: 32 / 77 ؛ فإن الراء الثانية ترقق لأجل ترقيق الأولى في حالة الوصل والوقف عند البعض، تقدم الكلام عنه.

(112) و «لو» وصلية، أنظر: شَرَحُ دُرِّ الْبَيْتِمْ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 9 ا.

(113) بين حرف المضموم والمفتوح.

(114) بين الراء الساكنة، إذا كان موقوفا عليها بالسكون المحض.

(115) نحو: ﴿مِنْ أَجْرٍ﴾ [الشعراء: 180]، و﴿الْعُسْرِ﴾ [البقرة: 185].

(116) لا يلزم تفخيم الراء إذا كان بينها وبينهما ياء ساكنة أو ألف ممال، مثل: ﴿خَيْرٌ﴾ [البينة: 7]، و﴿دَارٍ﴾ [يونس: 25].

(117) نحو: ﴿أَرْجَعُ﴾ [يوسف: 50]، و﴿أَزْكَبُ﴾ [هود: 42]، و﴿أَرْتَضَى﴾ [الأنبياء: 28]، انظر: التَّحْدِيدُ فِي الْإِثْقَانِ وَالتَّجْوِيدِ، ص: 153.

(118) لو وقع حرف الاستعلاء مفتوحا.

(119) في: ب، ح: مكسورة؛ يوجد في القرآن ثلاث كلمات التي وقع بعد الراء الساكنة، نحو: ﴿فِي فِرْعَانَ﴾ [الأنعام: 7]، و﴿لِبِالْمُرْصَادِ﴾ [الفجر: 14]، و﴿مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ﴾ [التوبة: 122]، انظر: الْمُوَضِّحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 60؛ و﴿شَرَحَ دُرِّ الْبَيْتِمْ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ﴾، ورق: 9 ا؛ وأما إذا كان بعد الراء الساكنة حرف استعلاء مكسور لا يلزم تفخيمها، نحو: ﴿فِرْقَةٍ﴾ [الشعراء: 63]

(120) في د: المعجم. مثل: ﴿خَالِقٍ﴾ [فاطر: 3] و﴿وَرَدَّ اللَّهُ﴾ [الأحزاب: 25] و﴿يَرَاؤُنَ﴾ [الماعون: 6].

(121) في: ح - و.

(122) في: أ، ب، د: الممال؛ نحو: ﴿نَزَى اللَّهُ﴾ [البقرة: 55]؛ عند الوصل فلا إمالة فيه لأحد، سوى الشوسي فله الإمالة بخُلفِ عنه، وعلى الإمالة يجوز له في لفظ الجلالة: التعليل، والترقيق، انظر: الْمُهْتَدِبُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ وَتَوْجِيهِهَا مِنْ طَرِيقِ طَبِيبَةِ الشُّرَى، لابن الجزري، تأليف: محمد سالم محيسن، المكتبة الأزهرية للتراث، مصر، 1969م / 1389هـ، 55/1.

و[يَجُوزُ التَّفْخِيمُ فِي] كُلِّ لَامٍ مَفْتُوحَةٍ بَعْدَ⁽¹²³⁾ صَادٍ، وَطَاءٍ، وَظَاءٍ، وَلَوِّ⁽¹²⁴⁾
 [وَقَعَ] بَيْنَهُمَا⁽¹²⁵⁾ أَلِفٌ⁽¹²⁶⁾ أَوْ سَكَنٌ⁽¹²⁷⁾ لِلْوَقْفِ،⁽¹²⁸⁾ وَ [يَجُوزُ التَّفْخِيمُ فِي] لَامٍ
 ﴿صَلِّصَالٍ﴾⁽¹²⁹⁾ مَرْجُوحًا،⁽¹³⁰⁾ وَ [يَجُوزُ التَّفْخِيمُ بِـ] أَوَّلِ⁽¹³¹⁾ الرَّاءِ فِي⁽¹³²⁾
 ﴿بَشَرٍ﴾⁽¹³³⁾ فِي الْحَالَيْنِ،⁽¹³⁴⁾ وَيَتَّبِعُهُ [الْأَوَّلَ] الثَّانِي فِي الْوَقْفِ بِالسُّكُونِ.⁽¹³⁵⁾

- (123) بعد حروف الإطباق الثلاثة، وهذه الحروف: «ص، ط، ظ» نحو: ﴿الصَّلَاةُ﴾ [البقرة: 3] و﴿الطَّلَاقُ﴾ [البقرة: 22] و﴿ظَلٌّ﴾ [النحل: 58] انظر: الشُّرُحُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَ: 83-84/2.
- (124) و«لو» وصلية، انظر: شُرُحُ دُرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 9 ا.
- (125) أي: بين الصاد، والطاء، والظاء.
- (126) مثل: ﴿فَضَالًا﴾ [البقرة: 233]، و﴿أَفْطَالَ﴾ [طه: 86]، انظر: الشُّرُحُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَ: 85/2.
- (127) عطف على وقع المقدر أي: ولو سكن اللام، انظر: شُرُحُ الدُّرِّ النَّيِّمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِيِّ، ص: 97.
- (128) نحو: ﴿أَنْ يُوصَلَ﴾ [البقرة: 27].
- (129) الحجر: 26/15.
- (130) انظر: الشُّرُحُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَ: 85-86/2؛ والمُسْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 326-328.
- (131) في: ب: أُو.؛ والتفخيم جائز في الزاء الأول في قوله: ﴿بَشَرٍ﴾، من طريق الأزرق، انظر: تَنْبِيهِ الْعَافِلِينَ وَإِرْشَادِ الْجَاهِلِينَ عَمَّا يَقَعُ لَهُمْ مِنَ الْخَطَايَا حَالَ تِلَاوَتِهِمْ لِكِتَابِ اللَّهِ الْمُبِينِ، للإمام أبي الحسن علي بن محمد الثوري الصفارقي (1053-1118 هـ) تقديم وتصحيح: الشيخ محمد الشاذلي التيفر رحمه الله، دار ابن حزم، الطبعة الأولى: 2013م/1434 هـ، ص: 74.
- (132) في: أ، ب، ج - في. وفي: د: الزاء، صح هـ.
- (133) المرسلات: 32/77.
- (134) أي: في حالتي الوصل والوقف.
- (135) أي يكون الزاء الثاني منه تابعاً للزاء الأول إذا كان الوقف بالسكون المحض، بخلاف الوقف بالزوم، فإنه كالوصل لا يكون إلا على الترقيق. شُرُحُ الدُّرِّ النَّيِّمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِيِّ، ص: 97؛ وأما إذا الزاء مكسورة طرفاً، قبلها فتحة أو ضمة فالوقف عليها للجميع بالترقيق مع الروم، وبالتفخيم مع السكون نحو ﴿وَدُسْرٍ﴾ [القمر: 13]، انظر: كِتَابُ الْإِفْتِاحِ فِي الْقِرَاءَاتِ الشَّنِيعِ: 336/1.

وَ [يَجُوزُ التَّفْخِيمُ فِي رَاءٍ] ﴿فِرْقٍ﴾⁽¹³⁶⁾ مُطْلَقًا،⁽¹³⁷⁾ وَ⁽¹³⁸⁾ [يَجُوزُ التَّفْخِيمُ فِي رَاءٍ] ﴿مِصْرٍ﴾⁽¹³⁹⁾ وَ ﴿الْقَطْرِ﴾⁽¹⁴⁰⁾ فِي وَفَّهِمَا بِالسُّكُونِ،⁽¹⁴¹⁾ وَ [يَجُوزُ التَّفْخِيمُ فِي الرِّاءِ الْمَضْمُومَةِ وَالْمَفْتُوحَةِ] اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا مَا ذُكِرَ.⁽¹⁴²⁾ وَالتَّرْقِيقُ لَازِمٌ لِعَظِيمِهِمَا.⁽¹⁴³⁾

(136) الشُّعْرَاءُ: 63/26.

(137) بغير قيد الوصل والوقف في كلمة ﴿فِرْقٍ﴾ [الشُّعْرَاءُ: 63] لجميع القراء وجهان، الأول: الترقيق، والثاني: التفخيم، انظر: رسالته زائيه، مؤلف: باب مشيختنا هذه حفاظ مجلسي أعضائهم: مكرماتلو حافظ سليمان أفندي، كتبه في سنة: 1304، درسعادت، مطبعة عثمانية: 1311، ص: 15.

(138) في: ج - و.

(139) يوسف: 99/12.

(140) سبأ: 12/34.

(141) كلمة « مصر » فيجوز فيها التفخيم والترقيق، ولكن التفخيم أولى، نظراً لحركتها في الوصل، فهي مفتوحة، والفتح فيها للبناء، وكلمة « القطر » فيجوز فيها التفخيم والترقيق، ولكن الترقيق أولى، نظراً لحركتها في الوصل، فهي مكسورة، انظر: غنية الطالبين ومثية الراغبين في تجويد القرآن العظيم، للعالم العلامة شيخ المقرئين محمد بن قاسم البقري الشافعي (1111/1699 ت). تحقيق: محمد عثمان، دار الكتب العلمية، لبنان، سنة الطبع: 2009، ص: 55؛ وتقريب المعاني في شرح جزر الأمان في القراءات السبع، تأليف: سيد لأئسين أبو الفرح رحمه الله، خالد بن محمد العلمي، دار الزمان، الطبعة التاسعة: 2013م/1434هـ، ص: 245.

(142) من الباء الساكنة والكسرة، نحو: ﴿سَيُورًا﴾ [الأنعام: 11]، و ﴿دِرَاسَتِهِمْ﴾ [الأنعام: 156]، انظر: شرح ذر النبت لداؤد الفارسي، ورق: 9 ا.

(143) أي: أن الترقيق لازم لغير التفخيم اللازمة والجائزة.

[بَابُ فِي الإِدْغَامِ]

- الإِدْغَامُ: ⁽¹⁴⁴⁾ مَا كَانَ بِالتَّشْدِيدِ، وَيَجِبُ ⁽¹⁴⁵⁾ فِي ⁽¹⁴⁶⁾ كَلِمَتَيْنِ.

[إِدْغَامُ المِثْلَيْنِ]

لَوْ سَكَنَ أَوَّلُ المِثْلَيْنِ ⁽¹⁴⁷⁾ غَيْرَ [حَرْفٍ] مَدِّ ⁽¹⁴⁸⁾ وَالْمُخْتَارُ فِي ﴿مَالِيهِ﴾ ⁽²⁸⁾ هَلَكَ ﴿⁽¹⁴⁹⁾ الوَقْفُ عَلَى الأَوَّلَى، ⁽¹⁵⁰⁾ وَلَوْ وُصِلَ فَالإِدْغَامُ [يَجِبُ]﴾. قِيلَ: ⁽¹⁵¹⁾ [لَا يَجِبُ] بَلْ ⁽¹⁵²⁾ يُخْتَارُ الإِظْهَارُ، ⁽¹⁵³⁾ وَرُدَّ ⁽¹⁵⁴⁾

(144) الإِدْغَامُ لغة: إِدْخَالَ حَرْفٍ فِي حَرْفٍ، المَحِيطُ فِي اللُّغَةِ، (دغم)، 116/2؛ واصطلاحاً: إِدْخَالُ حَرْفٍ سَاكِنٍ بآخِرِ مُتَحَرِّكٍ، بَحِثْ بِصِيْرَانِ حَرْفًا وَاحِدًا مَشْدَدًا مِثْلَ الثَّانِي، يَرْتَفِعُ عَنْهُمَا اللِّسَانُ ارْتِفَاعًا وَاحِدَةً، وَالفَرْقُ بَيْنَ الإِدْغَامِ وَالإِدْغَامِ، الإِدْغَامُ: مِنْ اصْطِلَاحِ الكُوفِيِّينَ، وَهِيَ الغَالِبُ اليَوْمَ، وَالإِدْغَامُ: مِنْ اصْطِلَاحِ البَصْرِيِّينَ، وَسَبَبُ الإِدْغَامِ: التَّخْفِيفُ، انْظُرْ: إِدْغَامُ القُرْأَنِ، لِلإِمَامِ أَبِي سَعِيدِ الحَسَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ السِّيْرَافِيِّ (368/978 ت)، شَرْحٌ وَتَحْقِيقٌ: فَرْغَلِي سَيِّدِ عَزْبَاوِي، دَارُ الكُتُبِ العِلْمِيَّةِ، لُبْنَانِ، 2011م/1433 هـ، ص: 31-35.

(145) الإِدْغَامُ يَنْقَسِمُ إِلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ: وَاجِبٌ، وَمَمْتَنٌّ، وَجَائِزٌ، انْظُرْ: المُسْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 154.

(146) فِي: د + كَلْ.

(147) نَحْوُ: ﴿أَضْرِبْ بِعَصَاكَ﴾ [البقرة: 60]، التَّمَاثُلُ: وَهُوَ أَنْ يَتَّحِدَ الحَرْفَانِ مَخْرَجًا وَصِفَةً كَالْبَائِنِ، انْظُرْ: نِهَايَةُ القَوْلِ المُفِيدِ فِي عِلْمِ تَجْوِيدِ القُرْأَنِ المُجِيدِ، ص: 105.

(148) نَحْوُ: ﴿الَّذِي يُؤَسُّوسُ﴾ [الناس: 5]، وَمِنْ شَرَايِطِ الإِدْغَامِ أَنْ لَا يَكُونَ أَوَّلُ المِثْلَيْنِ حَرْفَ مَدِّ.

(149) الحَاقَّةُ: 28-29/69؛ وَمِنْ شَرَايِطِ الإِدْغَامِ: أَنْ لَا يَكُونَ أَوَّلُ المِثْلَيْنِ هَاءٌ سَكَتَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿مَالِيهِ هَلَكُ﴾ بِسُورَةِ الحَاقَّةِ، فَإِنْ فِيهَا لِكُلِّ القُرْأَنِ مِمَّنْ أَثْبَتَ الهَاءَ وَجْهَيْنِ: الإِظْهَارُ وَالإِدْغَامُ، وَالأَوَّلُ أَرْجَحُ، وَكَيْفِيَّتُهُ أَنْ تَقِفَ عَلَى الهَاءِ وَقَفًا لَطِيفَةً حَالِ الوَصْلِ مِنْ غَيْرِ قَطْعِ نَفْسٍ، انْظُرْ: نِهَايَةُ القَوْلِ المُفِيدِ فِي عِلْمِ تَجْوِيدِ القُرْأَنِ المُجِيدِ، ص: 112.

(150) وَإِذَا وَقِفَ عَلَى الكَلِمَةِ الأَوَّلَى أَي: «مَالِيهِ» لَا يَمْكَنُ الإِدْغَامُ، بَلْ يَكُونُ الإِظْهَارُ.

(151) فِي: ح + لا.؛ يَعْنِي: لَيْسَ المَخْتَارُ الإِدْغَامُ، انْظُرْ: جَوْهَرُ الوَيْسِمِ شَرْحُ دَرِّ البَيْتِيمِ، وَرَق: 41 ب.

(152) يَعْنِي يَجُوزُ الإِدْغَامُ وَلَكِنْ الإِظْهَارُ مَخْتَارٌ.

(153) فَلَا يَجِبُ الإِدْغَامُ حِينَئِذٍ أَيْضًا، بَلْ يَجُوزُ، انْظُرْ: شَرْحُ دُرِّ البَيْتِيمِ لِدَاوُدَ القَارِصِيِّ، ص: 110.

(154) لِعَدَمِ المَانِعِ مِنَ الإِدْغَامِ؛ قَالَ فِي التَّبَصُّرَةِ، العَمَلُ فِي: ﴿مَالِيهِ هَلَكُ﴾ عَلَى الإِظْهَارِ أَي: فِي الأَصْلِ، وَهُوَ الصُّوَابُ، أَسْكِيحِي زَادَهُ، ص: 13.

[إِدْغَامُ الْمُتَجَانِسِينَ وَالْمُتَقَارِبِينَ وَإِدْغَامُ الشَّمْسِيَّةِ]

أَوْ (155) [سَكَنَ أَوَّلُ] الْمُتَقَارِبِينَ (156) غَيْرَ [حَرْفٍ] حَلْقِيٍّ (157) وَ (158) لَامٍ

غَيْرِ التَّعْرِيفِ (159) فِي غَيْرِ الرَّاءِ (160) كَ ﴿أَثْقَلْتَ دَعَا اللَّهَ﴾ (161) ﴿قَالَتْ

طَائِفَةٌ﴾ (162) ﴿قَدْ تَبَيَّنَ﴾ (163) ﴿إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾ (164) ﴿قُلْ رَبِّ﴾ (165).

وَلَامُهُ (166) يُدْغَمُ وَجُوبًا: فِي ثَلَاثَةِ عَشَرَ حَرْفًا (167) [وَهِيَ]:

ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن. (168)

(155) فِي: د: وَ.

(156) أَي: مَا تَقَارِبًا مَخْرَجًا أَوْ صِفَةً، وَكَلِمَةُ "الْمُتَقَارِبِينَ" عَطْفٌ عَلَى كَلِمَةِ "الْمَثَلِينَ"، انظر: سُورَةُ الدَّرِّ الْيَتِيمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، وَرَق: 110.

(157) أَي: حَالُ كَوْنِ أَوَّلِ حُرُوفِ الْمُتَقَارِبِينَ الْمَدْغَمِينَ غَيْرِ حُرُوفِ حَلْقِيٍّ.

(158) فِي: ج: فَلَامٍ. وَفِي: د + غَيْرِ.

(159) غَيْرِ: «ال» مِثْلُ: لَامِ الْفِعْلِ وَوَلَامِ الْحَرْفِ: قُلْ وَهَلْ؛ فَإِنَّ اللَّامَ الَّتِي هِيَ لِغَيْرِ لَامِ التَّعْرِيفِ لَا يَجِبُ إِدْغَامُهَا فِي غَيْرِ حُرُوفِ الرَّاءِ مِنَ الْمَقَارِبَةِ، بَلْ يَجُوزُ، نَحْوُ: ﴿قُلْ سَيُرَوُّوا﴾ [الانعام: 11]، وَأَمَّا فِي الرَّاءِ فَيَجِبُ إِدْغَامُهَا، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِيِّ سُورَةُ الدَّرِّ الْيَتِيمِ، وَرَق: 142.

(160) إِذَا التَّقَى اللَّامُ «غَيْرِ لَامِ التَّعْرِيفِ» مَعَ الرَّاءِ فَالْإِدْغَامُ وَاجِبٌ، نَحْوُ: ﴿قُلْ رَبِّ﴾ [المؤمنون: 93]، انظر: سُورَةُ الدَّرِّ الْيَتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزَ الْوَيْسِيِّ، ص: 102-101.

(161) الْاِعْرَافُ: 189/7.

(162) الْاِحْزَابُ: 13/33.

(163) الْبَقَرَةُ: 256/2.

(164) الزَّخْرَفُ: 39/43؛ الْأَمْثَلَةُ مِنْ (أَثْقَلْتَ دَعَا) إِلَى (إِذْظَلَمُوا) لِلْمُتَجَانِسِينَ، وَلَكِنْ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ أَدْرَجَ الْمُتَجَانِسِينَ فِي الْمُتَقَارِبِينَ وَالْمُضْتَفَّ بِرَجْحِ ذَلِكَ، انظر: جُهْدُ الْمُقْبَلِ، ص: 311.

(165) الْمُؤْمِنُونَ: 93/23.

(166) «ال» أَي: اللَّامُ التَّعْرِيفِ.

(167) فِي: أ، ب - حَرْفًا؛ وَفِي: د - حَرْفًا، صَح - هـ ؛ وَتَرْتِيبُ الْحُرُوفِ فِي: د: تَاءٌ وَتَاءٌ وَدَالٌ وَذَالٌ وَرَاءٌ وَزَالٌ وَسِينٌ وَشِينٌ وَضَادٌ وَضَادٌ وَطَاءٌ وَطَاءٌ؛ فِي: د - التَّوْنِ.

(168) وَكَذَا يَدْغَمُ اللَّامُ فِي اللَّامِ وَجُوبًا وَلَمْ يَذْكَرِ الْمَصْتَفَّ اللَّامَ، لِأَنَّ اللَّامَ مَعَ لَامِ التَّعْرِيفِ مِنَ الْمَثَلِينَ، وَالْكَلَامُ فِي الْمُتَقَارِبِينَ، وَتَسْمَى هَذِهِ الْحُرُوفُ حُرُوفَ الشَّمْسِيَّةِ، وَمَا عَدَاهَا قَمَرِيَّةٌ، انظر: سُورَةُ الدَّرِّ الْيَتِيمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ص: 10؛ وَقَدْ جَمَعَتْ حُرُوفُهَا فِي أَوَائِلِ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ: تُبُّ، ثُمَّ، دَعُ، ذُبْنَا، رَمَى، زِدْ، سَمِعَتْ، شِمُّ، صَدْرٌ، ضَيْفٌ، طَابَ، ظَنَّ، لَهُ، نَعَمَ، انظر: مِيزَانَ الْحُرُوفِ وَشِفَاءَ الْأَبْدَانِ، ص: 41.

وَجَاءَ الْإِظْهَارُ فِي: ﴿يَلْهَتْ ذَلِكَ﴾⁽¹⁶⁹⁾ مَرْجُوحًا.⁽¹⁷⁰⁾ وَكَذَا تَبْقِيَةٌ

الِاسْتِعْلَاءِ⁽¹⁷¹⁾ فِي: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾⁽¹⁷²⁾ وَوَجَبَ⁽¹⁷³⁾ تَبْقِيَةُ الْإِطْبَاقِ⁽¹⁷⁴⁾

فِي: ﴿أَحْطَتْ﴾⁽¹⁷⁵⁾ وَ﴿بَسَطَتْ﴾⁽¹⁷⁶⁾ وَ﴿فَرَطَتْ﴾⁽¹⁷⁷⁾.

(169) الأعراف: 176/7.

(170) ويجوز في: ﴿يَلْهَتْ ذَلِكَ﴾ الإظهار، انظر: أشكيحي زاده، ص: 12؛ وإدغام التاء المثلثة في مقاربتها، ولم يأت في القرآن بعدها إلا الذال والتاء، وأما الذال ففي ﴿يَلْهَتْ ذَلِكَ﴾ [الأعراف: 176] لاغير، اختلفوا في إدغام التاء هنا، أظهره ابن كثير، وورش وهشام، وأدغمه الباقون، انظر: جُهد المقل، ص: 314؛ والزاجح فيه: الإدغام، أظهره نافع وأبوجعفر وابن كثير وهشام وعاصم باختلاف عنهم، وأبو عمرو وابن ذكوان عن ابن عامر وحمزة والكسائي أجمعوا بلاخلاف، انظر: جُوهر الويسم سُرح دُرّ النّبيم، ورق: 42، ب.

(171) ويجوز تبقيّة الاستعلاء في القاف وعدمه، لكن الأصح والراجح: عدم تبقيّة الاستعلاء في القاف، وهو الإدغام تامًا، انظر: كِتَابُ الْجَامِعِ الْمُفِيدِ فِي صِنَاعَةِ التَّجْوِيدِ، للشّيخ زَيْن الدّين أَبِي الفتح جعفر بن إبراهيم السَّنْهُورِي (894/1488 ت) دار ابن حزم، بيروت-لبنان، الطّبعة الأولى: 2010 م / 1430 هـ، ص: 246-248؛ وجُوهر الويسم سُرح دُرّ النّبيم، ورق: 42 ب.

(172) المرسلات: 20/77؛ في: ب - في: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾.

(173) ويجب إدغام الطّاء في التّاء مع بقاء الإطباق لجميع القراء، انظر: المَوْضِحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 50-49؛ وانظر: كتاب الإقْتاع فِي الْقِرَاءَاتِ السَّبْعِ، ص: 218-217/1.

(174) في: ب - وَوَجَبَ تَبْقِيَةُ الْإِطْبَاقِ.

(175) التّمل: 22/27.

(176) المائدة: 28/5.

(177) الزّمر: 56/39؛ ويجب إبقاء الإطباق في الطّاء، ولم يجب إبقاء الاستعلاء في القاف بل يجوز، انظر: سُرح الدّرّ النّبيم لأحمد فائز الرّومي ص: 104؛ وجُوهر الويسم سُرح دُرّ النّبيم، ورق: 42 ب.

بَابُ فِي أَحْكَامِ التَّنُونِ وَالْمِيمِ السَّاكِنَتَيْنِ وَالتَّنُونِ

و[جَاءَتْ الْإِدْغَامُ فِي] التَّنُونِ السَّاكِنَةِ،⁽¹⁷⁸⁾ وَلَوْ تَنْوِينًا⁽¹⁷⁹⁾ فِي: اللَّامِ وَالرَّاءِ

بِلاَ غَنَّةٍ،⁽¹⁸⁰⁾ وَجَاءَتْ⁽¹⁸¹⁾ [الْإِدْغَامُ مَعَ الْغَنَّةِ]. وَ⁽¹⁸²⁾ فِي "يَوْمٍ" مَعَهَا⁽¹⁸³⁾
وَبِدُونِهَا⁽¹⁸⁴⁾ فِي الْأَوَّلِينَ⁽¹⁸⁵⁾.

(178) وَحَدُّ التَّنُونِ: أَنَّهَا نون ساكنة ثبتت في اللَّفْظِ وَالخَطِّ، وفي الوصل والوقف، وتكون في الأسماء والأفعال وفي الحروف، وتقع في وسط الكلمة وفي آخرها، انظر: كِتَابُ الْجَامِعِ الْمُفِيدِ فِي صِنَاعَةِ التَّنْجِيدِ، ص: 431.

(179) التَّنُونِ: فهو نون ساكنة زائدة لغير التَّوَكِيدِ، تلحق الاسم بعد كَمَالِهِ، تُفْصَلُهُ عَمَّا بَعْدَهُ، تثبت لفظاً، وتسقط وقفاً وخطاً، انظر: المرجع السابق، ص: 431 .

(180) إذا التقى التَّنُونُ السَّاكِنَةُ وَالتَّنُونِ مَعَ الرَّاءِ وَاللَّامِ يدغمان إدغاما كاملا مع التَّشْدِيدِ بلا غَنَّةٍ، وهذا مذهب الجمهور وعليه العمل، وبعض القراء يقرئون بالغنة نحو: ﴿مَنْ رَبِّهِمْ﴾ [البقرة: 5]، ﴿هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾ [البقرة: 2] ، انظر: تَقْرِيبُ الشُّرُوحِ فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرِ، ص: 131 ؛ وَ الْمُشْتَطَّابُ فِي التَّنْجِيدِ، ص: 173 ؛ وَ أَشْكِيحِي زَادَهُ، ص: 12.

(181) وجاءت الغنة في اللَّامِ وَالرَّاءِ، ويقرئون كثير من أهل الأداء بالإدغام في اللَّامِ وَالرَّاءِ مَعَ الْغَنَّةِ، كَنَافِعِ، وابن كثير، وأبي عمرو، وابن عامر، وعاصم، وأبي جعفر، ويعقوب وغيرهم، لكن هي من طريق الطَّبِيَّةِ لا من طريق الشَّاطِئِيَّةِ، انظر: وَ الْمُشْتَطَّابُ فِي التَّنْجِيدِ، ص: 174-173؛ وَجَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شَرْحُ دُرِّ الْبَيْتِمْ، ورق: 42 ب.

(182) وأيضاً (في اللَّامِ وَالرَّاءِ)، يجب إدغام التَّنُونِ السَّاكِنَةِ وَالتَّنُونِ فِي الْأَحْرَفِ الثَّلَاثَةِ الْآتِيَةِ، مجموعها: (يَوْمٌ).

(183) أي: مَعَ الْغَنَّةِ، وكذا يدغم في التَّنُونِ وجوبا ولم يذكره لكونه معه من المثلين، والكلام في المتقاربين، انظر: شَرْحُ دُرِّ الْبَيْتِمْ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 10 ب.

(184) أي: بدون الغنة.

(185) أي: فِي الْوَاوِ الْبَيَاءِ، ولكن اختلف في الواو والياء: فأدغم خَلْفَ عَنْ حَمْزَةٍ وَأَبُو عَثْمَانَ الضَّرِيرِيُّ بلا غَنَّةٍ، وغيرهم أدغموا بالغنة، وكلاهما صحيح ، انظر: الْكُشْفُ عَنْ وُجُوهِ الْقُرْآنِ السَّبْعِ وَعِلَلِهَا وَحُجَجِهَا، للإمام أبي محمد مكي بن أبي طالب القَيْسِيُّ (437/1045ت) تحقيق: عبدالرحيم الطَّرْهُونِيُّ، دارالحدِيثِ، القاهرة، سنة الطبع 2007م/1428هـ ، 222/1؛ وَ الشُّرُوحُ فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرِ: 20/2 ؛ وَيَقُولُ أَشْكِيحِي زَادَهُ: إِذَا تَقَا التَّنُونِ السَّاكِنَةُ وَالتَّنُونِ بِالْمِيمِ يجب الإدغام مع الغنة، وبالياء والواو: يجب أيضاً، لكن الإدغام مع الغنة أَوْلَى، ص: 12 ؛ نحو: ﴿مَنْ يَشَاءُ﴾ [البقرة: 90]، ﴿مَنْ وَالِ﴾ [الرعد: 11].

وَجَازَ الْإِظْهَارُ⁽¹⁸⁶⁾ أَيْضاً فِي: ﴿طَسْم﴾⁽¹⁸⁷⁾ وَ﴿يَس (1) وَالْقِرْآنِ﴾⁽¹⁸⁸⁾

وَ﴿ن وَالْقَلَم﴾⁽¹⁸⁹⁾ وَوَجَبَ⁽¹⁹⁰⁾ [الْإِظْهَارُ] فِي الْأَوَّلَيْنِ فِي كَلِمَةٍ⁽¹⁹¹⁾.

[الإخفاء]

- الإخفاء:⁽¹⁹²⁾ حَالَةٌ بَيْنَ الْإِذْغَامِ وَالْإِظْهَارِ، لَا تَشْدِيدَ فِيهِ⁽¹⁹³⁾ وَيَجِبُ [الإخفاء] فِي تَكَرُّرِ الرَّاءِ لِأَسِيْمَا الْمُدْغَمِ⁽¹⁹⁴⁾.

(186) وكما يجوز إدغام التّون.

(187) الشعراء: 1/42؛ قرأ حمزة التّون من سين ﴿طسم﴾ بالإظهار، والباقون بالإدغام، انظر: مُضْحَفُ الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَةَ الْمُتَوَاتِرَةَ عَلَى الْأَوْجِهِ الرَّاجِحَةِ الْمُعْتَبَرَةِ، ص: 390.

(188) يس: 1-2/36؛ وأدغم التّون من ﴿يس﴾ في واو ﴿والقران﴾ ورش، وابن عامر، وشعبة، والكسائي، ويعقوب، وخلف، والباقون بإظهارها، المرجع السابق، ص: 463.

(189) القلم: 1/68؛ وأدغم التّون في واو ﴿ن وَالْقَلَم﴾ ورش، وابن عامر، وشعبة، والكسائي، ويعقوب، وخلف، وأظهرها الباقون، وهو الراجح لورش، مثل قالون، انظر: المرجع السابق، ص: 587؛ كِتَابُ الْإِفْتِاحِ فِي الْقِرَاءَاتِ السَّبْعِ: 1/ 244-245؛ وَسُوحُ دُرِّ الْيَتِيمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 10 ب.

(190) وأجمعوا على إظهار التّون الساكنة عند الواو والياء إذا اجتمعا في كلمة واحدة نحو: «صنوان، قنوان، الدنيا، بنيان»، انظر: تَقْرِيبُ النَّشْرِ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ، ص: 86؛ وإنما وجب الإظهار إذا كان في كلمة واحدة خوف اشتباهه بالمضاعف وقت الإدغام، مثل: الدُّبْيَا، انظر: الْأَلْيُ السَّنِيَّةُ سُوحُ الْمَقْدَمَةِ الْجَزْرِيَّةِ، ص: 91؛ وَجَوْهَرُ الْوَيْسِمِ سُوحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ص: 42 ب-43 أ.

(191) في: أ-الأوّلين. وفي: ح-الأوّلين، صح هـ؛ يعني يجب إظهار التّون الساكنة مع الياء والواو إذا كانا في كلمة واحدة، نحو: ﴿صِنَوَانُ﴾ [العدد: 4]، ﴿الدُّبْيَا﴾ [آل عمران: 14].

(192) الإخفاء: صفة من الصفات العارضة، ومعناها لغة: السّتر، القَامُوسُ الْمُحِيْطُ، (خفاء) ص: 486؛ وهو قسمان: إخفاء الحرف وإخفاء الحركة، إخفاء الحرف ينقسم إلى قسمين: الإخفاء الحقيقي، وإخفاء الشفوي، انظر: كِتَابُ التَّعْرِيفَاتِ، للعلامة علي بن محمد الشّريف الجوزجاني الحُسَيْنِي الحَنْفِي، (816/1413 ت)، تحقيق: محمد عبد الرّحمن المُرْعَشَلِي، دار النَّفَائِسِ، بيروت، الطّبعة الأولى: 2003م/1424 هـ، ص: 70-69.

(193) لا تشديد في الإخفاء حتى يكون إدغاماً ولا يظهر صريحاً حتى يكون إظهاراً بل حالة بينهما، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ سُوحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ورق: 143؛ لا تشديد فيه مع بقاء الغنة في الحرف الأول، والفرق بين الإظهار والإدغام والإخفاء، أن الإظهار: إبقاء ذات الحروف وصفته معاً، والإدغام التّام: إذهابها معاً، والإخفاء هنا: إذهاب ذات التّون والتّنين من اللفظ وإبقاء صفتها التي هي الغنة، انظر: نِهَايَةُ الْقَوْلِ الْمُفِيدِ فِي عِلْمِ تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ، ص: 125 - 124.

(194) أن الإخفاء في تكرار الراء: إخفاء صفة التكرار منها لا إخفاء ذاتها، سُوحُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِي، ص: 107؛ وإظهار تكرار الراء لحن، يلزم على القارئ أن يحترز عنه ويجب عليه أن يخفي التكرار لاسيما في المشدّد، «وقال مكّي: لا بد في القراءة من إخفاء التكرير، وقال: فوجب على القارئ أن يخفي تكريره، ومتى أظهر التكرير فقد جعل من الحرف المشدّد حروفاً، ومن المخفّف حرفين، وهو لحن فيجب الإحتراز عنه، وطريق السلامة أن يلصق الالفاظ بها ظهر لسانه بأعلى حنكه لصقاً محكماً مرة واحدة» انظر: الْمُشْتَطَابُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 103-102.

وَيُخْتَارُ [الإخفاء] فِي الْمِيمِ السَّاكِنَةِ عِنْدَ الْبَاءِ مَعَ الْغَنَةِ. (195)
 وَيَجِبُ [الإخفاء] فِي النَّونِ السَّاكِنَةِ (196) مَعَ الْغَنَةِ قَبْلَ خَمْسَةِ عَشَرَ (197) [حَرْفًا وَهِيَ]
 : ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك. (198) وَجَازَ [الإخفاء]
 قَبْلَ الْحَاءِ (199) وَالْغَيْنِ (200).

- (195) فِي الْمِيمِ السَّاكِنَةِ ثَلَاثَ حَالَاتٍ: الْأُولَى: تَدْغَمُ الْمِيمُ السَّاكِنَةَ فِي مِثْلِهَا ﴿وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ﴾ [الأنبياء: 49]، وَالثَّانِي:
 وَتَخْفَى عِنْدَ الْبَاءِ ﴿وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ [الأنبياء: 27]، وَالثَّلَاثُ: تَظْهَرُ عِنْدَ بَاقِي الْحُرُوفِ، وَتَحْذَرُ أَشَدَّ الْحَذَرَ عَلَى إِظْهَارِهَا عِنْدَ
 الْوَاوِ وَالْفَاءِ، انْظُرْ: غُنْيَةُ الطَّالِبِينَ وَمِثْيَةُ الرَّاعِبِينَ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ، ص: 77.
 (196) وَأَيْضًا يَجِبُ الْإِخْفَاءُ فِي التَّنْوِينِ .
 (197) فِي: ج + حَرْفًا، صَح هـ.
 (198) فِي: د: تاء وِثاء وَجِيمِ وَذال وَزال وَسِينِ وَشِينِ وَصَادِ وَضادِ وَطاءِ وَظاءِ وَفاءِ وَقافِ وَكافِ؛ يَتَضَمَّنُ حُرُوفَ
 الْإِخْفَاءِ أَوَائِلَ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ: « صِفْ ذَا ثَنَا جُودِ شُحْصِ قَدْ سَمَا كَرَمًا صَغْ ظَالِمًا زُدْ تُقَى دُمُ طَالِيًا فَتَرَى » انْظُرْ: التَّمْهِيدُ
 فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 209.
 (199) وَقَدْ أَجْمَعَ الْقُرَّاءُ عَلَى إِظْهَارِ النَّونِ السَّاكِنَةِ وَالتَّنْوِينِ عِنْدَ الْهَمْزَةِ وَالْهَاءِ وَالْحَاءِ وَالْعَيْنِ بِلَا خِلَافٍ عَنْهُمْ فِي ذَلِكَ، وَاخْتَلَفُوا
 فِي إِظْهَارِهِمْ عِنْدَ الْخَاءِ وَالْغَيْنِ، وَإِنَّمَا الْخِلَافُ مِنْ طَرِيقِ الطَّبِيعَةِ، فَرَوَى أَبُو جَعْفَرٍ إِخْفَاءَهَا عِنْدَ الْحَاءِ وَالْغَيْنِ إِلَّا فِي ثَلَاثِ كَلِمَاتٍ
 وَهِيَ: ﴿وَالْمُنْحَنَّةُ﴾ [المائدة: 3] اسْتِثْنَاهَا بَعْضُ أَهْلِ الْأَدَاءِ، ﴿إِنْ يَكُنْ غَيْثًا﴾ [النساء: 135]، ﴿فَسَيَنْغُضُونَ﴾ [الإسراء: 51]،
 انْظُرْ: كِتَابُ الْإِفْتِاحِ فِي الْقِرَاءَاتِ السَّبْعِ: 1/ 254-255؛ وَالْجَوَاهِرُ الْمُضِيئَةُ عَلَى مُقَدِّمَةِ الْجَزْرِئِيَّةِ، لِلشَّيْخِ سَيْفِ الدِّينِ بْنِ عَطَاءِ اللَّهِ
 الْفَضَالِيِّ (1611/ 1020 ت) فِي كِتَابِ « هِدَايَةِ الْمُرِيدِ إِلَى سُزُوحِ مُتْنِ ابْنِ الْجَزْرِيِّ فِي التَّجْوِيدِ »، عَبْدِ الرَّحِيمِ الطَّرْهُونِيِّ،
 دَارُ الْحَدِيثِ، الْقَاهِرَةَ، سَنَةَ الطَّبَعِ: 2008م/ 1429هـ، ص: 613.
 (200) فِي: أ، ج: وَالْعَيْنِ.

[الإظهار]

- الإظهارُ: (201) هُوَ الْأَصْلُ فِي كُلِّ حَرْفٍ وَصِفَةٍ (202) فَيَجِبُ فِيمَا عَدَا (203)

مَاذُكِرَ، (204) وَمَا يُذَكَّرُ (205) إِلَّا مَا أُذْغِمَ، (206) أَوْ حُذِفَ، (207) أَوْ قَلِبَ، (208)

(201) الإظهارُ لغة: التَّيِّنُ، الْقَامُوسُ الْمُحِيطُ، (ظهر) ص: 1037؛ واصطلاحاً: هو إخراج التَّوْنِ السَّاكِنَةِ أو التَّنْوِينِ من مخرجهما من غير وقف ولا سكت ولا غنة ولا تشديد في الحرف المظهر، وسُمِّيَ إظهاراً حلقياً، لإظهار التَّوْنِ السَّاكِنَةِ والتَّنْوِينِ عند حروف الحلق السَّتَّةِ: هـ، ح، ع، خ، غ، ومثاله: ﴿وَيَنْتُونَ﴾ [الأنعام: 26]، وأما الإظهار الشَّفَوِيُّ: هو إظهار الميم السَّاكِنَةِ قبل غير الباء والميم نحو: ﴿أَنْعَمْتَ﴾ [الفتح: 7]، كِتَابُ التَّعْرِيفَاتِ، ص: 87 - 86؛ وحروف الإظهار مجموع في أوائل هذه الأسماء: الله - حَيٌّ - خَالِقٌ - عَدْلٌ - غَنِيٌّ - هَادِيًا، مُخْتَصَرُ الشُّجُوَيْدِ لِلْقُرْآنِ الْمُجِيدِ، لسيد عمر عاصم (1287 - 1369 هـ) دار البشائر الإسلامية، بيروت - لبنان، 1999م / 1420 هـ، ص: 16.

(202) الأصل في كل حرف أوصفة لازمة أو عارضة الإظهار، إذا لم يوجد مانع، كما الإدغام والإخفاء والقلب والحذف والنقل والتسهيل والإمالة والاختلاس، وإذا وجد كل واحد منهم من الموانع لم يكن إظهاراً، فيجب الإظهار فيما عدا ما يكون فيه المانع واجب أو جائز، أشكيجي زاده، ص: 23.

(203) في: ح: عَدَاهُ.

(204) يعني: فيجب الإظهارُ في غير الإدغام والإخفاء اللذين ذَكَرَ الْمُصَنِّفُ آنفاً.

(205) من القلب، انظر: سُورَةُ دُرِّ النَّيْتِيمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 11.

(206) ممَّا لم يذكر كـ ﴿وَإِغْفِرْ لِي﴾ [الأعراف: 151] بإدغام الزاء في اللام وأمثال ذلك، انظر: سُورَةُ الدُّرِّ النَّيْتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِيِّ، ص: 109.

(207) بحذف ياء المتكلم: ﴿يَا قَوْمُ﴾ [البقرة: 54]، انظر: سُورَةُ دُرِّ النَّيْتِيمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 11.

(208) أي: جعل الحرف حرفاً آخر: كواو المقلوبة في: «قَالَ» أصله: قَوْلٌ.

أَوْ نُقِلَ،⁽²⁰⁹⁾ أَوْ سُهِّلَ،⁽²¹⁰⁾ أَوْ أَمِيلَ،⁽²¹¹⁾ أَوْ اخْتَلَسَ،⁽²¹²⁾ وَجُوبَاً⁽²¹³⁾ أَوْ

جَوَازاً⁽²¹⁴⁾ وَمَوْضِعُهُ: [كُلُّ مَا ذُكِرَ] الصَّرْفُ وَالْخِلَافُ⁽²¹⁵⁾.

[الإقْلَابُ]

- الْقَلْبُ: ⁽²¹⁶⁾ قَلْبُ التُّونِ السَّاكِنَةِ [وَالْتَّنُونِ] مِيمًا مُخْفَاءً، مَعَ غَنَّةٍ قَبْلَ

الْبَاءِ.⁽²¹⁷⁾

(209) أي: نُقِلَ حركة إلى ساكن قبله مثل: ﴿وَبِالْآخِرَةِ﴾ لورش مطلقاً ولحمزة عند الوقف، جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شُرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ص: 43 ب؛ وَعُمْدَةُ الْخَلَّانِ فِي إِبْصَاحِ زُبْدَةِ الْعِرْفَانِ، مُلَا مُحَمَّدٌ أَمِينٌ أَفْنَدِي (1275/1858 ت) طبع في مطبعة صحاف أسعد قره حصارى زاده، 1287م/1870 هـ، ص: 22.

(210) أي: كالهزمة المسهلة [الثاني] في: ﴿أَعْجَبِيَّ﴾ [فضلت: 44] وغير ذلك، انظر: النَّشْرُ فِي الْقُرْءَاتِ الْعُشْر: 1/285-282.

(211) في: ح: مَيْلٌ؛ مثلاً كإمالة فتحة الخالصة في الألف الخالصة في: ﴿مُوسَى﴾ [البقرة: 51]، وغيره، انظر: التَّلْخِصُ فِي الْقُرْءَاتِ الثَّمَانِ، لأبي معشر عبد الكريم بن عبد الصمد الطبري رحمه الله (478/1085 ت) تحقيق: محمد حسن عقيل موسى، مكتبة التوعية الإسلامية، الطبعة الثانية: 2001م/1421 هـ، ص: 185-178...55.

(212) في: ب - اختلس؛ الاختلاس لغة: التسالب، القاموس المُحِيط، (خلس) ص: 336؛ وفي حقيقته العملية: هو الإتيان بثلاثي حركة الحرف، بحيث يكون المنطوق به من الحركة أكثر من المحذوف منها، ومرادفه الإخفاء فهما بمعنى واحد، ومقابلته الزوم، وهو الإتيان ببعض الحركة، ومن أمثلة الاختلاس ما روي عن الدوري عن أبي عمرو البصري من اختلاس ضمة الزاء في: ﴿يَأْمُرُكُمْ﴾ [البقرة: 67]، انظر: كِتَابُ التَّغْرِيفَاتِ، ص: 71؛ وَعُمْدَةُ الْخَلَّانِ فِي إِبْصَاحِ زُبْدَةِ الْعِرْفَانِ، ص: 75.

(213) فيجب الإظهار.

(214) فيجوز الإظهار.

(215) علم الصرف: كالتشافية، لابن حاجب جمال الدين عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري الإسنوي المالكي، (646/1248 ت)، وعلم الخلاف: كالتشافية: الشاطبية: حرز الأمامي ووجه التهاني في القراءات السبع، للإمام أبي القاسم بن فيزّه وأبو محمد الشاطبي الرُّعِينِي (590/1194 ت)، انظر: شُرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ لِدَاوُدِ الْقَارِصِي، ورق: 11؛ وأيضاً علم الخلاف: طيبة النشر في القراءات العشر، والدرة المضية لابن الجزري (833/1429 ت)، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شُرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ورق: 144. وانظر: Fatih Çollak, "eş-Şâtibiyye", 378/38 "en-Neşr", Abdülhamit Birişik, 20-19/33.

(216) القلب لغة: تحويل الشيء عن وجهه، المحيط في اللغة، (قلب) 2/226؛ وانظر: كِتَابُ التَّغْرِيفَاتِ، ص: 90؛

(217) لعسر الإتيان بالغة في التُّونِ والتَّنُونِ، ثم إطباق الشفتين لأجل الباء نحو: ﴿أَنْ بُورِكَ﴾ [النمل: 8]، ﴿عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ [آل عمران: 119] وإنما لم يدغم لاختلاف نوع المخرج، وقلة التناسب فتعين الإخفاء، وتوصل إليه بقلب التُّونِ ميمًا لأنه شارك الباء مخرجًا والتُّونُ غَنَّةً، انظر: شُرْحُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّوْمِيِّ، ص: 110.

[بَابٌ فِي أَقْسَامِ الْمُدُودِ]

- الْمُدُّ: (218) زِيَادَةٌ فِي حَرْفِ اللَّيْنِ. (219) وَسَبَبُهُ (220) [الْأَوَّلُ] مَعْنَوِيٌّ،

تَعْظِيمٌ (221) فِي: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾. (222) وَمُبَالَغَةٌ (223) فِي كُلِّ لَا (224) التَّبَرُّةُ. (225)

(218) المدّ لغة: السّيل، والارتفاع والبسط، القاموس المّجيط، (المد)، : 1516، واصطلاحاً: إطالة الصّوت بحرف مدّي، وقال الجعبري: المدّ طول زمان صوت الحرف، واللّين أقله، والقصر عدمهما، انظر: خلاصة العجالة في بيان مُراد الرّسالة في علم التّجويد، أبو عبد الله بن إسماعيل بن عبد الله الدّركزلي الحبار الموصلي (1897/1315 بعدت) تحقيق: الدكتور خلف حسين صالح الجبوري-ديوان الوقف السّنّي، بغداد، العراق، الطّبعة الأولى: 2012م/1433هـ، 1/390.

(219) ولا بدّ للمدّ من شرط، فشرطه: أحد حروفه الثّلاثة، الألف، ولا تكون إلا ساكنة ولا يكون ما قبلها إلا مفتوحاً، والوا ساكنة المضموم ما قبلها، والياء الساكنة المكسور ما قبلها، وأمّا حرفا اللّين فهما: الواو، والياء الساكنان المفتوح ما قبلها، ويصدق اللّين على حرف المدّ، فيقال: كل حرف مدّ هو حرف لين، وليس كل لين حرف مدّ، فلا يوصف اللّين بالمدّ على ما اصطلاحوا عليه، فيبينهما مبيّنة حيثنذ، وإن تساويا من حيث قبول حرف اللّين للمدّ، ومثال حروف المدّ نحو ﴿وَأَوْتَيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا﴾ [النمل: 42]، ومثال حرفا اللّين نحو ﴿وَأَمَنَّهُمْ مِنْ حَوْفٍ﴾ [قريش: 4]، و ﴿هَذَا الْبَيْتِ﴾ [قريش: 3]، انظر: مختصر إتحاف فضلاء البشّر في الفّراءات الأزبعة عشر المسمّى المنتهى الأمانى والممسّرات في علوم القراءات، للشيخ أحمد بن محمد بن عبد الغني الدّمياطي الشّهير بـ «البناء» (1117/1705 ت) تحقيق: الدكتور محمّد شعبان إسماعيل، دار ابن حزم، بيروت، الطّبعة الأولى: 2010 م/1431هـ، 1/235؛ وقواعد التّجويد، د. صفوان داوودي، دار القلم، دمشق، مطبعة دار القلم الأولى: 2010م/1431هـ، ص: 68-67.

(220) في: د: وسببته .

(221) وكلمة «تَعْظِيم» بدل من كلمة معنويّ، وهو تعظيم ومبالغة في النّفي بمثل: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ [الصفات: 35].

(222) الصفات: 35/37.

(223) ويقال للمعنويّ: مدّ المبالغة، فهو قصر المبالغة في النّفي، وهو قويّ مقصود عند العرب، وإن كان عند القراء أضعف من اللفظي، لما فيه من المبالغة في نفي الألوهية عمّا سوى الله تعالى، وقد أيّد بعضهم بقوله تعالى: ﴿وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا﴾ [التوبة: 40]، انظر: خلاصة العجالة في بيان مُراد الرّسالة في علم التّجويد، 1/395-394.

(224) أي: لام الجنسيّة نحو: ﴿لَا زَيْبٌ﴾ [البقرة: 2].

(225) في: أ، ح، د: التّبَرُّةُ؛ التّبَرُّةُ: نفي الشّك، ولام التّبَرُّةُ: لام النّافية الدّاخلية على الأسماء النكرة خاصّة للتّنزيه والتّبَرُّةُ، ولها فيها حكومة، مثل قوله تعالى: ﴿لَا تَبْدِيلَ﴾ [يونس: 64] وما أشبه ذلك، انظر: المرجع السابق: 1/396؛ التّبَرُّةُ في تجويد الفوّقان، لأبي عبد الله محمد بن يوسف الجنّاتي (780/1378 ت) تحقيق: مؤلّاي مصطفى بوهلال، دار الأمان، الرباط-المغرب، الطّبعة الأولى: 2014م/1435هـ، ص: 110.

وَ [الثَّانِي] لَفْظِي⁽²²⁶⁾ وَلَوْ تَغَيَّرَ⁽²²⁷⁾ هَمْزٌ⁽²²⁸⁾ بَعْدَهَا [بَعْدَ حَرْفِ اللَّيْنِ وَالْمَدِّ]

فِي كَلِمَتِهَا⁽²²⁹⁾ سَوَى ﴿مَوْثِلًا﴾⁽²³⁰⁾ وَ ﴿الْمَوْثُودَةُ﴾⁽²³¹⁾، فَيُسَمَّى [هَذَا الْمَدُّ مَدًّا]

مُتَّصِلًا. ⁽²³²⁾ أَوْ [وَقَعَ هَمْزٌ] فِي [كَلِمَةٍ] أُخْرَى فَمُنْفَصِلًا. ⁽²³³⁾

(226) قَدَّمَ المصنّف المعنويّ على اللفظيّ تعظيمًا لمواقفه وموارده ونظرًا إلى اجتماعهما في أحسن الكلمة التي هي كلمة التوحيد، انظر: شرح الدرّ البهيّم لأحمد فائز الرّومي، ص: 113؛ ويقول الشيخ ابن الجزري في التّشريح والقوة والضعف في السبب يتفاضل، فأفواه ما كان لفظيا،... ثم قال: وإنما قلنا اللفظيّ أفوى من المعنويّ لإجماعهم عليه، انظر: التّشريح في القراءات العشر: 273/1.

(227) في: د: بغير. ؛ يعني: وإن كان السبب اللفظي همز.

(228) في: ب: همزة.

(229) أي: في كلمة واحدة، مثل: ﴿لِقَاءً﴾ [الكهف: 110].

(230) الكهف: 58/18؛ وإذا وقع حرفا اللين قبل همزة متحرك في كلمتهما نحو ﴿شَيْءٍ﴾ [البقرة: 20]، و ﴿سَوْءٍ﴾ [الأنبياء: 74]، يجيء في هذا الحال بحرفي اللين: الطول والتوسط لورش فقط، سوى في هذين الكلمتين: ﴿مَوْثِلًا﴾ «الْمَوْثُودَةُ»، وهما من مستثنيات ورش، ولا يمد فيهما أصلاً، انظر: جُهد المُقلِّ، ص: 338.

(231) التكوير: 8/81.

(232) المدّ المتّصل: وهو أن تقع الهمزة مع حرف المدّ في كلمة واحدة نحو: ﴿أُولَئِكَ﴾ [البقرة: 5]، انظر: المُستطاب في التّجويد، ص: 181؛ ﴿دُعَاءً﴾ [البقرة: 171] وانظر: التّبيصرة في القراءات الأئمة العشرة، للإمام أبي الحسن علي بن فارس الخبّاط (452/1060 ت) تحقيق: رحاب محمد مفيد شقّافي، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى: 2007م/1428 هـ، ص: 115.

(233) المدّ المنفصل: أن ينفصل حرف المدّ عن الهمز، بأن يكون حرف المدّ آخر كلمة والهمز أول كلمة أخرى، ويسمى منفصلاً لانفصال حرف المدّ عن الهمز، نحو: ﴿بِمَا أَنْزَلَ﴾ [البقرة: 4]، انظر: اللّكّئ السّنية شرح المُقدّمة الجَزَريّة، ص: 98-97.

أَوْ هَمْزٌ وَقَعَ] قَبْلَهَا [قَبْلَ حَرْفِ الْمَدِّ وَاللَّيْنِ] ⁽²³⁴⁾ إِنْ لَمْ يَكُنْ [الْهَمْزُ]

بَعْدَ ⁽²³⁵⁾ سَاكِنٍ صَحِيحٍ ⁽²³⁶⁾ وَلَمْ يَكُنْ [الْحَرْفُ] الْمُدُّ مُبَدَّلًا ⁽²³⁷⁾ مِنَ التَّنْوِينِ، ⁽²³⁸⁾

وَلَا أَلْفٌ ﴿يُؤَاخِذُ﴾. ⁽²³⁹⁾ وَسَاكِنٌ ⁽²⁴⁰⁾ بَعْدَهَا ⁽²⁴¹⁾ [بَعْدَ حَرْفِ الْمَدِّ] لَازِمٌ، ⁽²⁴²⁾

أَوْ عَارِضٌ ⁽²⁴³⁾ لِلْوَقْفِ، ⁽²⁴⁴⁾ أَوْ الْإِدْغَامِ الْكَبِيرِ. ⁽²⁴⁵⁾

(234) ك: ﴿ءَامَنٌ﴾ [البقرة: 13]، ﴿إِيمَانًا﴾ [آل عمران: 173].

(235) في: ج: بَعْدَهَا.

(236) ك: ﴿فُرَّءَانٌ﴾ [البروج: 21]، ﴿مَسْؤُلًا﴾ [الإسراء: 34]، انظر: شَرْحُ الدَّرِّ النَّيِّمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرَّومِيِّ، ص: 114.

(237) في: ج: مُبَدَّلًا.

(238) أي: في الوقف نحو: ﴿شَيْئًا﴾ [البقرة: 48]، انظر: شَرْحُ دُرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 12.

(239) فاطر: 45/35؛ في: أ: يُوَاخِذُ؛ فلا خلاف في قصر أَلْفٍ (يُوَاخِذُ)، انظر: مختصر إتحاف فضلاء البشر في القراءات

الأربعة عشر، 243/1؛ لَأَنَّ ورش يبذل أَلْفٌ «يُوَاخِذُ» وأو، ولذلك لا يمد إلا قصرا، انظر: جَوْهَرُ الْوَسِيمِ شَرْحُ دُرِّ النَّيِّمِ، ورق:

44ب.

(240) معطوف على «همز» اعلم أن السبب اللفظي ينقسم إلى قسمين، الأول: الهمز، والثاني: السكون.

(241) في: ج: بعد.

(242) أي: سكونه وقفا وصلا؛ المد اللازم: هو الذي جاء الساكن فيه بعد حرف المد ساكنا، في حالتي الوصل والوقف، بين

التأظم (ابن الجزري) ذلك بقوله: «فَلَا زِمَ إِنْ جَاءَ بَعْدَ حَرْفِ مَدِّ سَاكِنٍ خَالِئِينَ وَبِالطُّوْلِ يُمَدُّ» نحو: ﴿الْحَاقَّةُ﴾ [الحاقة: 1]، انظر:

الطَّوَارِزَاتِ الْمُعَلِّمَةِ فِي شَرْحِ الْمُقَدِّمَةِ، للشيخ عبد الدائم الأزهرى (870/1465 ت) في كتاب «هداية المرید إلى شروح متن

ابن الجزري في التجويد» تحقيق: الشيخ عبد الرحيم الطرُّهوني، دار الحديث، القاهرة، سنة الطبع: 2008م/1429هـ، ص:

108.

(243) أي: سكونه في الوقف.

(244) المد العارض: فهو الذي يعرض له السكون لأجل الوقف، سواء كان الحرف الموقوف عليه مكسورا أو مفتوحا أو

مضموما نحو: ﴿نَسْتَعِينُ﴾ [الفاتحة: 5]، انظر: بُغْيَةُ الْمُسْتَفِيدِ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، للإمام محمد بن بدر الدين بن بَلْبَانَ الدَّمَشَقِيِّ

الحنبلي (1083/1672 ت) اعتنى به: رمزي سعد الدين دمشقية، دار البشائر الإسلامية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: 2001م/

1422هـ، ص: 32.

(245) الإدغام: ينقسم إلى قسمين، الأول: الإدغام الكبير، وهو إدغام المتحرك بعد إسكانه، العمل فيه كثير نحو: ﴿الرَّجِيمِ﴾*

مَالِكٌ [الفاتحة: 3-4]، فيسمى إدغاما كبيرا في قراءة أبي عمرو، والثاني: إدغام الساكن، فيسمى صغيرا لقلّة العمل فيه، انظر:

النُّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعُشْرُ: 1/215؛ وَشَرْحُ دُرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 12.

[مَقَادِيرُ الْمَدِّ]

وَهُوَ [الْمَدُّ طُولِيٌّ] (246) مُشْبَعٌ، (247) وَوُسْطِيٌّ. (248) وَجَاءَ (249) أَرْبَعُ

مَرَاتِبَ، (250) وَهُوَ [الْمَدُّ حُكْمًا] لَازِمٌ فِي السَّاكِنِ اللَّازِمِ الْمَدِّيِّ (251) طُولِيًّا، (252)

وَوَاجِبٌ فِي الْمُتَّصِلِ الْمَدِّيِّ (253) طُولِيًّا عِنْدَ الْجُمْهُورِ، (254) وَجَاءَ الْمَرْتَبَانِ [الطُّولُ

وَالتَّوَسُّطُ]، وَ[الْمَرَاتِبُ] الْأَرْبَعُ، (255) وَجَائِزٌ (256) فِيمَا (257) عَدَاهُمَا [اللَّازِمُ

وَالْوَاجِبُ].

(246) عَزَّى ابن الجزري عن الطُّولِ والتَّوَسُّطِ فِي النُّشْرِ: طُولِيًّا وَوُسْطِيًّا، وَاسْتَعْمَدَ الْمُصَنِّفُ هَاتَيْنِ الْكَلِمَتَيْنِ بِالصِّيغَةِ النَّسْبِيَّةِ، وَلِذَا قَالَ: (وَهُوَ طُولِيٌّ وَوَسْطِيٌّ)، انظر: النُّشْرُ فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرُ: 1/ 247.

(247) بلا إفحاش وإفراط.

(248) من غير إشباع.

(249) أي: فِي الْمَدِّ بِاعتبار تجويزهم فِي التَّرْتِيلِ وَالتَّدْوِيرِ وَالحَدْرِ، انظر: شُرْحُ دُرِّ النَّيْتِمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، وَرَق: 12 ب.

(250) أي: الْمَدُّ، وَهُوَ عَلَى قِسْمَيْنِ: طُولٌ وَتَوَسُّطٌ، وَالطُّولُ أَرْبَعُ أَلْفَاتٍ، وَالتَّوَسُّطُ ثَلَاثُ أَلْفَاتٍ، وَمَعَ هَذَا جَاءَ أَرْبَعُ مَرَاتِبَ: أَطْوَلُ، طُولٌ، تَوَسُّطٌ، مَا فَوْقَ الْقَصْرِ، وَإِنَّمَا: خَمْسُ أَلْفَاتٍ، أَرْبَعُ أَلْفَاتٍ، ثَلَاثُ أَلْفَاتٍ، أَلْفَانٌ، وَإِنَّمَا: ثَلَاثُ أَلْفَاتٍ، نِصْفُ أَلْفَانٍ، وَنِصْفُ أَلْفٍ وَنِصْفُ، وَهَذَا كُلُّهُ تَقْرِيبٌ لِاتِّحَادِ، وَالحَاصِلُ فِي مَرَاتِبِ الْمَدِّ اخْتِلَافٌ لَا يَضْبِطُ إِلَّا بِالسَّمْعِ مِنَ الْمَشَايخِ الْمَاهِرِ، انظر: مُخْتَصَرُ إِثْحَافِ فَضْلَاءِ النَّبَشْرِ فِي الْقُرْآنِ الْأَرْبَعَةَ عَشَرَ، 1/ 237؛ وَشُرْحُ الدَّرِّ النَّيْتِمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 116-115؛ وَأَسْكِيحِي زَادَهُ، ص: 16؛ وَتَنْبِيهَاتُ الْإِمَامِ ابْنِ الْجَزْرِيِّ عَلَى أَوْهَامِ الْقُرْآنِ، تَأَلَّفَ: أَحْمَدُ بْنُ حَمُودِ بْنِ حَمِيدِ الرُّومِيِّ، تَقْدِيمٌ: مُحَمَّدُ تَمِيمِ الرُّعْبِيِّ، دَارُ البَشَائِرِ الْإِسْلَامِيَّةِ/دَارِ ابْنِ الْجَزْرِيِّ، الْمَدِينَةُ الْمُنَوَّرَةُ الْمَمْلُوكَةُ الْعَرَبِيَّةِ السُّعُودِيَّةِ، الطَّبَعَةُ الْأُولَى: 2012م/ 1433هـ، ص: 561 - 562.

(251) أي: فِي كَوْنِ سَبَبِهِ سَاكِنًا، سَكُونُهُ لَازِمٌ فِي الْوَصْلِ وَالْوَقْفِ، وَكَوْنُهُ بَعْدَ حَرْفٍ مَدٍّ لَا لِيْنِي نَحْوُ: ﴿ذَابَةٌ﴾ [البقرة: 164]،

﴿ءَالْتَنَ﴾ [يونس: 91 / 51]، انظر: شُرْحُ دُرِّ النَّيْتِمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، وَرَق: 12 ب؛ اعلم أن القراء اتفقوا على إشباع المدِّ

للساكن في فواتح السور، واختلفوا في قَدْرِ مَدِّ غَيْرِ الْفَوَاتِحِ، فَمِنْهُمْ مَنْ مَدَّ قَدْرَ أَلْفٍ، فَيَكُونُ مَعَ الْمَدِّ الْأَصْلِيِّ قَدْرَ أَلْفَيْنِ، وَمِنْهُمْ مَنْ مَدَّ قَدْرَ أَلْفَيْنِ فَيَكُونُ مَعَ الْمَدِّ الْأَصْلِيِّ قَدْرَ ثَلَاثِ أَلْفَاتٍ كَالْفَوَاتِحِ، وَاخْتَارَهُ الْمُصَنِّفُ وَلهَذَا قَالَ طُولِيًّا، انظر: شُرْحُ الدَّرِّ النَّيْتِمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 117.

(252) فِي: أ، د، طُولًا.

(253) فِي: ج: الْمَدُّ؛ أَي: فِي كَوْنِ سَبَبِهِ هَمْزَةٌ فِي كَلِمَةٍ بَعْدَ حَرْفٍ مَدٍّ لَا لِيْنِ، انظر: شُرْحُ دُرِّ النَّيْتِمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، وَرَق: 12 ب.

(254) انظر: كِتَابُ الْاِفْتِنَاحِ فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرِ، ص: 460-463/1؛ وَالكَيْفَايَةُ الْكُبْرَى فِي الْقُرْآنِ الْعَشْرِ، لِلْإِمَامِ أَبِي الْعَزِّ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ بِنْدَارِ الْوَأَسِطِيِّ الْقَلَانِسْبِيِّ (521/1127 ت) تَحْقِيقٌ: عَثْمَانُ مُحَمَّدُ غَزَالٍ، دَارُ الْكُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، بِيْرُوت - لِبْنَانِ، الطَّبَعَةُ الْأُولَى: 2007م/ 1428هـ، ص: 167-168.

(255) مَرُّ تَفْصِيلِهِ أَنْفَاءً، وَكُلُّ الْقُرْآنِ يَمْدُونَهُمَا عَلَى قَدْرِ مَرَاتِبِهِمْ فِي الْمَدِّ، جَوْهَرُ الْوَسِيمِ شُرْحُ دُرِّ النَّيْتِمِ، وَرَق: 45 ب.

(256) فِي: ج: جَازٌ.

(257) فِي: ج + فِيهِمَا.

و[المدّ] المَعْنَوِيّ (258) وَسَطِيّ. (259) وَجَاءَ الْمَرْتَبَانِ (260) وَالْأَرْبَعُ

فِي الْمُنْفَصِلِ الْمَدِيّ. (261) وَ[جَاءَ] الْمَرْتَبَانِ (262) فِي السَّاكِنِ الْعَارِضِ الْمَدِيّ. (263)

وَ[جَاءَ الْمَرْتَبَانِ فِي] الْمَدِّ الَّذِي بَعْدَ الْهَمْزَةِ، (264) وَ [فِي] الْمُتَّصِلِ

اللِّيْنِيّ (265) غَيْرِ [كَلِمَةٍ] ﴿سَوَاءٍ﴾ (266) فَإِنَّهُ يَتَعَيَّنُ (267) فِيهِ التَّوَسُّطُ. (268)

(258) أي: المدّ الذي سببه معنويّ نحو: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ [الصفات: 35] و ﴿لَا زَيْبَ﴾ [البقرة: 2]، انظر: سُوح دُرّ البَيْتِمْ لِدَاوُدِ الْفَارِصِيّ، ورق: 13.

(259) فمرتبة المدّ المعنويّ وسطيّ عند الجمهور، انظر: التّشّير في القراءات العشر: 269/1 ؛ وقراءة حمزة [في المدّ المعنويّ] بخُلف عنه، بمدّ (لا) مدّاً متوسّطاً لقصد المبالغة في التّفي، انظر: الميّسّر في القراءات الأربعة عشر، تأليف: محمد فهد خاروف، محمد كُرَيْم راجح، دار الكلم الطيب، دمشق، الطبعة الثّانية: 2002م/ 1423هـ، ص: 2.

(260) أي: الطّول والتّوسّط.

(261) لا اللّيْنِيّ، مثل: ﴿بِمَا أَنْزَلَ﴾ [البقرة: 285].

(262) أي: الطّول والتّوسّط.

(263) وأنواع المدّ الجائز مختلف فيهن انظر: سُوح الدُرّ البَيْتِمْ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيّ، ص: 119.

(264) في: أ ، ح ، د: الهمز. ومثال ذلك: ﴿ءَادَمَ﴾ [البقرة: 31].

(265) المتّصل اللّيْنِيّ: وهو ما كان قبل الواو أو الياء مفتوحة، والهمزة ثابتة بعده، نحو: ﴿سَوَاءٍ﴾ [مریم: 28] و ﴿شَيْءٍ﴾ [البقرة: 20]، ويجوز الطّول والتّوسّط في المتّصل اللّيْنِيّ غَيْرِ كَلِمَةٍ ﴿سَوَاءٍ﴾ لورش من طريق الأزرق، انظر: المُسْتَطَابُ فِي التّجْوِيدِ، ص: 183؛ وانظر: سُوح دُرّ البَيْتِمْ لِدَاوُدِ الْفَارِصِيّ، ورق: 13ب؛ وانظر: جوهر الوسيم شرح دُرّ البَيْتِمْ، ورق: 46 ا.

(266) الأعراف: 27-26-22-20/7 ؛ طه: 121/20.

(267) في: د: يَتَعَيَّنُ.

(268) في: ح - التّوسّط. ؛ انظر: تَقْرِيْبُ التّشّير فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ، ص: 97 ؛ والتّشّير فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ: 270/1.

وَ [جَاءَ الطُّوْلُ وَالتَّوَسُّطُ فِي] السَّاكِنِ اللَّازِمِ⁽²⁶⁹⁾ اللَّيْنِيِّ⁽²⁷⁰⁾، وَقَالَ⁽²⁷¹⁾

فِي السَّاكِنِ الْعَارِضِ اللَّيْنِيِّ⁽²⁷²⁾ سَيِّمًا الطُّوْلِيَّ⁽²⁷³⁾.

[بَابٌ فِي تَعْرِيفِ الْوَقْفِ، وَالْوَقْفُ عَلَى أَوَاخِرِ الْكَلِمِ]

- الْوَقْفُ: ⁽²⁷⁴⁾ قَطْعُ الصَّوْتِ مَعَ التَّنْفِيسِ. ⁽²⁷⁵⁾ وَالْأَضْلُ فِيهِ السُّكُونُ. ⁽²⁷⁶⁾

(269) في: د: اللّام.

(270) للقراء في: ﴿عَيْنٌ﴾ من فاتحة مريم والشورى: الطول والتوسط، والأولى لِحِفْصٍ وخلف عن حمزة: التوسط لأنه طريق التيسير وتأخذ للقراء الثلاثة: أبو جعفر ويعقوب وخلف بالقصر لأنه طريق التحبير عنهم، انظر: مُصْحَفُ الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَةَ الْمُتَوَاتِرَةَ عَلَى الْأَوْجِهِ الرَّاجِحَةِ الْمُعْتَبَرَةِ، ص: 328.

(271) أي: الطول والتوسط.

(272) في: ج - والسّاكِنِ اللَّازِمِ اللَّيْنِيِّ. وفي: ج - وَقَلًا فِي السَّاكِنِ الْعَارِضِ اللَّيْنِيِّ. صح هـ؛ فإنه أقل من الوسطي، وقصره أولى، ومدّه شاذ، نحو: ﴿مِنْ خَوْفٍ﴾ [فَرِيش: 4] و﴿الصَّنِيفِ﴾ [قريش: 2]، انظر: شَرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 13ب.

(273) في: د: الطّويلي.

(274) الوقف لغة: الحبس، القأموس المُحِيط، (الوقف)، ص: 1773؛ واصطلاحاً: قطع الكلمة عمّا بعدها مقداراً من الزمن مع التنفس وقصد العودة إلى القراءة في الحال ويكون في آخر السورة، وفي آخر الآية وفي أثنائها. والقطع لغة: الفصل والإزالة، واصطلاحاً: قطع الكلمة عمّا بعدها مقداراً طويلاً من الزمن مع التنفس دون قصد للعودة إلى القراءة في الحال ولا يكون إلا في أواخر السور أو رئوس الآي على الأقل، انظر: التَّجْدِيدُ فِي الْإِثْقَانِ وَالتَّجْوِيدِ وَبَيْلِهِ الْكُؤَابِجِ الدَّرِّيَّةِ فِي نُزُولِ الْقُرْآنِ عَلَى سَبْعَةِ أَحْزُوفٍ، تأليف: أحمد محمود عبد السميع الشافعي الخفّيان محمد بن علي بن خلف الحداد، دار الكتب العلمية، لبنان-بيروت، الطبعة الثانية: 2009م/1430هـ، ص: 121.

(275) في: د: التَّنْفِيسِ.

(276) لأنّ لغة العرب أن لا يوقف على متحرك، فالأصل أن يكون الوقف بالإسكان لهذا، ولأنه أخف، انظر: شَرْحُ الشَّاطِبِيَّةِ الْمُسَمَّيِ إِبْرَاهِيمَ الْمَعَانِي مِنْ حِزْزِ الْأَمَانِيِّ فِي الْقِرَاءَاتِ السَّبْعِ لِلْإِمَامِ الشَّاطِبِيِّ، للإمام العلامة أبي شامة عبد الرحمن بن إسماعيل المقدسي (665/1266ت) تحقيق: محمد سيد عثمان، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، سنة الطبع: 2013م/1434هـ، ص: 328.

[تَعْرِيفُ الْإِشْمَامِ⁽²⁷⁷⁾]

وَجَاءَ الْإِشْمَامُ⁽²⁷⁸⁾ وَهُوَ: الْإِشَارَةُ بِضَمِّ⁽²⁷⁹⁾ الشَّفَتَيْنِ بَعْدَ سُكُونِ الْحَرْفِ

فِي الضَّمِّ⁽²⁸⁰⁾ [فَقَطْ].

[تَعْرِيفُ الرَّؤْمِ]

وَالرَّؤْمُ⁽²⁸¹⁾ وَهُوَ: الْإِثْيَانُ بِبَعْضِ الْحَرَكَةِ فِي الضَّمِّ وَالْكَسْرِ⁽²⁸²⁾.

(277) الإِشْمَامُ لغة: من الشَّمِّ، الشَّمِّ: حَسَّ الْأَنْفِ، الْقَامُوسُ الْمُحِيط، ص: 889، كَأَنَّكَ أَشْمَمْتَ الْحَرْفَ رَائِحَةَ الْحَرَكَةِ بِهِيئَةً الْعَضْوِ لِلنُّطْقِ بِهَا، انظر: شَرْحُ الدَّرِّ الْيَتِيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 124.

(278) فِي: ب + فِيهِ.

(279) فِي: د: بَطْم.

(280) وَلَا يَكُونُ الْإِشْمَامُ إِلَّا فِي الْمَرْفُوعِ [عَدَابُ] أَوِ الْمَضْمُومِ [مِنْ قَبْلِ]، انظر: التَّيْسِيرُ فِي الْقِرَاءَاتِ السَّنْعِ، لِأَبِي عَمْرٍو عَثْمَانَ بْنِ سَعِيدِ الدَّانِيِّ الْأَنْدَلُسِيِّ (444/1052 ت) تَحْقِيقٌ: فَرِيدٌ مُحَمَّدُ بْنُ عَزُّوزٍ، دَارُ ابْنِ كَثِيرٍ، 2013م/1435هـ، ص: 54، وانظر: جَوْهَرُ الْوَسِيمِ شَرْحُ دَرِّ الْيَتِيمِ، ص: 46ب.

(281) الرَّؤْمُ لغة: الطَّلَبُ، الْقَامُوسُ الْمُحِيط، ص: 684؛ فَهوَ عِنْدَ الْقِرَاءَةِ: عِبَارَةٌ عَنِ النَّطْقِ بِبَعْضِ الْحَرَكَةِ [أَي: ثَلَاثُ الْحَرَكَةِ] وَهُوَ عِنْدَ النَّحَاةِ: عِبَارَةٌ عَنِ النَّطْقِ بِالْحَرَكَةِ بِصَوْتِ خَفِيِّ، انظر: التُّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعُسْرَى: 90/2.

(282) وَلَا يَسْتَعْمَلُ الرَّؤْمُ فِي النَّصْبِ وَالْفَتْحِ، لَخَفْتَهُمَا، انظر: التَّيْسِيرُ فِي الْقِرَاءَاتِ السَّنْعِ، ص: 54.

[مَوَانِعُ الرُّومِ وَالْإِشْمَامِ]

وَيَمْتَعَانِ (283) فِي هَاءِ التَّأْنِيثِ، (284) وَمِيمِ الْجَمْعِ، (285) وَالْحَرَكَةِ

الْعَارِضَةِ. (286) وَالْمُخْتَارُ مَنَعُهُمَا فِي هَاءِ الضَّمِيرِ إِذَا كَانَ [هَاءُ الضَّمِيرِ] بَعْدَ (287)

ضَمِّ، أَوْ وَاوٍ سَاكِنَةٍ، أَوْ كَسْرٍ، أَوْ يَاءٍ سَاكِنَةٍ. (288) وَجَوَازُ هُمَا (289) فِيمَا عَدَاهَا. (290)

(283) في: ج: يمتعان.؛ يعني الإشمام والروم.

(284) في: ج: تاء التأنيث.؛ والمراد من هاء التأنيث، التاء التأنيث المبدلة هاء في الوقف، نحو: ﴿رَحْمَةٌ﴾ [آل عمران: 8]، ولا يوقف عليها إلا بالهاء الساكنة، ولا يجوز فيها الزوم والإشمام، وأما التي ترسم بالتاء ك: ﴿رَحْمَتْ﴾ [هود: 73] فإذا وَقَفَ عليها بالتاء يجوز فيها الزوم والإشمام، فلذلك قال المصنف: هاء التأنيث، ولم يقل تاء التأنيث، انظر: لَطَائِفُ الْإِشَارَاتِ لِفُتُونِ الْقِرَاءَاتِ، لِلْإِمَامِ أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ الْقُسْطَلَانِيِّ (923/1517). تحقيق: عبد الرحيم الطرهوري، طبع في مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، الطبعة الأولى: 2013، 422/1؛ وَسُرُوحُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 125-126.

(285) في قراءة من حركه في الوصل ووصله، وفي قراءة من لم يحركه ولم يصله نحو: ﴿عَلَيْهِمْ أَنذَرْتَهُمْ﴾ [البقرة: 6]

و ﴿وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ﴾ [البقرة: 7]، انظر: النُّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ: 2/ 91.

(286) مثلا: إذا كانت الضمة عارضة في مثل: ﴿وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْتُ﴾ [الرعد: 32]، انظر: تَنْبِيهِ الْعَافِلِينَ وَإِشَادَ الْجَاهِلِينَ عَمَّا يَقَعُ لَهُمْ مِنَ الْخَطَاءِ خَالَ تِلَاوَتِهِمْ لِكِتَابِ اللَّهِ الْمُبِينِ، ص: 162-163؛ أو ما كان في الوصل بحركة عارضة إما للنقل نحو: ﴿قُلْ

أَوْجِي﴾ [الجن: 1] وإما لالتقاء الساكنين نحو: ﴿قُمْ الْبَيْلَ﴾ [المزمل: 2]، ومنه ميم الجمع نحو: ﴿هُمُ الْعَدُوُّ﴾ [المنافقون: 4] أو ما كان في الوصل متحركا بالفتح غير منون نحو: ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ [الفاتحة: 2]، انظر: سُورَةُ الدُّرِّ الْيَتِيمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 125-127.

(287) في: د - بعد.

(288) وإن كان هاء الضمير مضموما ما قبلها ك: ﴿لَا نُخْلِفُهُ﴾ [طه: 58]، أو واو ساكنة ك: ﴿عَقَلُوهُ﴾ [البقرة: 75]، أو مكسورا ك: ﴿بِمُرْخَرِجِهِ﴾ [البقرة: 96]، أو ياء ساكنة ك: ﴿لَأَيُّبِهِ﴾ [الأنعام: 74]، يختار أن لا يكون عدم الزوم والإشمام، انظر: النُّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ: 2/ 91-92؛ وَأَشْكِيحِي زَادَهُ، ص: 17.

(289) أي: يجوز الزوم والإشمام.

(390) فيما عدا ضَمِّ أَوْ وَاوٍ سَاكِنَةٍ أَوْ كَسْرٍ أَوْ يَاءٍ سَاكِنَةٍ، مثل: ﴿لُهُ﴾ [البقرة: 107] و ﴿مِنْهُ﴾ [النساء: 31] و ﴿اجْتَبَيْهُ﴾ [النحل: 12].

[بَابٌ فِي أَقْسَامِ الْوَقْفِ (291)]

وَهُوَ [أَرْبَعَةٌ أَقْسَامٌ]:

[الْأَوَّلُ] قَبِيحٌ: (292) إِنْ لَمْ يَتِمَّ الْمَعْنَى إِلَّا أَنْ يُضْطَرَّ.

[الثَّانِي] حَسَنٌ: (293) إِنْ تَمَّ (294) [الْمَعْنَى] وَتَعَلَّقَ (295) بِمَا بَعْدَهُ لَفْظًا، فَلَا

يُيْتَدَأُ (296) بِمَا بَعْدَهُمَا (297) إِلَّا أَنْ يَكُونَ رَأْسَ آيَةٍ.

(291) للوقف أربعة أقسام: الأول: الوقف الإضطراري، والثاني: الوقف الاختباري، والثالث: الوقف الانتظاري، والرابع: الوقف الاختباري، الوقف الاختباري ينقسم إلى قسمين: جائز وممنوع، الوقف الجائز ينقسم إلى ثلاثة أقسام: أ- الوقف التام، ب- الوقف الكافي، ج- الوقف الحسن. والوقف الممنوع قسمان: الأول، الوقف القبيح، والثاني الوقف التعسفي، انظر: تجويد آيات الرُحْمَن في تلاوة القرآن، نائلة هاشم صبري، دار الفنائس، عمان، الاردن، 2015م/ 1436هـ، ص: 224-216.

(292) هو الوقف على كلمة بينها وبين ما بعدها تعلق لفظي ومعنوي، إلا أن الوقف عليها يعطي معنى ناقصاً أو مرفوضاً... فإن وقف عليه مضطراً أعاد... وحكم الوقف عليه قبيح، كالوقف على كلمة: « الصَّلَاة » من قوله تعالى: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى ﴾ [النساء: 43]، انظر: المُنَهَّلُ الْمُفِيدُ فِي أُصُولِ الْقُرْآنِ وَالْتَّجْوِيدِ، روضة جمال الحصري، دار الكلم الطيب، دمشق، الطبعة الثانية: 2005م/ 1426هـ، ص: 148 - 147.

(293) وهو الذي يحسن الوقف عليه، لأنه كلام حسن مفيد، ولا يحسن الإبتداء بما بعده إلا في رؤس الآي، لتعلقه به لفظاً ومعنى، انظر: التمهيد في علم التجويد، ص: 218؛ كالوقف على لفظ: « الله » من قوله تعالى: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ [الفاتحة: 1] ثم يبتدئ بـ « رب العالمين » فهذا وإن كان كاملاً أفهم معنى لكنه تعلق بما بعده لفظاً ومعنى، وحكمه أنه يحسن الوقف عليه، والإبتداء بما بعده إن كان رأس آية، نحو: ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ لَتَمُرُونَ عَلَيْهِمْ مُضْجِرِينَ (137) وَيَأْتِلُ أَفْلا تَعْقِلُونَ (138) ﴾ يجوز الإبتداء بـ « وبالليل » في خلال القراءة لأنها رأس آية، ولا يجوز الإبتداء في كلمة (وبالليل) بالإبتداء الحقيقي أولاً مستقلاً، وإذا لم يكن رأس آية كـ ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ حُسِّنَ الوقف عليه دون الإبتداء بما بعده، انظر: البُرْهَانُ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ وَمَعَهُ فَضَائِلُ الْقُرْآنِ، محمَّد الصَّادِقُ قَمَحَاوِي، دار الصحابة، بطنطا، مصر 2009م/ 1430هـ، ص: 52؛ وجليَّة التَّلاوة في تجويد القرآن الكريم، رهاب محمد مفيد شقافي، محقق: أيمن رُشد سُوَيْد، مترجم: فاطمة ياسمين مصري، دار الغرباء، إستانبول، الطبعة الثاني: 2012م/ 1433هـ، ص: 216.

(294) في: د: نَم.

(295) في: د - وتعلق.

(296) في: د: فلا يبتدئ.

(297) أي: بعد الحسن والقبيح.

وَ [الثَّالِثُ] كَافٍ: (298) إِنَّ تَعَلَّقَ مَعْنَى فَقَطْ. (299)

وَ [الرَّابِعُ] تَائِمٌ: (300) إِنَّ (301) لَمْ يَتَعَلَّقْ، (302) فَيَبْتَدَأُ (303) بِمَا بَعْدَهُمَا. (304)

[السَّكْتُ]

- السَّكْتُ: (305) قَطَعُهُ [أَي الصَّوْتِ] بِلا تَنْفَسِ، (306) وَحُكْمُهُ حُكْمٌ (307)

الْوَقْفِ. (308)

وَجَاءَ فِي رُؤْسِ الْأَيِّ [الْبَيَانِ] مُطْلَقاً، وَفِي غَيْرِهَا سَمَاعٌ عَنِ

حَفْصِ (309) فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ. (310)

(298) في: د - وكاف.

(299) فهو الَّذِي يُكْتَفَى بِالْوَقْفِ عَلَيْهِ وَالْإِبْتِدَاءَ بِمَا بَعْدَهُ، وَذَلِكَ بِأَنَّ اللَّفْظَ الْمَوْقُوفَ عَلَيْهِ مُتَعَلِّقًا بِمَا بَعْدَهُ مِنْ حَيْثُ الْمَعْنَى لَا مِنْ حَيْثُ اللَّفْظُ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمِمَّا زَرَعْنَاهُمْ يُتْفَقُونَ﴾ [البقرة: 3]، انظر: بُغْيَةُ الْمُسْتَفِيدِ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 54.

(300) وهو الَّذِي قَدْ انْفَصَلَ مِمَّا بَعْدَهُ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى... لَا يَوْجَدُ كَثِيرًا إِلَّا عِنْدَ تَمَامِ الْقِصَصِ... وَفِي الْفَوَاصِلِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَأَلَيْكَ هُمُ الْمُنْفِلُونَ﴾ [البقرة: 6] ثُمَّ الْإِبْتِدَاءَ بِقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ [البقرة: 6]، انظر: التَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 214.

(301) إِنْ كَانَ الْمَعْنَى تَائِمًا.

(302) في: أ ، ج: متعلق.

(303) في: د: فيبتدى.

(304) في: د: بعدها؛ في: ج: بعده؛ يعني بعد الوقف التَّائِمَ وَالْكَافِي.

(305) قَطَعَ الصَّوْتِ زَمَنًا، هُوَ دُونَ زَمَنِ الْوَقْفِ عَادَةً، مِنْ غَيْرِ تَنْفَسٍ، وَقَالَ الدَّانِي: سَكَنَتَا لَطِيفَةً مِنْ غَيْرِ قَطْعٍ، انظر: الْإِتْقَانُ فِي عُلُومِ الْقُرْآنِ، لِلْحَافِظِ جَلَالِ الدِّينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّيُوطِيِّ (911/1505ت) تقديم: مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، بيروت، 2000، 1/ 272.

(306) وبهذا القيد يفارق السكوت من الوقف، لأن فيه التنفس.

(307) في: ج: كَحُكْمِ.

(308) في كون الأصل فيه السكون، انظر: سُزُوحُ دُرِّ الْيَتِيمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 15.

(309) وهو أبو عمر حَفْصُ بْنُ سَلِيمَانَ بْنِ الْمَغِيرَةِ الْأَسَدِيِّ (180/796ت).

(310) أي: معهودة، أحدها في الكهف: ﴿وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (1) قِيمًا﴾ [الكهف: 1] لقصد بيان أن قِيمًا ليس متصلًا بما قبله، بل منفصلًا عنه، منصوب بفعل مضمَرٌ أعني: أنزله، وثانيها في يس: ﴿مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدٍ نَا﴾ [يس: 52] هذا لبيان أن كلام الكفار قد انقضى وما بعده ليس منه بل من كلام الملكة أو المؤمنين، وثالثها في القيامة: ﴿مَنْ زَاقِ﴾ [القيامة: 27]، ورابعها في المطففين: ﴿كَلَّا بَلْ زَانَ﴾ [المطففين: 14] لبيان أن كَلًّا منهما مع ما بعده ليس بكلمة بل كلمتان إذ لو وصل يدغم التون واللام في الزاء فيصير على وزن فَعَالٍ فيتوهم أنها كلمة، انظر: المرجع السابق، ورق: 15.

وَعَنْ أَبِي جَعْفَرٍ⁽³¹¹⁾ عَلَى حُرُوفِ [الْهَجَاءِ] الْمُعْجَمِ⁽³¹²⁾ فِي فَوَاتِحِ

السُّورِ،⁽³¹³⁾ وَعَنْ حَمَزَةَ⁽³¹⁴⁾ عَلَى السَّاكِنِ قَبْلَ الْهَمْزَةِ.⁽³¹⁵⁾

[بَابٌ فِي أَقْسَامِ التَّلَاوَةِ مِنْ حَيْثُ السَّرْعَةِ]

كَيْفِيَّةُ التَّلَاوَةِ ثَلَاثٌ:

تَحْقِيقٌ،⁽³¹⁶⁾ أَيْ: تَرْتِيلٌ

وَتَدْوِيرٌ، أَيْ: تَوَسُّطٌ⁽³¹⁷⁾

وَحَدْرٌ، أَيْ: إِسْرَاعٌ⁽³¹⁸⁾

(311) وهو أبو جعفر يزيد بن القعقاع المخزومي المدني (48-130/747.ت).

(312) الحروف المقطعة الواردة في مبدء فواتح السور، توجد هذه الحروف في تسعة وعشرين موضعاً من القرآن الكريم.

(313) قرأ أبو جعفر بالسكت على كل حرف في حروف الهجاء الواردة في فواتح السور (الم - كهيعص - طسم - ص - ن) انظر: الشُّرْ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ: 329/1؛ والمُيَسَّرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْأَرْبَعِ عَشْرَةَ، ص: 2.

(314) في: ح: همزة. ؛ وهو أبو عمارة حمزة بن حبيب بن عمارة بن إسماعيل، الكوفي التميمي الرِّيَّات (156/773.ت)

(315) في: أ: الهمز. وفي: د - الهمزة. ؛ منفصلاً كان الساكن أومتصلاً نحو: ﴿قُلْ أُوجِبُ﴾ [الجن: 1]، ﴿الْقُرْآنُ﴾ [البقرة: 185]، انظر: سُورُحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 134؛ وجَوْهَرُ الوَسِيمِ شرح درّ اليتيم، ورق: 48ب.

(316) التحقيق: عند الجمهور بمعنى الترتيل، ولهذا فسّر المصنّف به فقال: (أي: ترتيل)، وفزق بعضهم بينهما بأن التحقيق: يكون للرياضة، والتعليم، والتمرين، على أنّه من: حَقَّقْتُ الشَّيْءَ تحقّقاً، إذا بلغت حقيقته، وهو عبارة عندهم عن إعطاء كل حرف حقه من إشباع المدّ، وتحقيق الهمزات، وإتمام الحركات، وإظهار الحروف، وإتمام التّشديدات ونحو ذلك من غير زيادة ولا نقصان، والترتيل: يكون للتدبير والتفكير، على أنّه من: رَتَّلَ فلانٌ كلامه إذا أتبع بعضه بعضاً على مكثّ وتفهم من غير عجلة، فكل تحقيق ترتيل، من غير عكس، انظر: سُورُحُ الدُّرِّ النَّبِيِّ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 135؛ وجَوْهَرُ الوَسِيمِ شرح درّ اليتيم، ورق: 48ب-149.

(317) أي بين التحقيق والحدْر، أي: قراءة بتأنٍ قليل من الترتيل بلا سرعة، انظر: سُورُحُ دُرِّ النَّبِيِّ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ورق: 15ب.

(318) لكن بلا إفراط في الأول، وتفريط وإخلال شيء من الحروف والصفات في الثاني، انظر: المرجع السابق، ورق: 15ب.

وَلِيَتَحَفَّظَ فِي الْأَوَّلِ [فِي التَّحْقِيقِ] عَنِ التَّمْطِيطِ،⁽³¹⁹⁾ وَفِي الْأَخِيرِ [فِي الْحَدْرِ]
 عَنِ الْإِذْمَاجِ،⁽³²⁰⁾ فَإِنَّ الْقِرَاءَةَ بِمَنْزِلَةِ الْبِيَاضِ،⁽³²¹⁾ إِنَّ قَلَّ صَارَ سُمْرَةً،⁽³²²⁾ وَإِنْ
 زَادَ⁽³²³⁾ صَارَ بَرَصًا،⁽³²⁴⁾ وَالْكُلُّ⁽³²⁵⁾ جَائِزٌ، وَالتَّدْوِيرُ مُخْتَارٌ.⁽³²⁶⁾

- (319) في: د: التَّمْطِيطُ؛ التَّمْطِيطُ: هو المَدُّ نفسه: الغاية في القراءات العشر، للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن مهران (381/991-92ت)، تعليق: أحمد فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2007م/1428هـ، ص: 134؛ والقَامُوسُ الْمُحِيطُ، ص: 1041؛ واصطلاحاً: وهو التَّكَلُّفُ التَّامُ، وإظهار التقلقل في أدائه، والمبالغة في الغنات، وتوليد الحروف من الحركات، وتحريك السواكن، وتكرير الزاءات، انظر: سُوحُ الدَّرِّ النَّيِّمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِيِّ، ص: 136؛ وجَوْهَرُ الوَسِيمِ شَرْحُ دَرِّ النَّيِّمِ، ورق: 49.
- (320) الْإِذْمَاجُ: لَفُّ بعض الحروف في بعض وتركه، وكذا عن قصر المدود الواجب والألزام ولو بأدنى مرتبة، وعن ترك الغنات، انظر: الْأَنْجُمُ الرَّوَاهِرُ فِي تَحْرِيمِ الْقِرَاءَةِ بِلُحُونِ أَهْلِ الْفُسُقِ وَالْكَبَائِرِ، تحقيق وتعليق: للعلامة الشيخ زين الدين بَرَكَاتِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ الشَّافِعِيِّ المعروف بابن الكَيَالِ (929/1522ت) تحقيق: مَسْعَلُ بْنُ بَانِي الجبرين المطيري، دار البشائر الإسلامية، الطبعة الأولى: 2009م/1430هـ، ص: 31؛ وانظر: سُوحُ دَرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 15ب.
- (321) انظر: الْمُؤَوِّضِحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 121؛ وانظر: الْأَنْجُمُ الرَّوَاهِرُ فِي تَحْرِيمِ الْقِرَاءَةِ بِلُحُونِ أَهْلِ الْفُسُقِ وَالْكَبَائِرِ، ص: 31.
- (322) السُّمْرَةُ: منزلة بين البياض والسواد فيما يقبل ذلك، الْقَامُوسُ الْمُحِيطُ، (السُّمْرَةُ) ص: 801.
- (323) في: د - زاد.
- (324) الْبَرَصُ: بياض يظهر في ظاهر البدن لفساد مزاج، الْقَامُوسُ الْمُحِيطُ، (الْبَرَصُ) ص: 116.
- (325) من التَّحْقِيقِ والتَّدْوِيرِ والحدَرِ.
- (326) أي: أفضل، لأنه وَسَطٌ، وخير الأمور أوسطها، انظر: جَوْهَرُ الْوَسِيمِ شَرْحُ دَرِّ النَّيِّمِ، ورق: 49ب؛ اختلف العلماء رضي الله عنهم في الأفضل، انظر: النَّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَ: 166/1-165؛ وَنَهَايَةُ قَوْلِ الْمُفِيدِ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 20-19.

[بَابُ فِي الْمَخْدُورَاتِ]

تَنْبِيهَاتٍ (327)

لِيَتَحَفَّظَ عَنْ تَلْفُظِ (328) الهمزاتِ (329) المُحَقَّقَةِ (330) بِالتَّسْهِيلِ (331)

وَخَذْفِهَا عِنْدَ سُرْعَةِ الْقِرَاءَةِ وَ (332) تَفْخِيمِهَا (333) قَبْلَ الْمُفْخَمِ. (334)

وَعَنْ (335) تَفْخِيمِ الْأَلْفَاتِ (336) الْمُرَقَّقَةِ وَمَا قَبْلَهَا (337) وَالْمُبَالَغَةِ فِي تَرْقِيقِهَا،

حَتَّى تَصِيرَ (338) إِمَالَةً صُغْرَى. (339)

(327) وهي أربعة وسبعون تنبيهاً، انظر: سُوحُ دُرِّ النَّبِيِّمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 16 ب.

(328) في: ح: لفظ.

(329) في: ح: الهمزة.

(330) في: أ: المحققة؛ الهمزة المحققة: هو الإتيان بالهمز على صورته كامل الصفة من مخرجه، يعني: أن الهمزة

لا يصيبها حذف ولا تغيير فتتلق كما هو المعروف في نطقها، انظر: التلخيص في القراءات الثمان، ص: 55.

(331) التسهيل: هو النطق بالهمزة بين همزة وحرف مدّ، أي جعل حرف مخرجه بين مخرج [الهمزة] المحققة ومخرج حرف

المدّ المجانس لحركتها، فتجعل المفتوحة بين الهمزة المحققة والألف، وتجعل المكسورة بين الهمزة والياء المدية، وتجعل

المضمومة بين الهمزة والواو المدية، انظر: المرجع السابق، ص: 56-55؛ ولأن الهمزة حرف شديد مهجور يلزم بيانها إذا جاء

بعد حرف يجانسها ويقارب في المخرج مثل: ﴿أهدنَا﴾ [الفاتحة: 6]، انظر: الموضح في التجويد، ص: 65-67-68.

(332) في: ج - و.

(333) أي: إن وقع بعد الهمزة حرف مفخّم [كاللام المفخّمة، أو الزاء، أو حرف استعلاء] يجب التحفظ عن تفخيمها، لا

سيّما عند حروف الاستعلاء نحو: ﴿الطَّلَاقُ﴾ [البقرة: 226]، و﴿اللَّهُ﴾ [البقرة: 7]، و﴿أرَاءَيْتَ﴾ [الكهف: 63]، انظر: سُوحُ

الدُّرِّ النَّبِيِّمِ لِأَحْمَدَ فَائِزَ الرُّومِيِّ، ص: 143؛ وتنبية العافلين وإرشاد الجاهلين عمّا يقعُ لهم من الخطأ حال تلاوتهم لكتاب الله

المبين، ص: 82.

(334) في: أ ، د: المُعْجَم.

(335) في: د - عن.

(336) في: د: الالقات.

(337) من الحروف المستقلة، كميم (مالك) التي وقع قبل الألف في قوله تعالى: ﴿مَالِكُ﴾ [البقرة: 4].

(338) في: أ ، د ، ح: يصير .

(339) واعلم أنّ الإمالة أن تميل الفتح إلى الكسر والألف إلى الياء فإنّ جانب الفتح والألف غالباً فإمالة صغرى، وعن جانب

الكسر والياء غالباً فإمالة كبرى، انظر: سُوحُ دُرِّ النَّبِيِّمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 16 ب.

وَكَذَا [يَلْزَمُ التَّحْفُظُ] عَنِ تَفْخِيمِ كُلِّ [حَرْفٍ مُرَقَّقٍ] مُجَاوِرٍ لِلْمُفْخَمِ مِنَ
الْمُنْخَفِضَةِ. (340)

وَ [يَلْزَمُ التَّحْفُظُ] عَنِ مَدِّ نَحْوِ: ﴿عَلِيمًا﴾⁽³⁴¹⁾ فِي الْوَقْفِ كَمَا يَفْعَلُهُ بَعْضُ

الْجَهْلَةِ⁽³⁴²⁾ بَلْ قَدْ يَزِيدُ فِي مَدِّهِ⁽³⁴³⁾ هَمْزًا. (344)

وَكَذَا⁽³⁴⁵⁾ كُلُّ مَا لَمْ يُوجَدْ فِيهِ سَبَبُ الْمَدِّ، وَعَنْ تَجَاوُزِ الْحَدِّ فِيمَا وَجِدَ سَبَبُهُ. (346)

وَعَنْ تَلْفِظِ الْبَاءِ بِلاَ جَهْرٍ كَالْفَارِسِيِّ. (347) وَعَنْ عَدَمِ⁽³⁴⁸⁾ بَيَانِ الْقَلْقَلَةِ

فِي السُّكُونِ. (350)

وَ[عَنْ] الْمُبَالَغَةِ فِيهِ،⁽³⁵¹⁾ حَتَّى يَتَحَرَّكَ⁽³⁵²⁾ أَوْ يُشَدَّدَ⁽³⁵³⁾ [الْقَلْقَلَةُ] وَعَنْ قَلْقَلَةِ غَيْرِ
حُرُوفِهَا. (354)

(340) نحو: ﴿وَلْيَتَلَطَّفْ﴾ [الكهف: 19]، ﴿مُخَمَّصَةً﴾ [المائدة: 3]، وأمثال ذلك، انظر: شَرْحُ الدُّرِّ النِّيِّيمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 145.

(341) النِّسَاءُ: 11/4.

(342) المتزيسين برسم علماء القراء، انظر: شَرْحُ دُرِّ النِّيِّيمِ لِأَخْمَدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 117.

(343) في: د: مُدَّةٌ.

(344) وحيثذ يكون الوقف كالمَدِّ المتصل، ويكون الوقف مقلقلًا بالهمز، وهذا خطأ.

(345) ويلزم التحفظ عن مده إذا ما لم يوجد فيه سبب.

(346) وإذا وجد سبب المد كالهزمة أو السكون لا يتجاوز الحد لقوله تعالى: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾ [البقرة: 229].

(347) انظر: التَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 186؛ وانظر: شَرْحُ الدُّرِّ النِّيِّيمِ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرُّومِيِّ، ص: 147.

(348) في: ب - عن.

(349) في: د - عدم.

(350) انظر: الْمُنْحَافَةُ الْفِكْرِيَّةُ فِي شَرْحِ الْمَقْدَمَةِ الْجَزْرِيَّةِ، تاليف: ملا علي القاري ولد في حدود سنة (930/1523). تحقيق:

أسامة عطايا، دار الغوثاني للدراسات القرآنية، دمشق-سورية، 2012م، ص: 144 - 143.

(351) في: ج ، د: فيها.

(352) في: د: نحرك.

(353) في: أ: يسدد.

(354) وحروف القلقلة وهي خمسة أحرف، يجمعها قولك "قطب جد" انظر: التَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 175.

وَعَنْ إِضَاعَةِ⁽³⁵⁵⁾ شِدَّةِ النَّاءِ،⁽³⁵⁶⁾ وَ [عَنْ] الْمُبَالَغَةِ فِيهَا حَتَّى تَصِيرَ⁽³⁵⁷⁾
كَالْمُتَحَرِّكِ، وَ [عَنْ] إِضَاعَةِ هَمْسِهِ حَتَّى تَصِيرَ⁽³⁵⁸⁾ كَالدَّالِ.
وَ [يَجِبُ التَّحْفُظُ] عَنْ تَلْفُظِ النَّاءِ كَالسِّينِ، وَالْجِيمِ بِلَا جَهْرٍ كَالْفَارِسِيِّ،⁽³⁵⁹⁾
وَإِضَاعَةِ شِدَّتِهِ.⁽³⁶⁰⁾
وَعَنْ تَلْفُظِ الْحَاءِ كَالْهَاءِ أَوِ الْخَاءِ، وَ⁽³⁶¹⁾ إِدْغَامِ⁽³⁶²⁾ نَحْوِ: ﴿وَسَبِّحْهُ﴾⁽³⁶³⁾ وَ [عَنْ] عَدَمِ
بَيَانِ⁽³⁶⁴⁾ نَحْوِ: ﴿بِمُرَّزِ حِرِّجِهِ﴾.⁽³⁶⁵⁾
وَعَنْ تَرْقِيقِ الْخَاءِ.⁽³⁶⁶⁾ وَعَنْ إِضَاعَةِ جَهْرِ الدَّالِ السَّاكِنَةِ حَتَّى تَصِيرَ⁽³⁶⁷⁾ كَالنَّاءِ.⁽³⁶⁸⁾

(355) في: د: إضاعة.

(356) لاسيما إذا كانت ساكنة نحو: ﴿فِتْنَةٌ﴾ [البقرة: 102] وخصوصا إذا تكثرت نحو: ﴿كَيْدَتْ تَزْكُنُ﴾ [الاسراء: 74].

(357) في: أ، ح، د: يصير.

(358) في: أ، ح، د: يصير.

(359) الجهر والشدة من صفات الجيم، وإذا ذهب الجهر والشدة يصير الجيم كجيم الفارسي حتى يسمع كالسِّين، انظر: سُوحِ الدَّرِّ النَّيِّيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّومِيِّ، ص: 149؛ وَجَوْهَرِ الْوَيْسِمِ سُوحِ دَرِّ النَّيِّيمِ، ورق: 150.

(360) انظر: الْمُؤَضِّحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 56-47؛ وَالتَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 190.

(361) في: د + عن.

(362) [في بحث الإدغام]: أَنَّ الحَلْقِي لا يَدْغَمُ فِيما هُوَ أَدْخَلَ مِنْهُ، وَالهَاءُ أَدْخَلَ مِنَ الحَاءِ، فَيَجِبُ التَّحْفُظُ عَنِ الإِدْغَامِ، وَلِأَنَّ حُرُوفَ الحَلْقِ لِصَعُوبَتِهَا بَعِيدَةٌ عَنِ الإِدْغَامِ، انظر: سُوحِ الدَّرِّ النَّيِّيمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّومِيِّ، ص: 149.

(363) الإنسان: 26/76.

(364) في: د: بيانه.

(365) البقرة: 96/2؛ وَنَحْوِ: ﴿يَا نُوحُ اهْبِطْ﴾ [هود: 48] وَأَمْثَالِهِ.

(366) وَيَقْرَأُ الخَاءَ بَعْضَ الجَهْلَةِ مَرْقَعًا، نَحْوِ: ﴿خَلَقَ﴾ [البقرة: 29]؛ وَحَرْفَ الخَاءِ مِنْ حُرُوفِ الاسْتِعْلَاءِ فَيَجِبُ تَفْخِيمُهُ، انظر: سُوحِ دَرِّ النَّيِّيمِ لِداوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 17ب؛ وَجَوْهَرِ الْوَيْسِمِ سُوحِ دَرِّ النَّيِّيمِ، ورق: 150.

(367) في: ب، ج، د: يصير.

(368) مثل: ﴿يَدْخُلُونَ﴾ [النصر: 2] فَإِذَا ضَاعَ جَهْرُ صِفَةِ الدَّالِ يَصِيرُ الدَّالُ كَالنَّاءِ كَمَا «يَتَخَلَوْنَ»، انظر: الْمُؤَضِّحُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 57؛ وَجَوْهَرِ الْوَيْسِمِ سُوحِ دَرِّ النَّيِّيمِ، ورق: 50ب؛ وَانظر: وَغُنْيَةُ الطَّالِبِينَ وَمِثْيَةُ الرَّاغِبِينَ فِي تَجْوِيدِ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ، ص:

وَعَنْ تَلْفُظِ الذَّالِ كَالرَّايِ (369) أَوْ الظَّاءِ. (370)

وَعَنْ إِظْهَارِ (371) تَكَرَّرِ (372) الرَّاءِ لَاسِيْمًا (373) الْمُشَدَّدَةِ (374) وَتَفْخِيمِهِ وَتَرْقِيقِهِ فِي
غَيْرِ مَحَلِّهِمَا. (375)

وَعَنْ تَلْفُظِ الرَّايِ (376) كَالذَّالِ وَ (377) الظَّاءِ بِلاَ صَفِيرٍ. (378) وَ [عَنْ تَلْفُظِ السِّينِ
كَالثَّاءِ كَذَلِكَ بِغَيْرِ صَفِيرٍ] وَتَفْخِيمِهِ. (379)

وَعَنْ إِضَاعَةِ تَفْشِي السِّينِ، (380) وَ [عَنْ إِضَاعَةِ صَفِيرِ الصَّادِ وَإِطْبَاقِهِ. (381)

(369) في: أ ، ب ، د: كالرَّاءِ.

(370) يلزم ترقيق الذَّالِ، لاسيما إذا جاوَزها حرف مَفْخَمٌ، وإلا فربما انقلبت ظاء نحو: ﴿ذَرَهُمْ﴾ [الأنعام: 91]، انظر: نهاية
القول المفيد في علم تجويد القرآن المجيد، ص: 87.

(371) في: د - إظهار.

(372) في: ب - تكرر.

(373) لاسيما: لفظ مركَّبٌ من (سي) بمعنى (مثل) و (ما) النكرة التامة التي بمعنى (شيء) وتستعمل غالبا، مسبوقه بـ (لا)
النافية للجنس نحو: أُحِبُّ الكُتُبَ ولا سيما كتب الأدب. إذا كان الإسم الواقع بعد « لاسيما » معرفة جاز فيه الرفع والجزء، والجزء
أجود، أما إذا كان نكرة فيجوز فيه الرفع والنصب والجزء، انظر: المعين في الإغراب لجميع المراحل، إعداد: حسن حمد، عالم
الكتب، بيروت-لبنان، الطبعة الثاني 2008 م / 1429 هـ، ص: 134.

(374) في: أ ، د: المشددة؛ انظر: الموضح في التجويد، ص: 58؛ وقال مكِّي: (لا بد في القراءة من إخفاء التكرير) وقال
: (واجب على القارئ أن يخفي تكريره، ومتى أظهره فقد جعل من الحرف المشدَّد حروفا ومن المخفَّف حرفين ، المُنْحَ الْفِكْرِيَّة
في شُوحِ الْمُقَدِّمَةِ الْجَزْرِيَّة، ص: 109.

(375) وقد سبق في باب تفخيم اللام والراء والألف.

(376) في: أ ، ب ، د: الزاء.

(377) في: ب ، د: أو.

(378) نحو: ﴿مُرْجِيَّة﴾ [يوسف: 88] ، ﴿تَزْدَرِي﴾ [هود: 31].

(379) حتى يصير كالضاد، فإنَّ السِّينَ والضاد مخرجهما واحد، فلا يتميز عن الآخر إلا بتميز الصِّفة، فإنَّ السِّينَ في قوله
تعالى ﴿عَسَى رَبُّهُ﴾ [التحریم: 5] لا يتميز عن الضاد في قوله تعالى: ﴿وَعَصَى آدَمُ﴾ [طه: 121] إلا بترقيق الأول وإعطائه صفة
الإنفتاح، وتفخيم الثاني وإعطائه صفة الإنطباع، انظر: شُوحِ الدَّرِّ النَّبِيِّمْ لأحمد فائز الرُّومي، ص: 151.

(380) بَعدَ مبالغة الإنتشار صوته، حتى يصير كالسِّينِ، نحو: ﴿فَبَشِّرْهُنَّ﴾ [الصافات: 101]، فيلزم انتشار الفم بالتفشي، انظر:
التفهميد في علم التجويد، ص: 195-196؛ وانظر: جَوْهَرِ الوَيْسِيمِ شُوحِ دُرِّ النَّبِيِّمْ، ورق: 50 ب ، وانظر: شُوحِ الدَّرِّ النَّبِيِّمْ
لأحمد فائز الرُّومي، ص: 151.

(381) لأنَّ الصَّفِيرَ والإطباق من الصِّفات الألامية يجب رعابتهما في أدائهما، نحو: ﴿الصِّرَاطِ﴾ [الفاتحة: 5]، و ﴿وَلَوْ
حَرَضْتُمْ﴾ [النساء: 129]، انظر: الموضح في التجويد، ص: 62؛ وانظر: شُوحِ الدَّرِّ النَّبِيِّمْ لأحمد فائز الرُّومي، ص: 151.

وَعَنْ عَدَمِ إِخْرَاجِ الضَّادِ مِنْ مَحْرَجِهِ (382) وَتَرْقِيقِهِ. (383)

وَعَنْ جَعْلِ الطَّاءِ كَالثَّاءِ. (384)

وَعَنْ إِعْطَاءِ الصَّفِيرِ لِلطَّاءِ حَتَّى يَصِيرَ كَالزَّاءِ الْمُفْخَمِ. (385)

وَعَنْ تَلْفُظِ الْعَيْنِ كَالهَمْزَةِ وَعَدَمِ بَيَانِهِ. (386)

وَعَنْ تَرْقِيقِ الْعَيْنِ وَعَدَمِ بَيَانِهِ. (387)

وَعَنْ تَلْفُظِ الْفَاءِ كَالْوَاوِ، (388) وَ[عَنْ] إِدْغَامِهَا فِي (389) نَحْوِ: ﴿أَفْوَاجًا﴾، (390)

وَقَلْقَلَتِهِ (391) أَوِ السَّكْتِ عَلَيْهِ لِيَمْتَازَ (392) عَنِ الْوَاوِ وَلَا يُدْغَمَ وَلَا يُخْفَى. (393)

(382) إذ ليس في الحروف مثله في صعوبة إخراجها، وَقُلْ من يُحْسِنه، لا سيما إذا جاور طاءً، نحو: ﴿أَنْقَضَ ظَهْرَكَ﴾ [إنشراح: 3]، و﴿يَغْضُ الظَّالِمِ﴾ [الفرقان: 27]، انظر: التمهيد في علم التجويد، ص: 197-196؛ وشرح دُرِّ النَّبِيِّمِ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ص: 17 ب.

(383) لأنها مستعلية، فترقيقها لحن، والحرز عنه لازم، لا سيما في مثل قوله تعالى: ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا﴾ [الملك: 15].

(384) خصوصا في مثل: ﴿أَحَطُّ﴾ [النمل: 22]، ﴿بَسَطْتُ﴾ [المائدة: 28]، انظر: المؤوضح في التجويد، ص: 82.

(385) نحو: ﴿أَوْعَطَتْ أُمُّ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ﴾ [الشعراء: 136]، انظر: الشُّرْحُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرَ: 1/174.

(386) في مثل قوله تعالى: ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ [الفاتحة: 5]، و﴿الْعَالَمِينَ﴾ [الفاتحة: 2]، انظر: التمهيد في علم التجويد، ص: 199؛ انظر: شرح دُرِّ النَّبِيِّمِ لِأَحْمَدَ فَائِزِ الرَّؤُومِيِّ، ص: 151.

(387) في: ج - الْعَيْنِ وَعَدَمِ بَيَانِهِ، صح هـ.؛ نحو: ﴿الْمَعْضُوبِ﴾ [الفاتحة: 7]، و﴿صِبْغَةَ﴾ [البقرة: 138]، انظر: نهاية القول المفيد في علم تجويد القرآن المجيد، ص: 69.

(388) في نحو: ﴿لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ﴾ [العنكبوت: 33]، انظر: شرح دُرِّ النَّبِيِّمِ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 118.

(389) في: ب - في.

(390) النبأ: 18/78؛ فيصير مثل «أَوْجًا» بدلا عن «أَفْجًا» وذلك لأن مخرج الفاء والواو لغاية قريبا فعند عدم الإعتناء يدغم أحدهما في الآخر، انظر: جوهر الوسيم شرح دُرِّ النَّبِيِّمِ، ورق: 50 ب.

(391) لأنَّ الفاء ليس من حروف القلقلة.

(392) في: د: ليمتان.

(393) فإذا التقت بالميم أو الواو فلا بدَّ من بيانها لتأفها، انظر: التمهيد في علم التجويد، ص: 200.

وَعَنْ تَرْزِيقِ الْقَافِ وَ (394) جَعَلَهُ كَالْكَافِ. (395) وَعَنْ إِضَاعَةِ شِدَّةِ الْكَافِ

وَ [يَجِبُ التَّحْفُظُ عَنْ] تَفْخِيمِهِ. (396) وَعَنْ إِدْغَامِ اللَّامِ أَوْ (397) إِخْفَائِهِ فِي نَحْوِ:

﴿جَعَلْنَا﴾ (398) وَالْمُبَالَغَةِ فِي بَيَانِهِ بِالْقَلْقَلَةِ. (399)

وَعَنْ إِخْفَاءِ الْمِيمِ السَّاكِنَةِ عِنْدَ الْفَاءِ وَالْوَاوِ (400) وَ [عَنْ] إِدْغَامِهِ (401) وَ [عَنْ] تَحْرِيكِهِ لِيَبَيِّنَ. (402)

وَعَنْ عَدَمِ إِعْطَاءِ الشِّدَّةِ لِلتُّونِ السَّاكِنَةِ عِنْدَ الْوَاوِ وَالْيَاءِ فَيَكُونُ مُخَفًى (403) أَوْ مُظْهِراً. (404)

(394) في: د - و.

(395) خصوصاً فيما التقيا القاف والكاف، نحو: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ [الأنعام: 101]، انظر: التُّشْرُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ: 174/1.

(396) نحو: ﴿يَكْفُرُونَ بِشُرْكِكُمْ﴾ [فاطر: 14]، انظر: التَّمْهِيدُ فِي عِلْمِ التَّجْوِيدِ، ص: 201؛ وَسُرْحَ دُرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 18؛

(397) في: ج ، د: و.

(398) البقرة: 398/2؛ يجب بيان اللام إذا كان ساكناً، لئلا يصير اللَّفْظُ إِلَى الإِدْغَامِ أَوْ الإِخْفَاءِ، لقرب

المخرجين، انظر: الرِّعَايَةُ لِتَجْوِيدِ الْقِرَاءَةِ وَتَحْقِيقِ لَفْظِ التَّلَاوَةِ، ص: 188-189.

(399) القلقلة في غير «قطب جد» لحن، كالفاء واللام، وإنما يقلقلهما من يقلقلهما حرصاً على إظهارهما، انظر: جُهْدُ الْمُقَلِّ، ص: 289.

(400) في: ج - وَالْوَاوِ صَحَّ هـ...؛ نحو: ﴿عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ [الفاتحة: 7]، و﴿كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ﴾ [الفيل: 2]؛ وشاهده قول الإمام الجزري: «وَأَظْهَرْتُهَا عِنْدَ بَاقِي الْأَحْرُفِ وَاحْتَدَرَ لَدَى وَاوٍ وَفَا أَنْ تَحْتَفِي، انظر: الدَّقَائِقُ الْمُحْكَمَةُ فِي سُورِحِ الْمَقْدَمَةِ الْجَزْرِيَّةِ، ص: 140.

(401) في: د - والواو وإدغامه.

(402) نحو: ﴿وَيُمَدُّهُمْ فِي طَعْنَانِهِمْ﴾ [البقرة: 15]، ﴿هُمْ وَقُودُ النَّارِ﴾ [آل عمران: 10]، انظر: الْمُؤَوِّضُ فِي التَّجْوِيدِ، ص: 91.

(403) في: ج: مَخْفِيًّا.

(404) نحو: ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ﴾ [النساء: 11]، ﴿مَنْ وَالِ﴾ [الرعد: 11]، انظر: سُورِحَ دُرِّ النَّيِّمِ لِذَاوُدَ الْقَارِصِيِّ، ورق: 18.

و[عَنْ] إِظْهَارِهَا فِي مَقَامِ الْإِخْفَاءِ، ⁽⁴⁰⁵⁾ وَعَنْ ⁽⁴⁰⁶⁾ إِخْفَائِهِ فِي وَقْفِ نَحْوِ: ﴿يَعْمَلُونَ﴾. ⁽⁴⁰⁷⁾

وَمِنْ ⁽⁴⁰⁸⁾ تَفْخِيمِ وَاوِ نَحْوِ: ﴿يَعْلَمُونَ﴾ ⁽⁴¹⁰⁾ وَمَا قَبْلَهُ. ⁽⁴¹¹⁾

وَعَنْ تَحْرِيكِ هَاءِ التَّائِيثِ فِي الْوَقْفِ، ⁽⁴¹²⁾ وَزِيَادَةِ الْهَمْزَةِ بَعْدَهَا، ⁽⁴¹³⁾ وَعَدَمِ بَيَانِهَا. ⁽⁴¹⁴⁾

وَعَنْ ⁽⁴¹⁵⁾ تَلْفُظِ الْهَاءِ كَالْحَاءِ، ⁽⁴¹⁶⁾ لِأَسِيْمًا فِي وَقْفِ ⁽⁴¹⁷⁾ مِثْلِ ⁽⁴¹⁸⁾: ﴿يَرَهُ﴾. ⁽⁴¹⁹⁾

وَعَنْ عَدَمِ إِتْمَامِ التَّشْدِيدِ سِيْمًا فِي ⁽⁴²⁰⁾ الْوَقْفِ عَلَيْهِ ⁽⁴²¹⁾ وَ [عَنْ] تَحْرِيكِه لِيُظْهَرَ التَّشْدِيدُ.

(405) عند ملاقته بحروف الإخفاء، نحو: ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ﴾ [النمل: 89]، انظر: جَوْهَرُ الْوَسِيمِ شَرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ، ورق: 151.

(406) في: أ، ب، ج - عن.

(407) التور: 24/24؛ في: أ، ب، ج: يَعْلَمُونَ.

(408) في: ج: عُنْ.

(409) في: ج - نحو.

(410) يوسف: 46/12؛ في: ب: تعلمون.

(411) يعني تفخيم الميم قبل الواو في مثل: يعلمون.

(412) نحو: ﴿نِعْمَةٌ﴾ [البقرة: 211].

(413) كما يفعل بعض الجهلة حيث يحدثون بعد الهاء الموقوف عليه همزة مثل: (نِعْمَةٌ).

(414) مثلاً بعض الناس يقف علي الميم، من: ﴿نِعْمَةٌ﴾ ك: (نغم) بفتح الميم، كأن الهاء التائيث غير موجود في اللفظ.

(415) في: أ، ج، د - عُنْ.

(416) انظر: الرِّعَايَةُ لِتَجْوِيدِ الْقِرَاءَةِ وَتَحْقِيقِ لَفْظِ التَّلَاوَةِ، ص: 158.

(417) في: ب: الوقف.

(418) في: ج - مثل.

(419) البلد: 7/90.

(420) في: ج + مثل تَبَّتْ.

(421) أي: على الحرف المشدّد كقوله تعالى: ﴿الْحَقُّ﴾ [البقرة: 26]، ﴿وَتَبَّتْ﴾ [المسد: 1]، ﴿جَانُّ﴾ [النمل: 10]، انظر: شَرْحُ دُرِّ الْيَتِيمِ لِدَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 18ب.

وَعَنْ عَدَمِ إِتْمَامِ السُّكُونِ وَ (422) مَرْجِهَ بِالْحَرَكَةِ فِي وَقْفِ نَحْوِ: ﴿الْعِلْمُ﴾ (423)

وَ (424) فِي نَحْوِ: ﴿أَنْعَمْتَ﴾ (425) وَ ﴿الْمَغْضُوبِ﴾ (426) وَ [عَنْ] السَّكْتِ عَلَيْهِ.

وَعَنْ (427) عَدَمِ (428) إِتْمَامِ (429) الْحَرَكَةِ وَالتَّلْفِظِ بِالِاخْتِلَاسِ (430) سَيِّمًا فِي (431) ثَانِي

الضَّمَّتَيْنِ وَالْكَسْرَتَيْنِ الْمُجَاوِرَتَيْنِ. (432)

وَعَنْ إِتْبَاعِ الْمَكْسُورِ الْمَضْمُومِ فِي الْحَرَكَةِ (433) وَبِالْعَكْسِ إِذَا اجْتَمَعَا (434) [الضَّمُّ

وَالْكَسْرُ].

(422) في: د - و.

(423) آل عمران: 7/3؛ في: ح - وَقْفِ نَحْوِ: ﴿عِلْمٌ﴾.

(424) في: ج - و.

(425) الفاتحة: 7/1.

(426) الفاتحة: 7/1.

(427) في: ب - عن.

(428) في: د - عدم.

(429) في: د: تمام.

(430) في: د: باختلاس؛ الرُّوم: هو الإتيان ببعض الحركة بحيث يكون الباقي من الحركة أقل من الذَّاهِب، وعكسه: الاختلاس، حيث يكون الحركة أكثر من الذَّاهِب، ولذا يُعَبَّرُ عن الرُّوم بأنه: الإتيان بثُلث الحركة، وعن الاختلاس بأنه بثُلثي الحركة، وهذا واضح، انظر: الْمُوضَّح فِي التَّجْوِيد، ص: 108-107: تَنْبِيهَاتُ الْإِمَامِ ابْنِ الْجَزْرِيِّ عَلَى أَوْهَامِ الْقُرَّاءِ، ص: 659.

(431) في: ج - في.

(432) في: أ ، ب: الْمُجَاوِرَيْنِ؛ نَحْوِ: ﴿الْحُبُّكَ﴾ [الذاريات: 7] ، و﴿الْإِبِلُ﴾ [الأنعام: 144] ، انظر: سُورَةُ دُرِّ الْبَيْتِمْ لِدَاوُدِ الْفَارِصِيِّ، ورق: 18ب.

(433) ك﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ فِي مِثْلِ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ [الفاتحة: 2]، بضم اللام لأجل الإتيان إلى ضمة الذال لما قرء به في السَّوَادِ وبالعكس، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ سُورَةُ دُرِّ الْبَيْتِمْ، ورق: 51ب .

(434) في نحو: ﴿وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمُسْكِينِ﴾ [المدثر: 44] ، و﴿وَأَزْدَجِرْ﴾ [القمر: 9].

وَعَنْ إِمَالَةَ الْفَتْحَةِ إِلَى الْكَسْرِ فِيمَا كَانَ بَعْدَهَا يَاءً سَاكِنَةً،⁽⁴³⁵⁾ وَ[عَنْ]

تَفْخِيمِهَا⁽⁴³⁶⁾ [الْفَتْحَةَ] وَمَحَلِّهَا،⁽⁴³⁷⁾ خَوْفًا عَنِ الْإِمَالَةِ.

وَعَنْ إِشْبَاعِ الْفَتْحَةِ حَتَّى يَتَوَلَّدَ مِنْهُ شِبْهُ الْأَلْفِ⁽⁴³⁸⁾ الْمُمَالِ،⁽⁴³⁹⁾ سَيِّمَا فِي وَقْفٍ مِثْلِ:

﴿نَوْمٌ﴾⁽⁴⁴⁰⁾ وَ ﴿خَيْرٌ﴾⁽⁴⁴¹⁾.

وَعَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ مِنَ التَّسْكِينِ،⁽⁴⁴²⁾ وَ [عَنْ] قَلْبِ تَاءِ

التَّائِيثِ هَاءً،⁽⁴⁴³⁾ وَالتَّنْوِينِ أَلْفًا،⁽⁴⁴⁴⁾ وَنَحْوِ ذَلِكَ.⁽⁴⁴⁵⁾

(435) كإمالة فتحة اللام في نحو: ﴿عَلَيْهِ﴾ [البقرة: 37]، والذال في نحو: ﴿لَدَيْهِ﴾ [الكهف: 91] إلى الكسرة، انظر: سُوح

الدَّرِّ النَّبِيِّ لِأَخْمَدَ فَائِزِ الرَّوْمِيِّ، ص: 156.

(436) حَتَّى لَا يَتَوَلَّدَ مِنْهَا الْأَلْفُ، انظر: جَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شَرْحُ دُرِّ النَّبِيِّ، ورق: 51 ب.

(437) وعن تفخيم محل الفتحة.

(438) في: ب - الألف.

(439) في: د: المُمَالَةُ.

(440) البقرة: 255/2؛ في: ج: يوم.

(441) البقرة: 54/2؛ فَإِنَّ مِنْ لَامَعْرِفَةٍ لَهُ بِالتَّجْوِيدِ يَمُدُّ فَتَحْتِي نُونٌ وَهَاءٌ، في: (نَوْمٌ) و (خَيْرٌ)، انظر: سُوحُ الدَّرِّ النَّبِيِّ لِأَخْمَدَ

فَائِزِ الرَّوْمِيِّ، ص: 160.

(442) لِيَتَحَفَّظَ مِنْ بَيَانِ حُكْمِ الْوَقْفِ بِدُونِ قَطْعِ الصَّوْتِ، لِأَنَّ حُكْمَهُ: التَّسْكِينُ، فِي مِثْلِ: ﴿الْكُوْثُرُ﴾ [الكوثر: 1]، انظر:

شَرْحُ الدَّرِّ النَّبِيِّ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ورق: 18 ب؛ وَجَوْهَرُ الْوَيْسِمِ شَرْحُ دُرِّ النَّبِيِّ، ورق: 51 ب.

(443) لِيَتَحَفَّظَ عَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ (مِنَ التَّسْكِينِ) قَبْلَ قَلْبِ تَاءِ التَّائِيثِ هَاءً، فِي مِثْلِ: ﴿عَلَى الْأُفْدَةِ﴾ [الهمزة: 7]،

انظر: شَرْحُ الدَّرِّ النَّبِيِّ لِذَاوُدِ الْقَارِصِيِّ، ب: 18.

(444) لِيَتَحَفَّظَ عَنْ إِعْطَاءِ حُكْمِ الْوَقْفِ قَبْلَ قَلْبِ التَّنْوِينِ الْمَفْتُوحَةِ أَلْفًا، فِي مِثْلِ: ﴿وَقَالَ صَوَابًا﴾ [النبأ: 38].

(445) وَكُتِبَ فِي نِهَآيَةِ النِّسْخَةِ ب: تَمَّتِ الْكِتَابُ.

وَكُتِبَ فِي نِهَآيَةِ النِّسْخَةِ ج: تَمَّ تَصْنِيفُهُ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَائِلِ جُمَادِي الْأُولَى سَنَةِ أَرْبَعٍ وَتِسْعِينَ وَتِسْعَمَاءَ 994،

وَفِيهَا: تَمَّتِ الرِّسَالَةُ الْمَسْمُومَةُ بِدُرِّ النَّبِيِّ صَنَّفَهُ الْعَاضِلُ مُحَمَّدُ الْبَرْكُومِيُّ.

وَكُتِبَ فِي نِهَآيَةِ النِّسْخَةِ د: تَمَّ تَصْنِيفُهُ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَائِلِ جُمَادِي الْأُولَى سَنَةِ أَرْبَعٍ وَسَبْعِينَ وَتِسْعَمَاءَ تَمَّتْ.

تَمَّ تَصْنِيفُهُ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَائِلِ جَمَادِي الْأُولَى سَنَةِ أَرْبَعٍ وَسَبْعِينَ
وَتِسْعِمَاءَ، قَالَهُ الْمُصَنِّفُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ. (446)

فهرست المصادر والمراجع

القرآن الكريم وكتب الحديث:

- القرآن الكريم، على نفقة وقف كلية الإلهيات بجامعة مؤتمرة، بمطبعة آجاز للطباعة في استانبول، بالجمهورية التركية، سنة الطبع: 2010م/1431هـ.
- صحيح البخاري، لأبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم ابن المغيرة بن بزذرية البخاري الجعفي (256/869هـ)، دار الحديث، القاهرة، سنة الطبع: 2004م/1425هـ.
- صحيح مسلم، (261/874 ت) بشرح محيي الدين أبي زكريا يحيى بن شرف النووي (676/1277 ت)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، وحققه: موفق مرعي، دار الفحياء، الطبعة الأولى، سورية-دمشق: 2010م/1431هـ.
- المستدرک علی الصحیحین للحاکم، لأبي عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن خلفويه بن نعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري المعروف بابن البيع (405/1014 ت)، مصطفى عبد القادر عطا، (من كتاب صلاة التطوع)، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى: 1990م/1411هـ.

المخطوطات باللغة العربية واللغة العثمانية:

- نسخة أ: الدرّ اليتيم، محمد بن بير علي البركوي (1573 م/981 هـ-1523 م/929 هـ) إستانبول، مكتبة سليمانيه، ح. حُسْنُ بَاشَا، المحفوظة برقم: (01182)، ورق: 2، ص: 103-105.
- نسخة ب: الدرّ اليتيم، محمد بن بير علي البركوي (1573 م/981 هـ-1523 م/929 هـ) إستانبول، مكتبة سليمانيه، حاجي محمود أفندي، المحفوظة برقم: (383/2)، ورق: 3، ص: 5-9.
- نسخة ج: الدرّ اليتيم، محمد بن بير علي البركوي (1573 م/981 هـ-1523 م/929 هـ) اماسيه، مكتبة بايزيد، المحفوظة برقم: (1138/6)، ورق: 4، ص: 80-77.
- نسخة د: الدرّ اليتيم، محمد بن بير علي البركوي (1573 م/981 هـ-1523 م/929 هـ) إستانبول، مكتبة سليمانيه، مُحَمَّد نُورِي أَفَنْدِي، المحفوظة برقم: (194)، ورق: 5، ص: 16-21.
- شرح درّ اليتيم، داود بن مُحَمَّد القَارِصِي (ت. بعد 1169/1755) مكتبة حسن باشا في ، چوروم، المحفوظة برقم: Hk221/119، ورق: 18.
- جوهر الوسيم شرح درّ اليتيم ، للشيخ فتح الله بن محمود المؤصلي الدارندوي (كان حيًا 1208 /1794) في مكتبة قونيه، المحفوظة برقم: Dar383/244، ورق: 26، ص: 22-52.
- العيلم الظاهر في أحوال الاوائل والاواخر، مصطفى بن حسن بن سنان، الجنابي (1590/999 ت) المحفوظة برقم: 3100 ، في مكتبة سليمانيه (نور عثمانيه) في إستانبول، يابراق: 439 .

- العقد المنضوم في ذكر أفاضل الزوم، علي بن بالي (1584/992.ت)، المخطوط، المحفوظة برقم: 3316، في مكتبة سليمانية (نور عثمانية) في إستانبول، يپراق: 133
- ترجمه أورداد بركوية، قوش آدالي شيخ أحمد (صاغ 1116/1704)، سليمانية كتيخانه سي دوگولي بابا، نومه: 449، يپراق: 148.
- ترجمه درّ اليتيم، ابن اطه وي مصطفى بن إبراهيم، (1737.م/1151.هـ) المكتبة الجلي، انقره، آرشو نو : 06 Mil Yz A227/2 . ورق: 10.

- ترجمه درّ يتيم، أحمد بن يونس اسبارته وي، آرشو نو: AkZe75/545 تركيه يزمه أسرلر كتيخانه سي، آقحصار زينل زاده قولكسيونو، ورق: 8.
- وصيتنامه، البركوي، فره تاي يوسف آغا قونيه كتيخانه سي، قونيه، نومه: 42 Yu33/1. ورق: 28b.

المطبوعات باللغة العربية:

(أ)

- الأعلام قاموس تراجم، لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين، دار العلم للعالمين، خير الدين الزركلي، بيروت، الطبع: 1969.م/ 1389.هـ.
- الأعمال الكاملة، للشيخ محمد بن علي بن خلف الحسيني الشهير بالحداد شيخ القراء والمقارئ المصرية، (1357.ت) عناية وتحقيق: حمد الله حافظ الصفتي، في كتاب «فتح المجيد في علم التجويد» دار الغوثاني للدراسات القرآنية، دمشق سورية، الطبعة الأولى: 2010.م/ 1431.هـ.
- الإتيان في علوم القرآن، للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي (911/1505.ت) تقديم: مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، دمشق- بيروت، 2000م/ 1421.هـ.
- الأنجم الزواهر في تحريم القراءة بلحون أهل الفسق والكبائر، للعلامة الشيخ زين الدين بركات بن أحمد بن محمد الشافعي المعروف بابن الكيال، (929/1522.ت) تحقيق: مشعل بن باني الجبرين المطيري، دار البشائر الإسلامية، الطبعة الأولى: 2009.م/ 1430.هـ.
- إذعاف القراء، للإمام أبي سعيد الحسن بن عبد الله السبزي (368/978.ت)، شرح و تحقيق: فزعلي سيد عرباوي، دار الكتب العلمية، لبنان، 2011م/ 1432.هـ.
- إرشاد الإخوان شرح هداية الضبيان، للإمام محمد بن علي بن خلف الحسيني الحداد شيخ القراء والمقارئ المصرية (هـ. 1357.ت)، تحقيق: حمد الله حافظ الصفتي، في كتاب «الأعمال الكاملة» دار الغوثاني للدراسات القرآنية، دمشق- سورية، الطبعة الأولى: 2010.م/ 1431.هـ.
- إرشاد الطالبين في أحكام وتلاوة الكتاب المبين ومنهج الصحابة رضي الله عنهم في جمع القرآن الكريم، لبلال الشيخ محمد مصطفى، دار الفاضلة، القاهرة، 2013م/ 1435.هـ.

- أشهر المصطلحات في فن الأداء وعلم القراءات، تأليف: أحمد محمود عبد السميع الحفیان، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى 2001م/ 1422هـ.
- إيضاح الرموز ومفتاح الكنوز في القراءات الأربع عشرة، لشمس الدين محمد بن خليل القباقي (849/1445ت) تحقيق: أحمد خالد شكري، دار عمار، عمان-الأردن، الطبعة الأولى: 2003م/ 1424هـ.

(ب)

- بُشْرَى السعيد بِمُصَنَّفَاتِ عِلْمِ التَّجْوِيدِ، أشرف محمد فؤاد طلعت، سلطنة بروني دارالسلام وزارة التعليم جامعة بروني دار السلام، الطبعة الأولى: 2002م/ 1423هـ.
- بغية المرید من أحكام التجويد، لمهدي محمد الجرازي، دار البشائر الإسلامية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: 2001م/ 1422هـ.
- بغية المستفيد في علم التجويد، للإمام محمد بن بدر الدين بن بلبان الدمشقي الحنبلي (1083/1672ت) اعتنى به: رمزي سعد الدين دمشقية، دار البشائر الإسلامية، بيوت، لبنان، الطبعة الأولى: 2001م/ 1422هـ.
- البرهان في تجويد القرآن ومعه فضائل القرآن، محمّد الصّادق قَمَحَاوِي، دار الصحابة، بطنطا-مصر: 2009م/ 1430هـ.
- البستان في تجويد الفرقان، لأبي عبد الله محمد بن يوسف الجنّاتي (780/1378ت) تحقيق: مؤلّاي مصطفى بوهلال، دار الأمان، الرباط-المغرب، الطبعة الأولى: 2014م/ 1435هـ.

(ت)

- تجويد آيات الرحمن في تلاوة القرآن، لثائلة هاشم صبري، دار النفائس، عمان-أردن، 2015م/ 1436هـ.
- تحفة الإخوان في بيان أحكام تجويد القرآن، حسن إبراهيم الشاعر (1400-1291هـ)، تعليق: ياسر بن إبراهيم المزروعى، دار البشائر الإسلامية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى 1999م/ 1420هـ.
- تفسير الكشاف عن حقيقة التنزيل وعيون الأفاويل في وجوه التأويل، لأبي القاسم جارالله محمود بن عمر الزمخشري الخوارزمي (538/1143ت)، تعليق: خليل مأمون شيحا، دار المعرفة، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2002م/ 1423هـ.
- تقريب التشر في القراءات العشر، للإمام شمس الدين أبي الخير محمد بن محمد علي ابن الجزري الدمشقي الشافعي (833/1429ت) وضع حواشيه: عبد الله محمّد الخليائي، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، 2002م.
- تقريب المعاني في شرح جزز الأمانى في القراءات السبع، تأليف: سيّد لأشيين أبو الفرح رحمه الله-خالد بن محمّد العَلَمِي، دار الزّمان، الطبعة التاسعة: 2013م/ 1434هـ.

- تنبيه الغافلين وإرشاد الجاهلين عمّا يقع لهم من الخطأ حال تلاوتهم لكتاب الله المبين، للإمام أبي الحسن علي بن محمّد النُّوري الصَّفَّاقِسِيِّ، (1118/1706.ت)، تقديم وتصحيح: الشَّيخ محمّد الشاذلي الثَّنْفَر رحمة الله، دار ابن حزم، الطّبعة الأولى: 2013.م/ 1434.هـ.
- تنبيهات الإمام ابن الجزري على أوهام القراء، أحمد بن حمّود بن حُمَيْد الرُّوَيْثِي، تقديم: محمّد تميم الرُّغَيْبِي، دار البشائر الإسلامية، دار ابن الجزري، المدينة المنورة المملكة العربية السُّعودية، الطّبعة الأولى: 2012.م/ 1433.هـ.
- تهذيب القراءات، للإمام محمد بن أبي بكر المُرْعَشِيِّ (سَاجِقْلِي زَادِه)، (38-1150/1737.ت) تحقيق: خالد عبد السلام بركات، دمشق-سورية، الطّبعة الأولى: 2016.م/ 1433.هـ.
- التّبصرة في القراءات الأئمة العشرة، للإمام أبي الحسن علي بن فارس الخَيْطاط (452/1060.ت) تحقيق: رحاب محمد مفيد شقّاقِي، مكتبة الرّشد، الرياض: 2007.م/ 1428.هـ.
- الثَّبِين في أحكام تلاوة الكتاب المبين، للشَّيخ عبد اللطيف دَرِيان (فاضٍ شرعيّ) دار المعرفة، لبنان، الطّبعة الأولى: 1999.م/ 1420.هـ.
- التّجديد في الإتقان والتّجويد ويليه الكواكب الدُّرية في نزول القرآن على سبعة أحرف، تأليف: أحمد محمود عبد السَّميع الشَّافعي الحَفَيَّان محمد بن علي بن خلف الحدّاد، دار الكتب العلمية، لبنان-بيروت، الطّبعة الثانية: 2009.م.
- التّحديد في الإتقان والتّجويد، لأبي عمرو عثمان بن سعيد الدَّاني الأندُلُسي (444/1052.ت) تحقيق: غَانِم فَدُورِي الحَمَد، دار عمار، الطّبعة الثانية: 2010.م/ 1431.هـ.
- التّلخيص في القراءات الثَّمَان، لأبي معشر عبد الكريم بن عبد الصّمد الطَّبْرِيّ رحمه الله (478/1085.ت) تحقيق: محمّد حسن عَقِيل موسى، مكتبة التّوعية الإسلامية، الطّبعة الثانية: 2001.م/ 1421.هـ.
- التّمهيد في علم التّجويد، لشمس الدِّين مُحمَّد بن مُحمَّد بن مُحمَّد علي بن يوسف ابن الجزري، (833/1429.ت) دار الحديث، القاهرة، في كتاب «جامع المتون في تجويد القرآن الكريم» جُمع وإعدادُ وتحقيق الشَّيخ عبد الرّحيم الطُّرْهُونِيّ، دار الحديث، القاهرة، سنة الطّبع: 2006.م/ 1427.هـ.
- التّمهيد في معرفة التّجويد، لأبي العلاء الحسن بن أحمد الهَمْدَانِي العَطَّار (569/1173.ت) تحقيق: جمال الدِّين محمد شرف، مَجْدِي فَتْجِي السَّيِّد، دار الصّحابة للتّراث بطنطا، الطّبعة الأولى: 2005.م/ 1426.هـ.
- التّيسير في القراءات السَّبْع، لأبي عمرو عثمان بن سعيد الدَّاني الأندُلُسي (444/1052.ت)، تحقيق: فريد محمد بن عزّوز، دار ابن كثير: 2013.م.

(ج)

- جمهرة اللّغة، لأبي بكر محمد بن الحسن بن دريد الأزديّ (321/933.ت)، ترتيب وتصحيح: عادل عبد الرّحمن البدرِي، آستانة الرّضويّة المقدّسة، مشهد-إيران، الطّبعة الأولى: 2005.م/ 1426.هـ.

- جُهد المُؤَلِّ، لمحمد بن أبي بكر مرعشسي، الملقب (بساجقلى زاده) (1150/1737.ت) دار الحديث، القاهرة، في كتاب «جامع المتون في تجويد القرآن الكريم» سنة الطبع: 2006.م/1427.هـ.
- الجامع والتركيز لحفظه الكتاب العزيز، لأبي عبد القادر محمد طاهر الرّجيمي المدني، دار الزّمان، المدينة المنورة، الطبعة الثانية: 2006.م/1427.هـ.
- الجواهر المضئية على مقدّمة الجزرية، للشيخ سيف الدين بن عطاء الله الفصالي (1020/1611.ت)، في كتاب «هداية المرید إلى شروح متن ابن الجزري في التّجويد»، عبد الرّحيم الطّرهوني، دارالحديث، القاهرة، سنة الطبع 2008.م/1429.هـ.

(خ)

- خلاصة العجالة في بيان مراد الرسالة في علم التّجويد، لأبي عبد الله بن إسماعيل بن عبد الله الدركزلي الحبار المؤصلي، (بعد 1315/1897.ت)، تحقيق: خلف حسين صالح الجبوري- ديوان الوقف الشّسي، بغداد، العراق، الطبعة الأولى: 2012.م/1433.هـ.

(د)

- الدقائق المُحكّمة في سُوح المقدّمة الجزرية، لشيخ الإسلام أبي يحيى زكريّا الأنصاري الشّافعي، (20-926/1519.ت) تحقيق: فزغلي سيد عرباوي، مكتبة أولاد الشيخ للتراث، مصر، 2016.م.
- الدقائق المحكمات في المخارج والصفات، لهشام عبد الباري محمد راجح، تقديم: أحمد فريد، دار الأمان، إسكندرية: 2005.م/1426.هـ.

(ر)

- الرّعاية لتجويد القراءة وتحقيق لفظ التّلاوة، لأبي محمد مكّي بن أبي طالب القيسي (437/1045.ت) تحقيق: أحمد حسن فرحات، دار عمّار، عمّان، الأردن، الطبعة الخامسة: 2008.م.

(س)

- سلّم الوصول إلى طبقات الفحول، مصطفى بن حاجي خليفة (عبد الله كاتب جلبي) (1067/1657.ت) إعداد: أكمل الدين إحسان أوغلو، ircica إستانبول، 2010.
- سفير العالمين في إيضاح وتحرير وتحرير سَمير الطّالبيين في رسم وضبط الكتاب المبين، جمع وتحقيق: أشرف محمد فؤاد طلعت، (ت. 1380.هـ)، سلطنة بروني، دارالسلام وزارة التعليم، جامعة بروني دار السلام، الطبعة الأولى: 2003.م/1424.هـ.

(ش)

- شرح الدرّ اليتيم، للإمام أحمد فائز بن محمد الرّومي الأقفصاري، (1041/1631ت)، تحقيق: محمد صفاء طه الحُمودي-يوسف عوّاد بردي الدّليمي، دار عمّار، الأردن، الطّبعة الأولى: 2012م/1433هـ.
- شرح رسالة أصول الحديث للإمام البركوي، تصنيف: داود بن محمد القارصي (بعد1099/1755ت). تحقيق: خليل إبراهيم قوتلاي، دار أزوقّة، عمّان-أردن، الطّبعة الأولى: 2016م/1437هـ.
- شرح الشّاطبية المسمّى إبراز المعاني من حرز الأمان في القراءات السّبع، للإمام الشّاطبي، للإمام العلامة أبي شامة عبد الرّحمن بن إسماعيل المقدّسي (665/1266ت) تحقيق: محمد سيّد عثمان، دار الكتب العلميّة، بيروت-لبنان، سنة الطّبع: 2013م/1434هـ.
- شرح طيّبة التّشر في القراءات العشر، لابن الجزري (833/1429ت)، الضّبط والتّعليق: لشيخ أنس مَهْرَة، دار الكتب العلميّة، بيروت-لبنان، الطّبعة الثّانية: 2000م/1420هـ.
- شرح طيّبة التّشر في القراءات العشر للتّوري، لأبي القاسم محمد بن محمد التّوري (857/1453ت) تحقيق: مجدي محمد سرور باسلوم، دار الكتب العلميّة، بيروت، سنة الطّباعة: 2009م/1430هـ.

(ص)

- الصّوتيات، وزارة التّعليم العالي والبحث العلمي جامعة-سعد دحلب-البليدة، كلية الآداب والعلوم الاجتماعيّة، مَحْبَر الصّوتيات العربيّة الحديثة، الرّئيس الشرفي: بابا أحمد عبد اللّطيف، -ISSN: 1112, 20096426.

(ط)

- الطّرازات المعلّمة في شرح المقدّمة، للشيخ عبد الدّائم الأزهري (870/1465ت) في كتاب: ((هداية المرید إلى شروح متن ابن الجزري في التّجويد))، تحقيق: الشّيخ عبد الرّحيم الطّرهوني، دار الحديث، القاهرة، سنة الطّبع: 2008م/1429هـ.

(ع)

- عدّة القاري في تجويد كلام الباري، للشّيخ عبد الرّحيم الطّرهوني، في كتاب: ((جامع المتون في تجويد القرآن الكريم))، دار الحديث، القاهرة: 2006م/1427هـ.
- عُمدة البيان في تجويد القرآن، لصابر حَسَن محمد أبو سليمان، دار العالم الكتب، ريادة: 1997م/1418هـ.
- عُمدة الخُلان في إيضاح زُبدة العرفان، لِمُلا محمد أمين أفندي، (1275/1858ت)، طبع في مطبعة صحاف أسعد قره حصارى زاده، 1870م/1287هـ.

(غ)

- غنية الطالبين ومنية الراغبين في تجويد القرآن العظيم، للعالم العلامة شيخ المقرئين محمد بن قاسم البقري الشافعي (1111/1699.ت)، تحقيق: محمد عثمان، دار الكتب العلمية، لبنان، سنة الطباعة: 2009م/1430هـ.
- غنية المرید لمعرفة الإتقان والتجويد، محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهيم بن مفلح القلقيلي (بعد 902/1497.ت)، تحقيق: خلف حسين صالح الجبوري، دار ابن حزم، بيروت-لبنان، 2010م/1436هـ.
- الغاية في القراءات العشر، للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن مهران (92-381/991.ت) ووليه: المقدمة في أصول القراءات، لأبي الأصبغ عبد العزيز بن علي ابن الطحان الإشبيلي (1165/560 بعد.ت)، ووليه: ما اتفق لفظه واختلف معناه، للإمام أبي العباس بن محمد بن يزيد المبرّد (87-685/1286.ت) تعليق: أحمد فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2007م/1428هـ.

(ف)

- فتح المجيد في علم التجويد، في كتاب: ((الأعمال الكاملة)) تحقيق: حمد الله حافظ الصفتي، دار الغوثاني، الدّراسة القرآنية، شام-سورية، الطبعة الأولى: 2010م/1431هـ.
- الفرقان في تجويد القرآن، لأمّ فاطمة بنت إبراهيم عيسوي، دار السلف الصالح، القاهرة، شعبان: 1430هـ.
- الفوائد التجويدية في شرح المقدمة الجزرية، لموسى عبد الرزاق بن علي بن إبراهيم، دار ابن عفان، السّعودية، دار ابن عفان، مصر، الطبعة الثانية: 2014م/1435هـ.

(ق)

- قواعد التجويد ، صفوان داوودي، دار القلم، دمشق، طبعة دار القلم الأولى: 2010 م/ 1431هـ.
- القاموس المحيط، لمجد الدين محمد بن يعقوب الفيروزآبادي (817/1414.ت) جمعه: أنس محمد الشامي . زكريا جابر أحمد، دارالحديث، القاهرة: 2008م/1429هـ.
- القرآن الكريم وبهامشه البدور الزاهرة في القراءات العشر المتواترة من طريق الشاطبية والدرة ووليه القراءات الشاذة، لعبد الفتاح أبي الغني القاضي، تحقيق: أسامة هيثم عطّايا، دار البيروتي، دمشق: 2007م/1428هـ.
- القراءات العشرة المتواترة على الأوجه الزجاجحة المعتمدة، أعدّه للنشر: ابو عبد الرحمن مشرف بن علي الحمراني، تحقيق: أبو الحسن علي بن محمد توفيق النحاس، الطبعة الأولى: رجب: 1429هـ.

(ك)

- كِتَابُ الْإِقْتِنَاعِ فِي الْقِرَاءَاتِ الشُّبُعِ، لِأَبِي جَعْفَرٍ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ خَلْفِ الْأَنْصَارِيِّ ابْنِ الْبَادِشِ (540/1145ت) تحقيق: عبد المجيد قطامش، جامعة أم القرى، من التراث الإسلامي، مكة المكرمة: 2001م/1422هـ.
- كِتَابُ التَّجْوِيدِ مِنْ كِتَابِ ((الْكَامِلُ فِي الْقِرَاءَاتِ الْخَمْسِينَ)) وَبَلِيهِ ((الْقَوْلُ الْمَأْلُوفُ فِي مَعْرِفَةِ بَيَانَ مَخَارِجِ الْحُرُوفِ))، لِلْإِمَامِ الْعَلَامَةِ أَبِي الْقَاسِمِ يَوْسُفَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ جُبَارَةَ الْهُذَلِيِّ (465/1072ت) وَالشَّيْخِ مُحَمَّدِ بْنِ نَضْرِ الْمِضْرِيِّ الْحَنْفِيِّ (لَا تَعْرِفُ وَفَاتِهِ - وَلَكِنَّهُ مِنْ عُلَمَاءِ الْقَرْنِ الثَّانِي عَشَرَ الْهَجْرِيِّ) فَزَعَلِي سَيِّدِ عَزْبَاوِي، دَارُ الْكُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، لُبْنَانَ، سَنَةَ الطَّبَاعَةِ: 2011م/1433هـ.
- كِتَابُ التَّعْرِيفَاتِ، لِلْعَلَامَةِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ الشَّرِيفِ الْجَرَجَانِيِّ الْحُسَيْنِيِّ الْحَنْفِيِّ، (816/1413ت)، تَحْقِيقٌ: مُحَمَّدُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَرْعَشَلِيِّ، دَارُ التَّفَانُسِ، بَيْرُوتَ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى: 2003م/1424هـ.
- كِتَابُ جَامِعِ الْمَفِيدِ فِي صِنَاعَةِ التَّجْوِيدِ، لِلشَّيْخِ زَيْنِ الدِّينِ أَبِي الْفَتْحِ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِيمِ السُّهُورِيِّ (894/1488ت) دَارُ ابْنِ حَزْمٍ، بَيْرُوتَ-لُبْنَانَ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى: 2010م/1430هـ.
- كَشْفُ الظُّنُونِ عَنِ أَسَامِي الْكُتُبِ وَالْفُنُونِ، حَاجِي خَلِيفَةَ مِصْطَفَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ كَاتِبِ جَلْبِي (57-1067/1656ت) تَحْقِيقٌ: مُحَمَّدُ عَبْدِ الْقَادِرِ عَطَا، دَارُ الْكُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، بَيْرُوتَ-لُبْنَانَ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى: 2008م.
- كِفَايَةُ الْمُرِيدِ مِنْ أَحْكَامِ التَّجْوِيدِ، لِمُحَمَّدِ نَجِيبِ خَيَّاطَةَ (1321هـ/1905)، مَكْتَبَةُ دَارِ الْفَلَاحِ، حَلَبَ-سُورِيَةَ: 1354هـ.
- كُلِّيَّاتُ التَّجْوِيدِ وَالْقِرَاءَاتِ جَمْعٌ وَصِيَاغَةٌ وَدِرَاسَةٌ وَشَرْحٌ، فَتَحُ الْعَبِيدِي، رِسَالَةٌ دُكْتُورَاةُ الدُّوَلَةِ، دَارُ ابْنِ حَزْمٍ، بَيْرُوتَ-لُبْنَانَ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى: 2009م/1430هـ.
- الْكَشْفُ عَنِ وُجُوهِ الْقِرَاءَاتِ السَّبْعِ وَعِلَلِهَا وَحُجُجِهَا، لِلْإِمَامِ أَبِي مُحَمَّدٍ مَكِّي بْنِ أَبِي طَالِبِ الْقَيْسِيِّ (437/1045ت) تَحْقِيقٌ: عَبْدِ الرَّحِيمِ الطَّرْهُونِيِّ، دَارُ الْحَدِيثِ، الْقَاهِرَةَ، سَنَةَ الطَّبْعِ: 2007م/1428هـ.
- الْكِفَايَةُ الْكُبْرَى فِي الْقِرَاءَاتِ الْعَشْرِ، لِلْإِمَامِ أَبِي الْعِزِّ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بِنْدَارِ الْوَاسِطِيِّ الْقَلَانِسِيِّ (521/1127ت) تَحْقِيقٌ: عِثْمَانُ مُحَمَّدُ غَزَالٍ، دَارُ الْكُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، بَيْرُوتَ-لُبْنَانَ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى: 2007م/1428هـ.

(ل)

- الْأَلْفُ السَّنِيَّةُ شَرْحُ الْمَقْدَمَةِ الْجَزْرِيَّةِ، لِحَافِظِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الشَّافِعِيِّ الْقِسْطَلَانِيِّ (923/1517ت)، أَعَدَّهُ: الْمُهَنْدِسُ الشَّيْخُ زِيَادُ حَمْدَانَ، مَوْسَسَةُ الْكُتُبِ الثَّقَافِيَّةِ، الطَّبْعَةُ الْأُولَى، بَيْرُوتَ-لُبْنَانَ: 2007م/1428هـ.

- لسان العرب، للإمام العلامة أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن منظور الإفريقي المصري (711/1311ت)، تحقيق: يوسف البقاعي، إبراهيم شمس الدين، نضال علي، مؤسسة الأعلامي، بيروت- لبنان، 1426هـ/2005م.
- لَطَائِفُ الإِشَارَاتِ لِفُنُونِ الْقِرَاءَاتِ، للإمام أبو العباس أحمد بن محمد القسطلاني (923/1517ت) تحقيق: عبد الرحيم الطرهوني، طبع في مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، الطبعة الأولى: 2013م/1435هـ.

(م)

- مجموعة النحو (العوامل) للبركوي (1573-1523/981-929) مكتبة مُعلِّم، نُشِرة الشِّفاء، إستانبول الطبعة الثالثة: 2013م/1435هـ.
- مختصر إتحاف فضلاء البشر في القراءات الأربعة عشر، المسمى مُنتهى الأمانى والمُسرّوات في علوم القراءات، للشيخ أحمد بن محمد بن عبد الغني الدماطي الشهير بالبناء (1117/1705ت)، تحقيق: الدكتور محمد شعبان إسماعيل، دار ابن حزم، بيروت، الطبعة الأولى: 2010م/1431هـ.
- مختصر التجويد للقرآن المجيد، لسيد عمر عاصم (1287-1369هـ)، دار البشائر الإسلامية، بيروت- لبنان: 1999م/1420هـ.
- مختصر المعاني، للفاضل اللبيب مسعود بن عمر التفتزاني (792/1389ت) مع الحاشية: للشيخ الهند محمود حسن (1339/1920ت) مكتبة البشرية، باكستان: 2012م/1433هـ.
- مُدْكِرَةٌ فِي التَّجْوِيدِ، لمحمد نَبهان بن حسين مصري، جامعة أم القرى، دار القبلة للثقافة الإسلامية، المملكة العربية السعودية، الطبعة السابعة: 1994م/1415هـ.
- مصحف القراءات العشرة المتواترة على الأوجه الراجحة المعتبرة، ملحق به الأوجه الراجحة المعتبرة، أعدّه للنشر: أبو عبد الرحمن مُشرف بن علي الحَمَزاني تحقيق: أبو الحسن علي بن محمد توفيق النَّحاس، دار ابن الجوزية، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى: 2008م/1429هـ.
- مصطلحات علم القراءات في ضوء علم المصطلح الحديث، لحمدي صلاح الهُدْهُدُ، دار البصائر، القاهرة، الطبعة الأولى: 2008م/1429هـ.
- معجم المؤلفين، تراجم مصنفي الكتب العربية، عمر رضا كحالة، مكتبة المثنى، دار إحياء التراث العربية، بيروت، الطبع: 1957م/1376هـ.
- معجم مصطلحات علم القراءات القرآنية وما يتعلق به، عبد العلي المسؤل، دار السلام، القاهرة، الطبعة الأولى: 2007م/1428هـ.
- معجم المصطلحات في علمي التجويد والقراءات، إبراهيم بن سعيد الدوسري، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، بالرياض، السعودية، 2004م/1425هـ.
- المحيط في اللغة، الصاحب ابن عباد أبو القاسم الطالقاني (96-385/995ت) تحقيق: محمد عثمان، دار الكتب العلمية، لبنان، سنة الطبع: 2010م/1432هـ.

- المستنير في القراءات العشر، لأبي طاهر أحمد بن علي بن عُبيدالله بن عمرو بن سوار البغدادي الحنفي، (03-1102/496ت)، تحقيق: د. عثمان محمود غزال، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، سنة الطّباعة: 2010م.
- المستطاب في التجويد المسمّى هداية القراء، لشهاب الدّين أحمد بن محمد بن أبي بكر القسطلاني (923/1517ت)، تحقيق: السيّد يوسف أحمد، دار الكتب العلمية، بيروت، الطّبعة الأولى: 2008م.
- المصباح الزّاهر في القراءات العشر البواهر، للإمام المبارك بن الحسن بن أحمد بن علي بن فتحان ابن منصور الأستاذ أبو الكرم الشهرزوري (1156/550ت)، دارالحديث، القاهرة، سنة الطبع: 2007م/1428هـ.
- المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي، أبو العباس (1368م/770هـ) تصحيح: حمزة فتح الله وغيرهم، المطبعة الأميرية، القاهرة، الطبعة الخامسة: 1922م/1341هـ.
- المُعين في الإغراب لجميع المراحل، إعداد: حسن حمّد، عالم الكتب، بيروت-لبنان، الطّبعة الثاني: 2008م/1429هـ.
- المنجد الطّلاب، لويس معلوف يسوي (1947ت)، منّظّم: فؤد أفرام البستاني، بيروت-لبنان، الطبعة: الثاني عشر 1956.
- المنح الفكرية في شرح المقدمة الجزرية، ملأ عليّ القاريّ ولد في حدود سنة (24-930/1523ت)، تحقيق: أسامة عطايا، دار العوّثاني للدراسات القرآنية، دمشق-سورية، 2012م/1434هـ.
- المنهل المفيد في أصول القراءات والتّجويد، روضة جمال الخضر، دار الكلم الطيب، دمشق، الطّبعة الثانية: 2005م/1426هـ.
- المنير في أحكام التّجويد، لجنة التلاوة في جمعية المحافظة على القرآن الكريم، أحمد خالد شكري...، المطابع المركزية، عمان-الأردن، الطّبعة السادسة: 2005م/1422هـ.
- المؤّضح في التّجويد، للإمام عبد الوهّاب بن محمد القرطبيّ (69-461/1068ت) دار الحديث، القاهرة، ((في كتاب جامع المتون في تجويد القرآن الكريم))، جمع وإعداد وتحقيق الشّيخ عبد الرّحيم الطّرهونيّ، دار الحديث، القاهرة، سنة الطّبع: 2006م/1427هـ.
- المُهذّب في القراءات العشر وتوجيهها من طريق طيّبة النّشر، لابن الجزري، تأليف: محمد سالم مُحيسن، المكتبة الأزهرية للتراث، مصر: 1969م/1389هـ.
- المُيسّر في علم التّجويد، غانم قدوري الحّمّد، معهد الإمام الشّاطبي، جدة، الطّبعة الأولى: 2009م/1430هـ.
- المُيسّر في القراءات الأربع عشرة، تأليف: محمد فهد خاروف، محمد كُرَيْم زاجح، دار الكلم الطيب، دمشق، الطّبعة الثانية: 2002م/1423هـ.

(ن)

- نهاية القول المفيد في علم تجويد القرآن المجيد، للشيخ محمد مكي نصر الجزيسي (05-1322/1904 بعدت) تصحيح: عبدالله محمود محمد عمر، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: 2012 م/1434 هـ.
- النشر في القراءات العشر، ابن الجزري (30-833/1429 ت)، تحقيق: الشيخ زكريا عميرات، دار الكتب العلمية، لبنان، الطبعة الرابعة: 2011 م/1433 هـ.

(و)

- الوقف والابتداء في كتاب الله عز وجل، لأبي جعفر محمد بن سعدان الكوفي الضير (46-231/845 ت)، شرح محمد خليل الزروق، مكتبة الخانجي، القاهرة، الطبعة الثاني: 2009 م/1430 هـ.
- الوقف والابتداء، نحاس إسماعيل، (50-338/949 ت)، تحقيق: أحمد فريد المزيري، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: 2002 م/1423 هـ.

(أ)

- أختري كبير، مصطفى مصلح الدّين بن (61-1560/968.ت) شمس الدّين الشّهير بالأختري، حاجي أحمد خلوصي وحاجي مصطفى درويش وشركاسي، صحافيّه عثمانية شركتي، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، سنة:1310.

(ت)

- ترجمته درّ اليتيم، لأسكيجي زاده علي مهدي بن حسين (1827.م/1243.هـ) إستانبول، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر:1837.م/1253.هـ.

(ر)

- رسالته رائيه، مؤلف: باب مشيختبناهيده حفاظ مجلسي اعضاستندن: مكرمتلو حافظ سليمان أفندي، 1304 سنه سنه يازلدي، درسعادت، مطبعه عثمانية: 1311.

(س)

- سؤاللي وجوابلي تجويد، حافظ مَحْمَد نوري، درسعادت (نجم استقبال) ابو السعود جاده سي، 1331.

(ق)

- قاموس تركي، شمس الدّين سامي، حاضرلايان: فاضل حق نركس و ديكرلر، شفا يابنلري، إستانبول، برنجي باصقي:2012.م/1434.هـ.
- قراءت عشرة إسلامبول طريقي أحمد الصوفي إيجون قواعد مجمعه سي، حاضرلايان: عبد الله بوز، تدقيق: رمضان باكديل-طالب آفال، إستانبول، 2001م/1421.هـ.
- القول الشديد في علم التجويد، ياخود: تجويد جديد، مَحْمَد ذُهْنِي بن مَحْمَد رشيد الزومي الإستانبولي الأديب التّحوي (08-1907/1325.ت) طبع في اوائل رمضان سنة:1328.

(م)

- ميزان الحروف وشفاء الأبدان، دَبْرَلِي خواجه عبد الكريم أفندي، خلوصي أفندي مطبعه سنه طبع اولنمشدر : 1326.

(A)

- Akgündüz Ahmed, Öztürk Sad, Baş Yaşar, **Dârende Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Şan Ofset, İstanbul, Haziran, 2002.
- **Akhisarda Yetişen Türk Büyükleri**, <https://www.akhisar.bel.tr/dosya>, Akhisar Belediyesi.
- Arslan Ahmet Turan, **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Seha Neşriyat, İstanbul: 1992.
- Aksoy Hafız Fikri, **Adab-u Kirâeti'l Kur'ân**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1970.
- Atsız Nihal, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya**, Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, Ötüken, İstanbul, Ocak: 2013.
- Aynî Mehmed Ali, **Türk Ahlakçıları**, Marifet Basımevi, İstanbul, 1939, (c:1, s:105.)
- Aynî Mehmed Ali, **Türk Mantıkçıları**, Sadeleştiren: Şahin Nâim, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:351. (<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/310/300>).

(Ç)

- Çetin Abdurrahman, **Kurân Okuma Esasları**, Emin Yayınları, Bursa, bs: 8, 2010.
- Çimen Abdullah Emin, www2.diyaret.gov.tr/, **Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları**, pdf, s: 14
- Çöğenli Sadi, **Mukaddimetü'l Cezerî ve Tercümesi**, İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429-30), Âsitâne Kitabevi, İstanbul, ty.(E)
- **Edirne Selimiye Kütüphanesi**, Yazmalar arşiv no: 22 Sel.7024.

(F)

- Fazlıoğlu Şükran, **Nebî Efendizâde'nin Kasîde fi'l-Kütübi'l-Meşhure fi'l-Ulûm**, Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitap Haritası, Değerler Eğitimi Dergisi, Sayı 1, s: 97-11, ty.

(H)

- Hafız Ahmet Ziyâüddin, **Vesîletü'l-Gufrân**, Kastamonu Asker-î Rüştîye Mektebi Osmanlıca Dersleri Muallimi, Türkçeye Uyarlayan: Kerim Buladı, Kayıhan Yay, İstanbul, bs: 2013.

(K)

- Kara Ömer, **Tecvîd Kur'ân Okuma Kâideleri**, İfav No:367, İstanbul, 2.bs: 2016.
- Karaçam İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri**, İfav, İstanbul, bs: 26, 2013.

- Karakılıç A. Celaleddin, **Büyük Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîmi Okuma Kaideleri**, Ankara, 10.bs: 2018.
- Kâtip Çelebi (ö.1067/1657), **Mizânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, Mayıs 2016.
- **Konya Yazma Eserler Kütüphanesi**, Arşiv no: 44 Dar 383/2.
- **Kur'ân- Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 86/A, Ankara, bs: 2014.

(M)

- **Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi**, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, Arşiv Numarası:45 Ak Ze 75/5, Yaprak:166b-180a.
- Martı Huriye, **Birgivi Mehmed Efendi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, bs: 2, Ankara, 2011.
- **Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu**, Arşiv No: 06 Mil Yz A 227/2,DVD No:1783.

(N)

- Nev'îzâde Atâî, (ö.1045/1635) Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletî'ş-Şekâik (Zey-i Şekâik), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay: 85, Haz: Suat Donuk, İstanbul, 2017.

(Ö)

- Öztürk Mustafa, **Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, pdf, ty.

(P)

- Pakalın Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B Basımevi, İstanbul, 1971.
- Pakdil Ramazan, **Ta'lim Tecvîd ve Kıraat**, İfav, bs: 9, İstanbul, bs: 2015.

(R)

- Rihâb Muhammed Müfid Şakâkî, Kur'an Tilâvetinde Mükemmellik, Denetim: Eymen Rüşdü Süveyd, Türkçesi: Fatma Yasemin Mısırlı, Guraba Yayıncılık, İstanbul, bs: 2, 2012.

(S)

- Sarı Mehmet Ali, **Kur'an-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği Ve Kuralları**, Nümüne Matbaacılık ve Ciltevi, İstanbul, ty.

(T)

- Tahir Bursalı Mehmed, **Osmanlı Müellifleri**, Hazırlayan: Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, (Tüba), bs: 2016.
- Temel Nihat, **Kıraat ve Tecvid İstılahları**, İfav, İstanbul,1997.

- -----, **Kur'an Kiraâtında Vakf ve İbtidâ**, ifav. Yayınları:189, bs: 2001.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**.

(U)

- Uzunçarşılı İsmail Hakkı (1888-1977), **Karesi Meşâhiri**, Haz: Mehmet Sarı-Ahmet Karaman, Zağanos Eğitim Kültür Vakfı Yay. Balıkesir, 1999,

(Ü)

- Ünlü Demirhan, **Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi**, T.D.V. Kaynak Eser: 8, Ankara, 1993.

مصادر البريد الالكتروني

- <http://yazmalar.tdk.org.tr/uyelik.php>
- <https://www.akhisar.bel.tr/dosya>, Akhisar Belediyesi.
- <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/310/300>
- <http://www.mkutup.gov.tr/tr/Sayfalar/default.aspx>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazmaları.
- <http://www.quran-c.com/display/DispBib.aspx?BID=57903>

فهرس الآيات القرآنية

الآية	الصفحة
1- ﴿بَشُرِّرٍ﴾ [المرسلات: 32/77]	131-132-133
2- ﴿صَلُّصَالٍ﴾ [الحجر: 26/15]	133
3- ﴿فَزَقٍ﴾ [الشُّعراء: 63/26]	134
4- ﴿مِضْرٍ﴾ [يوسف: 99/12]	134
5- ﴿الْقَطْرِ﴾ [سبأ: 12/34]	134
6- ﴿مَالِيَهُ (28) هَلْكَ﴾ [الحاقة: 29-28 / 69]	135
7- ﴿أَنْقَلْتُ دَعْوَا اللّٰهِ﴾ [الأعراف: 189/7]	136
8- ﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ﴾ [الأحزاب: 13/33]	136
9- ﴿قَدْ تَبَيَّنَ﴾ [البقرة: 265/2]	136
10- ﴿إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾ [الرُّحرف: 39/43]	136
11- ﴿قُلْ رَبِّ﴾ [المؤمنون: 93/23]	136
12- ﴿يُلْهَتْ ذَلِكْ﴾ [الأعراف: 176/7]	137
13- ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾ [المرسلات: 20/77]	137
14- ﴿أَحَطُّ﴾ [النمل: 22/27]	137
15- ﴿نَسَطُ﴾ [المائدة: 28/5]	137
16- ﴿فَوَطُّ﴾ [الزُّمر: 56/39]	137
17- ﴿طِسم﴾ [الشُّعراء: 1/39]	139
18- ﴿يس (1) وَالْقُرَّانِ﴾ [يس: 1-2 / 36]	139
19- ﴿ن وَالْقَلَمِ﴾ [القلم: 1/68]	139
20- ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ﴾ [الصفّات: 35/37]	143

- 144 -21 ﴿مُؤْتَلَا﴾ [الكهف: 58/18]
- 144 -22 ﴿الْمُؤْتُوذَةُ﴾ [التكوير: 8/81]
- 145 -23 ﴿يُؤَاخِذُ﴾ [فاطر: 45/35]
- 147 -24 ﴿سَوَاءَاتٍ﴾ [الأعراف: 7/ 20-22-26-27 ؛ طه: 121/20]
- 156 -25 ﴿عَلِيمًا﴾ [النساء: 11/4]
- 157 -26 ﴿وَسَبَّحُهُ﴾ [الإنسان: 26/76]
- 157 -27 ﴿يَمُزَّجِرْجِرُهُ﴾ [البقرة: 96/2]
- 159 -28 ﴿أَفْوَاجًا﴾ [النبأ: 18/78]
- 160 -29 ﴿جَعَلْنَا﴾ [البقرة: 125/2]
- 161 -30 ﴿يَعْمَلُونَ﴾ [النور: 24/24]
- 161 -31 ﴿يَعْلَمُونَ﴾ [يوسف: 46/12]
- 161 -32 ﴿يَزِيرُهُ﴾ [البلد: 7/90]
- 162 -33 ﴿عَلِمَ﴾ [آل عمران: 7/3]
- 162 -34 ﴿أَنْعَمْتَ﴾ [الفاتحة: 7/1]
- 162 -35 ﴿الْمَغْضُوبِ﴾ [الفاتحة: 7/1]
- 163 -36 ﴿نَوْمٍ﴾ [البقرة: 255/2]
- 163 -37 ﴿خَيْرٍ﴾ [البقرة: 54/2]

فهرس الأعلام الصفة

الصفحة

- 153 1- أبو جعفر يزيد بن القعقاع المخزومي المدني (48-130/747.ت).
- 152 2- أبو عمر حفص بن سليمان بن المغيرة الأسدي (796/180.ت).
- 153 3- أبو عمارة حمزة بن حبيب بن عمارة بن إسماعيل، الكوفي الثيمي الزيات (773/156.ت).

فهرس الكتب

الصفحة

- 142 1- علم الصرف: الشافية، لابن حاجب جمال الدين عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري الإسني المالكي (646/1248.ت).
- 142 2- علم الخلاف: كالشافية، الشافية: حرز الأماني ووجه التهاني في القراءات السبع، للإمام أبي القاسم بن فيره وأبو محمد الشاطبي الرعيني (590/1194.ت)، وأيضاً علم الخلاف: طيبة النشر في القراءات العشر، والذرة المضية لابن الجزري (833/1429.ت).

فهرس الموضوعات

إهداء.....	III
شكر وتقدير.....	IV
مقدمة المحقق.....	V
الاختصارات:.....	IX
الدُّرُّ الَّتِيْم فِي التَّجْوِيْد.....	120
[مُقَدِّمَةُ الْمُصَنِّفِ].....	120
[بَابٌ فِي تَعْرِيفِ التَّجْوِيْد].....	121
[بَابٌ فِي مَخَارِجِ الْحُرُوفِ].....	122
[بَابٌ فِي صِفَاتِ الْحُرُوفِ ^٥].....	125
1- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ ^٥].....	125
أ- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ الَّتِي لَهَا ضِدٌّ].....	125
ب- [الصِّفَاتُ اللَّازِمَةُ الَّتِي لَا ضِدَّ لَهَا].....	128
2- [الصِّفَاتُ الْعَارِضَةُ ^٥].....	130
[بَابٌ فِي الْإِذْغَامِ].....	135
[إِذْغَامُ الْمُثَلِّينِ].....	135
[إِذْغَامُ الْمُتَجَانِسِينَ وَالْمُتَقَارِبِينَ وَإِذْغَامُ الشَّمْسِيَّةِ].....	136
[بَابٌ فِي أَحْكَامِ التُّونِ وَالْمِيمِ السَّاكِنَتَيْنِ وَالتَّنْوِينِ].....	138
[الإخفاء].....	139

[الإظهار]	141
[الإقلاب]	142
[بَابٌ فِي أَقْسَامِ الْمُدَوِّدِ]	143
[مَقَادِيرُ الْمَدِّ]	146
[بَابٌ فِي تَعْرِيفِ الْوَقْفِ، وَالْوَقْفُ عَلَى أَوَاخِرِ الْكَلِمِ]	148
[تَعْرِيفُ الْإِشْمَامِ °]	149
[تَعْرِيفُ الرَّؤْمِ]	149
[مَوَانِعُ الرَّؤْمِ وَالْإِشْمَامِ]	150
[بَابٌ فِي أَقْسَامِ الْوَقْفِ °]	151
[السَّكْتِ]	152
[بَابٌ فِي أَقْسَامِ التَّلَاوَةِ مِنْ حَيْثُ الشَّرْعَةُ]	153
[بَابٌ فِي الْمَحذُورَاتِ]	155
° تَنْبِيهَات	155
فهرست المصادر والمراجع	165
فهرس الآيات القرآنية	180
فهرس الأعلام	182
فهرس الكتب	182
فهرس الموضوعات	183
جَدْوَلُ الْمُحْتَوِيَّاتِ فِي الدَّرِّ الْيَتِيمِ	185
جدول لبيان رموز وأسماء القراء	194

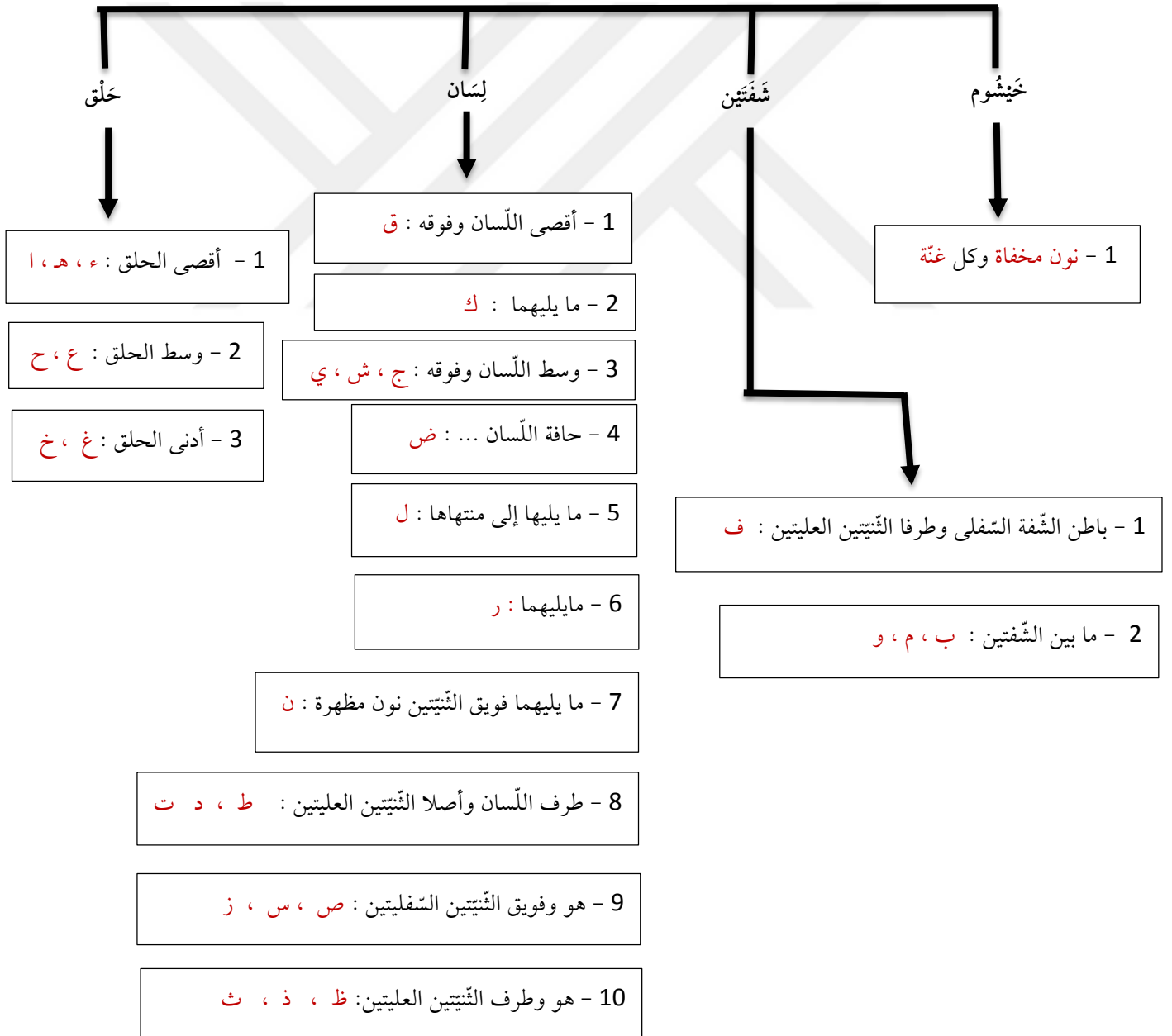
جَدْوَلُ الْمُحْتَوِيَّاتِ فِي الدَّرِّ الْيَتِيمِ

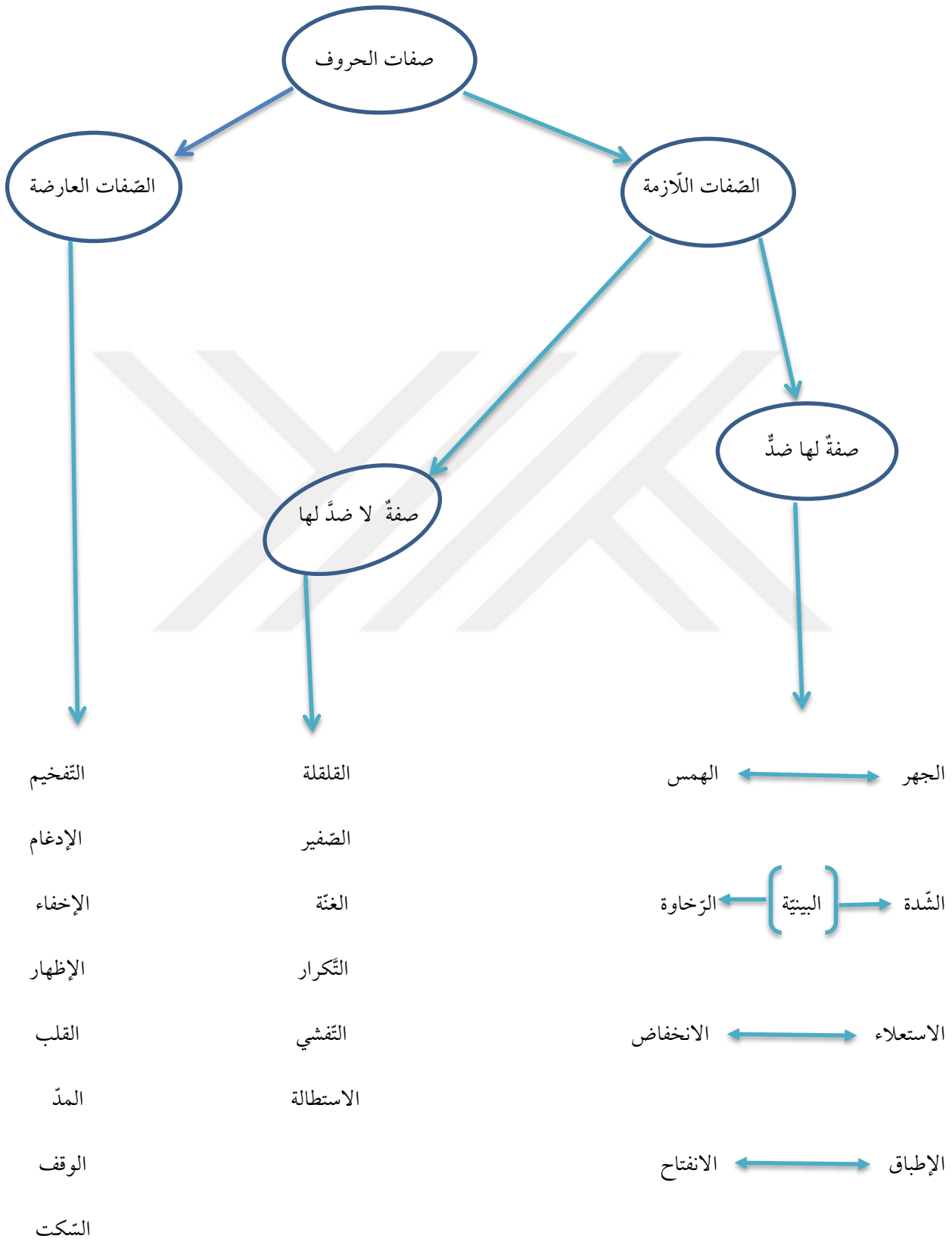
1 - بِسْمَلَةٌ، حَمْدَلَةٌ وَصَلْوَلَةٌ .

2 - تَعْرِيفُ التَّجْوِيدِ .

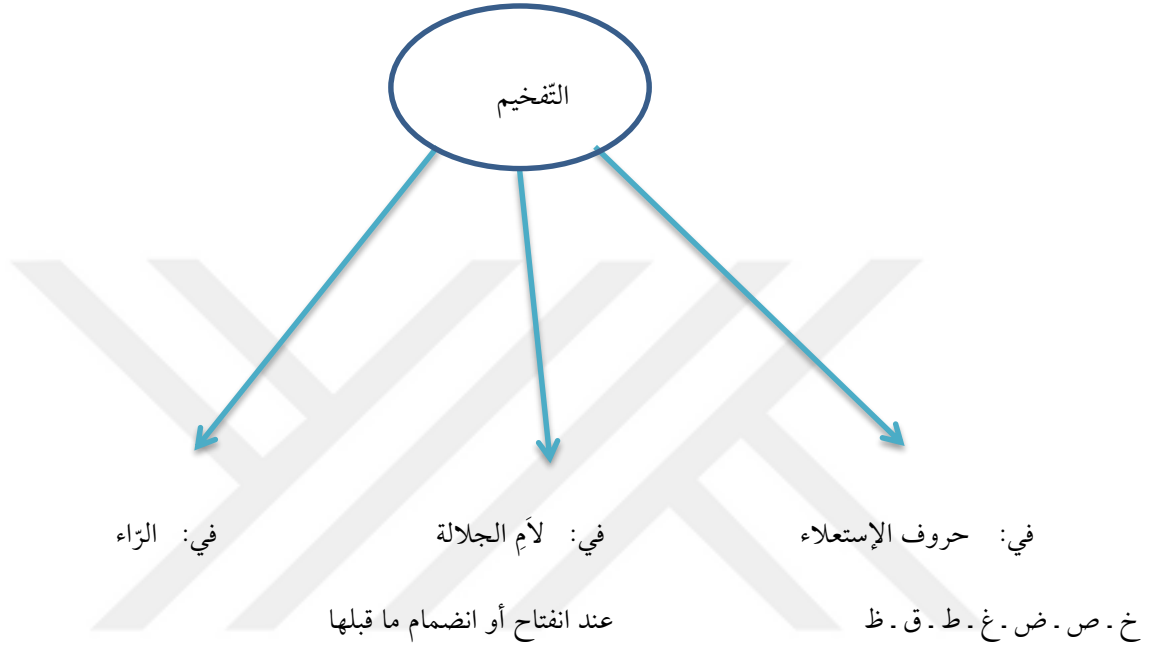
3 - جَدْوَلُ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ وَالْعَارِضَةِ إِجْمَالًا .

4 - جَدْوَلُ مَخَارِجِ الحُرُوفِ .

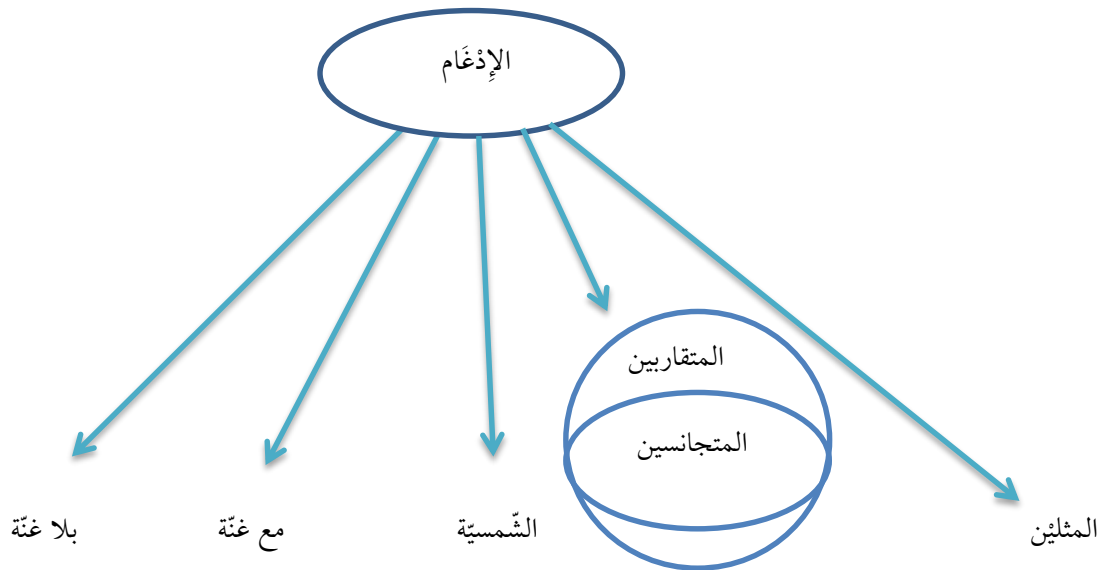

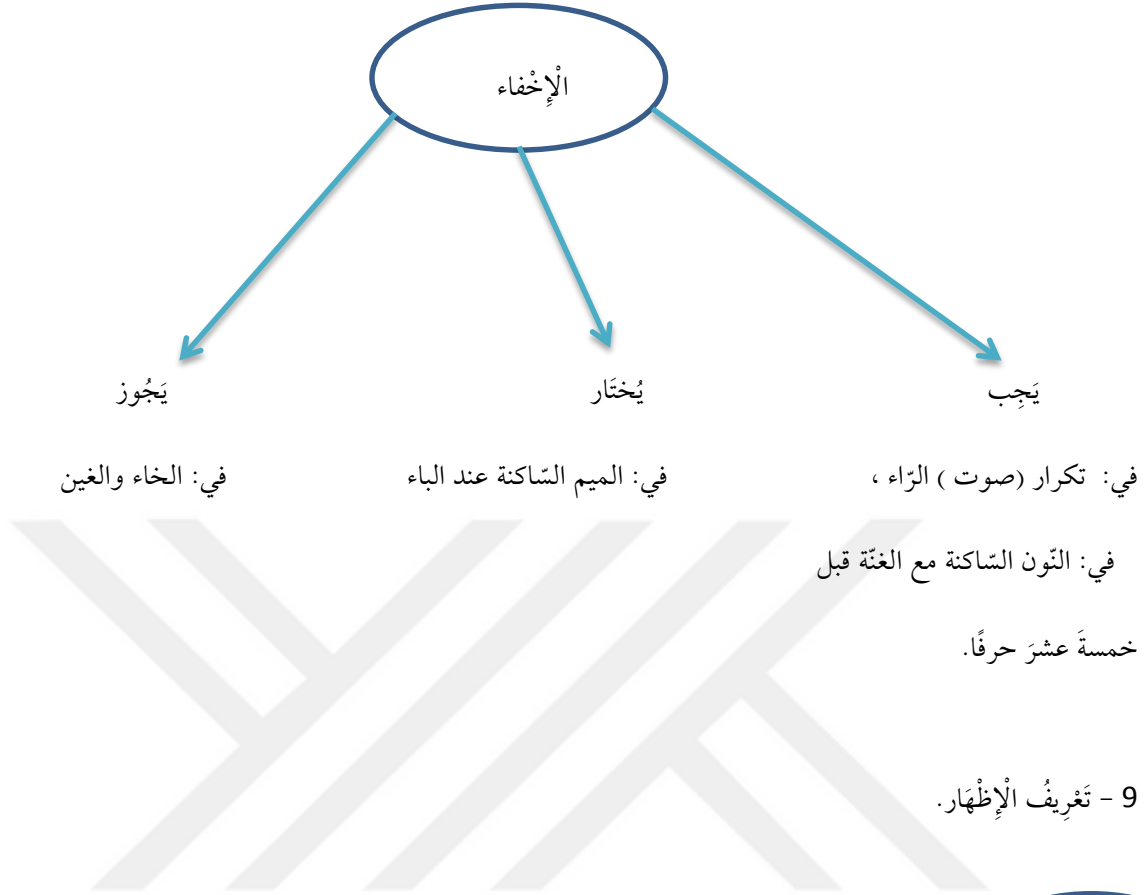
6 - جَدْوُلُ مَرَاتِبِ التَّفْخِيمِ فِي الحُرُوفِ.

7 - أَقْسَامُ الإِذْغَامِ.

8 - الحُرُوفُ الَّتِي يُوجَدُ فِيهَا الإِخْفَاءُ.

9 - تَعْرِيفُ الإِظْهَارِ.

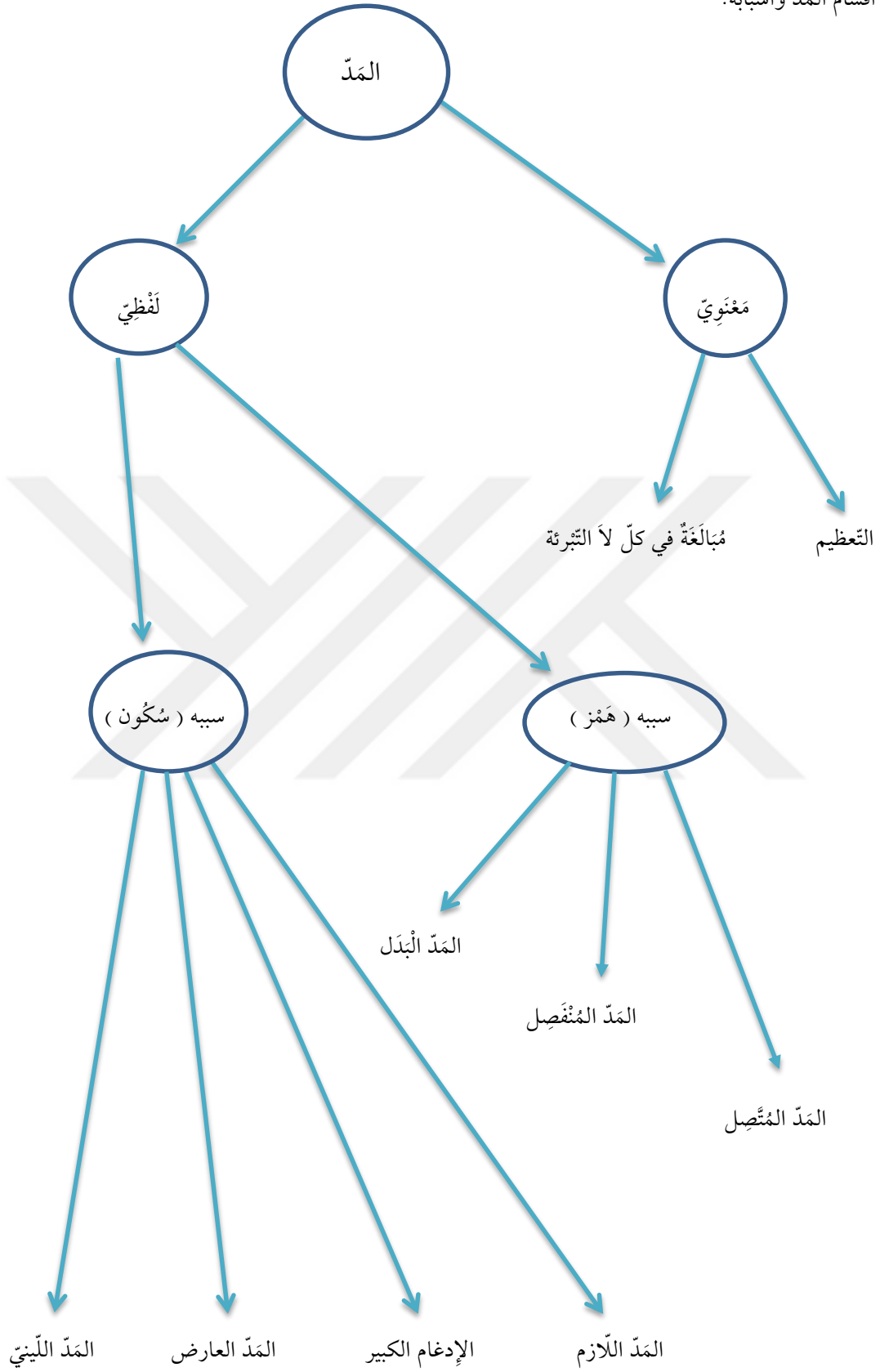

هو الأصل في كلِّ حرفٍ وصفةٌ إلا إذا وُجِدَ مانِعٌ (إدغام - حذف - قلب - نقل - تسهيل - إمالة - اختلاس) لا يظهر.

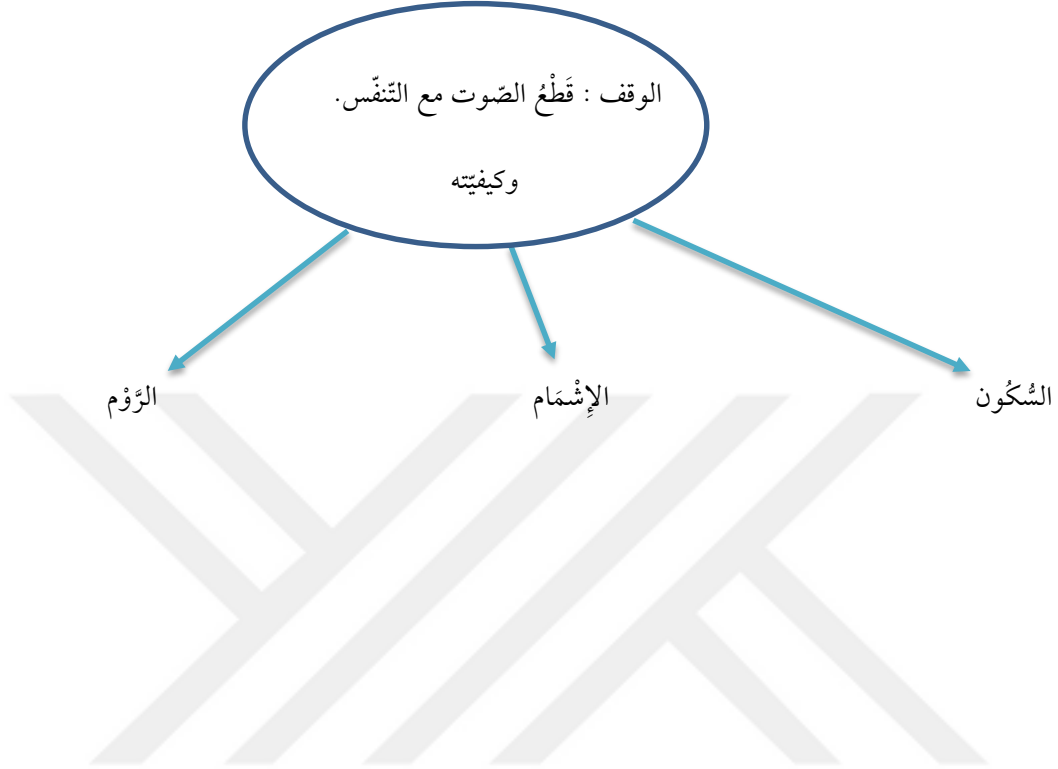
10 - تَعْرِيفُ الْقَلْبِ.

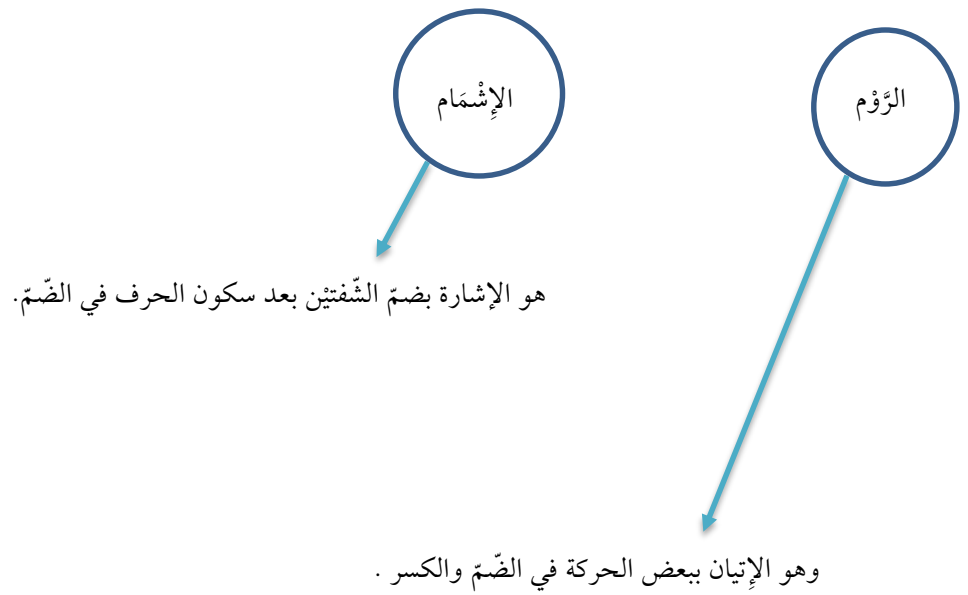
قلب التّون الساكنة ميماً مُحَفَّاةً مع غنة قبل الباء.

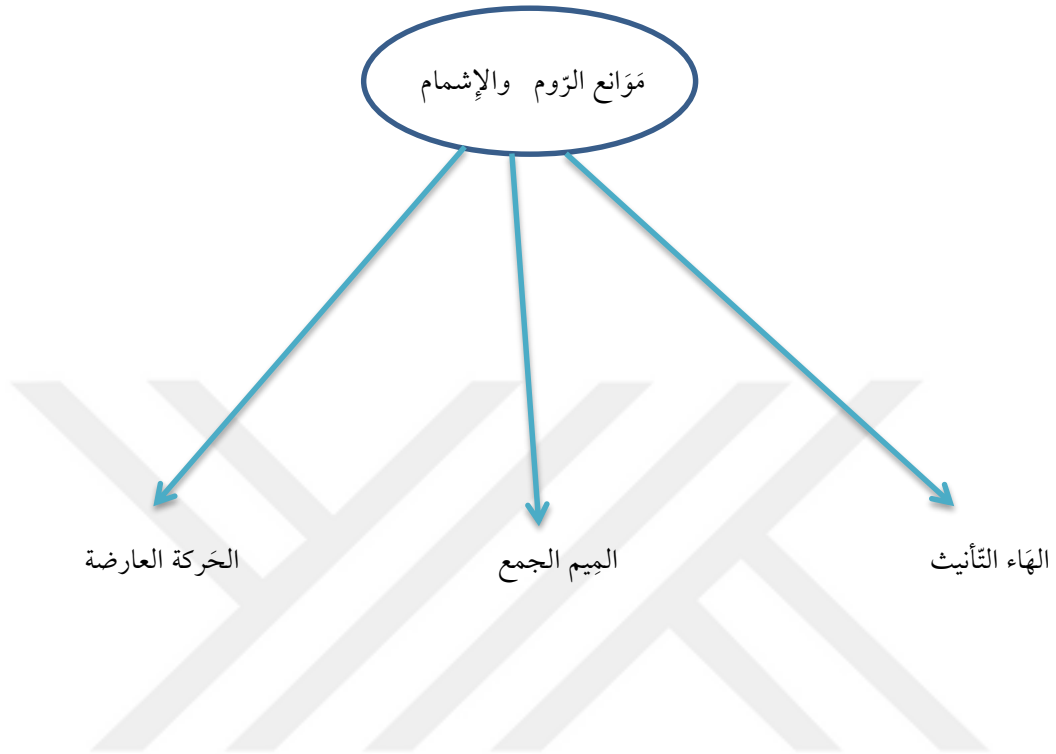
12 - تَعْرِيفُ الْوَقْفِ وَكَيْفِيَّتِهِ فِي آخِرِ الْكَلِمَةِ.

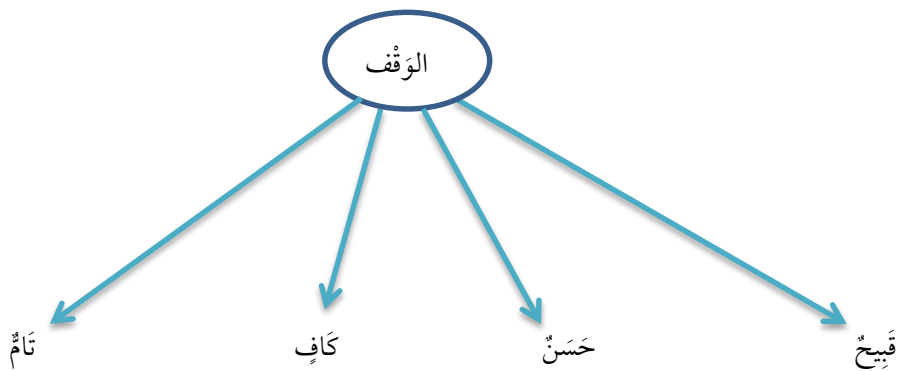
13- تَعْرِيفُ الإِشْمَامِ وَالرَّوْمِ.

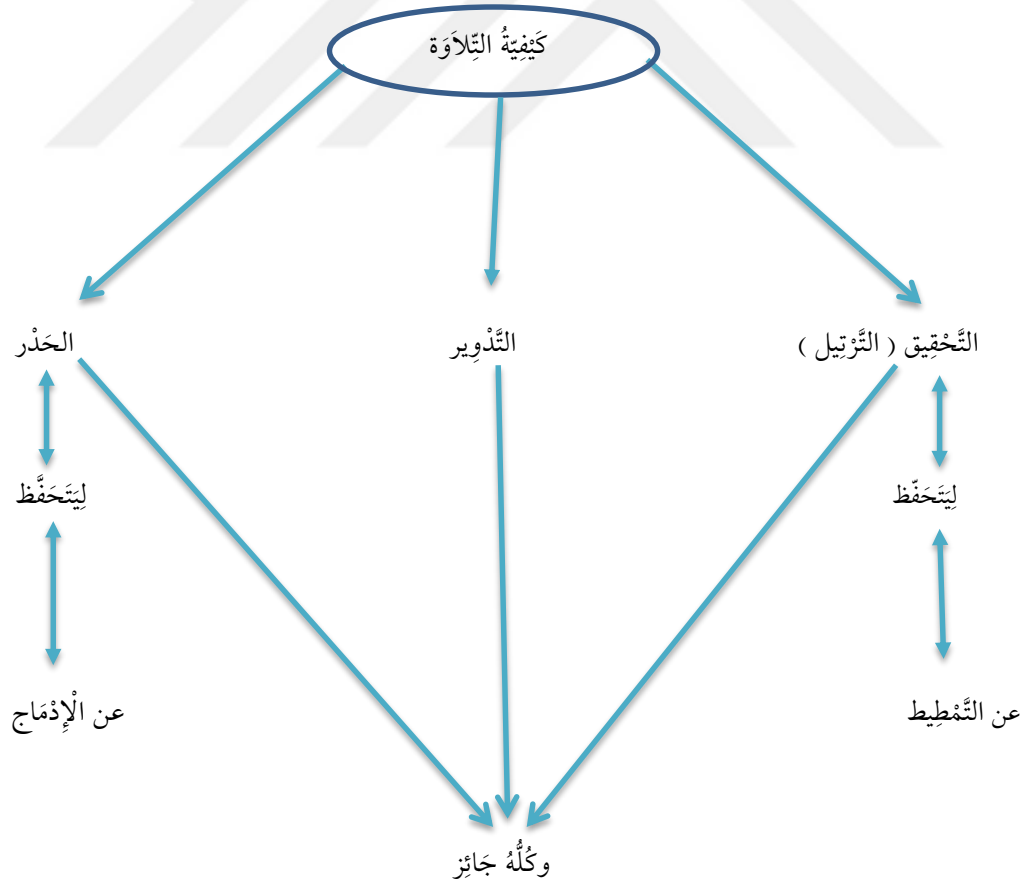
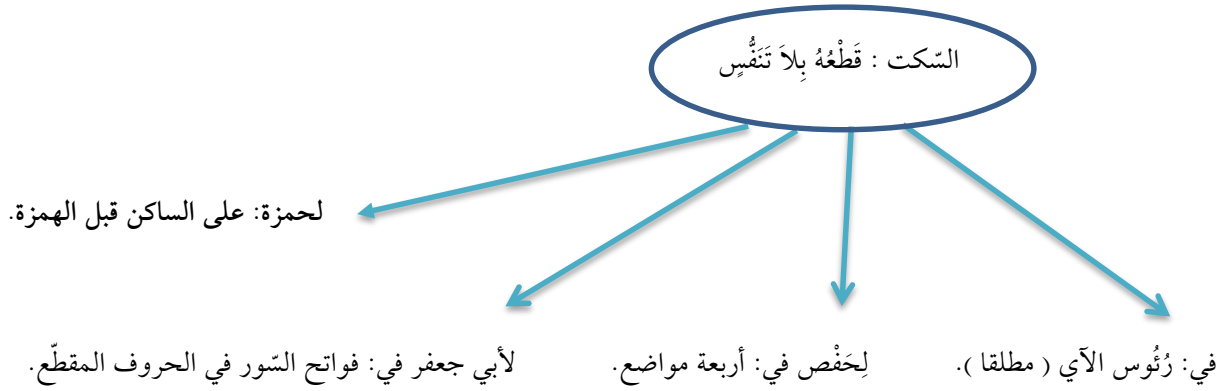

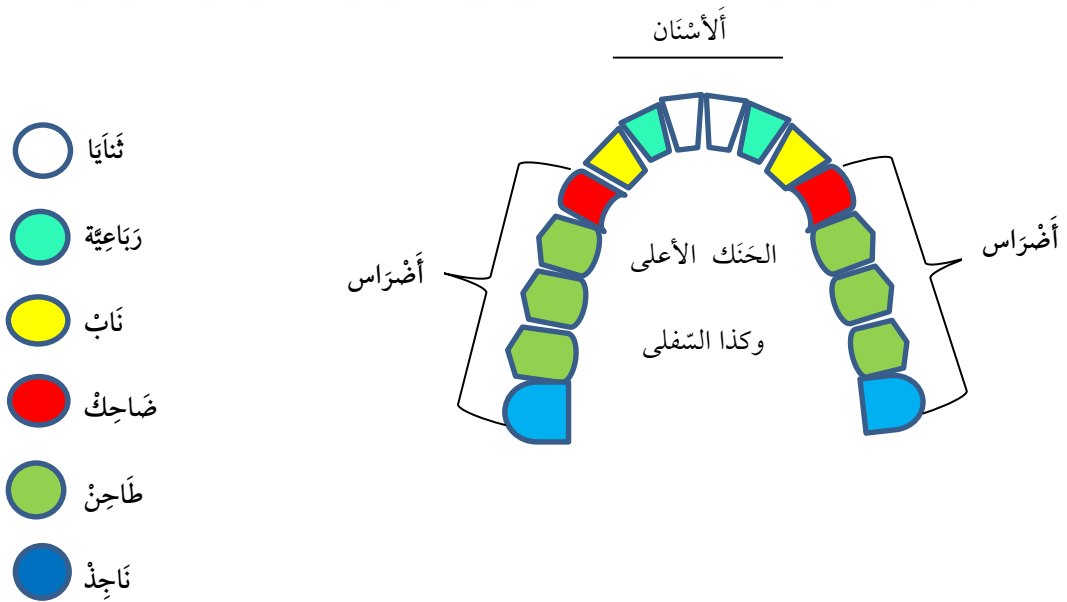
14 - مَوَاقِعُ الرَّوْمِ وَالْإِشْمَامِ.

15 - أَقْسَامُ الْوَقْفِ.

جدول لبيان رموز وأسماء القراء							
سبعة	عشرة	إمام		بلد	راوي	رموز	
		1	نافع (169/785)	مدين		ا	قالون (220/835)
		ج	ورش (197/812)			د	
2	ابن كثير (120/738)	هـ	البيزي (250/864)			ز	قنبل (291/904)
3	أبو عمرو (154/771)	بصري		ح		ط	
				ي	الدوري (248/862)	ك	السوسي (261/874)
4	ابن عامر (118/736)			ل	هشام (245/859)	م	ابن ذكوان (242/857)
5	عاصم (127/745)	كوفي		ن		ص	
				ع	شعبة (193/808)	ف	حفص (180/796)
6	حمزة (156/773)			ض	خلف (229/844)	ق	خلاد (220/835)
7	الكسائي (189/805)	كوفي		ر		س	
				ت	أبو الحارث (240/854)	جج	الدوري (248/862)
8	أبو جعفر (130/748)			مدين	ابن وردان (160/777)	عم	ابن جهمز (170/786)
9	يعقوب (205/821)	بصرة (حضر موت)		يغ		يس	
				حج	رؤيس (238/852)	سح	روح (235/849)
10	خلف العاشر (229/844)			كوفي		خل	
						سه	
					إسحاق (286/889)		
					إدريس (292/905)		